

ISSN 2786-9229

**НАУКОВІ
ЗАПИСКИ
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
ЗАПОВІДНИКА**

Випуск 1(3)
2023

МІНІСТЕРСТВО КУЛЬТУРИ
ТА ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ
ШЕВЧЕНКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ЗАПОВІДНИК

**НАУКОВІ ЗАПИСКИ
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА**

Збірник наукових праць * Рік заснування: 2021 * Випуск I (3)

Канів
ТОВ Поліграфічний дім «ЮНА»
2023

УДК 82-96
ББК 72.6
Н 12

*Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Шевченківського національного заповідника
(протокол № 6 від 2 листопада 2023 року)*

Видання здійснене в рамках відзначення 210-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка

Н 12   **Наукові записки Шевченківського національного заповідника** : збірник наукових праць / Гол. ред. Валентина Коваленко, відповідальний секретар Світлана Брижицька; Шевченківський національний заповідник. Канів : ТОВ Поліграфічний дім «ЮНА», 2023. № 1 (3). 288 с.

ISBN 978-617-95396-0-2

ISSN 2786-9229 (Print)

Збірник наукових праць висвітлює сучасні дослідницькі підходи з популяризації шевченкознавчих досліджень; діяльності Шевченківського національного заповідника як історико-культурного, науково-дослідного, культурно-освітнього, пам'ятко- та природоохоронного закладу, створеного на базі комплексу пам'яток культурної спадщини та природи, пов'язаних з життям і вшануванням пам'яті Т. Шевченка; публікує оригінальні статті та дослідницькі матеріали; є платформою для обміну ідеями та результатами досліджень серед українських та зарубіжних науковців з питань шевченкознавства, мистецтвознавства, літературознавства, музеєзнавства, історії та краєзнавства.

Адресовано науковцям, викладачам, аспірантам, студентам вищих навчальних закладів, працівникам культурно-освітньої та музейної сфер.

Мови видання: українська, англійська, німецька, російська. Періодичність видання збірника: один раз у рік.

Статті публікуються в авторській редакції. Редакційна колегія не завжди поділяє думку авторів. Відповідальність за достовірність фактів, імен, географічних назв, цитат, цифр та інших відомостей несуть автори публікацій.

Передрук опублікованих матеріалів здійснюється з обов'язковим посиланням на джерело.

**УДК 82-96
ББК 72.6**

Засновник:

Шевченківський національний заповідник
вул. Шевченка, 102, м. Канів, Черкаська область, 19003
Тел. (04736) 3-23-68, E-mail: tarasovagora@ukr.net

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ Серія КВ No 24823-14763P від 19.04.2021
видане Міністерством юстиції України.

ISBN 978-617-95396-0-2
ISSN 2786-9229 (Print)

© Шевченківський національний заповідник, 2023
© Колектив авторів, 2023

MINISTRY OF CULTURE
AND INFORMATION POLICY OF UKRAINE
SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE

**SCIENTIFIC PAPERS
OF
SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE**

Collection of scientific works * Founded in 2021 * Issue I (3)

Kaniv
LLC Printing House «YUNA»
2023

UDK 82-96

BBK 72.6

H 12

*Approved for publication by the Decision of the Academic Council Shevchenko National Reserve
(Minutes № 6 of November 2, 2023)*

The publication is released as part of the celebration of the 210th anniversary of the birth of Taras Shevchenko

H 12   **Scientific** Papers of Shevchenko National Reserve : Collection of scientific works / Editor in Chief Valentina Kovalenko, Executive Secretary Svitlana Bryzhytska; Shevchenko National Reserve. Kaniv : LLC Printing House «YUNA», 2023. № 1 (3). 288 p.
ISBN 978-617-95396-0-2
ISSN 2786-9229 (Print)

The collection of scientific works showcases modern research approaches to popularize Shevchenko studies. It highlights the activities of the Shevchenko National Reserve serving as a historical-cultural, research, cultural-educational, monumental and nature protection institution. Established on the foundation of a complex of cultural heritage monuments and nature sites associated with T. Shevchenko's life and legacy, the reserve publishes original articles and research materials. It also serves as a platform for exchanging ideas and research findings among Ukrainian and international scholars in fields such as Shevchenko studies, art history, literary studies, museum studies, history, and local lore.

This publication is intended for scientists, teachers, postgraduate students, students of higher educational institutions, as well as professionals in cultural, educational, and museum spheres.

Publication languages: Ukrainian, English, German, Russian. The frequency of publication of the collection is once an year.

All articles are published under the author's sole responsibility, as the editorial board may not always share the authors' opinions.

Authors are accountable for the accuracy of facts, names, geographical references, quotations, numbers, and other information.

Reprinting materials from this publication must be properly credited to the original source.

UDK 82-96

BBK 72.6

Founder: Shevchenko National Reserve

vul. Shevchenka, 102, , Kaniv, Cherkaska obl, 19003

Tel. (04736) 3-23-68, E-mail: tarasovagora@ukr.net

Certificate of state registration of printed media Series KB № 24823-14763P dated 19.04.2021.

Certificate issued by the Ministry of Justice of Ukraine.

ISBN 978-617-95396-0-2

ISSN 2786-9229 (Print)

© Shevchenko National Reserve 2023

© Authors of articles, 2023

Редакційна колегія

Валентина Коваленко, в.о. генерального директора Шевченківського національного заповідника, кандидат педагогічних наук, м. Канів, Україна (головний редактор); **Світлана Брижицька**, заступник генерального директора з наукової роботи Шевченківського національного заповідника, кандидат історичних наук, м. Канів, Україна (відповідальний секретар); **Наталія Костенко**, провідний фахівець із зв'язків з громадськістю Шевченківського національного заповідника, м. Канів, Україна (технічний редактор).

Члени редколегії: **Сергій Леонтєв**, завідувач сектору експозиційно-виставкової роботи Шевченківського національного заповідника, кандидат мистецтвознавства, м. Канів, Україна; **Людмила Сокур**, учений секретар Шевченківського національного заповідника, кандидат історичних наук, м. Канів, Україна; **Віктор Тихомир**, директор відокремленого структурного підрозділу «Канівський фаховий коледж культури і мистецтв Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини», кандидат історичних наук, член-кореспондент Національної академії наук вищої освіти України, м. Канів, Україна; **Людмила Чорна**, завідувач відділу наукових досліджень Шевченківського національного заповідника, кандидат історичних наук, м. Канів, Україна; **Микола Чорний**, провідний науковий співробітник науково-дослідного відділу охорони пам'яток історії, культури і природи Шевченківського національного заповідника, кандидат біологічних наук, м. Канів, Україна.

Editorial board

Valentina Kovalenko, acting Director General of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine (Editor in Chief); **Svitlana Bryzhytska**, Deputy Director General for Research of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Historical Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine (Executive Secretary); **Natalia Kostenko**, Leading Public Relations Specialist of the Shevchenko National Reserve, Kaniv, Ukraine (Technical editor).

Members of the editorial board: **Sergii Leontiev**, Head of the Exhibition Sector of the Shevchenko National Reserve, Ph.D in Arts, Kaniv, Ukraine; **Lyudmyla Sokur**, Scientific Secretary of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Historical Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine; **Victor Tykhomyr**, Director of the Separate Structural Subdivision «Kaniv Professional College of Culture and Arts of Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University», Candidate of Historical Sciences (Ph.D), Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Higher Education of Ukraine, Kaniv, Ukraine; **Lyudmyla Chorna**, Head of the Research Department of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Historical Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine; **Mykola Chorny**, Leading Researcher of the Research Department for the Protection of Historical, Cultural and Natural Monuments of the Shevchenko National Reserve, Candidate of Biological Sciences (Ph.D), Kaniv, Ukraine.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	10
ШЕВЧЕНКОЗНАВСТВО	
Батеровська І. М., Брижицька С. А., Сіленко Л. Г. БІОГРАФІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА: СИСТЕМА ПОГЛЯДІВ АВТОРІВ ХХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст. (Книжкове зібрання Шевченківського національного заповідника)	12
Кислий О. Є. ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН ЛЮДСЬКОЇ ІСТОРІЇ	41
Авраменко В. П. НАРИС МИКОЛИ ЧЕРНЯВСЬКОГО «ШЕВЧЕНКОВА МОГИЛА: СПОГАДИ»: ІСТОРИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ	52
Паламарчук І. Я. ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНОМУ МОНУМЕНТАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ	63
Дзима В. В., Миколенко Л. В., Юрченко І. К. СКУЛЬПТОР КАЛЕНИК ТЕРЕЩЕНКО: ФРАГМЕНТИ МИСТЕЦЬКОЇ ДОЛІ (до 100-річчя відкриття пам'ятника-погруддя на могилі Тараса Шевченка)	74
Мігіна Т. М. АНАЛІЗ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ЯК УМРУ, ТО ПОХОВАЙТЕ...» В АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ	91
Близнюк О. А. ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ З ФОНДІВ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА	98
Яхімович А. В. РАНО ЗГАСЛИЙ ТАЛАНТ (до 125-річчя з дня народження художника Якова Шевченка)	105
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
Ананьева С. В., Калиева А. К. ПАМ'ЯТЬ О ПИСАТЕЛЯХ: ЭСТЕТИКА ДИАЛОГА	111
Ромащенко Л. І. УКРАЇНСЬКІ ОБРІЇ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ЗЕНОНА ФІША МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО	119
Соловей О. В. ШЕВЧЕНКІАНА МИКОЛИ СТОРОЖЕНКА (до 95-річчя з дня народження художника)	132
Басиста Н. М., Ярмош Т. В. ШЕВЧЕНКІВСЬКА ТЕМАТИКА В ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ	145

Бойко Т. М. РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ: БОЙЧУКІСТ ІВАН ЛИПКІВСЬКИЙ (За матеріалами архівно-кримінальної справи) МУЗЕСЗНАВСТВО	157
Коханчук В. М. ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ КАНІВСЬКОГО МУЗЕЮ НАРОДНОГО ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА В ДОКУМЕНТАХ ТА РУКОПИСАХ	165
Долгіч Н. В. МАРКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ФІЛАТЕЛІСТИЧНІЙ КОЛЕКЦІЇ ГЕОРГІЯ ГЕОРГІАДІСА (КІПР), ПОДАРОВАНІЙ ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАПОВІДНИКУ	178
Коваль А. О. ІЗ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ ЮВІЛЕЙНИХ АРКУШЕВИХ ВИДАНЬ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА	198
Леонтьєв С. А., Чулкова Т. М. НАРОДЖЕНІ ВІЛЬНИМИ: ОСОБЛИВОСТІ ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО	206
Сокур Л. А. КНИГА ВРАЖЕНЬ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО (2022–2023)	217
Ісаєва О. М., Осипенко Т. В. КАНІВЩИНА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ: ПОДІЇ, СВІДЧЕННЯ, ПЕРСОНАЛІЇ (2013– 2017)	232
Чорна Л. О. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА (1964)	248
Шокун В. В. БОРИС ІВАНЕНКО – ОСОБИСТІТЬ, АРХІВІСТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ НАУКОВЕ ЖИТТЯ: ПОДІЇ, ФАКТИ, ВІДГУКИ	259
Ткач Д. І. ТАРАС ШЕВЧЕНКО В КУЛЬТУРНІЙ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ	268
Ромащенко Л. І. КОНФЕРЕНЦІЯ В ЗОЛОТОМУ ПОТОЦІ (ПОЛЬЩА) Й «УКРАЇНСЬКІ СЛІДИ» ЗИГМУНТА КРАСІНСЬКОГО ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПISУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ «НАУКОВІ ЗАПИСКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА»	274 285

CONTENT

PREFACE	10
SHEVCHENKO STUDIES	
Baterovska I., Bryzhytska S., Silenko L. TARAS SHEVCHENKO'S BIOGRAPHY: SYSTEM VIEWS OF AUTHORS OF THE 20th - BEGINNING OF 21th CENTURY (Book collection of Shevchenko National Reserve)	12
Kisly O. TARAS SHEVCHENKO ON STATEHOOD AS A PHENOMENON OF HUMAN HISTORY	41
Avramenko V. THE ESSAY OF MYKOLA CHERNIAVSKYI «SHEVCHENKO'S GRAVE: MEMORIES»: HISTORICAL AND LITERARI ASPECTS	52
Palamarchuk I. THE IMAGE OF TARAS SHEVCHENKO IN MODERN MONUMENT ART	63
Dzymba V., Mykolenko L., Yurchenko I. KALENYK TERESHCHENKO: FUNDAMENTALS OF ARTISTIC FATE (by the centenary of opening of the bust monument on the grave of Taras Shevchenko)	74
Mitina T. ANALYSIS OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY «IF I DIE, THEN BURY ME» IN ENGLISH TRANSLATIONS	91
Blyznjyk O. SOURCE-SCIENTIFIC ANALYSIS OF FOREIGN SHEVCHENKIANA FROM THE FUNDS OF THE SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE	98
Yahimovych A. THE EARLY FADED TALENT (to the 125 th anniversary of the birthday of artist Yakiv Shevchenko)	105
LITERARY STUDIES	
Ananyeva S., Kalieva A. MEMORY OF WRITERS: THE ASTHETICS OF DIALOGUE	111
Romashchenko L. UKRAINIAN HORIZONS OF THE LIFE AND CREATIVITY OF ZENON FISZ	119
ART STUDIES	
Solovei O. SHEVCHENKIANA OF MYKOLA STOROZHENKO (to the artist's 95 th birthday)	132
Basysta N., Yarmosh T. SHEVCHENKO'S THEMES IN THE CREATIVITY OF UKRAINIAN ARTISTS	145

Boiko T. EXECUTED RENAISSANCE: BOYCHUKIST IVAN LYPKIVSKYI (According to the materials of the archival and criminal case)	157
MUSEUM STUDIES	
Kohanchuk V. THE HISTORY OF THE CREATION OF THE KANIV MUSEUM OF FOLK DECORATIVE ART IN DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS	165
Dolgich N. STAMPS OF INDEPENDENT UKRAINE IN PHILATELIC COLLECTION OF GEORGIY GEORGIADIS (CUPRUS) DONATED TO THE SHEVCHENKO NATIONAL REERVE	178
Koval A. THE FORMATION HISTORY OF THE COLLECTION OF ANNIVERSARY PAPER EDITIONS OF THE SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE	198
Leontiev S., Chulkova T. BORN TO BE FREE: FEATURES OF THE EXHIBITION ACTIVITIES AT SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE	206
HISTORICAL, CULTUROLOGY, REGIONAL STUDIES	
Sokur L. THE BOOK OF IMPRESSIONS AS A HISTORICAL SOURCE OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE (2022–2023)	217
Isayeva O., Osypenko T. KANIV REGION IN THE CONTEXT OF SOCIO-POLITICAL EVENTS IN UKRAINE: EVENTS, TESTIMONIES, PERSONALITIES (2013–2017)	232
Chorna L. HISTORY OF UKRAINE IN STUDIES BY VIACHESLAV CHORNOVIL (1964)	248
Shokun V. BORIS IVANENKO – PERSONALITY, ARCHIVIST, PUBLIC WORKER	259
SCIENTIFIC LIFE: EVENTS, FACTS, REVIEWS	
Tkach D. THE ROLE OF TARAS SHEVCHENKO’S FIGURE IN THE CULTURAL DIPLOMACY OF UKRAINE	268
Romashchenko L. CONFERENCE IN THE GOLDEN FLOW (POLAND) AND «UKRAINIAN FOOTPRINTS» OF ZYGMUNT KRASINSKY	274
RULES OF REGISTRATION AND SUBMISSION OF THE MANUSCRIPT TO THE SCIENTIFIC PUBLICATION «SCIENTIFIC PAPERS OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE»	285

ПЕРЕДМОВА PREFACE

Вельмиповажне товариство!

Слава Україні! Героям слава!

Маємо третій випуск «Наукових записок...» нашого Заповідника і щиро тішимся, що науково-світоглядний простір цього видання розширює ареал шевченкознавчих досліджень, царину літературознавства, мистецтвознавства, музеєзнавства, історії та краєзнавства – як серед українських, так і зарубіжних учених. Бо ж єднальна націєтворча енергія Шевченкового постаті щоразу зрушує в нас потужний поступ до переможної української боротьби. Боротьби, насамперед, на духовно-культурному фронті.

Неперебутньо дивує всенародне визнання Шевченка, починаючи від загальнонаціональної акції перепоховання його праху на батьківщині 1861 року, щорічного святкування його днів народження, як-от 210-ї річниці, та днів пам'яті, пристальніше наслухаємо те, ЩО сигналізує нам пророча поезія його «Кобзаря». Особливо ж тепер, у час кривавої віковічної війни, коли загарбницькі амбіції імперської росії щодо України та українців перетнули всі «червоні лінії». Прозріваємо, перечитуючи-переслухуючи слово Поета, який ще близько двохсот років тому, сам переживши страшну кріпаччину найрідніших йому людей, московську чужину і заслання, застерігав, що «москалі чужі люде». Тож, не раз живопопсучи історію душі своїх співвітчизників, їхньої боротьби за незалежність та історію помилок і зрад, що нерідко окошались для України трагедіями, Шевченко підважував своє «борітеся – поборете» як знак до дії, як величні корогви в переможному поступі, бо ж – «вам Бог помагає».

Не зважаючи на те, що маємо огром досліджень про Шевченка, усе ж його глибоко вкодоване Слово вимагає глибиннішого і прочитання, і розуміння. Його рятівні послання до нас, українців – доленосна місія. І як би ми велично не вшановували нашого національно Співця, означуючи звично Пророком чи Генієм, мусимо ж дбати відповідально про те, аби, за словами І. Дзюби, не втратити, «в Шевченковому слові Шевченків зміст».

Тож – зріємо у глиб його змісту.

Не лише не втратила своєї актуальності у сьогочассі, а навпаки стала ще боліснішою тема російського тоталітарного режиму, його загарбницької суті у Шевченковій поемі «Сон»; загострилася проблема родини, втрати родинних цінностей; чітко означилася глибока філософія "Великого льоху", де оті три грішні українські душі (у Шевченка три білих пташки), несвідомо заграють із московським окупантом чи то потурають йому через свою байдужість, неуважність ачи малодухість; суголосять душам нині депортованих у росію українців і мотиви неволі, чужини, туги за Батьківщиною (цикл «В казематі»). Підважилася і проблема видворення з України церкви московського патріархату, що провадить свою віковічну політику покори церкві кіріла-путіна, що благословила на війну проти України. А Батько ж Тарас дорікав чужим людям:

Не смійтеся, чужі люде,
Церков-домовина
Розвалиться, і з-під неї
Встане Україна!

У контексті сучасних шевченкознавчих досліджень, презентованих у «Наукових записках...», щодалі активізується тема створення нової – повнішої, осмисленішої – біографії Тараса Шевченка; зокрема робляться наголоси на Шевченковій «державності» як феномені людської історії; виважується присутність історія України з визначними подіями у боротьбі за незалежність і зі знаковими постатями; культивується дослідницький краєзнавчий аспект задля зрушення національно-історичної свідомості громадян нашої держави, глибшого осмислення своєї «малої батьківщини» з її місцевим історичним нафарбом та її ролі в контексті становлення української нації і державності... Цікавим є аналіз контексту, ролі Тараса, історії душі і духу українців і не- – у книгах вражень Шевченківського національного заповідника. Показовими є і теми щодо сучасної культурної дипломатії та ролі Шевченка в процесі зближення держав і народів заради мирного і демократичного співіснування; розширюються обрії зарубіжного шевченкознавства, особливо ж, помітною у цьому контексті є співпраця із казахськими науковцями, у полі зору яких наш Поет – був і залишається постаттю неабиякої величини, чийм талантом художника під час заслання уперше було створено серію картин із побуту казахського простого люду... Отож, досліджуємо і самодосліджуємося, утверджуючи і свою окремішність, і сенс буття.

А Шевченкове Слово, як духовний прикорень, тримає нас у полі свідомого вибору шляху національного оздоровлення. Воно, як потужний блокпост, СТОРОЖУЄ нас і ЗАХИЩАЄ, СИГНАЛІЗУЄ нам про національну небезпеку. Пильнуймо Шевченка. Пильнуймо СВОЄ.

*Валентина КОВАЛЕНКО,
письменниця, літературознавець,
кандидат педагогічних наук., в. о генерального директора
Шевченківського національного заповідника*

ШЕВЧЕНКОЗНАВСТ
SHEVCHENKO STUDIES

УДК 069:929+82.09Шев

Ірина Миколаївна Батеровська,

завідувач сектору збереження
науково-дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0009-0001-1114-2130

Світлана Анатоліївна Брижицька,

кандидат історичних наук,
заступник генерального директора з наукової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0000-0002-9683-5947

Любов Григорівна Сіленко,

завідувач сектору обліку
науково-дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0009-0008-1167-9625

**БІОГРАФІЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА:
СИСТЕМА ПОГЛЯДІВ АВТОРІВ ХХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст.**
(Книжкове зібрання Шевченківського національного заповідника)

У попередніх пошукуваннях авторами статті було досліджено концептуальні підходи в написанні Біографії митця у історичний період від 1861 року до жовтневого перевороту 1917 року. Вивчено Біографії поета академічного типу (як колективні, так і авторські) часового періоду від кінця 1930-х до кінця 1980-х років. Також розглянуто біографічні нариси, літописи, біографічні видання про Шевченка за спогадами його сучасників. Досліджено біографічну Шевченкіану сучасного вченого Володимира Мельниченка.

Наразі здійснено науковий аналіз праць із Біографії Тараса Шевченка, що були створені окремими авторами, як в Україні, так і за її межами. Визначено ідеологічні та світоглядні вихідні засади у написанні авторських Біографій поета з огляду на різний історичний час, а саме: радянський та незалежної України. Книги представлено за хронологічним принципом їх видання. Підкреслено, що перші біографічні праці авторів радянського часу були орієнтовані на донесення до широких верст населення, насамперед, кріпацької тяжкої долі Шевченка та антикріпосницької спрямованості його поезії. Видавалися книги невеликого об'єму, але великими тиражами. З часом, науковий біографічний об'єм праць збільшувався, але ідеологічне спрямування не змінювалося.

Праці авторів незалежної України, так само як і українських авторів на еміграції, вирізняє концепція представлення життя і творчості Шевченка як

основи формування національної тотожності українців, становлення і розвитку української нації.

Ключові слова: Тарас Шевченко, біографія, життя і творчість, автор, видання, фондове зібрання, колекція.

Iryna Baterovska,

*Head of Preservation Sector at Fond Department
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)*

ORCID: 0009-0001-1114-2130

Svitlana Bryzhytska,

*Candidate of Historical Sciences (Ph.D),
Deputy research work director,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)*

ORCID: 0000-0002-9683-5947

Liubov Silenko

*Head of Accounting Sector at Fond Department
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)*

ORCID: 0009-0008-1167-9625

**TARAS SHEVCHENKO'S BIOGRAPHY:
SYSTEM VIEWS OF AUTHORS OF THE 20th - BEGINNING OF 21th
CENTURY**

(Book collection of Shevchenko National Reserve)

In previous studies the authors of the article explored conceptual approaches in writing the artist's biography in the historical period from 1861 to the October revolution of 1917. Collective and author biographies of the time period from the end of the 1930s to the end of the 1980s have been elaborated. Biographical sketches, chronicles, biographical editions about Shevchenko which based on the memories of his participants. The biographical «Shevchenkiana» of the modern scientist Volodymyr Melnichenko was also studied.

Scientific analysis of the works from the Taras Shevchenko's biography, which were created in Ukraine and abroad by individual authors, has been carried out. Ideological and worldview starting points in the writing of the author's biographies of the poet with regard to different historical times are determined, namely: Soviet and independent Ukraine. The books are presented according to the chronological principle of their publication. It is emphasized that the first biographical works of the authors of the Soviet era were aimed at conveying to the broad masses of the population, first of all, the serfdom of Shevchenko and the anti-serfdom orientation of his poetry. Books were published in large editions. Over time, the volume of scientific biographical works increases, but the ideological direction does not change.

The works of authors of the independent Ukraine, as well as Ukrainian authors in emigration, are distinguished by the concept of presenting the life and work of Shevchenko as the basis of the formation of the national identity of Ukrainians, the formation and development of the Ukrainian nation.

Key words: *Taras Schevchenko, biography, life and work, author, publication, fond collection, collection.*

Актуальність теми дослідження. Багатство рефлексій і прочитань безсмертних творінь Тараса Шевченка, усвідомлення його до душевного болю трагічного, але кришталево чистого, героїчного, врешті-решт, інтелектуального життя, спонукають дослідників і науковців до нового осмислення життя і творчості Тараса Шевченка та до створення нової сучасної Біографії генія, особливо в реаліях російсько-української війни. Бо як написав Тарас Шевченко в листі до Григорія Тарновського ще 25 січня 1843 року: «Москалі зовуть мене ентузіастом, сиріч дурнем. Бог їм звидить, нехай я буду мужицький поет, аби тільки поет, то мені більше нічого і не треба...» [34, с. 13].

Із 2015 року у Шевченківському національному заповіднику проводяться Міжнародні Шевченківські читання. У 2021 році такі читання були присвячені 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну. Учасники конференції звернули увагу розвиток біографічної шевченкіани в Україні, проаналізували досвід досліджень життя і творчості Тараса Шевченка й увічнення пам'яті Кобзаря у місцях заслання (Південний Урал, Казахстан), окреслили життя Тараса Шевченка в сучасному інформаційно-культурному просторі. Окремо було приділено увагу (авто)біографії митця як літературному жанру і творчому процесу, розглянуто мотиви, образи та символи (авто)біографічного наративу. Саме тоді Володимиром Мельниченком, доктором історичних наук, лауреатом Шевченківської премії, академіком НАПН України (Київ) було запропоновано вченим-літературознавцям розпочати роботу над створенням багатотомної Біографії Тараса Шевченка під організаційним і науковим керівництвом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Адже, відомо, що остання академічна наукова колективна Біографія Тараса Шевченка була видана ще у радянський час (Т. Г. Шевченко. Біографія / Бородін В. С., Кирилук Є. П., Смілянська В. Л., Шаблювський Є. С., Шубравський В. Є. Київ: Наукова думка, 1984).

Аналіз досліджень і публікацій. Публікації та монографії про Тараса Шевченка з'явилися відразу після його смерті. Вони містили як матеріали до біографії так, власне, і біографію поета.

Перший бібліограф творів Тараса Шевченка та літератури про нього Михайло Комаров у праці «Т. Шевченко в литературе и искусстве: Библиографический указатель материалов для изучения жизни и произведений Т. Шевченка» (Одеса, 1903) дослідив літературу, що стосувалася життя і творчості Шевченка та літературу про увічнення пам'яті поета.

У виданні «Т. Г. Шевченко. Бібліографія літератури про життя і творчість 1839–1959» (К., 1963, Т. 1), що було підготовлено Академією наук УРСР, представлено літературу про життя і творчість Шевченка: книги, збірники, журнальні та газетні статті, огляди, замітки, публікації на видання творів Шевченка та літературу про нього.

У матеріалах Шевченківських конференцій частково розглядалися питання, що стосувалися окремих періодів життя поета. Так, Петро Жур у статті «З біографії Шевченка 1831–1845 рр.» [19, с. 126–164] заповнив лакуни в біографії митця та спростував легенди, що увійшли в науковий обіг. Глафіра Паламарчук у статті «До питання про перебування Шевченка на

Полтавщині у 1845 році» [40, с. 71–80] приділила увагу кільком епізодам, що були недостатньо висвітлені в літературі або трактувалися помилково.

Уперше критичний огляд численної мемуарної літератури про Шевченка і, головним чином, спогадів, що стосувалися різних періодів життя й діяльності поета, здійснив Анатоль Костенко в монографії «Шевченко в мемуарах» (К., 1965).

У книзі «Шевченкознавство. Підсумки і проблеми» (К., 1975) у розділі «Життєвий шлях», що присвячено дослідженню біографії Шевченка, Валерія Смілянська звернула увагу на значний поступ у вивченні зовнішньої біографії Шевченка, і, разом з тим, на недостатнє вивчення різних періодів життя поета (перебування у Вільшані, Вільно, Петербурзі (1829–1835 р.), Москві (1845 р.), Орській фортеці (1847–1848 рр. та весною-влітку 1850 р.), а також на стан розробки філософських, суспільно-політичних, естетичних поглядів Шевченка. У питанні історіографії шевченківських біографічних досліджень Смілянська зазначає про малу кількість, або й відсутність критичних оглядів біографічної шевченкіани «дожовтневого періоду». Так, у своїй монографії «Біографічна шевченкіана (1861–1981)» (К, 1984) Валерія Смілянська ґрунтовно проаналізувала основні проблеми вивчення біографії Тараса Шевченка, виділивши етапи досліджень цих проблем у працях біографів поета різних періодів. Дослідниця значну увагу приділила початку створення джерельної бази біографії Шевченка (кінець 1850 – початок 1860 років), проаналізувала перші біографічні нариси. Авторитетний науковець у галузі біографічної шевченкіани наголосила на необхідності створення «синтетичної» праці, яка б висвітлила постать Шевченка і його геніальність як в біографічному, так, одночасно, і в історико-літературному та мистецтвознавчому планах.

Упродовж 2021–2022 років авторами статті було здійснено аналіз концептуальних підходів у написанні біографії Тараса Шевченка з урахуванням часу створення праць.

Перша розвідка «Концептуальні підходи в написанні біографії Тараса Шевченка до жовтневого перевороту 1917 р. (фондове зібрання Шевченківського національного заповідника)» [9, с. 126–149] присвячена першим біографічним відомостям, нотаткам, матеріалам і об'ємним монографіям, що були надруковані у період з 1861 по 1917 роки. Предметом дослідження стала біографічна шевченкіана, яка охопила: документи, мемуари сучасників, коротку біографію поета, біографію, що містить окремо визначений період життя митця, хроніку життя Шевченка, огляд його поезій, історію поховання Кобзаря, біографію, що орієнтована на певний соціальний прошарок та вікову категорію читача, біографію поета з історико-літературознавчими статтями. Простежено також історію їх видання.

Друга розвідка «Концептуальні підходи у написанні Біографії Тараса Шевченка академічного типу (із фондового зібрання Шевченківського національного заповідника)» [10, с. 135–154] представила біографічні праці академічного типу як колективні, так і авторські. Охоплено часовий період від кінця 1930 до кінця 1980 років. Розглянуто біографічні нариси, літописи, біографічні видання про Шевченка за спогадами його сучасників. Визначено, що праці науковців, написані у відносно довгий темпоральний відрізок, при всій відмінності методологічних принципів у розгорненні теми, єднала загальна ідеологічна концепція (що було неминучим в обставинах радянського періоду),

але містили вартісний фактаж наукової біографічної літератури про життя і діяльність поета і художника.

У третій розвідці «Шевченкіана Володимира Мельниченка у фондovому зібранні Шевченківського національного заповідника» [5, с. 170–186] об'єктом дослідження стали книги з біографічної шевченкіани Володимира Мельниченка. Праці вченого – це глибокі шевченкознавчі дослідження, які є вагомим підґрунтям для здійснення актуального і масштабного задуму – написання науковцями сучасної академічної Біографії Тараса Шевченка. У історично нових умовах праці Володимира Юхимовича дають змогу глибше зрозуміти Шевченкове життя, пізнати маловідомі грані його характеру, розширити документальну базу шевченкознавства.

Метою дослідження є аналіз видань Біографії Тараса Шевченка, що написані окремими авторами за різних історичних обставин через систему їхніх поглядів: у час становлення радянської влади, у період коли Україна була в складі СРСР та в час ствердження державної незалежності та суверенітету України.

Наукова новизна. Уперше представлено оригінальні шевченківські біографічні видання окремих авторів із книжкової колекції Шевченківського національного заповідника з метою аналізу їхньої наукової значимості.

Виклад основного матеріалу. Після першого невеликого нарису Василя Маслоva (Маслія) «Тарас Григорьевич Шевченко: Биографический начерк» (Москва, 1874) світ побачила книга Михайла Чалого «Жизнь и произведения Шевченка» (Київ, 1882). Чалий, використавши передані Маслоvim деякі матеріали, суттєво доповнив їх новими даними, які зібрав сам. Й хоча Чалий не ставив за мету написати всебічну й повну біографію Шевченка (вважав свою працю зведенням матеріалів для майбутнього біографа), а все ж дотримувався вимог біографічного методу – ставив аналітичні завдання. Деякі уточнення або спростування фактів біографії Шевченка авторства Чалого, здійснив наступний Шевченків біограф, автор більш ґрунтовного життєпису митця – Олександр Кониський. Його книгу «Тараса Шевченко-Грушівський, хроніка його життя» (Львів, 1898, 1901) справедливо вважають «взірцем біографічної шевченкіани» [26, с. 40–43]. Але вже відразу у «Передмові» Кониський знову визнає, що зібрані й опрацьовані ним матеріали неповні: є прогалини у біографії, відсутня історія творчості митця, критична оцінка творів. Таким чином, автор ставить завдання наступним дослідникам продовжити цю справу. Безперечною заслугою Кониського є те, що він першим порушив питання про глибинний автобіографізм повістей письменника.

Свій літературний талант і глибоке знання поетичної спадщини Тараса Шевченка продемонстрував Богдан Лепкий у праці «Про жите великого поета Тараса Шевченка: в пятьдесятлітню річницю його смерти» (Львів, 1911). Цю працю Лепкого ми вже згадували в статті «Концептуальні підходи в написанні біографії Тараса Шевченка до жовтневого перевороту 1917 р. (із фондovого зібрання Шевченківського національного заповідника)» [9, с. 126–149]. У подальші роки дослідник продовжив працювати над Біографією Шевченка – удосконалив текст, зробив спробу аналізу поетичних творів як в історичному, так і літературному контексті. У 1918 році «Українська накладня» в серії «Нова бібліотечка Ч. 2.» надрукує працю Лепкого «Про життя і твори Тараса Шевченка», в тексті якої поряд із біографічною розповіддю подано тлумачення творів Шевченка [32] (Рис. 1). У колекції музею зберігається книга, ймовірно,

також 1918 року (титул втрачено). Її об'єм – 169 сторінок. У виданні – список використаної літератури на п'яти сторінках, зовсім інший текст біографії поета, чисельні ілюстрації, ретельно підібрані автором. Як з'ясувалося, ця, меншого формату книжечка, є тільки частиною першого тому «Творів Т. Шевченка. Кобзарь до першого арешту» 1918 р., виданого Яковом Оренштаймом [34], бо відомо, що в цей самий час Лепкий почав укладати і редагувати «Повне зібрання творів Тараса Шевченка», у першому томі якого, запланував різні матеріали, які б полегшували пересічним читачам розуміння Шевченкових текстів [31]. Уже наступного, 1919 року Богдан Лепкий завершить свою ґрунтовну працю, видавши перший том Повного видання творів Тараса Шевченка, в якому на 235 сторінках представлено «літературний портрет «Кобзаря» під простою назвою «Про життя і твори Тараса Шевченка»» [33, с. 6]. У фондовій колекції зберігаються всі п'ять томів одного з кращих Повних видань творів Шевченка 1919–1920 років.

У музейній колекції зберігаються примірники Біографії Шевченка Богдана Лепкого пізніших років випуску, що були надруковані за першим томом вищезгаданого нами п'ятитомного видання. Як правило, у них збережено і літературний текст, і примітки, і коментарі. Численні перевидання книги (1989 (Аделаїда, Австралія); 1994 (Київ); 2004 (Івано-Франківськ), 2004 (Тернопіль) (Рис. 2); 2005 (Київ)) свідчать про популярність Шевченкового біографа Лепкого як «ретельного працюючого трудівника на видавничій ниві» [33, с. 6], про невтрачений з роками науковий і мистецький зміст праці. Адже автору вдалося поєднати цікаву розповідь про життя Тараса Шевченка з аналізом його творчості. У доборі фактів, подачі матеріалів та на жанрово-композиційних особливостях тексту відчутно відбився письменницький хист і образне мислення автора.

Рис. 1. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка: написав Богдан Лепкий. Серія: Нова бібліотечка Ч.2. Київ-Ляйпціг: Українська накладня, 1918. 100 с.

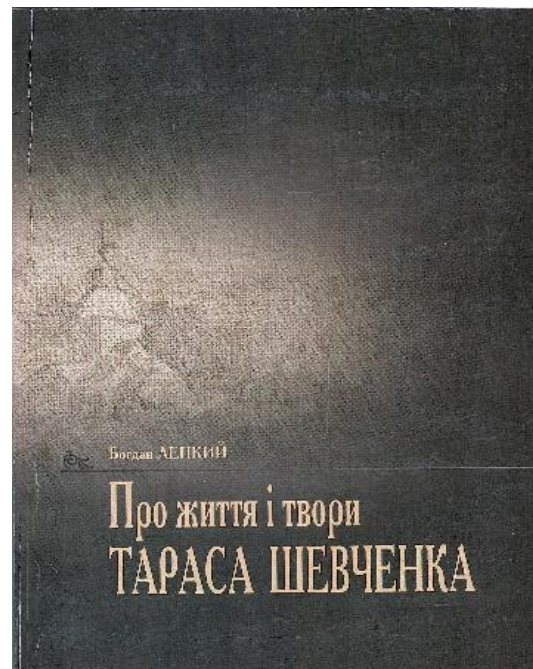

Рис. 2. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка. Науковий редактор Роман Гром'як. Тернопіль: Джура, 2004. 84 с.: іл/

Ім'я журналіста і літературного критика Миколи Ашешова не згадувалося в двотомному «Шевченківському словнику» (Київ, 1976–1978). У сучасній «Шевченківській енциклопедії» (Київ, 2012, Т. 1) подано про Ашешова лише коротку нотатку. Однак, Володимир Мельниченко, автор цілого ряду біографічних праць про Тараса Шевченка у своїй монографії «Тарас Шевченко: «Мій великий друг Щепкін» (Москва, 2009) згадав працю Миколи Ашешова «Тарас Григорьевич Шевченко: Жизнь поэта. Его мировоззрение. Его страдания. Его творчество» (Петроград, 1919), відзначавши цінне спостереження автора при описі стосунків Шевченка і Репніної під час їхньої зустрічі у Москві вже після повернення поета із заслання: «Російський журналіст Микола Ашешов, який у розпалі громадянської війни видав у Петербурзі цікаву брошуру про Тараса Шевченка, писав: «...Побачення було холодним: десять років заслання, а, можливо, й нові суспільні настрої розділили ці дві душі, колись рідні...» [36, с. 210].

Нагадаємо, що Ашешов Микола Петрович народився в Одесі. Літературну діяльність розпочав 1892 року в газеті «Русская жизнь». Будучи висланий із столиць, редагував «Самарську газету», «Нижегородский листок». Із 1900 року проживав у Петербурзі, співпрацював у виданнях, зокрема з питань літературної критики. Примірник його біографічного нарису «Тарас Григорьевич Шевченко: Жизнь поэта. Его мировоззрение. Его страдания. Его творчество», що зберігається в колекції заповідника, було надруковано, як зазначає Мельниченко, в Петербурзі (насправді на той час у Петрограді) 1919 року видавництвом історичного журналу «Былое» під редакцією Павла Щьоголева [3] (Рис. 3). Написано історію життя Кобзаря російською мовою для російськомовного читача. Мова твору легка, навіть, поетична. Події в описі Шевченкового життя розгортаються динамічно і, водночас, не без подробиць. Звичайно, зустрічається немало біографічних помилок, але автор пише із щирим почуттям любові і поваги до українського поета, із повним розумінням національного спрямування творчості Шевченка: використано цитування поезій саме українською мовою. І як свідчить назва праці, автор також, хоч і стисло, аналізує твори Шевченка.

Згадує біографічний нарис Ашешова у праці «Біографічна шевченкіана (1861–1981)» (Київ, 1984) Валерія Смілянська. Зокрема, відзначає його редактора Щьоголева, який в 1890 роках досліджував справу кирило-мефодіївців у архіві III Відділу. А відтак, у праці суттєво приділено увагу характеристиці братства, подано ряд документів, розглянуто поведінку братчиків на допитах.

Загалом 1919 рік став першим роком масштабного вшанування пам'яті поета на теренах колишньої Російської імперії. У «Шевченківському збірнику» (Харків, 1919) надруковано вступну статтю Володимира Коряка, в якій визначено історичне місце постаті Тараса Шевченка, підкреслено його належність до українського народу. Відомо, що Володимир Дмитрович зазнав репресій 1937 року: його було виключено як «буржуазного націоналіста» з лав КП(б)У, а після арешту органами НКВС та «церемонії» суду – засуджено до вищої міри покарання за контрреволюційну діяльність й розстріляно наступного дня. 1919 року в Харкові вийшов друком нарис Коряка «Тарас Шевченко». У праці спрощено соціологічні твердження, що позначені умовиводами автора в оцінці постаті і творчості Шевченка. Такий підхід обумовлений класовим протистоянням, що особливо проявилось у суспільстві в роки громадянської

війни. Нарис Коряка написаний просто, образно, емоційно, із звеличенням Шевченка-«мужика». У музейній колекції зберігається примірник вищезгаданого нарису – видання п'яте та доповнене [28] (Рис. 4).

Рис. 3. Ашешов Н. Тарас Григорьевич Шевченко: Жизнь поэта. Его мировоззрение. Его страдания. Его творчество. Редакция П.Е. Щеголева. Петроград : Былое, 1919. 60 с.

Рис. 4. Коряк В. Тарас Шевченко. Видання 5-те, доповнене. Харків: Державний Шевченківський Комітет при Харківському Губнаробразі, 1920. 32 с.

1900 року Іван Белоусов, російський поет і перекладач редагував «Кобзар» у перекладах російських письменників і для цього видання підготував біографічний нарис «Т. Г. Шевченко». Пізніше нарис не раз передруковувався. Фактичним матеріалом для нього стала праця Михайла Чалого «Жизнь и произведения Шевченка» (Київ, 1882). У фондовій колекції зберігається два видання, але пізніших років випуску, з відмінними текстами біографічних нарисів, а саме – 1919 та 1924 років. Видання 1919 року вийшло в серії «Кому пролетариат ставит памятники». Окрім популярного біографічного нарису книжка містила ще й уривки з поем «Кавказ», «Сон», «І мертвим, і живим...» у перекладі Белоусова [8]. Друга книга, що вийшла 1924 року в «Серии сборников по устройству общеобразовательных экскурсий», містила три розділи: «Т. Г. Шевченко»; «Поездка на могилу Шевченка», «Наследие Шевченка» [7]. У першому розділі – опоетизована розповідь про життя поета. У другому – цікава історія про мандрівку самого автора на пароплаві по Дніпру до могили поета, про його відвідини «Тарасової світлиці» і запис до «Книги вражень». У третьому розділі автор подає інформацію про творчий спадок Шевченка, що зберігається у Чернігівському та Київському музеях, подає бібліографію творів поета українською мовою та переклади цих творів на інші мови, біографічні видання, а також вміщує нотатку про музичні твори на слова Шевченка. Книжка ілюстрована, зокрема вміщено автограф поезії «Доля» (Рис. 5).

На окрему увагу заслуговують книги, що популяризують мистецьку біографію Шевченка. Першою такою спробою стала праця Олександра Скворцова «Жизнь художника Тараса Шевченко» [50]. У колекції заповідника зберігається примірник цього раритетного видання. Обкладинка – з оригінальною графічною композицією, художніми шрифтами та профілем Шевченка у медальйоні. На фронтиспісі – якісна репродукція автопортрета Тараса Шевченка (1860, офорт). У тексті – більше десятка сторінкових ілюстрацій з чудовими репродукціями художніх творів Шевченка. На початку книги – вступна стаття Костя Буревія, в якій запропоновано читачу познайомитися з мистецьким генієм Шевченка: «...книга впервые раскрывает... большого и оригинального художника, художника-революционера, опередившего своих талантливых учителей...» [50, с. 8] (Рис. 6).

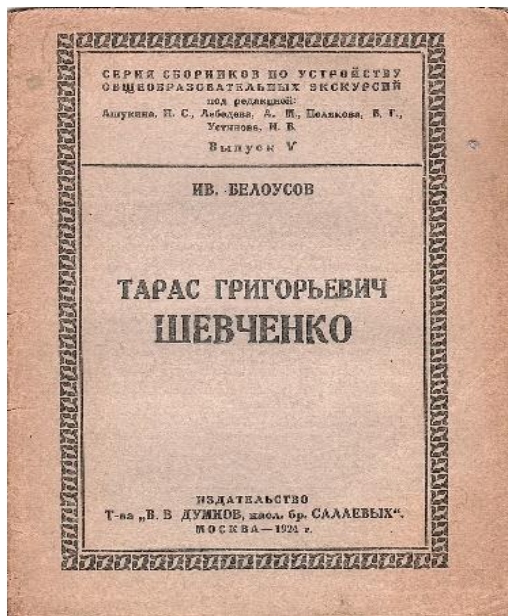

Рис 5. Белоусов И. Тарас Григорьевич Шевченко. Серия сборников по устройству общеобразовательных экскурсий. Выпуск V. Москва: Издательство Т-ва «В.В. Думнов, насл. бр. Салаевых», 1924. 37 с.

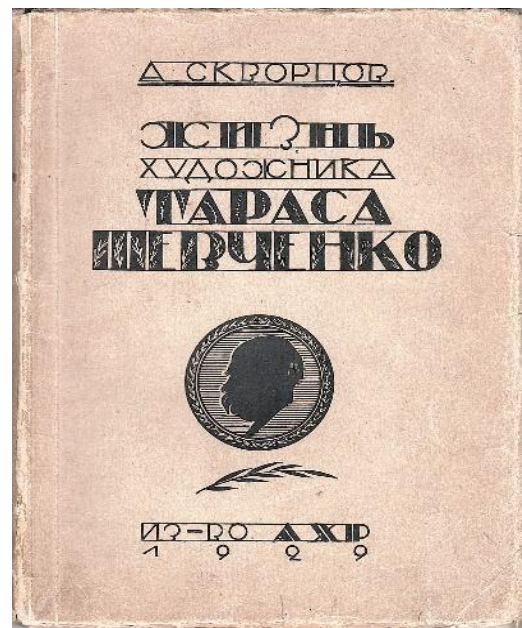

Рис. 6. Скворцов А. Жизнь художника Тараса Шевченко. Москва: Издательство АХР, 1929. 110 с.

Автор видання небезпідставно вважав, що Шевченко був новатором і реалістом у жанрових творах.

Продовжив досліджувати тему мистецької біографії Тараса Шевченка у 1930 роках відомий український художник, мистецтвознавець, автор численних статей з питань шевченкознавства Сергій Раєвський. 1939 року він видав свою ґрунтовну монографію «Життя і творчість художника Тараса Шевченка», об'єднавши власні та нові дослідження інших вчених Шевченкової мистецької спадщини. Книга – форматна, з ошатною палітуркою, з кольоровою репродукцією автопортрета Шевченка 1840 року на фронтиспісі та з 79 ілюстраціями [44] (Рис. 7).

У книгозбірні заповідника зберігається ще одна невелика раритетна книжка «Тарас Григорович Шевченко», що надрукована у Харкові 1931 року в

серії «Бібліотека малописьменного» [30]. Автор Іван Лакиза, крім біографічного нариса, вмістив до видання декілька шевченкознавчих розвідок, а саме: «Боротьба за Шевченка», «Хто такий Шевченко», «Шевченко і сучасність», «Жінка в творчості Шевченка» (Рис. 8). Такий підхід відповідав ідеологічним завданням серії: вести просвітницьку роботу серед малограмотних. Іван Лакиза – український публіцист, літературознавець, народився в Старжинську (тепер Польща). Навчався в Києві, у роки національно-визвольних змагань 1917–1921 років був комісаром комуністичної бригади. Після війни працював редактором «Книгоспілки», заступником головного редактора видавництва «Література і мистецтво» («ЛіМ»). У 1934 році разом з Костем Буревієм був заарештований за звинуваченням у підготовці терористичного акту проти Сталіна. За вироком позбавлений волі на 10 років у виправно-трудових таборах, але «особлива трійка» у 1938 році, без додаткових звинувачень, засудила його до страти. За іншими відомостями, він загинув у Гірській Шорії (Алтай) на каторжних роботах у 1939 році.

Рис. 7. Раєвський С. С. Життя і творчість художника Тараса Шевченка. Загальна редакція акад. О. і Білецького та інш. Київ: Мистецтво, 1939. 119 с., 79 с. іл., портр.

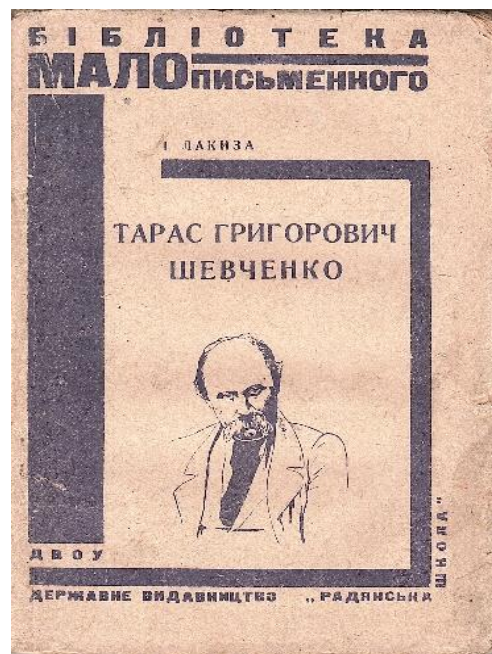

Рис. 8. Лакиза І. Тарас Григорович Шевченко. Серія «Бібліотека малописьменного». Харків: Радянська школа, 1931. 108 с.

Подібні формат і завдання мало видання Олександра Старчакова «Тарас Шевченко», що побачило світ 1934 року в Москві (російською мовою) в серії «Библиотека «Огонек» [55]. Автор описує відомі факти біографії Тараса Шевченка, але в останніх розділах йдеться про ідеологічну боротьбу за поета. Його творчість проаналізовано в контексті політично-ідеологічних засад того часу.

Схожі, як виявилось, не тільки праці, а й долі двох авторів – Лакизи і Старчакова. Тоталітарна машина працювала невпинно. Майбутній письменник Олександр Старчаков народився у Києві. Був членом Союзу письменників. Так

само як і Лакиза – учасник національно-визвольних змагань 1917–1921 років. Служив у Червоній армії. Після війни займався літературною діяльністю, працював у газетах: завідував літературним відділом редакції газети «Туркестанская правда», відділом інформації в редакції газети «Известия». 1936 року його заарештували за участь «в антирадянській терористичній діяльності та диверсійній організації», яка начебто готувала терористичний акт проти Сталіна. 1937 року був розстріляний.

Ще одне видання із вищезазначеної серії «Бібліотека малописьменного» – книга К. Корнієнка «Тарас Шевченко» (Харків, 1931) [27] із дуже спрощеною біографією поета та короткими шевченкознавчими нотатками, що подавалися відповідно постулатів радянської ідеології. Інформативною є маргіналія на титулі примірника. Напис зроблено відомим етнографом Степаном Нехорошевим: «Цю книжку прочитали сотні малописьменних Каврая (Золотоніський р.) 1931–1935 р. З цієї книжечки я робив диктант малописьменним; цю книжку малописьменні у класі читали після букваря... Це була перша читанка» (Рис. 9).

Рис. 9. Корнієнко К. Тарас Шевченко. Серія «Бібліотека малописьменного». Харків: Радянська школа, 1931. 55 с.

Відомо, що прадід, дід і бабуся Степана Нехорошева зустрічалися 1859 року із Тарасом Шевченком під час його останнього, третього, приїзду в Україну, зокрема, коли він відвідував Полтавщину та Київщину. 1861 року вони були присутні на похороні Кобзаря у Каневі. З дитинства Степан Нехорошев захоплювався поезією Шевченка, збирав спогади про поета у людей, які його знали. Чимало цінних матеріалів, а саме близько 80 тис. одиниць записів фольклору, зокрема про Тараса Шевченка, Івана Котляревського, Григорія Сковороду, Богдана Хмельницького, Устима Кармелюка передав до архівів Києва, Львова, Полтави. Зберігаються спогади Степана Степановича про історію Тарасової гори, Івана Ядловського, Ликеру Полусмак й в архіві Шевченківського заповідника у Каневі.

Василь Сімович, укладаючи книгу «Тарас Шевченко. Кобзарь. Повне народне видання» (1921), підготував до неї ґрунтовний біографічний нарис «Життя Тараса Шевченка» з поясненнями багатьох понять, розуміння яких становило складність для західноукраїнського читача. До поширених у східноукраїнському ареалі слів навів західноукраїнські відповідники, пояснив маловживану лексику, застарілий правопис. Книгозбірня заповідника має два окремо видані у різні роки – 1934 та 1944 – біографічні нариси Сімовича [48; 49]. До кожного з них автор вносив зміни і доповнення (Рис. 10–11).

Рис. 10. Сімович В. Тарас Шевченко. Його життя і творчість. З нагоди 120 роковин уродин (1814–1934). Львів: Накладом Товариства «Просвіта», 1934. 72 с.

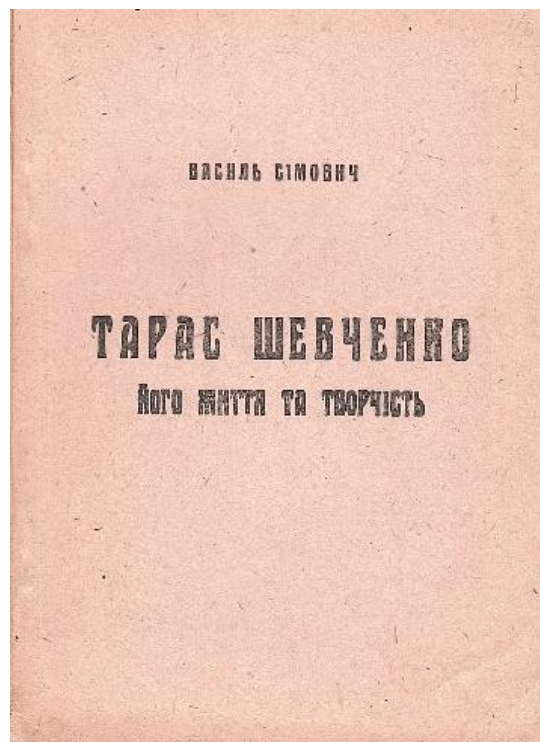

Рис. 11. Сімович В. Тарас Шевченко. Його життя і творчість. Третє доповнене видання. 1944. 88 с.

Відзначення Шевченкового ювілею у 1939 році стало поштовхом до розвитку шевченкознавства в цілому, і зокрема для нових біографічних досліджень. Так, було видано цілу низку популярних нарисів про його життя і творчість. І хоч усі вони «рясніють фактичними помилками, хибують на деяку односторонність у висвітленні світогляду» поета [65, с. 261], але в цілому містять досить об'єктивний погляд на події, що вже було притаманно працям середини 1930 років. До таких у книгозбірці заповідника відносяться видання Петра Альтмана [2], Галини Алексєєвої [1], Т. Времева й Е. Йоффе [11] (Рис. 12), І. Стебуна [56]. Усі книги – малоформатні; вийшли багатотисячними тиражами, що свідчить про увагу радянської влади до процесу популяризації Шевченка з ідеологічного метою представлення його як одного з борців за ідею соціалізму.

Костянтин Паустовський у повісті «Тарас Шевченко» [42] описав життя українського поета «жваво, захоплююче, з яскраво вираженою авторською симпатією» [46, с. 170]. Поділяємо думку Людмили Ромашенко, що ця праця, незважаючи на невеликий обсяг, має масштабний і панорамний вид завдяки подачі загальновідомих подій з життя Шевченка в широкому політичному і культурному контексті. У книжковій збірці, крім оригінального видання 1939 року (Москва) (Рис. 13) маємо видання й 2014 року (Київ), що вийшло до 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка в перекладі українською мовою Олени Артамонової, яка, власне, і подарувала заповіднику цей примірник [41].

Рис. 12. Времева Т., Иоффе Е. Тарас Шевченко. Биографический очерк. Киев: Издательство ЦК ЛКСМУ «Молодой большевик», 1939. 60 с.

Рис. 13. Паустовский К. Тарас Шевченко. Серия «Дешевая библиотека». Москва: Художественная литература, 1939. 64 с.

У жанрі біографічної повісті представлено життя українського генія письменниками Лідією Бать і Олександром Дейчем у книзі «Тарас Шевченко» [6]. Вона адресована дітям старшого віку. Захоплююче описано дитячі та юнацькі роки поета. Книга була дуже популярною свого часу, але і сьогодні можна знайти схвальні відгуки про неї від користувачів інтернет-мережі. У 1952 та 1954 роках праця була перевидана Державним видавництвом дитячої літератури (Рис. 14).

Значний внесок у вивчення біографії митця зробив відомий шевченкознавець Павло Зайцев своєю монографією «Життя Тараса Шевченка». Валерій Шевчук у передмові до перевидання цієї книги 1994 року написав: «...хоч і має суспільно-політичне наповнення, зрештою, як будь-яка індивідуальна праця, [але] відзначається своєю природністю та натуральністю» [21, с. 9].

Почала готувалася праця автором ще у 1920 роки. Із 1934 року Український Науковий інститут у Варшаві почав видавати «Повне зібрання творів Тараса Шевченка у 16 томах»: Т. I – Передмова від видавництва; літературна біографія поета авторства Павла Зайцева; Т. II – «Поезії до року 1843»; Т. III – «Поезії 1843-1847 рр.»; Т. IV – «Поезії 1847-1857 рр.»; Т. V – «Поезії 1857-1861 рр.»; Т. VI – «Назар Стодоля», Дрібніші твори; Т. VII – «Повісті «Художник», «Наймичка», «Варнак»; Т. VIII – «Повісті «Княгиня», «Музика», «Нещасний», «Капитанша»; Т. IX – «Повісті «Близнята», «Прогулка...»; Т. X – «Журнал»; Т. XI – «Листи»; Т. XII – «Т. Шевченко як маляр» (із численними репродукціями малюнків, автор розвідки Дмитро Антонович); Т. XIII – «Т. Шевченко в його польських взаєминах» (автор Павло Зайцев); Т. XIV –

«Т. Шевченко в чужих мовах. Переклади Шевченка на польську мову»; Т. XV – «Т. Шевченко в чужих мовах. Переклади Шевченка на інші мови»; Т. XVI – «Бібліографія творів Т. Шевченка та праць про нього» (автор Володимир Дорошенко). Томи II–VI редагував Павло Зайцев, томи X–XI – Леонід Білецький, том XIV – Богдан Лепкий, том XV – Роман Смаль-Стоцький. Світ побачило 13 томів праці (необхідно зауважити, що томи зайняли достойне місце в презентації книжкової колекції заповідника). Томи I, V, XIII не з'явилися через різні причини. Зокрема, том перший 1939 року було зліквідовано більшовиками і лише декілька не зброшурованих примірників потрапило за кордон. Вірогідно, що саме такий примірник, із олівцевими та чорнильними правками самого автора, у 2003 році потрапив до колекційної збірки. Окремо біографічна монографія була видана тільки 1955 року Науковим товариством імені Тараса Шевченка. Не вдаючися до детального аналізу дослідження, наведемо, лишень, цитату Володимира Дорошенка, який вбачав заслугу Павла Зайцева у докладному змалюванні життя поета: «Ні на йоту не відступаючи від наукової правди, дав він нам незвичайно живу й пластичну... повість, а не суху академічну розвідку» [18, с. 39]. Тут також доречно процитувати Юрія Шевельова: «Книжка Зайцева читається не тільки як науковий твір, а і як роман. Це стверджують рецензенти й читачі, на це натякається в передмові. Сам Зайцев дає підстави розглядати його твір не тільки як біографію, а як роман-біографію. Коли він пише: "Зненацька виринуло в його душі... почуття самотності, сирітства, бездомності" (28); "Прозрінням ясновида вставали тепер у його власній уяві образ зведеної москалем Катерини з його першої поеми і образ збожеволілої Оксани"; "У серці княжни спалахнула любов" (111); "Переживав те саме, що й дванадцять літ тому" (297), – ми маємо право спитати, як науковець Зайцев довідався про думки Шевченка чи почуття в душі Рєпніної. Але питання відпаде, якщо ми маємо справу також з романістом Зайцевим» [64, с. 202].

У книгозбірні Заповідника зберігається примірник «Життя Тараса Шевченка» 1955 року видання з чорно-білими репродукціями робіт художника Шевченка, фото автографів його поезій, фото сучасників Кобзаря, місць, пов'язаних з життям і творчістю поета. На останній сторінці підклеєно аркуш з написом: «Цю Книгу «Життя Тараса Шевченка», написану професором Павлом Зайцевим, подарував для Музею ім. Тараса Шевченка в Каневі Україна Олекса Зинич, Едмонтон Альберта, Канада. 22-го липня 1992-го року» [22] (Рис. 15).

У незалежній Україні монографія Павла Зайцева перевидавалася декілька разів. Київське видавництво «Обереги» 1994 року (Рис. 16) та 2004 року здійснило факсимільне видання книги. Доречно зазначити, що у 2004 році книга була випущена на замовлення Державного комітету телебачення та радіомовлення України за Програмою випуску соціально значущих видань накладом у 10000 примірників. У 1994 році ще одне київське видавництво – «Мистецтво» – вперше випустило справжню перлину вільної неупередженої біографії Тараса Шевченка невідомої до того часу більшій частині українців.

2003 року завдяки зусиллям співробітників Шевченківського національного заповідника та небайдужим прихильникам Тарасової гори до фондової колекції потрапив примірник монографії Павла Зайцева з олівцевими та чорнильними (чорнило синє і червоне) правками самого автора. Є думка, що це примірник сигнальний [23]. Численні виправлення мовностилістичного характеру,

доповнення та поправки за змістом свідчать про безперервну копітку працю шевченкознавця, його щоденне, щогодинне пізнання національного пророка. Не всі аркуші збереглися (44 сторінки втрачено), зрозуміло, що книга не зброшурована.

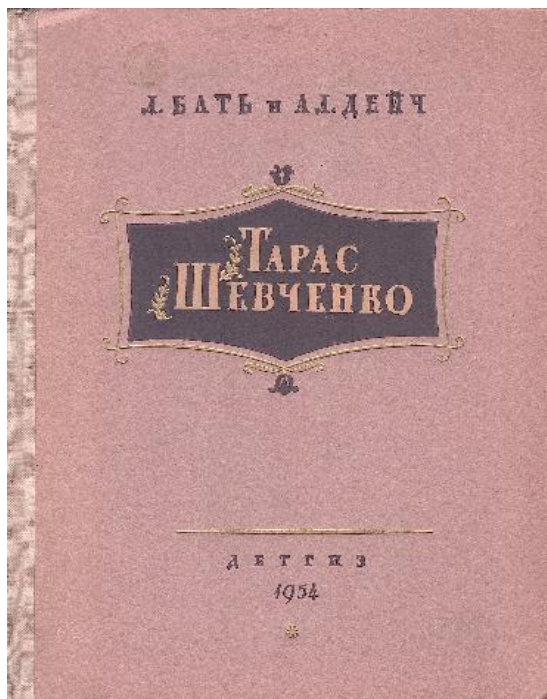

Рис. 14. Бать Л., Дейч А. Тарас Шевченко. Биографическая повесть. Москва-Ленинград: Издательство детской литературы ЦКВЛКСМ, 1939. 143 с.: ил.

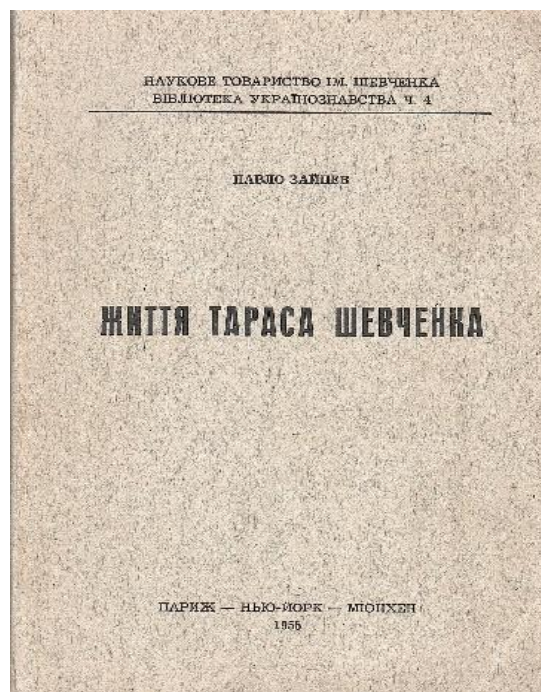

Рис. 15. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Нью-Йорк-Париж-Мюнхен: Наукове Товариство ім. Шевченка, 1955. 340 с.

Видання творів Шевченка за редакцією Павла Зайцева й дотепер залишаються одним із найавторитетніших текстологічних джерел наукового шевченкознавства.

Із основного ряду досліджень життя і творчості Шевченка виділяється монографія «Тарас Шевченко» Марієтти Шагінян [63] – добре відомої письменниці, літературознавиці, перекладачки та популяризаторки світової літератури. Шагінян, після закінчення академії при Держплані СРСР, 1941 року написала книгу «Тарас Шевченко», а 1944 року захистила докторську дисертацію по монографії. Ґрунтовно опрацювавши роботу Павла Зайцева, письменниця перейнялася наснагою незламного духу українського поета, чистотою й неперевершеною його вірша, безмежною закоханістю у рідну землю та вірою у гордий волелюбний народ. Вірменка за національністю, вихована на французькій та німецькій культурах, прочитавши одного разу «Кобзар» вирішила досконало опанувати українську мову. Вченій вдалося дослідити не тільки до того часу невідомі сторінки та епізоди життя поета, але й, рядок за рядком, строфа за строфою всю його поетику. Зрозуміло, що радянська ідеологія наклала свій відбиток на дослідження, яке вийшло за рамки наукового стилю та було представлено як дорожні записи, критичне есе, літературний портрет. Завдяки напруженій роботі в архівах, ще довоєнним мандрівкам шевченківськими місцями України, серед яких нинішня Черкащина – «земля, яку сходить Тарас малими

босими ногами», а також Чернігівщина, Полтавщина, завдяки зустрічам із людьми, рідні яких були безпосередньо знайомі з Кобзарем (одна із таких численних зустрічей відбулася у Березовій Рудці, і за результатами якої письменниця змалювала чудовий інтер'єр полтавської хати з глиняною долівкою, застеленою духм'яними травами, широкими лавами, рушниками, іконостасом), дали можливість Шагінян об'єктивно висвітлити реальні мотиви написання Шевченком своїх поезій.

У фондовій колекції зберігаються видання монографії письменниці різних років, але найперше видання книги 1944 року відсутнє. Книга видавалася 1946 року (Москва: ОГІЗ), 1964 року (Москва: Художественная литература), 1970 року (в перекладі українською мовою) (Київ: Дніпро). 2013 року монографія Марієтти Шагінян вийшла в світ також у перекладі українською мовою (Рівне: ПП ДМ) (Рис. 17).

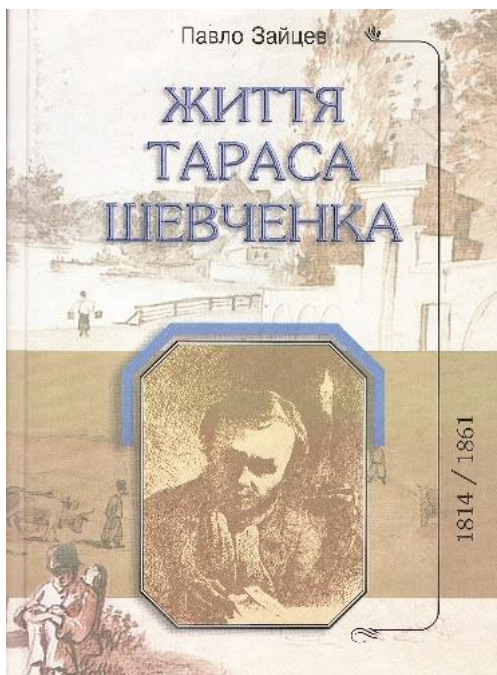

Рис. 16. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ: Мистецтво, 1994. 351 с.

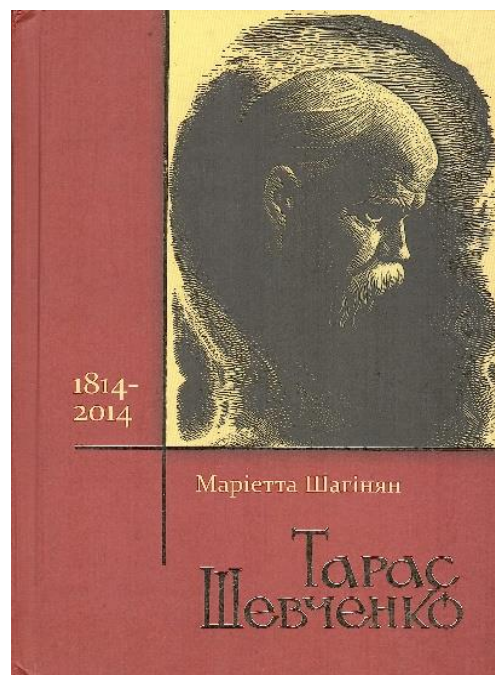

Рис. 17. Шагінян М. Тарас Шевченко: монографія. Пер. з рос. В. Іванисенко. Рівне: ПП ДМ, 2013. 262 с.

Однією з перших спроб послідовно простежити життя і діяльність Тараса Шевченка, висвітлити найважливіші події, пов'язані з іменем поета після його смерті, вдалося зробити Дмитрові Косарику в літературній хроніці «Життя і діяльність Т. Шевченка» [29] (Рис.18).

Своє дослідження письменник розгортає на тлі суспільних явищ 1920–1960 років. І хоча автор скрупульозно пропрацював уже відомі біографічні матеріали з життя Шевченка та втім не довів припущення про поетове знайомство з литовським художником Яном Рустемом. А також читачеві залишилося незрозумілим, чи відвідав поет Канів, адже його малюнок «Коло Канева» (1859) вже був відомий на той час. Утім, попри допущені суттєві біографічні помилки, написання біографії поета згідно із засадами марксистської методології, відсутність у виданні коментарів, праця дослідника дає можливість читачам глибше пізнати життя і велич Кобзаря.

Літературна хроніка Дмитра Косарика побачила світ у 1955 році значним накладом в 10000 примірників. Пізніше не перевидавалася. Після цього Косарик продовжив працювати над біографією Тараса Шевченка. Результатом стала видана на початку 1960-х років його лірична повість «Син-колос».

Книга Давида Іофанова «Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка» [24] з'явилася у київському видавництві 1957 року. Проілюстрована рукописами поезій Шевченка, документами тощо. Праця стала першою авторською спробою впорядкувати значну кількість матеріалів, розпорошених по різних, часом недоступних для широкого кола читачів, виданнях (Рис. 19). Варто лишень звернутися до змісту книги: «Нові матеріали до біографії Шевченка», «Спогади і листи Федора Лазаревського про Шевченка», «Лист Шевченка з Раїмського укріплення», «Дарчі написи Т. Г. Шевченка на книгах», «Т. Г. Шевченко в неопублікованому листуванні П. О. Куліша» та ін. Документи і матеріали видрукувані мовою оригіналу, супроводжуються коментарями. Для подальшого дослідження і вивчення біографії Кобзаря видання стало надзвичайно важливим. Книга не перевидавалася.

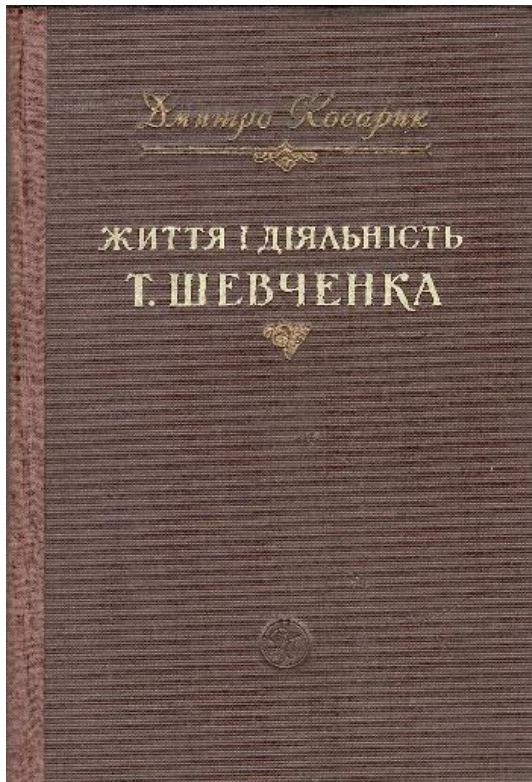

Рис. 18. Косарик Д. Життя і діяльність Т. Шевченка. Літературна хроніка. Київ: Радянський письменник, 1955. 389 с.

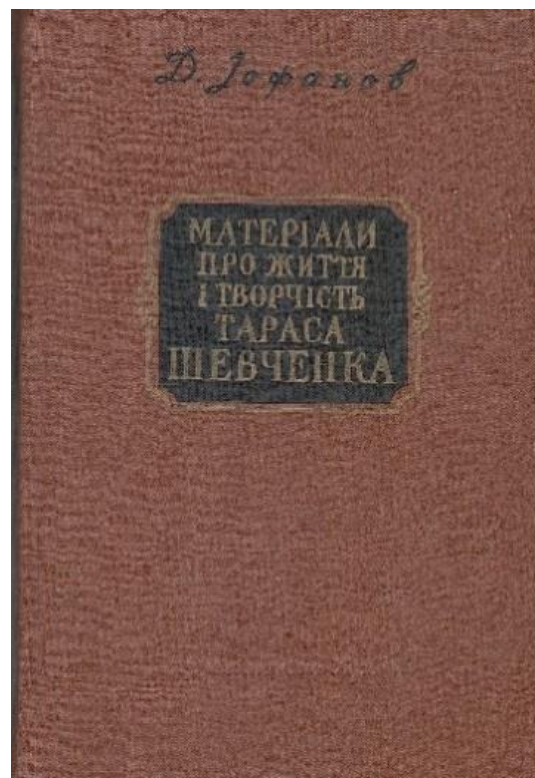

Рис. 19. Іофанов Д. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1957. 236 с.

Оглядаючи здобутки шевченкознавства в Україні «підсоветській», необхідно зупинитися на документованій розповіді про життя Т. Шевченка Леоніда Хінкулова, літературознавця, критика, письменника, доктора філологічних наук, у доробку якого 25 книг із літературознавства, мовознавства, публіцистики. У 1950 роки з'явилася декілька статей автора, що стосувалися

питань біографії Кобзаря. Згодом ці статті увійшли до книги «Тарас Шевченко. Біографія» (серія «Жизнь замечательных людей») [61] (Рис. 20).

Позитивні й негативні аспекти дослідження шевченкознавця детально висвітлено у вже згадуваній нами праці Валерії Смілянської «Біографічна шевченкіана (1861–1981)» (Київ, 1984). Утім, зазначимо, що досконале вивчення архівних матеріалів, епістолярію, мемуарів таки дало можливість Хінкулову донести до читача цікаву, живу розповідь про поета та художника. Книга, написана російською мовою, у перекладі українською не з'явилася. Книжкова колекція заповідника має усі видання цієї праці (1960 року (Москва: Гослитиздат), 1957, 1960, 1966 років (Москва: Молода гвардія; серія «Жизнь замечательных людей»). Загальний наклад книг 200000 примірників. Вони широко ілюстровані репродукціями автопортретів Тараса Шевченка останніх років життя на фронтисписних аркушах. (Примітно, що в діаспорному друкованому продукті представлено портрети Шевченка переважно молодого віку). 1962 року на ювілейній десятій науковій шевченківській конференції Хінкулов виступив із статтею «Невідомі рукописи й документи з архівів Новопетровського укріплення», у якій, крім аналізу ряду документальних матеріалів періоду поетового заслання, зупинився на рукописному зошиті (26 сторінок) з повним текстом поеми «Сон» («У всякого своя доля») з колекції І. І. Мазаєва. Поема була надиктована поетом комусь із друзів-поляків «соизгнанников» (за визначенням Шевченка) між 1851 і 1856 роками. (Нагадаємо, що автограф поеми «Сон» на той час знаходився в архіві III відділення Імператорської канцелярії). Хінкулов доводив, що «текст, за всіма даними, писався під диктовку, а не переписувався з якогось готового, писаного тексту. Про це свідчать відхилення від правильної розбивки ритмічних рядків – відхилення, що могли статися саме під час диктування, а не списування тексту» [62, с. 268]. Усі нові відкриття і пошуки науковця відбилися у третьому виправленому та доповненому виданні 1966 року.

Звичайно, у шевченкознавчих дослідженнях Хінкулова чітко простежуються тенденції соціалістичного реалізму й теорія марксистсько-ленінського вчення. Так, він нещадно піддавав критиці шевченківські дослідження буковинського вченого- мовознавця, літературознавця в еміграції Степана Смаль-Стоцького, зокрема, висновки останнього стосовно існування закликів до «класового миру» у Шевченкових творах. Відносно цього інший український вчений в еміграції Лука Луців писав: «...наслухався і начитався про класову боротьбу, яка є основою існування большевितської диктатури, але хто прочитає в Шевченка і «Посланію» – «Обніміте, брати мої, найменшого брата» – той зможе назвати «хирлявою» книжку Хінкулова (йдеться про книгу «Тарас Шевченко і його сучасники». Київ, 1962), а її автора – «перекручувачем» або науковцем-брехунцем» [51, с. XII].

1960 року вийшло дослідження колективу науковців Одеського університету «Тарас Григорович Шевченко. Біографія» [12], проілюстроване репродукціями робіт Кобзаря. Автори не претендували на повне і всебічне розкриття біографії поета, проте вважали, що їхня праця стане в нагоді при написанні повної наукової біографії Шевченка до його 150-річного ювілею (Рис. 21).

Радянські шевченкознавці довгі 70 років «вимальовували» образ Шевченка як революціонера-демократа, послідовника російських демократів, співця

класової боротьби, атеїста, гуманіста, інтернаціоналіста. Але у хронологічному відтворенні життєдіяльності Тараса Шевченка ними таки зберігався науковий фактологічний підхід.

Рис. 20. Хинкулов Л. Тарас Григорьевич Шевченко. 1814–1861. Серия «Жизнь замечательных людей». Москва: Издательство ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», 1957. 431 с.

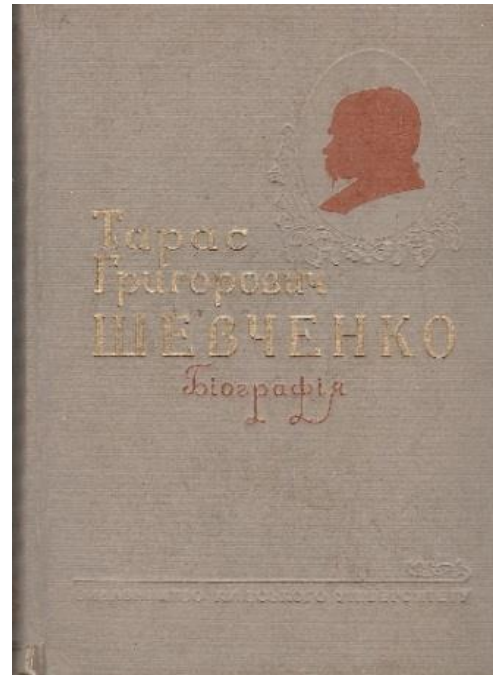

Рис. 21. Вязовський Г.А., Данилко К.Ю., Дузь І.М., Левченко М.О., Недзвідський А.В., Несторенко В. З. Тарас Григорович Шевченко. Біографія. Київ: Видавництво Київського університету, 1960. 372 с.

Вищезазначені критерії також стосуються біографічного нарису Максима Рильського й Олександра Дейча «Тарас Шевченко», що побачив світ ювілейного 1964 року українською, російською, англійською, французькою, іспанською мовами з репродукціями автопортрета Шевченка зі свічкою (1860) та робіт Іжакевича, Самокиша. Текст написано коротко, емоційно, фактологічно виважено. Про популярність книги за кордоном серед українських емігрантів свідчить маргіналія на колекційному примірнику: «Цю книжечку передає паніматка Олександра Селепина з Бавн Бруку (США). Ця книжечка була в бібліотеці бл. пам. о. Артема Селепина. П. А.» [45] (Рис. 22).

Шевченкіана літературознавця Павла Федченка маркована ювілейними шевченківськими датами. Так, до 100-річчя з дня смерті Тараса Шевченка вийшов у світ його біографічний нарис «Слово про Кобзаря» [60] (Рис. 23). До 150-річчя з дня народження Тараса Шевченка Товариством «Знання» було підготовлено серію брошур. Одна із таких – «Тарас Шевченко» Павла Федченка [58]. Крім розповіді про життєвий і творчий шлях поета, подано шевченкозначі публіцистичні статті, позначені впливом радянської ідеології. До 175-річчя з дня народження Кобзаря Павло Федченко надрукує нову книгу – «Тарас Григорович Шевченко» [59], використавши найновіші, як на той час, досягнення шевченкознавців та залучивши спогади, листи поетових сучасників, офіційні матеріали і документи.

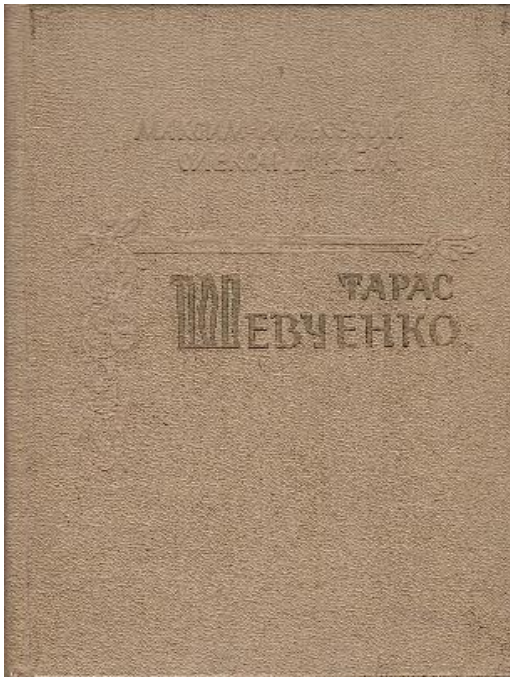

Рис. 22. Рильський М., Дейч О. Тарас Шевченко. Біографічний нарис. Київ: Державне видавництво художньої літератури, 1964. 81 с.

Рис. 23. Федченко П. Слово про Кобзаря. Біографічний нарис. К.: Державне видавництво політичної літератури УРСР, 1961. 187 с.

Життя і творчість поета, художника, генія, пророка, зрештою людини – Тараса Шевченка – приваблювало багатьох літературознавців, учених різних національностей. Серед них Серафим Бабинцев, бібліограф та книгознавець. 1970 року у Ленінграді у видавництві «Просвещение» побачила світ його книга «Тарас Шевченко» [4]. Написана як посібник для учнів зрозумілою «живою» мовою, із широко відомими фактами життя поета. Кожен розділ книги починається з ілюстративної тематичної заставки, що вже розкриває його зміст. Вражає наклад книги – 100000 примірників. У своїй передмові автор акцентує на тому, що Шевченко поет саме народний і рідну мову підніс до найрозвинутіших мов народів світу. У вступному слові автор зацікавлює юного читача: «Хто ж був цей чоловік, яким було його життя?».

Вітчизняне шевченкознавство 1980 років поповнилося рядом значущих досліджень із біографії геніального українського поета. Серед них виділяється науково-публіцистична праця Леоніда Новиченка «Тарас Шевченко – поет, борець, людина» [39] (Рис. 24). Лауреат Державної премії УРСР ім. Т. Г. Шевченка 1968 року, критик і літературознавець, вчений особливого наукового обдарування та працелюбства, Новиченко здійснив вагомий внесок у становлення наукової документальної концепції біографії Тараса Шевченка. «Л. Новиченко виявляв рідкісне вміння вловлювати історичну динаміку літературного життя, знаходив адекватну відповідь на його непрості запити, навіть якщо доводилося переглядати власні світоглядні настанови», – писав Юрій Ковалів [25, 9]. Книга вийшла українською та російською мовами загальним накладом 80000 примірників. Репродукції робіт художника, фото могили Кобзаря з пам'ятником 1939 року доповнюють це видання. Того ж, 1982 року франкомовна наукова література про

Шевченка поповнилася паризьким виданням Леоніда Новиченка «Великий український поет Тарас Шевченко (1814–1861)». Переклад з української і російської мов зробив Марсель Феран.

Шевченкознавець Георгій Неділько у книзі для вчителів «Тарас Шевченко. Життя і творчість» значну увагу приділив дослідженню життєвого і творчого шляху Тараса Шевченка [38]. Трьома роками раніше, у співпраці зі Всеволодом Недільком, його основні напрацювання були викладені у книзі «Тарас Шевченко. Семінарії» [37] (Рис. 25).

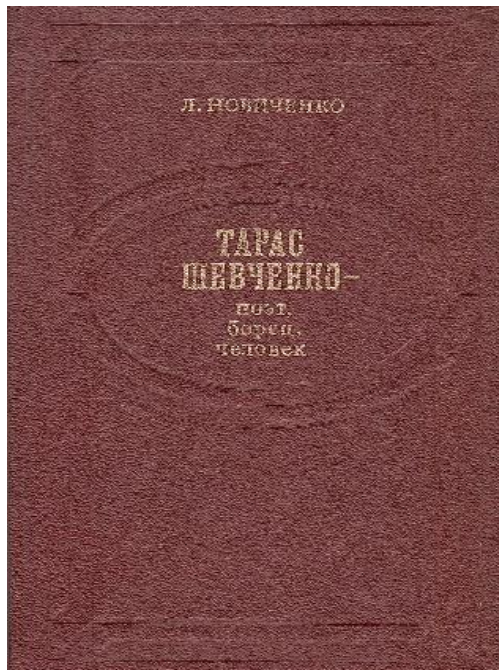

Рис. 24. Новиченко Л. Тарас Шевченко – поет, борець, людина. Київ: Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1982. 175с.

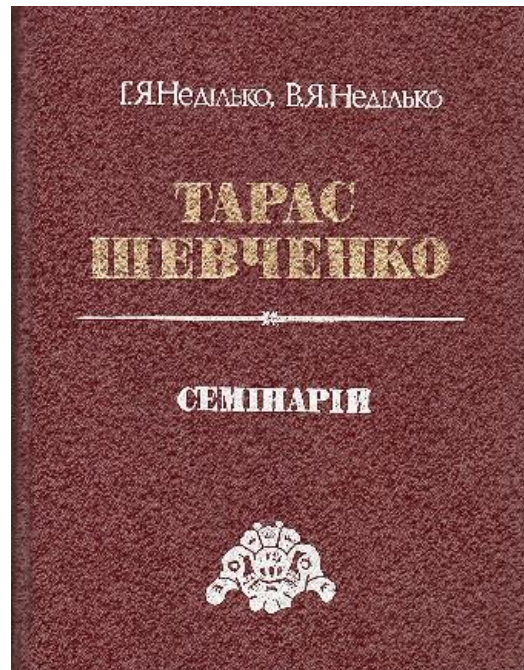

Рис. 25. Неділько Г. Я., Неділько В. Я. Тарас Шевченко. Семінарії. Київ: Головне видавництво видавничого об'єднання «Вища школа», 1985. 359 с.

Ці книги вийшли друком у провідних столичних видавництвах загальним накладом понад 14000 примірників і мали значний успіх у читачів. Книги і на сьогодні не втратили своєї актуальності та можуть стати у пригоді філологам і не лише їм. Вагома заслуга авторів полягає у тому, що в першому розділі книги було здійснено аналіз та літературно-критичний огляд шевченкознавчих статей, починаючи з 1840 по 1985 роки, тобто, від перших рецензій на вихід «Кобзаря» до власної своєї праці. Отже, авторами було опрацьовано сотні наукових розвідок, досліджень, статей, авторських рукописів, що знаходилися не тільки в Україні, а й далеко за її межами.

Для популяризації постаті Тараса Шевченка, його творчості автор-упорядник книги «Доля: Книга про Тараса Шевченка в образах і фактах» [17] Валерій Шевчук написав літературно-художню працю, де в образах і фактах представив біографію митця поетапно через цитати, а саме: із поезій та повістей Шевченка; із праць біографів О. Кониського, М. Чалого, П. Жура, а також зі спогадів, щоденників поетових друзів і сучасників та листів до Шевченка; із цитат газет, журналів XIX ст. Головний принцип створення книги – бути доступною

візуально, тому вона наповнена великою кількістю різноманітних ілюстрацій: фото родичів Тараса Шевченка та його сучасників, зокрема близького оточення; репродукцій з видами України, Вільно, Петербурга; репродукцій мистецьких творів Шевченка та авторів XVIII—XIX ст.; фото видань і критичних літературних статей XIX ст.

Книгу Петра Жура «Труды и дни Кобзаря» [20] (Рис. 26) за змістом можна визначити як академічну працю. Літопис життя і творчості Шевченка, на час виходу у світ книги, суттєво збагатив шевченкознавство новими, маловідомим фактами та матеріалами – архівними знахідками автора. Книга значно доповнила відомі на той час праці Дмитра Косарика «Життя і діяльність Т. Г. Шевченка» (1955), Миколи Ткаченка «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (1961), Василя Анісова, Єлизавети Середи «Літопис життя і творчості Т. Г. Шевченка» (1959, 1976). Впадає в око, що на вибір принципу подачі матеріалу (майже щоденна фіксація подій) наклала відбиток служба автора на оперативній і слідчій роботі наприкінці 1939–1940 років.

Наукове видання Назара Горбача «Життя та творчість Тараса Шевченка» [13] (Рис. 27) розраховано на викладачів і студентів гуманітарних факультетів вузів, учителів та шанувальників Кобзаря. Оригінальність структури книги обумовлена введенням у традиційну схему Шевченкової біографії розділів, у яких окремо розповідається про кожен рік поетового заслання (перший, другий, тощо). Після розділу про похорон та перевезення тіла Шевченка в Україну представлено аналіз його російськомовних творів, поем «Єретик» і «Марія», художньої спадщини, поетичної майстерності, релігійних переконань, філософського світогляду, віртуальних перетинань з Сковородою, Гоголем, Миколою I та реальних стосунків із Пантелеймоном Кулішем. Автор розкриває тему Тарасового кохання та, яким поет був у побуті. Замість висновків, за визначенням самого автора, висвітлено сучасні тлумачення творчої спадщини Шевченка.

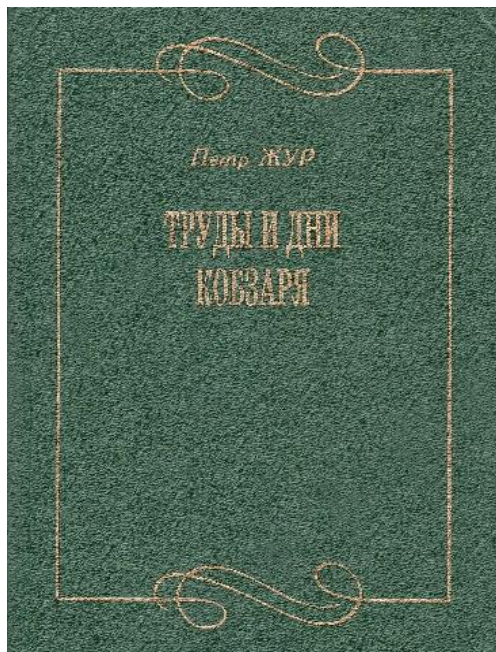

Рис. 26. Жур П. Труды и дни Кобзаря. Ленинград: Люберецкая газета, 1996. 568 с.

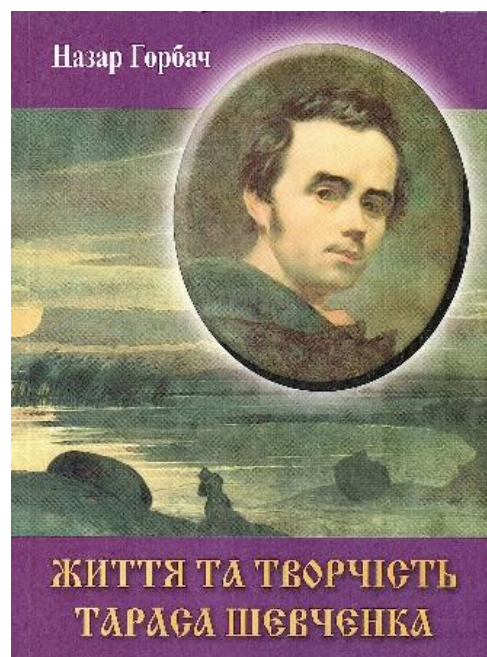

Рис. 27. Горбач Н. Я. Життя та творчість Тараса Шевченка. Львів: Каменяр, 2005. 304с.

Науково-популярне видання Івана Дзюби «Тарас Шевченко» [14] (Рис. 28) на сьогодні є найавторитетнішим серед шевченкознавців. Розраховано на широке коло читачів. У анотації автор визначив працю як спробу поєднати біографію Шевченка з аналізом текстів його поетичних і прозових творів та коротким аналізом малярської спадщини художника. Літературну та громадську діяльність Шевченка розглянуто в історичному контексті. Особливу увагу приділено ролі поета, його творчості у національному житті українців.

Нарис Василя Пахаренка «Тарас Шевченко» [42] (Рис. 29), написаний для широкого загалу, був виданий у серії «Бібліотека української родини», що свідчить про прагнення автора долучити постать Кобзаря до процесу становлення національної самосвідомості українців.

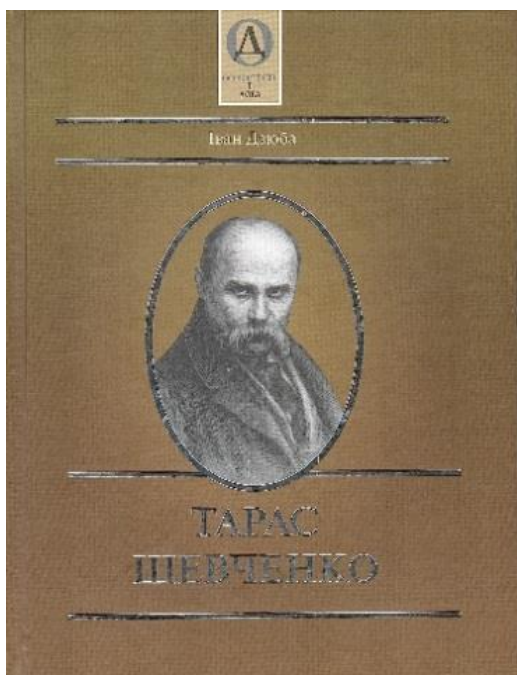

Рис. 28. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 720 с.

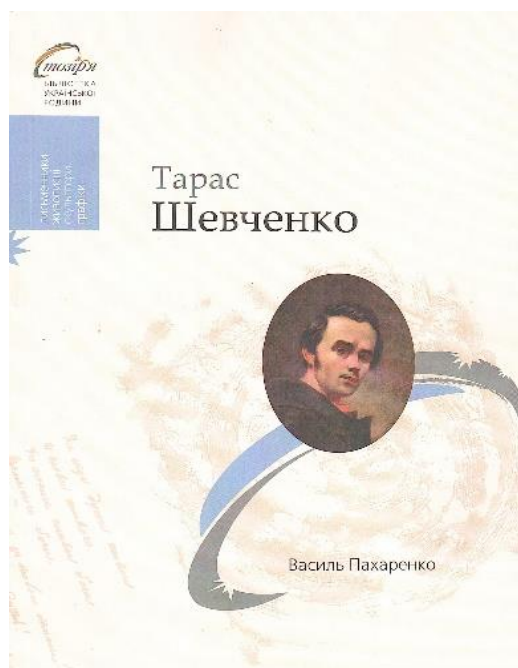

Рис. 29. Пахаренко В. Тарас Шевченко. Стозир'я. Бібліотека української родини: Письменники. Живописці. Скульптори. Графіки. Київ: ТОВ «Атлант ЮЕмСі», 2007. 95с.

Біографічна розповідь підкріплена оповіддю про окремі періоди писемної та мистецької творчості, що подані у хронологічному порядку. До книжки додано CD-диск із записом поезій та народних пісень на слова Шевченка, що є доброю підмогою для емоційного сприйняття й осмислення творчості митця.

Великий інтерес викликає ще одна праця Івана Дзюби – «Тарас Шевченко. Життя і творчість», яка вийшла у Видавничому домі «Києво-Могилянська академія» 2008 року [14], де автор подає розгорнуту інтерпретацію Шевченкової писемної та мистецької спадщини в синхронному та діахронному вимірах. Охоплено літературну та громадянську діяльність Шевченка в історичному та естетичному контекстах, висвітлено центральне місце поета в національному житті, розкрито його значний моральний вплив на покоління українців. У праці використано матеріал культур-компаративістського та культур-герменевтичного характеру.

Науково-популярне видання Анатолія Смолки «Т. Г. Шевченко. Хроніка життя і творчості» [54] складено як хронограф буттєвості письменника на зразок книги П. Жура «Труди і дні Кобзаря». Тобто, автором детально представлено події кожного прожитого поетом дня, завдяки використаному багатому біографічному матеріалу попередніх дослідників.

Книга Леоніда Ушкалова «Тарас Шевченко» [57] побачила світ ювілейного, 2014 року в серії «Знамениті українці», видана на замовлення Державного комітету телебачення і радіомовлення України за програмою «Українська книга» (Рис. 30). Дослідник, описуючи загальновідомі факти Шевченкової біографії, розкриває не лише образ геніального поета, а, насамперед, людину, яка любила життя в усіх його проявах і страждала від несправедливості. Автор звертає увагу на Санкт-Петербурзький період життя поета до заслання, коли він входив до мистецького бомонду, був частим гостем у заможних господарів, відвідував оперу, закохувався, прагнув одружитися. Перевидання цієї книги у дешевому варіанті у м'якій обкладинці вийшло 2015 року (Харків: Фоліо).

Об'ємна праця Григорія Демиденка «Думи і шляхи Тараса» [16] (Рис. 31) за визначенням автора «...не філологічні роздуми й інтерпретація творів нашого геніального поета, а чесна спроба історика-вченого подати його коротку історичну біографію в жанрі науково-популярного нарису, поділитись роздумами над її фактами. Це – книга для широкого кола читачів, яких цікавить історична правда, знання про минуле без ідеалізації чи фальсифікацій, яких з'явилося останнім часом багато. Не є винятком, на жаль, і біографія Шевченка» [16, с. 8].

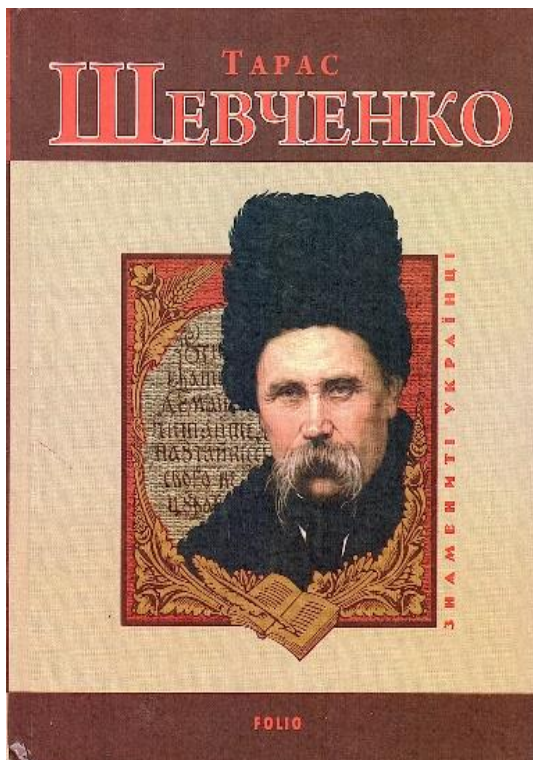

Рис. 30. Ушкалов Л. Тарас Шевченко. Харків: Фоліо, 2014. 122 с.

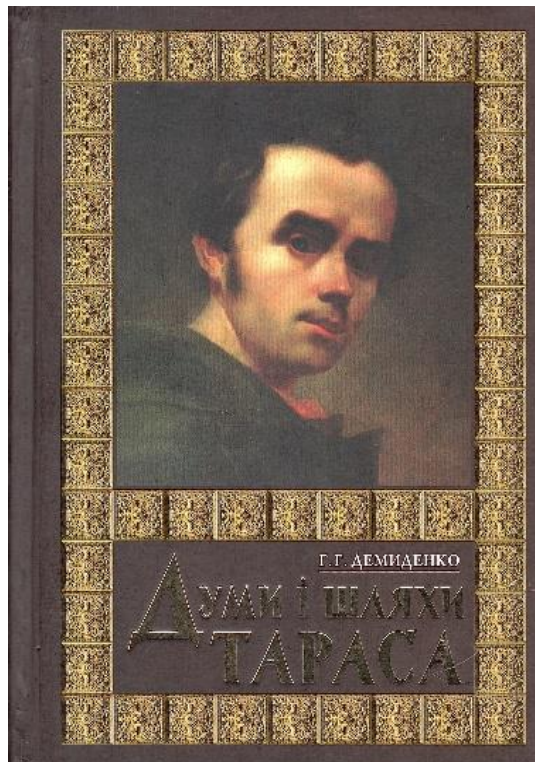

Рис. 31. Демиденко Г. Г. Думи і шляхи Тараса. Харків: Право, 2017. 1024 с.; 36 с.

Демиденко також підкреслює, що представив відомі й маловідомі факти з життя і творчості Шевченка. Окремими розділами подано політико-правові та

релігійні погляди поета. Джерельна база широка: Шевченкова писемна та малярська спадщина, документи Академії художеств, жандармські і поліцейські слідчі матеріали, спогади друзів і сучасників. За свідченням автора, така змістовна джерельна база дає можливість по-новому проаналізувати та інтерпретувати добре відомі й загадкові події в Шевченковому житті, мотиви його вчинків. Звернуто увагу читачів на те, що центральне місце в Шевченкових поезіях, їх темах і сюжетах посіла минувшина і сьогодення України, демократичні традиції поетових земляків та їхнє безправне становище, здобутки і втрати в історії української державності. Демиденко доходить висновку, цитуючи рядки з поеми «Юродивий» («Коли ми діждемося Вашінгтона...»), що Шевченко висловлює впевненість у можливості «відновлення в Україні народовладдя з «праведним законом» за зразком американської демократії» [16, с. 920], а суспільно-політичним ідеалом поета є «демократична республіка на зразок Козацької держави 1648–1654 років у минулому, США – в майбутньому» [16, с. 921].

Станіслав Росовецький, письменник і вчений, апріорі, визначив, що його книга «Шевченко. Сучасна біографія» адресована як для шанувальників Кобзаря, так і нешанувальників. Для шанувальників книга «стане джерелом щирих співпереживань, несподіваних біографічних відкриттів, а також – естетичної насолоди від доторку до творів митця, від його своєрідного гумору» [47, с. 2]. Для нешанувальників, постане Шевченко «в ситуаціях хоч і вельми сумнівних із погляду моралі, але таких, що виявляють його пронизливу житейську відвертість і руйнують численні стереотипи культу поета» [47, с. 2], які були нав'язані за радянських часів.

Автор підкреслює тотожність миколаївської Росії із Росією нинішньою та вважає, що політика стосовно українців, закладена ще у XIX ст., відгукується й сьогодні. У книзі іноді трапляються фактологічні неточності, наприклад, помер поет не в 46, а в 47 років і т. ін. [47, с. 5] (Рис. 32).

Висновки. Починаючи з кінця 10 років XX ст. автори біографічних нарисів і монографій дотримувалися узвичаєного викладу біографії Тараса Шевченка, що був започаткований у XIX ст. Василем Масловим, Михайлом Чалим, Олександром Кониським, і, водночас, намагалися використати нововіднайдені матеріали із біографії митця. Уже із середини 1920 – на початку 1930 років у центрі уваги дослідників – політична біографія Шевченка та антикріпосницька спрямованість його поезій. У цей період з'являються статті Миколи Моренця, Марієсти Шагінян, Ієремії Айзенштока. Створені для широкого загалу в 1930–1940 роках науково-популярні нариси відзначалися значним біографічним матеріалом і, як на той час, повнотою використання джерел. У великих

Рис. 32. Росовецький С. Шевченко. Сучасна біографія. Серія «Постаті культури». Київ: Дух і Літера, 2020. 472 с., 16 с. іл.

авторських монографіях 1950–1960 років поєднано досвід попередніх досліджень. Автори прагнули до написання наукової Біографії Шевченка і таким чином підготували вихід академічних колективних праць. Радянських дослідників єднала загальна ідеологічна концепція; на характер і зміст цих досліджень впливала суспільно-політична атмосфера і цензурні обмеження. Ще 1955 року вдало узагальнив характер Біографії Шевченка авторства радянських шевченкознавців літературознавець-емігрант Микола Глобенко: «...в добу, коли підсоветські автори під тиском влади... брутально спотворюють образ великого поета, замовчують і фальшують факти, намагаються кривотлумаченнями цілком обминути значення Шевченка – національного пророка, під впливом ідей якого розвивалася і досі ведеться боротьба за незалежність України, силкуються в своєму фальшивому освітленні подати постать поета самотнього, позбавленого зв'язків із українським громадянством, щоб представити його друзями і, головне, «вчителями» випадкових..., а то й ворожих до нього людей з-поміж північних сусідів» [22, с. 6]. Проте необхідно віддати належне, що в хронологічному відтворенні життєдіяльності Тараса Шевченка зберігається науковий фактологічний підхід.

Виданням Біографії Шевченка періоду незалежності України притаманна концепція, що презентує Шевченка як такого, хто «найглибше й художньо найдосконаліше розкрив українську душу, осмислив минуле, сучасне й майбутнє України, став могутнім джерелом національної свідомості, символом України» [43, с. 2].

Незважаючи на різні ідеологічні засади авторську біографічну Шевченкіану єднає любов і повага до постаті Кобзаря, визнання його провідної ролі у розвитку української культури і духовності. Означене дослідження важливе з точки зору доброго практичного підґрунтя для підготовки сучасної академічної Біографії Тараса Шевченка, що є на часі. Адже пророчє Слово Кобзаря продовжує стояти на сторожі української незалежності, соборності, державності в умовах російсько-української війни.

Список використаних джерел:

1. Алексєєва Г. Біографія Т. Г. Шевченка. Серія «Видання ювілейне 1814–1939». Київ : Держ. Літературне Вид-во, 1939. 68 с.
2. Альтман П. Т. Г. Шевченко. Серія «Видання ювілейне 1814–1939». Київ: Держ. Літературне Вид-во, 1939. 63 с.
3. Ашешов Н. Тарас Григорьевич Шевченко: Жизнь поэта. Его мировоззрение. Его страдания. Его творчество / ред. П. Е. Щеголева. Петроград : Былое, 1919. 60 с.
4. Бабинцев С. М. Тарас Григорьевич Шевченко. Биография. Ленинград: Просвещение, 1970. 160 с.
5. Батеровська І. М., Брижицька С. А., Сіленко Л. Г. Шевченкіана Володимира Мельниченка у фондовому зібранні Шевченківського національного заповідника. *Тарасова гора: люди і події* : матеріали Міжнар. наук.-практич. конф. до 175-річчя написання Тарасом Шевченком циклу поезій «В Казематі», м. Канів, 24 трав. 2022 р. / упоряд. Л. О. Чорна. Київ : Панмедія, 2022. С. 170–186.
6. Бать Л., Дейч А. Тарас Шевченко : биограф. повесть. Москва-Ленинград: Изд-во детской лит. ЦКВЛКСМ, 1939. 143 с.

7. Белоусов И. Тарас Григорьевич Шевченко. Серия сборников по устройству общеобразовательных экскурсий. Москва : Изд-во Т-ва «В. В. Думнов, насл. бр. Салаевых», 1924. Вып. V. 37 с.
8. Белоусов И. Т. Г. Шевченко. Серия «Кому пролетариат ставит памятники». Москва : Отдел Печати Московского Совета Р. и К. Д., 1919. 63 с.
9. Брижицька С., Батеровська І., Сіленко Л. Концептуальні підходи в написанні біографії Тараса Шевченка до жовтневого перевороту 1917 р. (із фондового зібрання Шевченківського національного заповідника). *Українська літературна шевченкіана: формально-змістові дискурси за 150 літ: зб. праць Всеукр. (41-ї) наук. Шевченківської конф. Черкаси : вид. Чабаненко Ю. А., 2021. С. 126–149.*
10. Брижицька С., Батеровська І., Сіленко Л. Концептуальні підходи у написанні Біографії Тараса Шевченка академічного типу (із фондового зібрання Шевченківського національного заповідника). *Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії : матеріали Дев'ятих Міжнар. Шевченківських читань, присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну, м. Канів, 23 верес. 2021 р. / упоряд. та ред.: Брижицька С. А., Чернієнко Д. А. Черкаси : Вид. Олександр Третяков, 2022. С. 135–154.*
11. Времева Т., Иоффе Е. Тарас Шевченко : биограф. очерк. Киев : Изд-во ЦК ЛКСМУ «Молодой большевик», 1939. 60 с.
12. Вязовський Г. А., Данилко К. Ю., Дузь І. М., Левченко М. О., Недзвідський А. В., Несторенко В. З. Тарас Григорович Шевченко. Біографія. Київ: Вид-во Київського ун-ту, 1960. 372 с.
13. Горбач Н. Я. Життя та творчість Тараса Шевченка. Львів : Каменяр, 2005. 304 с.
14. Дзюба І. М. Тарас Шевченко. Життя і творчість. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. 720 с.
15. Дзюба І. Тарас Шевченко. Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2005. 704 с.
16. Демиденко Г. Г. Думи і шляхи Тараса. Харків : Право, 2017. 1024 с.
17. Доля: Книга про Тараса Шевченка в образах і фактах / авт.-упоряд. тексту В. О. Шевчук. Київ : Дніпро, 1993. 779 с.
18. Дорошенко В. Літературна біографія Шевченка. *Шевченко*. Нью-Йорк. 1956. Річник 5. С. 39–41.
19. Жур П. З біографії Шевченка 1831–1845 рр. *Зб. праць дванадцятій наук. шевченківської конф.* Київ : Наукова думка, 1964. С. 126–164.
20. Жур П. Труды и дни Кобзаря. Ленинград : Люберецкая газета, 1996. 568 с.
21. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Київ : Мистецтво, 1994. 351 с.
22. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка. Нью-Йорк-Париж-Мюнхен: Наукове Т-во ім. Шевченка, 1955. 340 с.
23. Зайцев П. Життя Тараса Шевченка / з авт. правками. Не зброшурована. Львів. 1930-і рр. 122 аркуші нумеровані. 480 с.
24. Иофанов Д. Матеріали про життя і творчість Тараса Шевченка. Київ: Держ. вид-во художньої літ., 1957. 236 с.
25. Ковалів Ю. Леонід Новиченко: SEMPER TIRO і його літературознавча школа. *Слово і Час*. 2008. № 9. С. 97–101.

26. Ковбасенко Л. О. Кониський. Тарас Шевченко-Грушівський, хроніка його життя» як взірць бібліографічної шевченкіани. *Шевченкознавчі студії*: зб. наук. праць). Київ : ВПЦ «Київський університет», 2009. Вип. 11. С. 40–43.
27. Корнієнко К. Тарас Шевченко. Серія «Бібліотека малописьменного». Харків: Радянська школа, 1931. 55 с.
28. Коряк В. Тарас Шевченко. Вид. 5-те, допов. Харків : Держ. Шевченківський Комітет при Харківському Губнаробразі, 1920. 32 с.
29. Косарик Д. Життя і діяльність Т. Шевченка. *Літературна хроніка*. Київ: Радянський письменник, 1955. 389 с.
30. Лакиза І. Тарас Григорович Шевченко. Серія «Бібліотека малописьменного». Харків: Радянська школа, 1931. 108 с.
31. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка: написав Богдан Лепкий. *Повне видання творів Тараса Шевченка : [в 5-ти томах]*. Київ-Ляйпціг: Українська накладня, 1919. Том I. С. 1–240.
32. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка: написав Богдан Лепкий. Серія «Нова бібліотечка». Київ-Ляйпціг : Українська накладня, 1918. Ч. 2. 100 с.
33. Лепкий Б. Про життя і твори Тараса Шевченка / наук. ред. Роман Гром'як. Тернопіль : Джура, 2004. 84 с.
34. Лепкий Б. Про життя й твори Тараса Шевченка. *Тарас Шевченко. Твори*. Київ-Ляйпціг : Українська накладня, 1918. Том I. Про життя й твори Тараса Шевченка. Кобзарь до першого арешту. 174 с.
35. Листування Тараса Шевченка / за ред. С. Єфремова. Черкаси: Брама-Україна, 2013. Репр. вид. 1055 с.
36. Мельниченко В. Тарас Шевченко: «Мій великий друг Щепкін». Москва: ОЛМА Медиа Групп, 2009. 477 с.
37. Неділько Г. Я., Неділько В. Я. Тарас Шевченко. Семінарій. Київ: Головне вид-во видавничого об'єднання «Вища школа», 1985. 359 с.
38. Неділько Г. Я. Тарас Шевченко. Життя і творчість : книга для вчителя. Київ: Радянська школа, 1988. 246 с.
39. Новиченко Л. Тарас Шевченко – поет, борець, людина. Київ: Вид-во художньої літ. «Дніпро», 1982. 175 с.
40. Паламарчук Г. До питання про перебування Шевченка на Полтавщині у 1845 році. *Зб. праць двадцятої наук. шевченківської конф.* Київ : Наукова думка, 1973. С. 71–80.
41. Паустовський К. Г. Тарас Шевченко. Київ: Книгу видано за підтримки Шафаренко Жанни Юріївни, 2014. 33 с.
42. Паустовский К. Тарас Шевченко. Серія «Дешевая библиотека». Москва : Художественная лит., 1939. 64 с.
43. Пахаренко В. Тарас Шевченко. Стозір'я. Б-ка укр. родини: Письменники. Живописці. Скульптори. Графіки. Київ : ТОВ «Атлант ЮЕМСі», 2007. 95 с.
44. Раєвський С. Є. Життя і творчість художника Тараса Шевченка / заг. ред. акад. О. І. Білецького та інш. Київ : Мистецтво, 1939. 119 с.
45. Рильський М., Дейч О. Тарас Шевченко : біограф. нарис. Київ: Держ. вид-во художньої літ., 1964. 81 с.
46. Ромащенко Л. Тарас Шевченко в житті і творчості Костянтина Паустовського. Історичний досвід та сучасний стан вивчення Журналу (Щоденника) Тараса Шевченка. *Матеріали Шостих Міжнар. Шевченківських*

читань, присвячених 160-річчю написання автобіографічного документа, м. Канів, 13 верес. 2018 р. / упоряд. : Брижицька С. А., Чернієнко Д. А. Черкаси : Вид. Олександр Третяков, 2019. С. 165–179.

47. Росовецький С. Шевченко. Сучасна біографія. Серія «Постаті культури». Київ : Дух і Літера, 2020. 472 с.

48. Сімович В. Тарас Шевченко. Його життя і творчість : з нагоди 120 роковин уродин (1814–1934). Львів : Накладом Т-ва «Просвіта», 1934. 72 с.

49. Сімович В. Тарас Шевченко. Його життя і творчість. Третє доповнене видання. [Львів : Львів. укр. вид-во], 1944. 88 с.

50. Скворцов А. Жизнь художника Тараса Шевченко. Москва : Изд-во АХР, 1929. 110 с.

51. Смаль-Стоцький С. Т. Шевченко : інтерпретації. Нью Йорк-Париж-Торонто, 1965. 238 с.

52. Смілянська В. «Віршами Шевченка я марив з 1840 року...»: Михайло Чалий – біограф Тараса Шевченка. *Шевченкознавство: ретроспективи і перспективи*: зб. праць Всеукр. 36-ої наук. шевченківської конф., м. Черкаси, 18–19 квіт., 2006 р. Черкаси : Брама-Україна, 2007. 408 с.

53. Смілянська В. Л. Біографічна Шевченкіана (1861–1981). Київ : Наукова думка, 1984. 224 с.

54. Смолка А. О. Т. Г. Шевченко. Хроніка житті і творчості. Київ : ТОВ «Віп прінт», 2010. 415 с.

55. Старчаков А. Тарас Шевченко. Библиотека «Огонёк». Москва : Журнально-газетное объединение, 1934.. 47 с.

56. Стебун І. І. Тарас Шевченко : біограф. нарис. Київ : Вид-во Академії наук УРСР, 1939. 68 с.

57. Ушкалов Л. Тарас Шевченко. Харків : Фоліо, 2014. 122 с.

58. Федченко П. М. Тарас Шевченко. Київ : Т-во «Знання» Української РСР, 1963. 40 с.

59. Федченко П. М. Тарас Григорович Шевченко. Київ : Наукова думка, 1989. 304 с.

60. Федченко П. Слово про Кобзаря : біограф. нарис. Київ : Держ. вид-во політичної літ. УРСР, 1961. 187 с.

61. Хинкулов Л. Тарас Григорьевич Шевченко. 1814–1861. Серія «Жизнь замечательных людей». Москва : Изд-во ЦК ВЛКСМ «Молодая гвардия», 1957. 431 с.

62. Хинкулов Л. Ф. Невідомі рукописи й документи з архівів Новопетровського укріплення. *Зб. праць ювілейної десятої наук. Шевченківської конф.* Київ : Вид-во Академії наук Української РСР, 1962. С. 268–269.

63. Шагинян М. Тарас Шевченко. Москва : ОГИЗ, 1946. 358 с.

64. Шевельов Ю. Диптих про книжки з подвійним дном. *Хроніка-2000*. Київ. 2011. Вип. 2. С. 201–209.

65. Шевченкознавство: Підсумки й проблеми. Київ : Наукова думка, 1975. 562 с.

УДК 101.9+82.1 Шевченко

Олександр Євгенович Кислий,
доктор історичних наук,
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-3324-6432

ТАРАС ШЕВЧЕНКО ПРО ДЕРЖАВНІСТЬ ЯК ФЕНОМЕН ЛЮДСЬКОЇ ІСТОРІЇ

Зрозуміти цільність Шевченківських світоглядних позицій у цілому та відносно ролі держави можна тільки на тлі праць філософів, видатних мислителів, інтелектуалів, пасажів Святого Письма та ін. Автор вважає, що Шевченко був дослідником буття, соціальних трансформацій, а вірші – лише форма викладу його думок. Також автор торкається складних питань формування української еліти та усвідомлення національної ідеї.

Ключові слова: світогляд Шевченка, держава, громадянське суспільство, українська еліта.

Oleksandr Kisly,
Doctor of Historical Sciences,
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-3324-6432

TARAS SHEVCHENKO ON STATEHOOD AS A PHENOMENON OF HUMAN HISTORY

The integrity of Shevchenko's worldview positions in general and in relation to the role of the state can be understood only against the background of the works of philosophers, prominent thinkers, intellectuals, passages of the Holy Scriptures, etc. The author believes that Shevchenko was a researcher of being, social transformations, and poetry is only a form of expressing his thoughts. The author also touches upon the complex issues of the formation of the Ukrainian elite and the realization of the national idea.

Key words: Shevchenko's worldview, state, civil society, Ukrainian elite.

Актуальність теми дослідження. На часі актуальним є нове осмислення життя і творчості Великого Кобзаря у контексті планів написання вченими-шевченкознавцями багатотомної Біографії Тараса Шевченка під організаційним і науковим керівництвом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. Про це також було заявлено Володимиром Мельниченком, доктором історичних наук, лауреатом Шевченківської премії, академіком НАПН України (м. Київ) на Дев'ятих Міжнародних Шевченківських читаннях, присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну, які відбулися у Каневі в Шевченківському національному заповіднику 23 вересня 2021 року. У нинішніх реаліях на особливу увагу заслуговує дослідження державницьких поглядів знакових постатей української історії, культури, літератури мистецтва, особливо Тараса Шевченка, пророче Слово якого стоїть на сторожі збереження української нації та української державності.

Аналіз досліджень і публікацій. Почнемо з найбільш загального для відтинення актуальності та історіографії теми. Коли проговорюють цивілізаційній вимір історії, то перш за все розуміються два виміри: кількісно-хронологічний (цивілізація – це історичний етап політичної організації суспільних трансформацій), та якісний (за цивілізації соціальне домінує над природнім, суспільство цивілізації – «певне розумне всередині себе» (Георг Вільгельм Фрідріх Гегель), а тому кожна цивілізація уже видається самоцінною («давньоєгипетська» та ін.), а майбутнє цивілізаційного розвитку – прогрес справедливості та розуму (від Оноре Габріель Рікеті, графа де Мірабо до сучасних соціологів, котрих за такою моделлю філософування стає все менше). Останнього часу «виявилось відоме», що держава історично не сумісна з поняттям справедливості, а відтак якісні, підкреслимо, очікувані виміри «цивілізаційності» доведеться невдовзі використовувати навіть до бездержавних етносів, або тих, що мають власні особливості розвитку, або до майбутнього. Так, виникає поняття кочових цивілізацій, а щодо розумності та справедливості державного ладу зазначимо, що первісні колективи не бажали переходу до цивілізації, бо були більш раціональними, ніякі «відкриття» землеробства чи скотарства не були привабливими для людини в принципі (Маршалл Салінз). Протиріччя (най лише термінологічні) очевидні. Інший, дотичний приклад: не наукова філософська думка вже проговорює поняття української цивілізації, як якісного чинника (Віталій Портніков та ін.).

Мета дослідження. Відразу зазначу, що заголовок статті не випадковий у жодному слові. Безумовно, визначення «феномен» вже набило оскомину у різних дослідженнях. У цьому випадку феномен державності розглядається як явище історично тимчасове, не загальноісторичне чи загальнокультурне, а відтак випадкове у сенсі цивілізаційних та позацивілізаційних потреб. Далі, історія, здається, у суті своїй може бути лише людською. Але тут звернемо увагу не на тотожність, а протиставлення людини та суспільної історії. Нарешті, Тарас Шевченко дійсно осмислював відтворення життя з філософських позицій чи пом'якшимо тезу – світоглядних, з цих позицій ним також осмислювалась роль та потреба держави, що й потрібно дослідити. Отже, мета нашого дослідження, будемо вважати, визначена. Якщо вона, здається провокативною, то тільки на користь для науки.

Виклад основного матеріалу. Визначні в культурі людства нації мали власне над-завдання або над-ідею. У концепті прогресизму такою ідеєю для багатьох народів ставала ідея державності. Безумовно, на кожному окремому відтинку історії тому чи іншому суспільству, а, найперше, його еліті, бачиться, що певні завдання чи якась ідея виступають найголовнішими. У цьому сенсі можна погодитись з Леонідом Кравчуком, що українське суспільство мало/має різні цілі (ідеї) у різний поточний час [19]. Оскільки ми до питання про державність у сенсі національної ідеї будемо ще повертатися, то зазначимо, що останню осмислюють у двох моделях. Перша – розвиток нації як даність, з часом – осмислена мета самості. І тут проговорюють і події, і духовність, загальнолюдські цінності. Друга – ті особливості конкретної національної культури, «родові» ідеї, що потрібні світовій культурі, без яких нація існувати може як додаток до інших культур.

Між тим, вільне філософське осмислення державності завжди приводило до питання конституційних протиріч людини та держави.

У Біблії¹ від Старого Заповіту (I Сам. 8: 7) до Нового виразні субстанційні пасажі викладу роблять державу нижче того духу народу, що несуть пророки. У Старому Заповіті жива мрія про державність як потребу часу, як можлива самоцінність усупереч духу (I Сам. 8: 9), але Новий Заповіт (проповіді Іешуа) її позбавляється, хоча і приймає державу як даність та відверто *ігнорує*, як духовний непотріб (Мф. 22: 18). Важливо розуміти, що апостол Савл мислив в іншій парадигмі задля історично недалекого майбутнього: «немає влади як не від Бога», а «володар... тобі на добро» (Рим. 13:1–4).

За свідченням сучасників Тарас Шевченко мав біля себе Біблію, хоча не часто туди заглядав. Які речі були для нього там системно значимими, а не культовими?

Для історії, теорії державності і нашої теми надзвичайно цікаво простежити, як потреба державності (а не історичні «досягнення») змальована у Старому Заповіті. Для кочовиків-євреїв часів судів, для їх іманентності (життєвої, матеріальної та духовної, божественної) державність не була потрібною. Лише зовнішні загрози (сильні державні народи) змушують ізраїльтян просити постарілого пророка та суддю Самуїла поставити царя: «...як у всіх народів» (I Сам. 8: 8), «і він ходитиме перед нами, і провадитиме наші війни» (I Сам. 8: 20). До державності «Яхве ходив» перед своїм народом. Тепер Яхве через Самуїла попереджає народ, що цар буде гнобити, експлуатувати нечувано їх (все це розписано дуже прозоро і політично, і економічно – I Сам. 8: 11–18). Більш того (і це парадокс!), сам Яхве показує Самуїлові, що іншого шляху у народу немає: «Послухай голосу... народу, щодо всього...але Мною погордували, щоб Я не царював над ними» (I Сам. 8: 7). «Вомісто кроткого пророка... царя вам повелів надати!», – це висновок за Шевченком («Пророк», 1848).

Понад усі світи Новий Заповіт виявився вічним, бо пропагує потенційну рівність кожної людини перед духом, а дух – як свободу, безсмертя людини. Прийдешні після античності часи робили людину все більш рівною перед можливостями, але іманентно матеріальними, а відтак виявився потрібним і міф про минулий рай первісності, і ідеологія Іешуа. Він немов би використовує державу у «знятому вигляді» («Кесарево – кесарю...» – Мф. 22:21. «Сам ти кажеш, що Цар Я» – Мф. 27:11; Мр. 15: 2; Лк. 23:3; Ів. 18:37), робить далеку первісність та майбуття, царство духу близькими.

Можливостям ще більшої ідеалістичності філософії Гегеля завадив середньовічний християнський світогляд, добре знана ним конкретна філософія античності з відомими концептами державності, а також його власний історичний час фундації німецької нації. Надметою був дух, проте на цій, одній з найвищих філософських вершин інтелектуальної (наукової) та ідеалістичної абстракції, він не зміг відірватись від матеріалізму рідного «духу вітчизни» – такого солодкого та приємного, що простій людині майже неможливо уникнути спокуси. У результаті держава височить над особистістю та суспільством, відторгнені самоцінності прав та свободи особистості. Що у Платона, що у Гегеля декларується можлива ідеальна держава, вона виступає як вираз «ідеї тотожної сама собі». У Платона держава є виразом ідеї справедливості «завдяки зовсім невеликій частці населення», «мудрим», себто філософам (Plato. Republic. II. 337;

¹Цит. по неканонічному, несинадальному виданні в перекладі Митрополита Іларіона (Івана Огієнка) [2]

IV, с. 429), а Аристотель бачить у державі можливість вищої форми спільноти між людьми, вищу етику, тільки за державного життя громадянин реалізує своє призначення, що доповнюється природою сім'ї. Навіть його теза за «Політикою» про природність/законність рабства, але неприродність його для греків, вже не так важлива (Aristotel. Politica. 1254a. 7. 15, с. 382). Усі троє науково «доводять», що держава виступає на шляху людства як дещо розумне всередині себе. «Філософія права» (1820) Гегеля, одне з найбільш значних досягнень в історії політичних та правових вчень, продовжує наукову, філософську модель об'єктивізації свободи у вигляді форм держави, розвиває зародки вчення об'єктивності духу. Сім'я за Гегелем розвивається у громадянське суспільство, а держава – його основа, вона немов роздвоюється [6, с. 278]. Проте час пожирає власних дітей, тому й постмодернізм більш ніж жорстко став вимагати від держави поступок як наддержавним (економічним, мегаполітичним, наднаціональним) творенням, так і громадянському суспільству, фактично час вимагає самоліквідації традиційної історичної державності. Так Хронос пересилив філософів, рабами (і навіть «не філософами») ніхто себе не чинить, ідеї Іешуа (не Савла) історично можуть бути виправдані.

Чи можна було б попри такі хитання наукової думки (сучасної та в історіографії) знайти якусь систему? Так, якщо відмовитись від системності прогресизму, як тимчасової у пізнанні моделі. Вона свою роль у соціології вже виконала. У концепті непрогресизму державність розуміється як постале не з особливих прогресивних досягнень, а з жорстких потреб природньо-соціальних трансформацій явище, власне, з реальної діалектики. Перехід до відтворюючого господарювання (що декларується як досягнення, відкриття) ніколи не давав відразу можливість отримання додаткового продукту (потім – класового розподілу, державності). Це міф, або одна із моделей науки історії. Вона була корисна за часів становлення соціології. Марксизм використовує таку модель, бо виріс з часу зростання можливостей промислових революцій, бо базується лише на уповні розробленій діалектиці історії класів [15]. Проте можливість отримувати додатковий продукт була простішою до зазначеного переходу, але такий просто був не потрібним [22, с. 19–52; 14, с. 146]. Давно визначено, що первісні колективи не хотіли переходити до землеробства [22, с. 40], а з переходом до нової, відтворюючої економіки тривалість життя населення падає, а не зростає [14, с. 143–152]. Тому державність є відповіддю на діалектичний виклик природа-людина, але не є безумовним (прогресивним) досягненням ні на стезі моралі, ні на стезі об'єктивізації свободи та духу. Біблія, як одна з вершин філософського, позанаукового осмислення буття, якнайкраще передає саме таке розуміння державності. Навіщо царі? Завдання народу того часу – розширене відтворення, навіть дух, а не держава.

Безумовно, посталий шлях історії конкретного народу потребує (sic!) продукування численного потомства, крові задля щастя та любові нащадків у майбутній державності. Підкреслимо, етнотворення – історичне завдання тих епох, коли те чи інше населення мало розтратні ресурси у вигляді розширеного відтворення населення, коли дітей народжувалось багато, але й смертність була майже такою ж високою [14, с. 148, 150], а етнотворення – це виклик від розширеного відтворення. Зі зникненням розширеного відтворення населення постають завдання пошуку новітніх ресурсів, державність губить присмак абсолютної необхідності. Зробимо наголос для кращого розуміння: історичні

трансформації (так зв. «розвиток») уже спричинили до невідмінного звуженого відтворення населення у «провідних» країнах світу, і якби не виклики зовні, то роль держави там була б мінімальною. Отже, дійсно, теорія держави у соціальній філософії викликає суперечки, (що підкреслюється багатьма), ми лише додамо таких, проте зауважимо, що феномен державності буде уповні досліджено, а визначення її повністю розкрито лише із закінченням історії [14, с. 217, рис. IV. 4; 15].

Українці у проговорених сенсах – народ унікальний. Бо чисельно він немалий, історична його тяглість значима, отже повинен мати свою історичну ідею. Парадокс у тому, що вона не може бути ідеєю державності. Його мета вище. Від часів Київської Русі через часи Богдана і в період т. зв. «перебудови» світ чекав від України, найперше її еліти, об'єктивізації свободи, духу, що вищий за державу. Бо за віки держава була їй не потрібна, а дух народу був свободний. Написане має пряме відношення до філософії Шевченка. Інша справа, як це побачити. Не важко зрозуміти, чому так легко той дух українства побачив у 1911 році фундатор свого великого народу Володимир Жаботинський (Зеєв), коли проголосив, що такого духу (у виразі елітності, таланту Шевченка) у його народу, не жаль, не багато: «Він дав і своєму народу, і всьому світу яскравий, непорушний доказ, що українська душа здатна до найвищих польотів самобутньої культурної творчості» [11, с. 145]. І це ще одна парадоксальна річ у теорії державності – іманенція, діалектика потреби-непотреби, а приклади – досвід Ізраїлю та України.

Отже, українці втратили розширене відтворення народонаселення, але до нових ресурсів, подібно більшості провідних держав, не перейшли. Головна причина того – постала можливість використання ресурсів «зі сторони», проте на рівні дуже низьких потреб. Ось причина Шевченкових докорів Хмельницькому, незрозуміла до останнього часу дослідникам.

Звідси – талановита нація, що немає (майже) еліти, і в історії унікально (складно) будує державність. І перше, і друге (неповноцінна, переважно «чужа» еліта) такому конкретному народу історично не зовсім потрібне [14, с. 322–331]. Кожен народ має свої особливості. Було б потрібне, – то було б досягнуто за козаччини, особливо епохи Богдана Хмельницького, епохи становлення капіталізму. Зазначимо, капіталізм, знову ж, не є просто досягненням, прогресом з паровими машинами та ін., а є останньою можливістю екстенсивного відтворення життя, через завоювання (відстоювання) територій, населення. Автор добре розуміє, що сприйняти такий соціологічний підхід важко, проте на очікування довготривалого порозуміння немає часу, власний вік та ін. не дозволяють. З іншого боку, коли була б можливість, то автор у своїх подальших висновках був би ще різкішим. Аналогічно, Тарас Шевченко після заслання писав щоденник для запису подій та оцінок, не особливо витримував політес, бо піклувався скоріше висловитись з огляду на стан здоров'я [17].

Існують різні розуміння ідеї українства. Іван Драч зазначив, що ідея України – це Шевченко: «Мені здається, що основним її пропагандистом був Т. Г. Шевченко. Шевченко – це наша основна національна ідея. І нічого більшого і не сказано» [10]. Все вірно. Але конкретики у цьому мало. Життя Шевченка – національна ідея? Це – вільна людина? Можливо, треба було з нього не «кожух знімати» 30 років, а досліджувати його філософію, вникаючи у його *цілісні* роздуми, і менш за все підлаштовувати під себе та розповідати, що «він різний». Підкреслювання, що він «різний» настільки стало звичним у науковців, що вони вже не помічають, як, м'яко кажучи, іноді ображають самого Шевченка-

дослідника. Далі, чи сама історія України може бути виразом мети? Цим шляхом пішов Ярослав Грицак: «Насправді українська ідентичність, як і будь-які інші, постала з певних реальних історичних блоків. Скажімо, перша згадка про Україну...» т. ін. [8].

Мирослав Попович у 2016 році так відповів на поставлене питання: «Нещодавно Порошенко сказав, що українська національна ідея – це інтеграція в Європу. Це розумне формулювання. Ми дійсно сьогодні зосередилися на прагненні жити, як люди. Питання навіть не про те, для чого жити. Питання в тому, для чого вмирати...» [21]. Я спеціально звертався до Мирослава Поповича, перед цим послав йому мої роботи з проханням підтримати дослідження Шевченкової ідеї України. І, якщо таке неможливо в офіційній науці, бо Шевченко офіційно не філософ, то можна було б ввести якусь іншу парадигму. Попович високо поцінував мої роботи [13; 14], але фактично відмовив: «Я для себе ще не вирішив, що таке пророк з філософської точки зору». Продовжимо про тези Поповича. Визнаний інтелектуал та шанований правозахисник Семен Глузман відповідав на означене питання наступним чином: «Дуже просто... Мій друг, Мирослав Попович колись давно сказав, що майбутнє України... національна ідея – комфортабельне життя в Україні. Все. Все інше – другорядне». Цікаво, чи задумувались шановні панове, що комфортне життя українців простіше зі східним сусідом, а у давніх євреїв таке життя було в Єгипті до вікопомного виходу? «Philosophi docent» (за Платоном), еліта мусить вчити народ.

Безумовно, права Оксана Забужко, яка зазначила, посилаючись на Хосе Ортегу-і-Гассета, що національна ідея це не питання часу, а питання вічності: «Це не те, що народ думає про себе в часі, а те, що Бог думає про нього у вічності». Спірне її твердження, мов, та ідея лише філософське поняття [12], адже залишилось хоч би кому озвучити, а що ж то «у вічності» для твого народу? Порівняймо, як про це ж написав за 170 років до Оксани Забужко Шевченко: «Воно й то правда, що і ми самі тут трохи винні. Бо ми не бачили нашого народу — так, як його Бог сотворив» [23, с. 207–208]. А далі уявімо собі, він, картаючи майже всіх (крім Олександрі Псьол, поетеси 40-х років XIX ст.) у цитованій Передмові до «Кобзаря», вважав, що *бачить*. Відомо, вірш Олександрі Псьол «Свяченая вода» Шевченко просив декілька разів прислати йому у заслання. Що ж було там особливого? Не тільки те, що авторка «наслідувала поетичну манеру Шевченка», не виходячи, наче б то «за межі світу особистого» [5], і не її «українство»; вірно, не епігонство [24, с. 33], а те, що вона сміливо свої думки прирівнює до «святої води», якої не вилле «людям під ноги».

Усіх вчили і вчать у курсах різних сучасних «Соціологій», що є теорія держави, які її форми, елементи. Складовими, чинниками держави є: система влади, її управителі та закони, суспільні сили та громадянське суспільство, ресурси – сучасні та традиційні, ін. Хіба Шевченко про це не писав? Писав, мислив, шукав сенси для світу та України, але ми його опускаємо до борця з поневолювачами, царизмом, до революціонера, поета, віруючого в Бога так, як хочеться, навіть не особливо вникаючи в смисл текстів.

Тексти. Так, він не писав прокламацій, агіток, не видавав статті-дослідження. Проте, як багато вчень філософів минулого виявилися дійовими? Не дуже, або зовсім... Бо цілісне сприйняття історії поки ще неможливе. І у Огюста Конта не вийшло з його позитивістською наукою соціологією. А дієва філософія Шевченка, сина не «еліти», а сина кріпака не за духом (безпрецедентний в історії

випадок!) зробила народ нового часу. За багато десятиліть вивчення Шевченка дослідники стали проговорювати, що він не сучасник, і що для його розуміння не достатньо знати «його час», що він позачасовий. Усе інше – пристосування Шевченка до себе «сучасного». Але, оскільки ми не бачимо істину, майбутнього, то не бачимо й Шевченка. Шевченко був інтуїтивно прозорливий. Він інтуїтивно відкидав міфологію життя, історії, держави, що так потрібно простій людині, царю, філософу, вченому, виходив у пізнанні на більш суттєві узагальнення.

Його поезія – лише форма. Подібно Ієшуа вдавався до притч, що зрозумілі народу. Пісенному, поетичному українському народу ближче були поетичні образи, ніякі трактати не зробили б народ, бо вони лише пояснюють, а Шевченко мусів творити аналогічно, скажімо, Мойсею, тому він пішов шляхом образного викладу власних узагальнень, спостережень, роздумів над законами трансформації буття [13, с. 7]. А якщо виходив на розмову про найболючіше, то або стидався, ніяковів, або просто шаленів, чи жорстоко насміхався навіть з вчених, істориків («Брешеш, людоморе!»: «Холодний яр», 1845) та «філософій», «естетиків» (Щоденник, 5 липня 1857 р.). Проте філософія – це й не обов'язково форма сучасної (часу модерну чи постмодерну) науки.

Відомо, на кожних важливих поворотах державотворення українська еліта знову починає шукати національну ідею, констатує що за 20 чи 30 років її не виробили. У передачі «Що у Шевченка під кожухом» [3] ведучий питає про візії з цього приводу Шевченка та про Шевченка як політика. Відповідь, як належить для популярної передачі, гадана. «Шевченко і не мріяв про окрему, самостійну Україну», це було б у ті часи щось фантастичне, неймовірне...». А далі: «всі вони» (Пантелеймон Куліш та ін.) «плекали сепаратизм» (визначення жандармерії) працювали «на окрему, самостійну українську культуру», яка «неминуче втілилася б в українську державність»... Спочатку – «не говорив», потім «думав багато разів». Якщо тільки просто текстологічно аналізувати його твори, то гасла боротьби за українську державу там важко знайти. Дивно спостерігати, як дослідники «нічого сумняшеся» починають себе вважати вище за Шевченка, бо вони, немов, краще знають його, ніж він сам. Якби Шевченко був поряд, то чи зміг би дослідник дивлячись йому у вічі проговорити: «Та..., він не лише про Вашингтона писав: чи діждемось, але й про апостола Правди». Якщо ми проговорили, що Шевченко позачасовий, згодні, що він усвідомлював свою апостольську місію, то треба самим бути не публічно чи науково актуальним, а позачасовим, поважати у Шевченка його висновки, його цільність, досягнення дослідника, його наукову політичну, історичну інтуїцію. Не очікував він відміни кріпаччини так, як хотілося б дослідникам показати. Він знав, що це буде обманом напевне. Не був він будь-кому вдячним за викуп з кріпаччини, бо був вільнішим за багатьох, парадокс, – але навіть за царя. Знав те, що багатьом лише потім відкриється. Якщо жандармерія, Віссаріон Белінський побачили, що фондує Шевченко, то чого ми не бачимо? Бо він не писав інструкцій, прокламацій?

Тема української державності, її майбуття, а також її значення не лише для українців, одна з найбільш яскравих у його творчості, навіть у малюнках («Дари в Чигрині 1649 року», 1844). Але як філософ *він не вважав державу самоцінністю*. У дискусіях на конференції «Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії» у відповідь на мою доповідь [17, с. 74–88] прозвучало: «Не треба політизувати Шевченка». Більш ніж себе політизував сам Шевченко, важко це зробити.

Уточнимо питання про роль Шевченка з точки зору (можливої) сучасної соціології у тематиці громадянського суспільства. Громадянське суспільство – надзвичайно модна тема соціології. За Гегелем (узагальнено) громадянське суспільство стає системно потрібним після фундації буржуазної держави, виростає із сукупності сімей та має метою охорону інтересів особистості. За сучасними визначеннями головне у громадянському суспільстві – незалежні від держави суб'єкти, що у правовій державі вільно існують для задоволення своїх потреб та інтересів [9, с. 144–145]. Особливого значення з послабленням ролі держави набуло розуміння значення громадянського суспільства як партнера-контролера держави. За нашою думкою, є два недоліки у такій схемі. Перший, це формальна, за наданими визначеннями, можливість існування громадянських об'єднань, що суперечить правам громадян. Але важливіше – друге. Нідє у структурі громадянського суспільства науковцями не підкреслюється значення еліти, її ролевого зв'язку між державою та народом. Уточнимо, еліти не наукової, управлінської, військової та ін., а еліти над-державності і над-народності, еліти духу, що хоча б образно розуміє, навіщо потрібен її власний народ не у вимірі власної історії, у вимірі вічності. Дамо своє визначення. *Громадянське суспільство – історично формована якість політичних відносин часів поступової девальвації ролі держави, коли між народом, що усвідомлює свою самість, та державою формується еліта як носій нових якостей і виконавець посталих завдань народу та держави на рівні незалежних об'єднань.*

Чи була така еліта за часів Шевченка? На теренах України не було, лише у зародках. Свідомо розуміючи свою роль у формуванні громадянського суспільства та еліти, Шевченко у декількох віршах формує думку про роль держави, еліти та народу. У творі «Хіба самому написати...» (1849) пише, що «людям дав я «Кобзаря», прирівнює його до «писання святого» (зрозуміло чому, не міг же він прирівняти до «філософій!»), а оскільки немає бажаної реакції суспільства, то гостро ставить питання: чи варта Україна його «огня святого». Проте, якщо немає того громадянського суспільства, що варто робити? Не зважати на такий стан речей, «на громаду хоч наплій», бо ти сам відповідальний, сам еліта, «сам собі міркуй». Це тяжкі роздуми та висновки не лише дослідника, але й пророка, апостола, що «посланий» не сам «до себе». Шевченко добре розумів, що на ньому лежить також завдання виховання, творення еліти [4, с. 43, 53, 103]. Звідси 90 відсотків його пошукових творів, від оспівування рідної природи (початок «Причинної» (1837) є аналогом творення – Буття, 1 М., 1: 2), возвеличення отаманів-козаків, інтелектуалів-попередників до віри у названу доньку Марко Вовчок. Переважно не йому, а він з молоду дає принципові оцінки усім. Не розшаркується у подяках за визволення з кріпацтва (хоча з друзями несамовито радіє), бо знає змалечку ціну волі, яка не в 2,5 тис. рублів. Свою наречену він мислив хоч «чортовою сестрою», але саме тому Лікері адресує одні з найголовніших концептів свого світогляду («Лікері», 1862). Без еліти держава та володарі від давнини до сьогодення – тимчасовий покруч («нащо здалися вам царі, нащо здалися вам псарі, ви ж таки люди не собаки» («О люди! люди небораки!»), 1860). Остання теза показана у різних варіаціях Шевченком неодноразово.

Як хочеться припустити, що тут Шевченко дискутує зі знаними філософами. Це, звісно, не так. Хоча... Він бачив трохи далі за визнаних філософів. І справа не в тому, як пишуть, що Шевченко та українці були упосліджені в імперії, тому

ненавиділи державу. Шевченко далекий від примітивної «боротьби» чи, навпаки, остраху. Він осмислює історичну роль держави, спираючись на усі доступні йому джерела, навіть на Святе Письмо, що само по собі є філософським осмисленням буття.

А в Петербурзі? За висновками всіх дослідників, саме там прошарок української інтелігенції був більш активним, її представники допомагали Шевченку. Та все ж, то була не еліта, а талановиті пристосуванці у зовсім непоганому сенсі слова. Елітою духу враз і неочікувано сильно постав він один. Бо був вільним духом сином вільного народу. Безпрецедентний випадок, як написав Володимир Зеев. І зміг те, що сьогодні не по силі усій залежній еліті сучасної України. Від України з кінця 1980-х рр. не лише українці, росіяни, майже увесь світ очікував продовження фундаментальних досліджень про значення у сучасному світі етнічності, історичну апологію етносу загалом, але особливо українського (з відомої долі її народу), що об'єднує, а не роз'єднує. Безумовно, такі дослідження і розвивали б теорію політичної нації, і суперечили б їй. Остання виявилася калькованою та шанованою в Україні, бо еліта залежала не від народу, а від чужих наукових теорій [13, с. 17, 24–26], себто була елітою чужою. І ця еліта і справа, і зліва знаходила наукові докази непотреби українства. Витоки такої політичної науки знаходяться у збідненні традиційних ресурсів Планети, у давніх «естетиках» та «філософіях» щодо диких троглодитів; у розумінні, наприклад, слов'ян, як таких, що мають зникнути з історичної арени по мірі просування до комунізму (див. системний марксизм про це [15]). Саме українські вчені мусили зняти протиріччя, що постало наживо у світі з епохою модерну та постмодерну. Ще раз підкреслимо, українська цивілізація могла тоді бути науково розвинена, перед Україною постав виклик часу.

Є народ, є держава, та забракло еліти, або її дієвого накопичення, особливо наукового, що «тисне на виробничі сили» уже не «варварів» (за Карлом Марксом). Нагадаймо, що сьогодні наука це до 80-90 відсотків досягнень («внутрішнього продукту») сучасної держави [14, с. 328–330].

Висновки. Шевченко не сучасний і не різний. У головних своїх надбаннях він більш цільний, аніж багато політологів чи соціологів. На відміну від тих, хто очікував, що держава є найкращим виразом цивілізаційності, хто і сьогодні має «кокарду на лобі», Шевченко досліджує смисл та роль державності так, як належить позачасовому досліднику. Констатувати позачасовість Шевченка замало, щоб його зрозуміти треба бути самому трохи позачасовим, а не просто сучасно-науково актуальним. Шевченко не переймається матеріальними чинниками майбутньої України; держава до духовності, свободи чи правди має опосередковане відношення. *Українство за усі часи, навіть не маючи ресурсів* (див. вище пасаж про закінчення розширеного відтворення), *продукувало у світі і для світу свій світ*. То і є духовність нації. Така дорога очікує більшість держав у майбутньому. Наш світ не вічний, і різноманіття природи та народів не вічне. Проте прискорювати «філософіями» (на кшталт теорії політичної нації, штучного громадянського суспільства та ін.) його зникнення є найбільший гріх проти духа, проти власної матері та батька. Несіть самозначиме і з вами стануть поряд, як поряд з Шевченком ставали навіть можливі недруги. Тема «я не самотній...» (контroversійно піднята Світланою Брижицькою) актуальна.

У нас може постати ще одна біографія Шевченка, найнауковіша (хоча майже усі факти біографії, як визнають дослідники, вже відомі), проте смисл життєвих

пошуків Шевченка не можна ділити на: він був різний, він вагався, він міняв думку, він вірив-не вірив. Дійсно, від дитинства, юності і далі його відношення до віри змінювались, але не дуже. В респі-респі і в Ісуса (Ієшуа) він не вірив. Він Його вважав таким самим *пошукачем істини, як був сам*, найближчим товаришем серед натовпу, до якого можна було звернутися навіть з претензіями та сумнівами. Шевченко дослідник, а не віруючий, не апологет отаманів-царів, Бога, України... Коли він пише віруючим (наприклад, Варварі Рєпніній) про Бога, то лише розуміє, що Він їм потрібен. Він не змінював власної оцінки про попередників, а лише поцінює їх потенційно як еліту, або виступає як критик їхньої творчості. Не робить з Шевченка для власних дослідів ані Г. С. Сковороду, ані О. С. Пушкіна чи Г. В. Белінського, пересічного захисника держави. Прийміть цю маленьку істину, і вам, панове, відкриються очі. Чи це, загалом, дійсно vox populi, народний підхід? Так. Бо нарід інтуїтивно вірно розуміє, що коли еліта не спроможна, то кращих з кращих доведеться покласти на вівтар. Але нерозуміння рабами – як з громади, так і з еліти, – його самоті, ролі, означеної ним відверто, викликало у Шевченка нестримуваний гнів. Він був гідний розбивати будь-чий скрижалі. Це правда, з нею доведеться нації жити.

Нарешті, чи можна світоглядні дослідження шевченкіани покласти на літераторів? Мабуть, що ні, і докори їм марні. Бо це для них і не за фахом, і немає ще в Україні повноцінного громадянського суспільства. За певних зусиль від держави таке завдання може виконати державно-громадський міжнародний (підкреслимо) Інститут при Шевченківському національному заповіднику. Було б розуміння абсолютної необхідності підтримки того. Адже і загалом історично, і творами Шевченка Україна внесла до розуміння смислів державності своє, особливе, відмінне від інших. Зазначу до предметного пошуку змісту, безумовно, особливої у світі української цивілізації (українських світів): уперше про вищий цивілізаційний внесок українства творами Шевченка сказав М. К. Чалий 7 травня 1861 р., себто, вже 162 роки тому.

Список використаних джерел:

1. Аристотель. Собрание сочинений : в 4 т. / общ. ред. А. И. Доватур. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. Политика. 830 с.
2. Біблія або книги святого письма Старого і Нового Заповіту із мови давньоєврейської й грецької на українську дослівно наново перекладена. Москва : вид-во Моск. патріархата, 1988. 1528 с.
3. Боронь О. Що у Шевченка під кожухом. Без брому. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/shevchenko-oleksandr-boron/> (дата звернення: 01.05.2023).
4. Брижицька С. А. «Я не одинокий...»: Національне самоствердження Тараса Шевченка та його вплив на становлення національної ідентичності українців (друга чверть XIX ст.–середина 20-х років XX ст.) : монограф. Черкаси : Брама-Україна, 2006. 192 с.
5. Вишнеvsька Н. О. Передмова до нездійсненого видання «Кобзаря». Тарас Шевченко. Енциклопедія життя і творчості. 2016. URL: <https://www.t-shevchenko.name/uk/MiscWorks/Kobzar1847.html> (дата звернення: 3.05.2023).
6. Гегель В. Г. Ф. Філософія права / вступ. ст., прим. В. С. Нерсисянц. Москва : Мысль, 1990. 230 с.
7. Глузман С. Здоровая страна. Критичне мислення. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=RVIFeWV8XN0> (дата звернення: 3.05.2023).

8. Грицак Я. Українська ідентичність. *Критика*. 2016. Рік XX. Ч. 3–4 (221–222). С. 18–21. URL: <https://krytyka.com/ua/articles/ukrayinska-identychnist> (дата звернення: 10.05.2023).
9. Джери Д., Джери Д. Гражданское общество. *Большой толковый социологический словарь*. Москва : Вече, АСТ. 1999. Т. 1–2 : А-О. С. 144–145.
10. Драч І. Об української національної ідеї. URL: <https://www.youtube.com/watch?app=desktop&v=Zqa92mUwYCs> (дата звернення: 3.05.2023).
11. Жаботинский В. Урок юбилея Шевченко. *Жаботинский Владимир (Зеев). Избранное*. Петербург, 1992. С. 143–150.
12. Забужко О. Українське суспільство сьогодні позбавлене орієнтирів. *Тиждень*. 2017. 9 серп. URL: <https://tyzhden.ua/oksana-zabuzhko-ukrainske-suspilstvo-sohodni-pozbavlene-orientyviv/> (дата звернення: 3.05.2023).
13. Кислий О. Віра та духовність пророка. Сімферополь : Доля, 2008. 48 с.
14. Кислый А. Е. Система начал, трансформаций и завершения истории. Аннигиляция человека, истории, культуры. Киев : Скиф, 2013. 372 с.
15. Кислий О. Є. Системологія та періодизація історії: спадщина історичного марксизму і новітні матеріали з історії первісного суспільства. *Габитус*. 2018. № 5. Одеса : ПНДІЕІ. С. 12–21.
16. Кислый А. Е. Общество 0.5 как воспоминание о будущем. От археологии до социологии будущего. *VII Садыковские чтения «Общество 5.0»: парадоксы цифрового будущего*. Казань : КФУ, 2019. С. 17–21.
17. Кислий О. Исход. «Із казарми смердячої чистою, святою вилетіла, як пташечка, ...мії херувим...». *Історичний досвід та сучасний стан вивчення Журналу (Щоденника) Тараса Шевченка: Матеріали Шостих Міжнар. Шевченківських читань, присвячених 160-річчю написання автобіографічного документа, м. Канів 13 верес. / упоряд. : Брижицька С. А., Чернієнко Д. А. Черкаси : Видавець Олександр Третьяков, 2019. С. 54–60.*
18. Кислий О. «Уже десяте літо, як людям дав я «Кобзаря»... неначе й не було мене» (щодо дослідження та поцінування якості життєвого шляху Т. Г. Шевченка). *Створення нової наукової біографії Тараса Шевченка: концептуальні підходи та дослідницькі стратегії* : Матеріали Дев'ятих Міжнар. Шевченківських читань, присвячених 160-й річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну, м. Канів, 23 вересня 2021 / упоряд. та ред. : Брижицька С. А., Чернієнко Д. А. Черкаси : Видавець Олександр Третьяков, 2022. С. 74–88.
19. Кравчук Леонід назвав міфом національну ідею для України. URL: https://zaxid.net/pershii_prezident_ukrayini_kravchuk_nazvav_natsionalnu_ideyu_mifom_n1523697 (дата звернення: 3.05.2023).
20. Платон. Собрание сочинений : в 4 т. / общ. ред. А. Ф. Loseva, В. Ф. Asmusa, А. А. Тахо-Годи. Т. 3. Москва : Мысль, 1994. 654 с.
21. Попович М. Більшість. URL: <https://republic.com.ua/article/39832-miroslav-popovich-bilshist-rosiyan-daleki-vid-rozuminnya-svogo-tragichnogo-stanovishcha.html> (дата звернення: 3.05.2023).
22. Салинз М. Экономика каменного века. Москва : ОГИ, 1999. 296 с.
23. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томам «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / редкол. : М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 496 с.
24. Харчук Р. Олександра Псьол як читачка Шевченка. *Слово і Час*. 2018. № 8. С. 32–36.

УДК 82.0-51Шевченко(477.46):069(091/093.3)

Валентина Петрівна Авраменко,
завідувачка сектору «Історія Шевченкової могили»
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-4049-3060

НАРИС МИКОЛИ ЧЕРНЯВСЬКОГО «ШЕВЧЕНКОВА МОГИЛА: СПОГАДИ»: ІСТОРИЧНИЙ ТА ЛІТЕРАТУРОЗНАВЧИЙ АСПЕКТИ

У статті автор досліджує нарис Миколи Чернявського «Шевченкова могила: спогади» як зразок подорожньої літератури Шевченківськими місцями початку ХХ століття. Характеризуються основні віхи в біографії письменника, які сприяли пізнанню Миколою Чернявським Шевченкового світу і надихнули його відвідати місце вічного спочинку поета. Спогади аналізуються як літературна подорож згідно з традиціями цього жанру, закладеними письменниками ХІХ століття, та з елементами новизни. Нарис розглядається як історичне джерело, що висвітлює події, явища, що відбувалися в Україні та, зокрема, на Тарасовій горі на початку ХХ століття.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Шевченкова могила, Тарасова гора, подорожні нариси, Микола Чернявський, спогади, історичний аспект.

Valentyna Avramenko,
Head of the sector «The history of Shevchenko's grave»
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-4049-3060

THE ESSAY OF MYKOLA CHERNIAVSKYI «SHEVCHENKO'S GRAVE: MEMORIES»: HISTORICAL AND LITERARI ASPECTS

In the article author researches the essay of Mykola Cherniavskiyi «Shevchenko's grave: memories» as an example of travel literature through Shevchenko's places at the beginning of 20th centuries. The main landmarks in the poet's biography are characterized which promoted Mykola Cherniavskiyi to learn more about Shevchenko's world and inspired him to visit a place of eternal rest of the poet. Memories analyzed as literature travel with traditions of this genre, which were set by poets of the XIX century and with elements of novelty. The essay researched as a historical source, which reveals events held in Ukraine and particularly on Taras Hill at the beginning of the XX century.

Key words: Taras Shevchenko, Shevchenko's grave, Taras Hill, travel essays, Mykola Cherniavskiyi, memories, historical aspect.

Актуальність теми дослідження. Відразу після поховання Тараса Шевченка на Чернечій горі у Каневі його могила стала місцем паломництва. Досліджуючи

історію Тарасової гори, зокрема відвідини могили поета видатними діячами, привертає на себе увагу те, що більшість із них свої враження від поїздки описували у подорожніх нарисах.

У русло художньо-публіцистичної Шевченкіани, присвяченої поїздкам на могилу Тараса Шевченка, розпочатої у другій половині XIX століття, з традиціями, закладеними Іваном Нечуєм-Левицьким, Олександром Барвінським, Кирилом Студинським, Олександром Кониським, Михайлом Коцюбинським, Михайлом Комаровим, Іваном Липою та багатьма іншими авторами, влилися нариси, написані на початку XX століття. Основна їх значимість залишалася незмінною і полягала у прагненні привернути увагу громадськості до стану, в якому перебувала могила Тараса Шевченка, у бажанні донести її значення для українського народу, у порушенні проблем збереження місця вічного спочинку поета.

Вивчаючи нариси про поїздки на могилу Тараса Шевченка першої половини XX століття, написані Оленою Пчілкою, Іваном Белоусовим, Миколою Вороним, Володимиром Різниченком та іншими письменниками, особливу увагу привертає твір Миколи Чернявського «Шевченкова могила: спогади», що яскраво розкриває феномен літературної подорожі.

У зв'язку з посиленням процесу ствердження національної ідентичності і відстоювання української державності та соборності на сучасному історичному етапі, зростає увага до знакових національних особистостей, серед яких найпотужнішою є постать Тараса Шевченка. У цьому контексті великий інтерес викликає все, що пов'язане з історією його поховання на Тарасовій горі, зокрема спогади, літературні твори, написані під враженням перебування біля поетової могили численних відвідувачів. Одним із таких шанувальників був український подвижник Микола Чернявський, який залишив спогади про подорож на Шевченкову могилу, що дають цілісне розуміння впливу місця вічного спочинку поета на автора: його світогляд, почуття, роздуми, усвідомлення соціально-політичних процесів.

Аналіз досліджень і публікацій. Сторінки життя і творчості Миколи Чернявського неодноразово ставали об'єктом досліджень науковців. Письменник «розстріляного відродження» залишив велику літературну спадщину і повернувся із небуття завдяки численным розвідкам І. Немченка [5], Л. Корівчак [3], І. Сивкової [6], Л. Голомб [1], Н. Кузовової [4] та інших науковців. Особливу увагу було приділено вивченню його шевченкіани.

Мета дослідження. Дослідити як спогади про поїздки на могилу Тараса Шевченка знайшли своє відображення у творчості Миколи Чернявського. Проаналізувати нарис письменника «Шевченкова могила: спогади» (1918) в історичному та літературознавчому аспектах. Показати елементи традиції та новаторства цього твору в контексті розвитку подорожньої літератури кінця XIX – початку XX століть.

Виклад основного матеріалу. Микола Федорович Чернявський (22.12.1867 (03.01.1868) с. Торська Олексіївка Бахмутського р-ну Катеринославської губ. (нині – с. Жовтневе Добропільського району Донецької області) – 19.01.1938 м. Херсон) – український поет, письменник, педагог, перекладач, громадсько-культурний діяч. Закінчив Катеринославську духовну семінарію (1889). У 1901–1903 роках – активний член Чернігівської громади і товариства «Просвіта». Після проголошення у 1917 році УНР – організатор

суспільно-політичного товариства «Українська хата», учительської спілки, української книгарні в Херсоні, редактор та видавець літературних альманахів. На педагогічній ниві працював у різних навчальних закладах, і зокрема, в Херсонському інституті народної освіти (1917–1926). Микола Чернявський підтримував дружні відносини з Михайлом Коцюбинським, Борисом Грінченком, листувався з Сергієм Єфремовим. У часи сталінських репресій 1937–1938 років за «український націоналізм» та антирадянську пропаганду Миколу Чернявського було заарештовано і розстріляно, де він похований – невідомо. Реабілітований у 1956 році. Такі основні віхи в житті подвижника окреслюють українські енциклопедії та довідники. Вивчаючи біографію Миколи Чернявського, розумієш: наскільки він був багатогранною і цікавою людиною, як щиро любив Україну, був вірним сином свого народу, як серцем поета та громадянина відчував свого взірця Тараса Шевченка і рівнявся на нього.

Та «українська стихія» й «Шевченків світ» заповнювали життя Миколи Чернявського поступово й усвідомлено. Микола народився в родині дияконів із діда-прадіда. За спогадами письменника, бабуся Марія розмовляла чистою українською мовою. У біографічному нарисі «Під сонцем буття» (1921–22 рр.) Микола Чернявський писав: «З малих літ я жив серед української стихії, але в великій мірі попсованій московщиною. Школа весь час прищеплювала московську культуру і обставини життя склалися так, що весь державний і громадський лад вів до того, щоб і з мене, як і з інших сотень мільйонів людського молодняка, протягом століть, зробити слугу єдиній і всевладній державі московській. В бахмутській духовній школі поміж собою ми розмовляли змосковщеною українською мовою, співали здебільшого українських пісень... А в класах, боронь Боже, було говорити поукраїнському або співати цих пісень» [10, с. 236].

Оскільки хлопець читав у дитинстві книжки, написані виключно російською мовою, то, коли до рук Миколи у 12 років потрапила Шевченкова поема «Катерина», він «почав був читати її й кинув: не подобалось». «Я не розумів мови. Це була моя перша зустріч з українською книжкою й літературною мовою, і я розминувся з ними. Може через те, що нікому було з'ясувати їх значіння, вплинути на мене своїм авторитетом, гарно прочитати поетичний твір. А вже в той час у моїй голові почали ворухитися деякі незвичайні думки. Уже тоді я раз на завжди поклав, не більше не менше, як стати письменником!», – згадував автор [10, с. 169].

Не сприйняв у першій клясі Катеринославської семінарії Михайло Чернявський і «євангеліє українізму» – «Кобзар» Тараса Шевченка. «Бо я тоді ще не доріс до його...», – згодом, зробив висновок він [10, с. 237].

Свої перші поетичні спроби Микола Чернявський писав російською мовою. Але українські краєвиди, якими милувався хлопець, зустрічі з людьми, які випромінювали глибоку народну мудрість і по своєму духу ставали близькі юнакові, вплинули так, що «в душі все голосніше і голосніше почали дзвеніти нові струни» [10, с. 235]. «Прийшов час, коли мною заволодів один володар, і було йому ім'я – Україна», – згадував подвижник [10, с. 235].

«На дрібні клаптики» він розірвав «зшиток з своїми московськими віршами і викинув їх на гноїще... Бо то була зрада України. Несвідомо зроблена, але безперечна зрада», – зазначив Микола Чернявський [10, с. 246].

Писати українською мовою він почав у 18 років. А мрія бути

письменником переросла в усвідомлене бажання: «Я буду українським письменником!» [10, с. 253]. Зовсім по-іншому сприйняв він книгу «Кобзар» (із забороненими творами Тараса Шевченка): «І дивне вражіння зробила вона на мене. Немов новий, ніколи не бачений, український світ постав перед мої очі. Світ незвичайного трагізму й мученства. Світ дивної вроди й поезії... Отут я побачив силу Шевченка, тут почув огонь його душі, отут з його очей безсмертних перебігли на мої очі його святі сльози. Я плакав. Стискав кулаки й плакав...» [10, с. 247].

Отже, духовно доростаючи до сприйняття Тараса Шевченка, щоразу глибше осягаючи його світ ідей і образів, через слово Кобзаря до свідомості подвижника проникали бажання творити українською мовою, вивчати багатовікову історію рідного краю, служити своєму народові в царині просвітництва і боротися за українську національну ідею.

Геній Тараса Шевченка був репрезентований Миколою Чернявським у низці поетичних творів («Шевченко» (1889), «Великі слова» (1890), «Ти не загинеш, Україно» (1889), «Вандалам, що зруйнували пам'ятник Шевченку в Києві» (1919) та ін.), прозі (оповідання «Напередодні» (1913) та ін.), публіцистиці (цикл статей «Під знаком Великого Духа» (1919-1920) та ін.) та мемуарах («Під сонцем буття» (1921-22) та ін.).

У 1906 році у 39 років Микола Чернявський відвідав могилу Тараса Шевченка в Каневі. Письменник не міг знакову у своєму житті подію залишити поза увагою. Після поїздки починає писати нарис «Шевченкова могила: спогади», який було завершено у 1918 році і вперше надруковано у 4-тому томі видання «Твори: у 10-ти томах» (1927-1931 рр.) Миколи Чернявського, яке підготував сам автор.

Нарис не тільки детально відтворює події поїздки і виступає зразком подорожньої літератури шевченківськими місцями із використанням традицій XIX століття, він є яскравим художнім твором, самотність якого визначало власне сприйняття світу автором та характерні елементи новаторства в жанрі літературної подорожі.

20 травня 1906 року Микола Чернявський у листі до Бориса Грінченка написав: «З Києва хочу приїхати до Чернігова, а їдучи в Катеринослав, зупинитись у Каневі й побувати на Шевченковій могилі» [8, с. 237]. І вже у своєму нарисі автор згадує відповідь товариша: «У Каневі, – казав Борис Грінченко, напучаючи мене в подорож, – спитаєте людей, що возять з пристані до Шевченкової гори. Дасте їм карбованця, то вони й на другий день прийдуть за вами, щоб узяти знов на пароплав. Ця справа там уже добре налагоджена. На самій могилі єсть такий дідусь – Іван. Він все зробить, що треба» [9, с. 299]. Борис Грінченко згадував вірного хранителя Шевченкової могили – Івана Олексійовича Ядловського (1846-1933), який у 1884 році оселився у хаті, побудованій на Тарасовій горі завдяки клопотанням Варфоломія Шевченка (троюрідного брата Тараса Шевченка), а також передових українських громадських діячів – членів організації «Стара Київська Громада». Він майже півстоліття свого життя доглядав за могилою поета та першим народним музеєм Кобзаря «Тарасова світлиця», створеному у одній із кімнат хати.

Товариші Миколи Чернявського, письменники та громадсько-культурні діячі Борис Грінченко і Михайло Коцюбинський, вже неодноразово відвідували Тарасову гору. Для нього ж ця подорож відбулася вперше.

Тож у «половині червня 1906 року» на пароплаві «Ратмир» Микола Чернявський вирушив з Києва до Канева. Поїхав сам, бо «вільних серед знайомих не знайшлося», але від цього подорож тільки набула своєї «родзинки».

Для більшості нарисів характерними були описи поїздки на пароплаві: від руху по Дніпру цієї «могутньої машини» (судна) до спостереження за прочанами, які перебували на ньому. Автор не відступає від цієї традиції, адже вивчення психології людей йому як педагогу була надзвичайно цікавою: «Хочеться з кимось поговорити, послухати, що говорять і думають люди» [9, с. 300].

Автор чітко змальовує, ніби художньо виточує образ селянина, який їде з Києва із заробітків: «Поруч зо мною стоїть селянин... Він увесь вилянялий, обсмажений, рудий. Обличчя веснянкувате, мов яйце кіб'яче. Чоботи на ньому великі, заפורшені. Картуз полинялий. Потроху заводимо балачку» [9, с. 300].

Микола Чернявський описує настрої простих людей на тлі «життя революційного часу», розгортання ідей першої загальнонародної демократичної революції. У розмові з чоловіком, автор чує думки, які хвилювали народні маси: «У людей землі мало, а в панів багато», «У нього хліб з горла пре, а ми сидим голодні. Зараз у нас люди страйкують», «Чиї оті лани? Безперечно, що орали й засівали їх мужичі руки. Пожнуть і уберуть хліб ті самі мужичі руки. А пан оберне хліб у золото й утече з ним або до міста, або за кордон. Небезпечно йому тепер тут сидіти. Однаково що на вулкані. Бо встає раб, прокидається й вирівнює свою віками згорблену спину. Недобра думка в його очах палає...» [9, с. 300–301]. Микола Чернявський згадує й іншого селянина, який у Ржищеві збігає на пароплав для того, щоб попросити газети, аби дізнатися свіжі новини, і письменник дає йому «Киевскую зорю». «Я неграмотний, та у нас єсть такі, що прочитають», – із вдячністю говорить чоловік [9, с. 302].

У вирі цих думок автор змальовує картинки з життя народу, які розгортаються перед ним по дорозі до Канева: «Баби коло самої течії дніпрові на кладках перуть білизну і жваво працюють праниками. Далі під горою білять полотно на зеленій траві дівчата. Димить високим димарем під жовтою розритою кручею цегельня» [9, с. 301–302]; «На березі купаються білотілі чорноголові діти. Світять своїми худенькими спинами й черевами, хлопають алмазними бризками води» [9, с. 302]; «Старі люди повагом тягнуть із дзеркальної води на берег сітку. Он блиснула в їй сріблом дрібненька рибка» [9, с. 303].

Микола Чернявський спілкується із селянами, гребцями, рибалками.

«А ось і Шевченкова гора», – він зміг сказати, коли настав вечір. Автор подає опис місцевості біля підніжжя гори, вказуючи, що йшов він з гребцями-човнярами берегом «поуз городи, перелаз, садок», і нарешті, побачили східці на гору.

Опис підйому на вершину Тарасової гори є цікавим елементом усіх нарисів про поїздки на Шевченкову могилу. До 1905 року люди піднімалися на гору дикими стежками, бо ніяких сходинок не було. Потім було встановлено «сходун», який, на час приїзду Миколи Чернявського, виглядав так: «Ось і східці на гору. Вони дуже примітивні. Положено й прикріплено до стовпців дошки, а по тих дошках набито впоперек планок. Як щаблі на драбині. Східці прокладено всього в одну дошку завширшки аж до верху гори, де можна йти просто по землі. На середині сходу на гору поставлено лаву для відпочинку. Бо вибратись на гору за одним заходом дуже важко. Одпочиваємо на тій лавці. Взагалі сходити на гору незручно» [9, с. 303–304].

Письменник робить висновок: «Національна святиня потребувала б до себе іншого відношення. Хоч би зроблених з цегли постійних східців» [9, с. 304].

Такі ж думки характерні і для інших прочан, які приходили на Тарасову гору і робили свої записи у «Книзі для приїзжих на могилу Т. Г. Шевченка» (1904–1906 років): «1906 року червня 21. Приїхали і ми в перший раз до тебе, батьку. Перший раз подивились на твою могилу і з могили послухали – як реве ревучій. Сумно було дивитись, що колись був рай на Україні, а тепер біля могили нашого великого батька нікому поставити драбини. Треба підніматися на якихось гнилих дощечках и кожную хвилину думати щоб не зломити собі шию. Але нас багато. Нас 30 мільйонів, а нашому рідному, великому й дорогому батькові нема грошей на устаткування драбини. Будемо ж брати єднатися, збиратимо по копійці і дасть Бог ми збудуєм драбини муровані. Твердо будем пам'ятувати оці прості, та справедливі слова: «З миру по нитці – голому сорочка». Прихильники батька Тараса и щирі українці! Звертайтеся до черкаської організаційної справи и перераховуйте хто що зможе. [Підписи]» [2, с. 156].

Особливу увагу Миколи Чернявського привертає, безумовно, могила Тараса Шевченка, до якої він попрямував відразу ж – все інше «оглядів опісля». «Вона досить висока. Нагадує собою середньої міри степові могили Катеринославщини або Херсонщини. На могилу ведуть дерев'яні східці до чавунних ґрат, що їми обгороджено на самому верху могили великий чавунний, пофарбований у білий колір хрест. Цей хрест стоїть на чотирикутному кам'яному постаменті. Пописаний він увесь, поки сягає рука людська, всякими написами, всяких людей, що таким чином хотіли прилучити своє ім'я до слави українського генія... Оце і все, що єсть на могилі Шевченковій і що зроблено руками людськими. Досить убого, бідно й малокультурно», – згадує письменник [9, с. 305].

Як бачимо, стан місця вічного спочинку Тараса Шевченка хвилював подвижника. Такі описи у нарисах містять цінну історичну інформацію про вигляд могили поета в різні роки. Жоден з письменників не був байдужим до краєвидів природи, що розгортаються з Тарасової гори, описи яких складають психологічне та емоційне тло розповіді.

З могили Микола Чернявський пішов вище, на гору, щоб «оглянути пречисту вроду святого місця» [9, с. 305]. Все те, чим оточила природа місце вічного спочинку Тараса Шевченка, – «надзвичайно гарне». «Краєвид з гори на Дніпро й Задніпрянщину чудовий... Багато тут тії краси. Багато тонів і фарб, безліч ліній і малюнків і сила настрою натхненного. Бо цю картину утворив великий майстер. Ім'я йому – Природа», – вказує письменник [9, с. 305–306].

Багато митців змальовували ці чарівні картини природи. Згадуючи роботу художника В'ячеслава Розвадовського «Могила Т. Г. Шевченка» (полотно, олія; зберігається у фондах Шевченківського національного заповідника), яку він створив після відвідин Тарасової гори у 1903 році, письменник подає надзвичайно красивий, мистецький опис річки Дніпро: «Дніпро рожево-дзеркальною стягою слався попід синіми горами, чудової вроди лініями вигинаючи свої далекі береги. [9, с. 306] А вода на Дніпрі зараз щось чудесне, казкове. Сонце заходить у жовто-гарячій імлі, й вона понялась позлотисто-рожевим нальотом. Але не скрізь. Сюди до берега по ній леліють бірюзово-зеленкуваті смуги. Бліді й ніжні, як пелюстки троянди [9, с. 308] Той рожевий, широкоплинний Дніпро, що так мальовничо висвітлюється у вечірній долині під горами, зостанеться навіки в моїй пам'яті...» [9, с. 306]. Опис річки

Миколи Чернявського перегукується з мистецьким твором В'ячеслава Розвадовського.

Образ Дніпра колоритно підсилюється художнім образом тиші: «Тиша і спокій непорушні. По середині Дніпра пливе баржа, але так тихо, що здається. Що вона стоїть на воді. Он далі пливе якесь судно, мабуть, дуб. На ньому безсило висить вітрило. Ось воно зовсім спускається: вітер не в силі держати його. Він зовсім стих. Не хоче хвилювати дніпрового дзеркала. Не хоче, щоб у воді зворухнулись одблиски дерев, що стоять на тім боці, щоб зворухнулось відображення човна того. Велична елеґійна тиша» [9, с. 308].

Автор не тільки зором сприймає красу краєвидів. Природа викликає у нього особливі рефлексії, що спонукають до філософських роздумів: «У цій місцевині природа утворила велетенський амфітеатр. Сцена в тому амфітеатрі – Задніпряння, місця для глядачів – наддніпрянські гори, а бар'єр, що відділяє те й друге одно від одного – Дніпро. І на цьому велетенському театрі ось уже кілька часу виставляється єдина незмінна п'єса: «Україна». Трагедія. На цю трагедію за життя свого дивився з гір наддніпрянських Тарас Шевченко, а тепер душа його витає тут і стежить безсмертними очима за розвитком тієї трагедії. Важка вона і чим скінчиться – невідомо. Ту трагедію відчує кожен, хто з-над могили Шевченка погляне навкруги й замислиться над минулим нашим і сьогочасним. Ту трагедію переживає кожен, хто пригадає життя Шевченка і головніші моменти історії нашої. Бо історія життя Шевченка й історія України такі подібні» [9, с. 305–306].

Читаючи рядки з нарису Миколи Чернявського, розумієш наскільки його думки і асоціації актуальні і в наш час.

Михайло Чернявський аналізує події, які призвели до того, що Тарас Шевченко був похований саме на Чернечій горі у Каневі. Він вважає, що в той час «бракувало тій широкій перспективі історичної, що в її зараз нам, потомкам тих людей, уявляється Шевченко і його роль в історії України» [9, с. 307].

Як степовик він звик до того, що видатних людей його краю з давніх часів почесно ховали на найвищих місцях степового рельєфу. І хотів би, щоб гора, на якій було поховано Тараса Шевченка, була б найвищою горою. Михайло Чернявський вважає, що «на Княжій горі, на самому шпилі її, було б відповідне місце для могили Шевченка» [9, с. 307]. «Це відповідало б тому великому значенню, яке має Шевченко на Україні. Та Княжа гора, як на велетенському жертovníку, на своєму шпилі підносила б до неба величну офіру нашу» [9, с. 307], – підкреслює автор.

Але все ж таки, Михайло Чернявський висловлює щирю дяку всім тим людям, які долучилися до святої справи і перевезли останки поета з далекої чужини в Україну.

На Тарасовій горі письменник зустрівся з доглядачем могили Іваном Ядловським, про якого згадував у листі Борис Грінченко. У своїх спогадах автор дав коротку, але влучну характеристику хранителя Шевченкової могили: «Йдемо до хати, щоб покласти мої речі. На порозі зустрічає нас високий, гарний на вроду і привітний дідусь. Це й єсть давній і незмінний доглядач могили дід Іван» [9, с. 304].

Михайло Чернявський згадує і хатину сторожа. Причому вперше у спогадах зустрічаємо опис інтер'єру кімнати для прочан: «Хата поділяється на дві половини: та, що дивиться вікнами до Дніпра, – передня половина, а друга задня, стоїть під гору. В цій останній, що нагадує собою якусь пустку або призначений

для роздягання передпокій лазні, я й розташовуюсь. Голі стіни, голі лави й стіл. Маленький образ у кутку й простенький рушничок на ньому. Ні картинки якої, ні пучечка сухих квіток... Негарне враження. Скільки тут, у цій кімнаті, народу перебувало, і нічого не зроблено, щоб хоч трохи причепурити її» [9, с. 304]. З рядків нарису зрозуміло, що ця частина хати не сподобалась письменнику, бо її начиння було занадто простим.

Інше враження на нього справляє кімната-світлиця, в якій було створено перший народний музей Тараса Шевченка: «Тут гарний портрет Шевченка, завішаний рушниками. Така ж божниця. Лави застелено килимами, стіл – скатертиною. Видно, що дбайливі руки походили коло всього того» [9, с. 304–305].

Хоча емоції Миколи Чернявського змінювались, але, як і інші автори нарисів, він сприймає оселю сторожа «Шевченковою хатою», відчуваючи її особливу атмосферу: «Міцно спалось під захистом Шевченкової хати, й другого дня я прокинувся нерано» [9, с. 312], «Розжеврюється в небі алмазний пил, і засвічується огонь у Шевченковій хатині» [9, с. 311].

Рядки твору підтверджують і той факт, що хатина сторожа завжди була багатолюдною. У ній ховалися подорожуючі від негоди і пекучого сонця. Тоді усі кімнати хати оживали. Тут «точилися балачки на сучасні теми», прочани «читали «Кобзаря» й переглядали книгу для запису одвідувачів», які лежали на столі у світлиці [9, с. 313].

«Книга для запису одвідувачів могили» (як її називає автор) привернула увагу й Миколи Чернявського. «Стара, розбита, неохайна – сумний свідок нашої невідомості й некультурності», – на жаль, саме такою побачив її письменник [9, с. 305]. Книга дійсно могла перебувати в такому стані, адже вона потрапляла до рук надзвичайно великої кількості відвідувачів. Автор згадує і «Кобзар» досить зачитаний», бо книга користувалася популярністю, люди хотіли прочитати поезії Шевченка, і «Кобзарі» доводилось часто змінювати.

Це була вже друга книга вражень, заведена на Тарасовій горі. Перша книга, за дослідженням Зінаїди Тарахан-Берези, з'явилася у цій хаті завдяки вчителю Канівського двокласного училища Василю Гнилосирову у 1897 році й мала назву «Для росписок туристів на могилі Т. Г. Шевченка Від В. Гавриша. 15.V.1893 » [7, с. 177]. У серпні 1904 року палкий шанувальник Тараса Шевченка – Яків Гулак-Артемівський (1861–1939), який опікувався його могилою, заводить іншу «Кныжку для прыизжихъ на могылу Т. Г. Шевченка», яка писалася протягом 1904–1906 років. На обкладинці цієї книги Яків Гулак-Артемівський залишає запис-звернення до відвідувачів: «Прошу щыро обиходытысь зъ книжкой обережно: нервать и невырывать лысткывъ и непысать таких дурныць, котри писля того довелось бы самому жъ – або вырывать, або замазувать черныломъ. Прозьба до прыизжихъ першь нижъ роспысуватысь звернить увагу на слово на першій [ому] етеръннці [боці]» [2]. Саме ця книга вражень потрапила до рук Миколи Чернявського.

На жаль, не всі відвідувачі прислухались до прохань-звернень Якова Гулака-Артемівського. «Брали її, ту книгу, під розгляд наші публіцисти. Але вона ще дожидає сатирика на себе. Матеріалу в її для його досить. Туподумний міщанин, галушковий патріот, недолугий мрійник, жовторотий «революціонер», – всі поклали на її ознаки свого духу», – зауважує Микола Чернявський. Письменник у нарисі наводить приклади записів із книги вражень, які, як він вважає, свідчать про низький рівень культури людей, не відповідають призначенню цієї книги та показують нерозуміння значення святості місця, до якого вони прийшли. Хоча крім записів, що

викликали засудження, Микола Чернявський відзначає й думки, які були співзвучні з розмовами, які він чув на пароплаві: «Долой самодержавие, да здравствует свобода! Настанет пора, и проснется народ!» [9, с. 314]; пройняті вболіванням за стан і збереження могили поета: «Червня 13 дня були на могилі незабутнього Тар. Григ., і нас дуже вразило надзвичайно просте, щоб не сказати – убоге убрання кімнати і взагалі зруйнований вид могили. Ми радили б адміністрації могили установити кружку для зборів, щоб од могили «Слави України» не віяло такою пусткою. В. Підкова, Б. Падалка, І. Холодний і др.» [9, с. 314]. Книгу вражень автор вважає «дзеркалом життя нашого і живим свідоцтвом культури нашої і прагнень наших» [9, с. 314].

Перегортаючи ксерокопію цієї книги вражень у фондах Шевченківського національного заповідника (оригінали перших чотирьох книг вражень Тарасової гори зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, м. Київ), можна прочитати записи, про які писав Микола Чернявський. На жаль, запису, чи хоча б підпису самого автора на сторінках книги не вдалося знайти. Можливо, його думки в той час були суголосні з рядками ще одного запису його земляка з Херсонщини, який він цитує: «Мені чогось здається, ріднесенький дідусю, що тобі все звісно, хто з чим приїхав до тебе. Так нехай же більше ніхто і не знає, з чим я приїхав, бо неварт в цій книзі писать...» [9, с. 314].

Безумовно, з погляду нашого часу, усі книги вражень є важливими історичними документами, вони висвітлюють історію Тарасової гори і містять невичерпне джерело інформації для науковців у їхніх дослідженнях. Тільки у вище згаданій книзі вражень 1904–1906 років можна знайти записи краєзнавця Якова Гулака-Артемівського, письменника Григорія Варавви, поета Якіма Самотнього, художника, нащадка Тараса Шевченка (по лінії сестри Катерини) Фотія Красицького, кобзаря Михайла Домонтовича та багатьох інших видатних українців.

Нарис Миколи Чернявського як літературна подорож має свою композиційну особливість. Детально описуючи поїздку, автор вводить у спогади легенду, що виступає як окремий твір. «І снується в моїй душі легенда», – зазначив автор [9, с. 310]. Коли зайшло сонце, настав вечір, прорізалась вечірня зірка, «і тиша, тиша зачарувала Дніпро, і гори, і землю, й небо» [9, с. 309], в думки письменника прийшла Шевченкова легенда. Головними героями легенди є кріпацький син-поет і його доля. Письменник окреслює основні періоди в житті Тараса Шевченка через жанр легенди. «У селянина-кріпака в безвісному селі родився син-поет. Як та вечірня зірка в небі, з'явився він на світ. І взяв той син в своє кріпацьке серце все народне горе і всі його надії, прийняв із уст народу в свої уста його живу текучу мову й пішов у світ широкий. Зустріли злидні там його і горе, і привітала, неначе сина, слава», – так починає Микола Чернявський оповідь легенди [9, с. 310].

Слово «legenda» в перекладі з латинської мови означає – те, що слід прочитати. Життя Тараса Шевченка, як легенда, воно заслуговує на те, щоб про нього знали, адже «став він славою, і гордістю свого народу, і невмирущою надією на кращу долю» [9, с. 310]. Такий лейтмотив цього міні-твору. Свою готовність гідно виконувати Шевченкові заповіді письменник висловлює у присязі, яка завершує легенду: «Заприсягаюсь, батьку, як і ти, бути вірним до останнього нашій матері єдиній! Клянусь довіку не забути цієї ночі й могили

твоєї! Біліє внизу хрест на могилі – великий символ любові і страждання. Туди, до нього, летять мої слова» [9, с. 311].

Окрім Шевченкової легенди автор вводить у твір образ самого Тараса Шевченка, неодноразово вказуючи на постійну невидиму присутність поета, його вічного духу поруч із собою на горі. «І здається, що сидить рядом зо мною на горі Шевченко, дивиться на свою могилу, на Дніпро й Задніпрянщину. Переводить очі на сонце, що вже низько схилилось до землі, почервонивши весь захід, і думкою питає його: «Скажи мені, праведне сонце, коли прийде той час, що Україна буде вільна і народ задоволений?» або «І здається, що душа Тарасова, сумна і замислена, витає в тиші тій отут зо мною. Що думає він про народ свій, про його долю» [9, с. 309], – пише Микола Чернявський. Саме з Шевченком письменник хоче поділитися своїм «внутрішнім схвилюванням», «все, все розповісти».

У нарисі привертають увагу особливості індивідуального стилю художника слова Миколи Чернявського. Вагомим компонентом мови твору письменника є символічні порівняння, що акумулюють художню енергію нарису, виражають світобачення автора: краєвид природи – «велетенський амфітеатр», гори – «крила велетенського амфітеатру», могила Шевченка – «велична офіра наша», хрест на могилі – «великий символ любові і страждання». Характерними є метафоричні протиставлення: «Мертва нерухомість берегів і жива текуча сила Дніпра» [9, с. 302].

Зі спогадів зрозуміло, що на Тарасовій горі Микола Чернявський провів два незабутні дні. Згадуючи хвилини прощання, письменник зазначив: «О сьомій годині вечора ще раз показався на горі білий хрест Шевченків і зостався позаду. І осталась там могила його. І здавалось, що зосталась там душа моя» [9, с. 315].

Висновки. У публіцистичній творчості Миколи Чернявського чільне місце займають бібліографічні мемуари, присвячені подорожі на могилу Тараса Шевченка до Канева. Зокрема, нарис «Шевченкова могила: спогади», що виступає зразком порожньої літератури шевченківськими місцями початку ХХ століття.

Нарис містить багато цінної історичної інформації: описи сходинок на Тарасову гору, стану могили Тараса Шевченка, території навколо місця вічного починку поета, портрета сторожа Івана Ядловського та хати доглядача; аналіз книги вражень відвідувачів могили Тараса Шевченка (1904–1906 років). Ці частини твору є традиційними для більшості нарисів про поїздки на могилу Тараса Шевченка, написаних різними авторами в кінці ХІХ – початку ХХ століть.

Із літературознавчого аспекту нарис має свої композиційні особливості, зокрема введення у спогади «Шевченкової легенди» як окремого твору.

Микола Чернявський сприймає і називає місце вічного спочинку Тараса Шевченка національною святинею. Піднесення генію Тараса Шевченка, шанобливе ставлення до його могили, вболівання за стан її збереження стали провідними мотивами твору. Гуманістична спрямованість нарису, щирість та емоційність автора, особливості індивідуального стилю письменника роблять твір цікавим і пізнавальним для читача.

Список використаних джерел:

1. Голомб Л. Творча індивідуальність Миколи Чернявського як поета-лірика в критиці. *Науковий вісник Ужгородського університету: зб. наук. статей. Серія «Філологія»*. Ужгород, 2004. Вип. 9. С. 66–73.

2. Книжка для прїїзжих на могылу Т. Г. Шевченка (1904–1906 роки). Ксерокопія (1984). *Шевченківський національний заповідник. Фонди.* Інв. № А–26, КН–№ 5805. 175 арк.
3. Корівчак Л. Рецепція образу Т. Шевченка в українській поезії. Вісник Таврійської фундації (Осередку вивчення української діаспори). Київ-Херсон : Просвіта, 2015. Вип. 10. 244 с.
4. Кузовова Н. Микола Федорович Чернявський, український письменник і громадський діяч, на службі у Херсонській губернській земській управі (1903–1918 рр.). *Історичні і політологічні дослідження: наук. журнал.* Донецьк: ДонНУ, 2013. № 4. С. 112–119.
5. Немченко І. Шевченкова офіра: Статті та дослідження. Київ-Херсон : Просвіта, 2008. 179 с.
6. Сивкова І. Тарас Шевченко в рецепції Миколи Чернявського. *Зб. праць міжнар. (38-ї) наук. шевченківської конф.,* 20–21 квіт. 2011 р.: до 197-ї річниці з дня народження Т. Г. Шевченка та 150-ї річниці його перепоховання в Україні. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2011. С. 230–236.
7. Тарахан-Берега З. Святиня: науково-історичний літопис Тарасової гори. Київ : Родовід, 1998. 543 с.
8. Т. Г. Шевченко в епістолярії відділу рукописів / упоряд. : А. Г. Адаменко, М. П. Візир, І. Д. Лисоченко, Й. В. Шубинський. Київ : Наукова думка, 1966. 492 с.
9. Чернявський М. Твори: у 10-ти томах. Харків : Рух, 1928. Т. 4. Душа поета: Повісті й оповідання. 391 с.
10. Чернявський М. Твори: у 10-ти томах. Харків : Рух, 1929. Т. 5. Земля: Повісті й оповідання. 366 с.

УДК 725.94 Шевченко

Ірина Якимівна Паламарчук,
старший науковий співробітник
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0001-6571-1004

ОБРАЗ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В СУЧАСНОМУ МОНУМЕНТАЛЬНОМУ МИСТЕЦТВІ

У статті розкривається багатогранність образу Тараса Шевченка в сучасній монументальній шевченкіані. Показано, як в період незалежності України для скульпторів відкрилися широкі можливості для реалізації своєї творчості, пошуку нових форм, ідей, втілених в пам'ятниках Тарасу Шевченку, які були встановлені в Україні і за її межами. Дано аналіз скульптурних робіт, у яких поєднується авторське бачення постаті Тараса Шевченка, звільненої від ідеологічних нашарувань, з філософією самого поета. Наголошується на важливості даної теми, особливо в тяжкий для України період російсько-української війни.

Ключові слова: Тарас Шевченко, меморіальна шевченкіана, пам'ятник, автор скульптор, скульптурна композиція.

Iryna Palamarchuk,
Senior Researcher Fellow,
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Rezerv
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-6571-1004

THE IMAGE OF TARAS SHEVCHENKO IN MODERN MONUMENT ART

The article reveals the multifaceted image of Taras Shevchenko in modern monumental Shevchenkiana. It shows how the independence of Ukrainian gave sculptors wide opportunities to create and search for new forms which were embodied in monuments to Taras Shevchenko in Ukraine and abroad. It gives the analysis of sculptural works that combine the author's vision of the figure of Taras Shevchenko, free from ideological layers, with the poet's own philosophy. It emphasizes the importance of the topic during the harsh russo-Ukrainian War.

Key words: Taras Shevchenko, monumental Shevchenkiana, monument, author, sculptor, sculptural composition.

Актуальність теми дослідження. Тарас Шевченко є духовним Пророком української нації, символом борця за свободу. Слово правди поета, таке просте і зрозуміле кожному, водночас несе в собі генетичний код, який являє собою вічні істини понять, до яких прагне людство.

Пам'ять про великого сина рідної землі увічнена в монументах, встановлених поету в різних куточках світу. Історія монументальної шевченкіани пов'язана з історією України, з ідейно-політичною стратегією та дипломатією країни. Надзвичайно важливо досліджувати кожен етап її розвитку, нове бачення і трактування образу Т. Шевченка, особливо в період жорстокої війни, яку розв'язала росія проти України. Саме у цей час слово поета звучить з новою силою, а його образ є прикладом нескореності українського народу у цій жорстокій війні.

Аналіз досліджень і публікацій. Історико-культурна спадщина відіграє велику роль у збереженні національної ідентичності, формуванні світогляду та історичної пам'яті народу. Важливе значення у цьому контексті має монументальна шевченкіана, яка привертає увагу багатьох дослідників. У виданні Миколи Семенюка «Монументальна шевченкіана України: історія і сучасність» детально зібрані дані про пам'ятники, пам'ятні знаки, меморіальні дошки, встановлені Т. Шевченку в Україні [4]. У 2013 році вийшла книга Василя Мельниченка «Шевченкіана Черкащини», куди увійшов розділ «Пам'ятники Т. Г. Шевченку на Черкащині» [3]. У Віснику Львівської національної академії мистецтв надруковано статтю Я. Кравченка «Монументальна шевченкіана: історія і сучасність» [1]. Цілий розділ «Монументальний посол України» видання С. Лазебника «З прожитого... з відвертістю (відчайдушне зазіхання на мемуари)», присвячений історії створення пам'ятників Т. Шевченку за кордоном [2].

Мета дослідження. Показати, як мовою скульптурної пластики розкривається багатогранність образу Т. Шевченка, по-новому осмислюється ідейний зміст його творів у сучасній монументальній шевченкіані. Підкреслити, наскільки важлива кожна деталь, яку використовує автор для розкриття ідеї, закладеної в скульптурному творі. Дати аналіз монументальних робіт, у яких поєднується авторське розкриття образу Т. Шевченка з глибокою філософією самого поета.

Виклад основного матеріалу. Монументальна шевченкіана є складовою світового монументального мистецтва. До творення образу Т. Шевченка долучалися митці з різних куточків планети. Сьогодні пам'ятники, пам'ятні знаки, меморіальні дошки поету відкриті в 42 країнах світу.

Довгий період існував певний канон у створенні образу Т. Шевченка як «пролетарського поета». Він обмежував скульпторів у творчому пошуку розкриття неординарності постаті митця, звужував сприйняття його особистості як людини з глибокими почуттями, притаманними кожному з нас. У період незалежності України для авторів монументальної шевченкіани розкрилися нові можливості для глибинного аналізу творчого потенціалу Т. Шевченка, очищення образу від ідеологічних стереотипів та показу того спектру емоцій, які характерні кожній людині. На перший план виходить образ поета-Пророка. Скульптори мають можливість поєднати в своїх роботах історичне минуле України, її традиції та показати провідну роль Т. Шевченка в процесі національного відродження та формування державотворення країни.

В Україні та світі налічується близько 1700 пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дошок, встановлених Т. Шевченку. Це вияв великої любові і пошани до геніального сина України, визнання його життєвого і творчого подвигу. Якщо раніше акцент робився на образі поета старшого віку, то нині скульпторів приваблює образ молодого митця.

Черкащина – єдина область, де найширше представлено в скульптурних образах шлях Т. Шевченка від дитини до Пророка нації.

На цій землі поет народився, зростав, робив свій перший вибір у житті, ходив із села в село, шукаючи дяка-малюра, який би погодився взяти його в науку і навчив би малювати. Ці місця поет відвідував під час подорожей в Україну, тут він прагнув здійснити свою заповітну мрію: повернутися з чужини до рідного краю, одружитися, збудувати хату і дожити свого віку на одній із гір Канева:

Дай же, Боже, коли-небудь,
Хоч на старість, стати
На тих горах окрадених
У маленькій хаті [6, с. 43].

У душі поета завжди жила безмежна любов до України. Перебуваючи далеко від рідної землі, він прагнув повернутися у край чарівних красвидів, які зринали у його пам'яті і які оспівував у своїй творчості. Але, на жаль, мріям не судилося здійснитися. Україна діждала свого Пророка лише в домовині. Після смерті Т. Шевченка друзі вирішили виконати останнє його бажання: згідно з його поетичним заповітом: «Як умру, то поховайте...» перевезти і перепоховати тіло поета в Україні. 22 травня 1861 року канівська земля стала місцем вічного спочинку Кобзаря.

У місцях, де пройшло дитинство Т. Шевченка, встановлені скульптурні композиції, які зображають Тараса-дитину. Так, роботи Анатолія Куша в с. Шевченковому Звенигородського району Черкаської області (1991) «Тарас малює», «Тарас мандрує», «Мені тринадцятий минало» розкривають цілісність характеру Тараса в його любові до літератури і малювання, зосередженні зусиль у здійсненні мрії.

Останнім часом поряд з образом поета з «Кобзарем» в руках частіше з'являється образ Т. Шевченка-художника. У 2017 році в м. Ірпінь Київської області відкрито пам'ятник, який зображає молодого Тараса з пензлем у руці. Позаду митця – символічна палітра з репродукціями робіт мистецької шевченкіани. Засобами об'ємної форми відтворено сюжети роботи «Циганка-ворожка» (1841): циганка розповідає дівчині про майбутню долю, дивлячись на лінії її руки; картини «Катерина» (1842), про задум якої згадував Т. Шевченко у листі до Г. Тарновського за 25 січня 1843 року: «Я намалював Катерину в той час, як вона попрощалася з своїм москаликком і вертається у село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже й сумно дивиться на Катерину...» [8, с. 21]. Точно передано образ бандуриста з однойменної сепії 1843 року. Унікальність пам'ятника полягає в тому, що представленими скульптурними копіями фрагментів мистецьких робіт Т. Шевченка є не лише герої творів, але й самі сюжети.

Образ Т. Шевченка-художника постає перед нами в монументах, встановлених в м. Чортків Тернопільської області (ск. В. Ропецький, арх. А. Чорноус; 1995), м. Прилуки (ск. В. Небоженко, С. Кантур, арх. П. Бережний; 2007), смт. Седнів Чернігівської області (ск. О. Балог, арх. В. Павленко; 2010), с. Вільшана Звенигородського району (ск. В. Чепелик, І. Мельничук, В. Білей, арх. В. Дмитренко, С. Фурсенко; 2014).

Скульптурна композиція у м. Дергачі Харківської області (ск. О. Демченко, В. Семенюк, О. Шауліс, арх. В. Лаптев; 2001) представляє молодого Т. Шевченка, який сидить на лавочці біля мольберта з художньою роботою (Рис. 1).

Рис. 1. Пам'ятник Т. Шевченку
м. Дергачі, Харківська область. 2001 р.

Однією з тем пошанування пам'яті великого сина українського народу в монументальній шевченкіані є розкриття його образу крізь призму кобзарства, яка органічно втілюється у монументальній шевченкіані і дає ширші можливості скульпторам відтворити двоєдиність образу Т. Шевченка і постаті народного співця – кобзаря, розкрити витoki української духовності і донести мудрість поколінь, направлену в пророче бачення поетом майбутнього свого народу. Кобзарі виступали авангардом у збереженні національних цінностей, вони акумулювали в собі життєвий досвід, стійкість, притаманні поколінням українців. Це ті кращі традиції, на яких зростав поет. Т. Шевченко прикладом сво.

го життя, своєї творчості трансформував всі надбання українського народу у філософію збереження і розвитку нації. Кожне слово поета звернене до нас і до наступних поколінь. З кожним днем пророчі слова великого сина українського народу стають вагомішими, особливо у цей нелегкий час, який проходить нині Україна.

У багатьох творах Т. Шевченко згадує кобзарів, зокрема в поемах «Гайдамаки», «Перебендя», «Тарасова ніч», драмі «Назар Стодоля». Окремо цій темі присвячені сепії 1843 року «Бандурист» та «Козак-бандурист», митець зображає народного співця на малюнку олівцем та однойменному офорті «Дві дівчини» 1858 року. Для поета слово кобзаря є віщим, Божим словом. У поемі «Перебендя» Т. Шевченко наголошує:

То серце по волі з Богом розмовля,
То серце щєбече Господнюю славу,
А думка край світа на хмарі гуля...[5, с. 111].

Для висвітлення теми кобзарства при створенні пам'ятника чи пам'ятного знаку Т. Шевченку використовуються додаткові елементи або й цілі композиції. Скульптори створюють образ Т. Шевченка з кобзою-бандурою в руках або ж зображають музичний інструмент поряд. До скульптурних композицій, які доповнюють пам'ятники, вводять постаті кобзаря та хлопчика-поводиря.

Скульптурне зображення кобзи-бандури доповнює пам'ятники Т. Шевченку в с. Тучапи Снятинського району Івано-Франківської області (ск. О. Лукавецький; 2000), с. Зубра Львівського району (ск. Л. Кукіль; 2012), м. Волочиськ Хмельницької області (ск. І. Сонсядло; 2014).

Заслугове на увагу пам'ятник Т. Шевченку в м. Славута Шепетівського району Хмельницької області (ск. Б. Мазур, М. Мазур; 2019): зображено молодого митця з розкритою книгою в руці, поряд кобза-бандура і рамки для майбутніх художніх робіт.

Цікавий задум пам'ятника у м. Миколаїв Стрийського району Львівської області (ск. І. Самотос, арх. В. Плехівський; 1990): із розкритої книги «Кобзар» символічно височить постать Т. Шевченка, згин одягу поета формою нагадує кобзу-бандуру, а сторінки книги уявно переходять у струни музичного інструмента.

У 2003 році у м. Севастополь відкрито монумент поету (ск. Василь Одрехівський, Володимир Одрехівський, арх. Г. Григор'янц), гранітний постамент якого стилізовано під кобзу-бандуру.

Неповторність пам'ятника Т. Шевченку, який споруджено у 1991 році в с. Білі Ослави Надвірнянського району Івано-Франківської області, полягає в тому, що автор В. Римар створив його за картиною К. Трутовського 1875 року «Тарас Шевченко з кобзою над Дніпром», відомою ще під назвами «Кобзар над Дніпром» або «Кобзар на Дніпрі». На ній зображено поета у смушевій шапці, який сидить з кобзою-бандурою у руці.

У м. Надвірна Івано-Франківської області біля підніжжя постаменту пам'ятника Т. Шевченку (ск. В. Гурмак, арх. В. Черкес; 1994) – постаті жінки, кобзаря та хлопчика-поводиря.

Цікаве рішення у створенні пам'ятника Т. Шевченку в м. Дубно Рівненської області (ск. О. Скобліков; 1991), де мовою пластики передано сюжет: молодий поет, у характері якого відчувається рішучість, зачаровано слухає спів кобзаря, поряд стоїть хлопчик-поводир (Рис. 2).

Заслугове на увагу пам'ятник у м. Бурштин Івано-Франківської області (ск. А. Куц, арх. В. Стукалов; 1994). Енергія нескореного духу відображена в постатях Т. Шевченка та кобзаря, який сидить на камені. У скульптурі відтворена внутрішня експресія образів. Одяг поета розвівається на вітрі, що ще більше

Рис. 2. Пам'ятник Т. Шевченку м. Дубно, Рівненська область. 1991 р.

підкреслює бунтарський характер Т. Шевченка, його нестримне бажання до рішучих дій. Кобзар, що сидить поруч, однією рукою вказує шлях вперед, в іншій руці тримає кобзу.

Рушник і вишиванка – символи українського народу, частина матеріальної культури, якою пишаються українці. У багатьох скульптурних образах Т. Шевченка постає перед нами саме у вишиванці. Зокрема, таким поета зображають автори пам'ятників: у м. Лозова Харківської області (ск. О. Іллічов, арх. О. Міленін; 1997), смт. Царичанка Дніпропетровської області (ск. Г. Логвинов, П. Логвинов, арх. А. Власов; 2001), м. Нова Каховка Херсонської області (ск. В. Потребенко, арх. М. Рашевський; 2002), м. Тальне Звенигородського району Черкаської області (ск. М. Зуєв; 2004), смт. Ємільчине Звягельського району Житомирської області (ск. В. Рожик; 2007), м. Володарка Білоцерківського району Київської області (ск. І. Зоренко, арх. О. Веробенко; 2008), с. Камінне, Івано-Франківського району Івано-Франківської області (ск. В. Вільшук; 2014).

Цікаве рішення пам'ятника в м. Ковель Волинської області (ск. В. Шолудько, П. Подолець, М. Король, арх. Т. Мельничук, А. Заворотинський; 2005): величну постать Т. Шевченка зображено в арці з рушника – невід'ємного атрибута українського народу (Рис. 3).

Рис. 3. Пам'ятник Т. Шевченку м. Ковель, Волинська область. 2005 р.

Пам'ятний знак у м. Поті в Грузії (2002) виконано у народній традиції, коли в українській хаті поряд з іконами висів портрет Т. Шевченка, прикрашений рушником. Саме так відтворив портретне зображення поета на пам'ятному знаку з природного каменю скульптор Б. Папаскуа.

У смт. Млинів Дубенського району Рівненської області (ск. М. Сівак; 2007) зображено Т. Шевченка з «Кобзарем», який митець притискає до грудей правою рукою, а з лівого плеча донизу струменіє рушник, одна частина якого розвівається на вітрі, інша прикриває постамент.

Зображення рушника прикрашає постаменти погрудь поета в м. Володарка Білоцерківського району Київської області (ск. І. Зоренко, арх. О. Веробенко; 2008), м. Шепетівка Хмельницької області (ск. Б. Крилов, О. Сидорук; 2014).

Ще один із символів України використав скульптор Я. Чайка при створенні пам'ятника Т. Шевченка. Він прикрасив зображенням калини невеликий постамент, на якому височіє постать поета. Варіанти пам'ятника авторства Я. Чайки споруджені у смт. Рожнятів Калуського району Івано-Франківської області (1992), м. Кременець Тернопільської області (1995).

Цікаве композиційне рішення знайшов скульптор І. Гречаник для монумента, встановленого в м. Хуст Закарпатської області у 2012 році. Варіанти пам'ятника

попередньо прикрасили столиці Азербайджана м. Баку (2008) та Болгарії м. Софію (2009). Акцент зроблено на книзі «Кобзар», який молодий Т. Шевченко дарує людям. Над поетом – крило як символ творчого натхнення, яке з іншого боку огляду перетворюється в популярне в Україні дерево – вербу, яку Т. Шевченко часто згадував у своїй творчості. Перебуваючи на засланні в Казахстані, поет знайшов гілочку верби, посадив її, доглядав. Вона прижилася і згодом стала деревом, під яким любив відпочивати митець. Т. Шевченко згадував у своєму «Щоденнику»: «Після обіду я також за звичкою заснув під своєю фавориткою вербою...» [7, с. 49].

Тризуб – символ нашої державності і свободи – поєднує погруддя Т. Шевченка і символічну розриту могилу, зроблену з природного каменю. Саме так втілив свою ідею скульптор М. Білик, створюючи пам'ятний знак «Розрита могила» в м. Березань Броварського району Київської області у 2016 році. У цьому місті поет написав однойменну поезію під час свого приїзду в Україну 1843 року (Рис. 4).

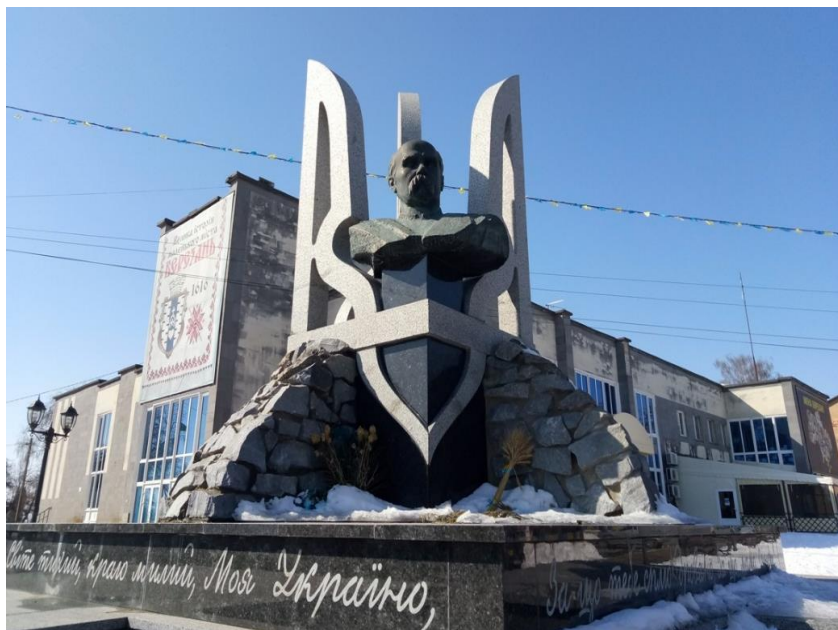

Рис. 4. Пам'ятник Т. Шевченку
м. Березань, Броварський район, Київська область. 2016 р.

Вирізняється з-поміж інших пам'ятників в с. Міженець Самбірського району Львівської області (ск. Б. Романець, арх. І. Тимчиши; 1997), у якому використані біля скульптури Т. Шевченка зображення козацьких хрестів, на яких рядки із поезій «Свою Україну любіть...», «Псалми Давидові».

Умовно в окрему групу можна виділити пам'ятники Т. Шевченку, де розкривається дитяча тематика, яка в свою чергу поділяється на біографічну: це згадані вже скульптурні композиції Тараса-дитини, встановлені в місцях, де пройшло дитинство поета, зокрема, в с. Шевченкове, а також в м. Лисянка Звенигородського району Черкаської області.

На пам'ятному знаку з граніту в с. Гуляйполі Катеринопільського району (2018) зображено малого Тараса з волами та цитату із повісті «Наймичка»: «В рік найніжнішої моєї юності (мені було років десять) я чумакував з моїм небіжчиком батьком. Вийжджали з Гуляйполя... От ми взяли соб, переїхали вбід Тікич, піднялися на гірку...». Саме через Гуляйполе малий Тарас їхав з батьком у Крим по сіль.

Ще один пам'ятний знак, встановлений в м. Бориспіль Київської області (ск. О. Скобліков, Є. Скоблікова, Ю. Новохатько, І. Молід, В. Махнієнко; 1994), зображає малого Тараса поряд із кам'яною стелою, на якій – портретне зображення Т. Шевченка і рядки із поеми «[Сотник]», де згадується саме місто.

Можна також виокремити історичний аспект у дитячій тематиці. Це вже згадані пам'ятники Т. Шевченку зі скульптурними зображеннями хлопчиків-поводирів, які супроводжували кобзарів. У цих скульптурних композиціях поєднана українська минувшина, яку уособлює образ сліпого кобзаря, та майбутнє, втілене в дитині, яка переймає досвід старшого покоління. Постаць Т. Шевченка як символ вічності єднання минулого, сучасного і майбутнього. Пророче слово поета увібрало в себе мудрість поколінь, неповторність українських дум, ліричних пісень, наповнилося новою силою і звучанням, зверненими до нащадків.

Пам'ятник Т. Шевченку в с. Старі Кути Косівського району Івано-Франківської області (ск. Василь Одрехівський, Володимир Одрехівський; 1994) доповнено стелою із зображеннями кобзаря, хлопчика-поводиря і жінки з немовлям на руках. Тема жінки-матері – одна з провідних тем творчості поета. Т. Шевченко описує у своїх творах трагічність існування українських родин в умовах кріпаччини, тяжку жіночу долю і безрадісне життя маленьких українців.

Ще одна підгрупа пам'ятників зображає безпосередньо Т. Шевченка з дітьми, яких поет дуже любив. У поемі «Княжна» він писав: «Діти! Велика Божа благодать!» [6, с. 27].

Вінницький пам'ятник (ск. В. Цісарик, автор проєкту А. Гайдамака; 2014) відтворює гармонію спілкування молодого поета з дітьми: хлопчиком та дівчинкою. Скульптурні постаті досить динамічні. Розмова підсилена жестами рук. Хлопчик у вишиванці виявляє зацікавленість роботами Т. Шевченка, вказуючи на них лівою рукою. Митець в спокійній манері, про що свідчить вся його постава, пояснює дітям творчий процес. Увага дівчинки прикута до художніх робіт. Вона бере активну участь в обговоренні, на що вказує жест її руки. На шії дитини – зразки доброго намиста (Рис. 5).

Рис. 5. Пам'ятник Т. Шевченку м. Вінниця. 2014 р.

У м. Балаклія Харківської області пам'ятник (ск. С. Гурбанов, арх. Ю. Шкодовський; 2003) об'єднує два скульптурних образи: Т. Шевченка і маленької дівчинки, яка випускає голуба в небо, що символізує шлях молоді української держави, прагнення добра і миру.

Символом рідної землі, єдності роду є українська хата. Це та оселя, у якій поет зростав, про яку він мріяв на схилі свого віку, той домашній затишок, до якого прагнув.

Зображення хати є важливим смисловим елементом пам'ятника, встановленого у м. Білопіль Сумської області (ск. В. Стукан, арх. С. Криводід; 2010), який відтворює різні періоди життя Т. Шевченка: ми бачимо молодого Тараса зі свічкою у руці, який робить запис у книзі, та митця старшого віку.

Ще один пам'ятник авторства В. Стукана відкрито у 2017 році в с. Рибчинці Хмільницького району Вінницької області, який доповнюють елементи української оселі та кобзи-бандури. Як і в попередній роботі, скульптор зображає різні образи Т. Шевченка: на початку творчого шляху і з досвідом прожитого віку. Молодий поет тримає в руках «Кобзар», старший – присів на східці.

Монумент скульптора В. Стукана зведено також у с. Уланів Хмільницького району Вінницької області в 2017 році: зображення Т. Шевченка старшого віку доповнене розкритою книгою, зі сторінок якої зринає образ української хати.

Останнім часом скульптори часто зображають Т. Шевченка як європейця. Адже митець добре був обізнаний з європейською культурою. Своєю творчістю поет відстоював цінності, вагомі для Європи: волю, незалежність, гідність, повагу. Таким, наприклад, постає перед нами Т. Шевченко у польській столиці м. Варшаві (ск. А. Куц, арх. Б. Брукальський; 2002).

Сучасне бачення особистості Кобзаря в монументальному мистецтві дає можливість ближчої комунікації глядача зі скульптурною постаттю поета.

Так, пам'ятник Т. Шевченку в м. Чернігові (ск. В. Чепелик, арх. Б. Семеняка; 1992) акцентує нашу увагу на артистичній натурі митця: поет сидить на лавці, одягнений в одяг європейського крою, в одній руці – тека з творами, іншою спирається на спинку лавки, з якої додолу звисає плащ. На лавці є ще вільне місце, і погляд поета спрямований в тому напрямку. Складається враження, що митець чекає на співбесідника, і ним може стати кожен із нас.

Пам'ятник скульптора П. Антипа, встановлений в м. Покровську Донецької області у 2016 році, створює ілюзію відкритості до спілкування з уявним співрозмовником, на що вказує вільний стілець, напроти якого сидить Т. Шевченко. Поет рукою вказує на «Кобзар» 1840 року, розкритий на титулі і фронтиспісі з репродукцією роботи друга Т. Шевченка художника В. Штернберга, на якій зображено кобзаря і хлопчика-поводиря.

Величний і художньо довершений львівський пам'ятник (ск. А. Сухорський, В. Сухорський, арх. Ю. Діба, Ю. Хромей; 1992, 1996): скульптурний образ Т. Шевченка гармонійно доповнює стела у формі хвилі. Композицію увічнює Оранта, під покровом якої – постаті історичних, державних, культурних діячів. Два архангели з сурмами сповіщають про воскресіння України. Друга частина хвилі – це історія України з її героями, які віддали життя за краще майбутнє, та зображення дитини як символу відродженої держави.

У 2011 році відбулося відкриття пам'ятника Т. Шевченку в канадському місті Оттава. Скульптор Лео Мол (Леонід Молодожанін) зобразив Т. Шевченка-художника з палітрою і пензлем в руках. Поряд на трьох нижчих постаментах – герої творів поета: Катерина з немовлям, гайдамаки та кобзар.

Серед монументально увічнених образів Т. Шевченка є також образ поета – солдата миколаївської армії. Пам'ятник встановлений у м. Форт-Шевченка в Казахстані (ск. В. Чепелик; 1997). Саме там в Новопетровському укріпленні на півострові Мангишлак протягом 1850–1857 років митець відбував заслання.

Скульптор В. Довбенюк, автор пам'ятника Т. Шевченку (2011) в смт. Лисець Івано-Франківського району Івано-Франківської області підійшов до створення образу Т. Шевченка зовсім з іншого незвичного нам погляду. Він зобразив поета в образі борця спортивного єдиноборства.

Надзвичайно важливо, аби кожен встановлений пам'ятник вписувався в архітектурну забудову, природний пейзаж, що б створювало гармонійний зв'язок між ними.

Цікаве рішення знайшли автори у м. Глухів Сумської області. Для створення скульптурної композиції (ск. Е. Гульбанов, арх. В. Биков, коваль Ю. Воробйов; 2017) було використано цілий майданчик: молодий Т. Шевченко прогулюється вулицею міста, куди приїхав каретою, яка стоїть неподалік. Невеликі ліхтарі і лави вписані в композицію і сюжетно становлять єдине ціле.

Нині наша країна проходить дуже складний період випробовувань. Знаковий ювілей 200-ліття з дня народження Т. Шевченка відзначався в тяжкі дні російського вторгнення в Україну, якому передували події, що відбувалися на Майдані, коли країна виборювала свій демократичний вибір, відстоювала ідеї правди і справедливості, за які боровся великий син української землі.

Пам'ятник Т. Шевченку в смт. Обертин Івано-Франківського району Івано-Франківської області (ск. Д. Книшук; 2016) співзвучний подіям, які передували повномасштабному вторгненню росії в Україну. Нескореність українського народу, його героїзм втілено в образах Небесної сотні, над якими возвеличується постать Т. Шевченка з «Кобзарем» в руках. Поет ніби захищає героїв, і водночас прикладом свого життя показує, як треба відстоювати свої права і гідність. Він разом із мужніми лицарями в праведній боротьбі за незалежність. Прототипами скульптурних образів пам'ятника стали прикарпатці-майданівці та Михайло Погорелов, який загинув в АТО.

Вже пройшло більше року, як росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну. На жаль, наразі невідома доля багатьох пам'ятників Т. Шевченку, які перебувають на окупованій території або на лінії вогню. Але попри війну українці продовжують вшановувати пам'ять поета.

9 березня 2023 року в с. Острів Тернопільського району Тернопільської області на території індустріального парку «Західноукраїнський промисловий ХАБ» було відкрито погруддя Т. Шевченка. Це перший пам'ятник поету, який встановлено під час повномасштабного вторгнення росії в Україну. Погруддя розміщено на досить незвичному постаменті, виконаному в стилі «індастріал». Його виготовили з шестерень промислового обладнання, яке колись використовувалося на підприємстві. З металу виконано і розгорнуту книгу з рядками поезій Т. Шевченка. Поряд на стелі зі символічних бджолиних стільників – рядки з поеми «Сон»: «У кожного своя доля і свій шлях широкий...».

Висновки. Таким чином, можна сказати, що у період незалежності України для митців відкрилися ширші можливості для реалізації своєї творчості, пошуку нових форм, ідей, направлених на досягнення головного завдання – розкриття особистості Т. Шевченка, його таланту і увічнення образу Кобзаря в монументальному мистецтві. Збільшилася кількість унікальних пам'ятників, де авторський задум досягає вершин неповторності, а образ поета стає ближчим до глядача, при цьому зберігаючи ту нерозгадану філософію мудрості, яка змушує нас замислюватися над вагомими речами, дає нам віру в перемогу над ворогом в цей непростий для України час.

Список використаних джерел:

1. Кравченко Я. Монументальна шевченкіана: історія і сучасність. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*. 2014. Вип. 25. С. 139–147.
2. Лазебник С. З прожитого...з відвертістю (відчайдушне зазіхання на мемуари). Київ, 2023. С. 70–88.
3. Мельниченко Василь. Шевченкіана Черкащини: вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на Чекащині. Черкаси : Брама-Україна, 2013. 207 с.
4. Монументальна шевченкіана України: історія і сучасність / уклад. і авт. передм. М. П. Семенюк. Харків : Мачулін, 2012. 496 с.
5. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 1 : Поезія 1837–1847. 784 с.
6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський(голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 2 : Поезія 1847–1861. 784 с.
7. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2003. Т. 5 : Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь южнорусский». Записи народної творчості. 496 с.
8. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: у 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 2003. Т. 6 : Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. 632 с.

УДК 908(477.46)929

***Vita* Василівна Дзима,**
завідувач науково-дослідного відділу
охорони пам'яток історії, культури та природи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-2547-7951

***Larysa* Володимирівна Миколенко,**
старший науковий співробітник науково-дослідного
відділу охорони пам'яток історії, культури та природи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0001-8852-9504

***Iryna* Костянтинівна Юрченко,**
старший науковий співробітник науково-дослідного
відділу охорони пам'яток історії, культури та природи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-2175-5643

**СКУЛЬПТОР КАЛЕНИК ТЕРЕЩЕНКО:
ФРАГМЕНТИ МИСТЕЦЬКОЇ ДОЛІ**
(до 100-річчя відкриття пам'ятника-погруддя
на могилі Тараса Шевченка)

У статті розглянуто історію створення та побутування пам'ятника-погруддя Тараса Шевченку, встановленого на могилі поета 1 липня 1923 року в контексті історичних подій початку ХХ ст.; здійснено спробу осмислити її вплив на життєвий і творчий шлях українського скульптора Каленика (Каленя) Мефодійовича Терещенка та долю його скульптурної шевченкіани.

Ключові слова: Українізація 1920-х років, Тарасова Гора, монументальна шевченкіана, Каленик Терещенко.

***Vita* Dzuma,**
Head of the Department of historical, cultural and natural preservation
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-2547-7951

***Larysa* Mykolenko,**
Senior Researcher Fellow,
Department of historical, cultural and natural preservation
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-8852-9504

***Iryna* Yurchenko,**
Senior Researcher Fellow,
Department of historical, cultural and natural preservation
Shevchenko National Reserve

(Kaniv, Ukraine)

ORCID: 0000-0002-2175-5643

**SCULPTOR KALENYK TERESHCHENKO:
FUNDAMENTS OF ARTISTIC DESTINY**

*(by the centenary of opening of the bust monument on the grave
of Taras Shevchenko)*

This article deals with the history of creation and existence of the bust monument to Taras Shevchenko erected on the poet's grave on 1 July 1923, in the context of historic events of the beginning of the 20th century; an attempt is made to comprehend its effect on the life and career of the Ukrainian sculptor Kalenyk Mefodiiiovych Tereshchenko and the fate of his sculptural Shevchenkiana.

Key words: *Ukrainization of 1920's, Tarasova Hora, monumental Shevchenkiana, Kalenyk Tereshchenko.*

Актуальність теми дослідження. У складні періоди військових чи суспільно-політичних зрушень, коли українському народу доводиться відстоювати право на існування своєї держави, особливо проявляється об'єднуюча і мотивуюча місія Тарасової Гори – як місця сили і відродження духу, обраного Тарасом Шевченком, серед тисяч інших, для життя, для творчості і яке, врешті, доля відвела йому для вічного спочину.

Понад півтора століття сотні прочан приходять сюди, аби пошанувати пам'ять українського Пророка, сповнитися згенерованою ним енергією, набратися сили для боротьби і згадати тих людей, які у різні часи були причетні до його становлення, упорядкування та збереження.

Тож, вивчення життєпису достойників, дослідження їх вкладу у розбудову Шевченківського меморіалу через призму історичних та суспільно-політичних подій в Україні та в світі є одним із пріоритетних завдань науковців Шевченківського національного заповідника.

У цьому контексті життєвий і творчий шлях скульптора Каленика (Каленя) Мefодійовича Терещенка (1879–1969) – автора проєкту пам'ятника-погруддя Тарасу Шевченку (1923) потребує детальнішого вивчення та осмислення.

Аналіз досліджень і публікацій. Серед наукових досліджень варто відзначити ґрунтовні праці науковців Шевченківського національного заповідника З. Тарахан-Берези та С. Брижицької, які піддали системному науковому розгляду історію побутування пам'ятників на Шевченковій могилі, зокрема – погруддя Тараса Шевченка (за проєктом К. Терещенка), встановленого на могилі поета у 1923 році. Зазначена тема розкривається у публікаціях В. Мельниченка, який вивчав традиції вшанування пам'яті Тараса Шевченка на його батьківщині; В. Неумитого, який проаналізував історію пам'ятників Тарасу Шевченку створених власне Каленем Терещенком і їх копій; життєвий шлях Каленика Терещенка та його родини висвітлено у статтях Ф. Білецького, І. Сорокопуда, О. Осипенко, Л. Демченко, С. Чорновола, М. Іванченка.

Метою статті є спроба з'ясувати вплив суспільно-історичних подій, пов'язаних зі створенням та побутуванням пам'ятника-погруддя, встановленого на могилі Тараса Шевченка 1 липня 1923 року, на життєвий і творчий шлях автора – скульптора Каленя Терещенка.

Виклад основного матеріалу. На початку 1920-х років новостворений Союз Радянських Соціалістичних Республік контролював більшу частину територій сучасної України, але впроваджувані ним жорсткі засади «воєнного комунізму», у більшості своїй, не приймали ані селянство, ані інтелігенція. Тому «інтернаціоналізацію» і «продрозверстку» вирішено було замінити новою економічною політикою. Тож більшовики, аби зміцнити вплив центральної влади в «національних окраїнах», на XII з'їзді РКП(б) проголошують курс на так звану «українізацію»: йдучи на поступки у вживанні національної мови у всіх сферах соціально-економічного та суспільного життя, створюючи нові управлінські «еліти», які б знали місцевий побут, звичаї та традиції, – корінному населенню активно насаджували ідеали та цінності комуністичної ідеології. Така політика, на думку більшовиків, повинна була не тільки зробити радянську владу «рідною», «близькою» і «зрозумілою» для українців, а й погасити мобілізаційний потенціал національних політичних сил, які після розвалу Російської імперії домоглися власної державності, але втратили її внаслідок більшовицької інтервенції (Рис. 1).

Рис. 1. Автор невідомий. Плакат, що закликає до вступу в школу червоних старшин. 1920-ті рр.

«Вбудовування» української етнічності в радянську систему відбувалося через виокремлення із національної культури найзнаковіших компонентів, серед яких чільне місце займала постать Тараса Шевченка.

Важко не погодитися з О. Федотовою та Ю. Шаповал, що саме Шевченкова поезія завжди ідентифікувалася як націєтворча, адже йому вдалося в поетичній формі «представити філософію національного буття українців, на рівні художнього символізму відобразити органічну систему закономірностей і пріоритетів, які проступають засадничими основами буття української нації» [28]. «Совети» успішно цим скористалися: запускаючи злочинний процес «інструменталізації» постаті Т. Шевченка, допускаючи маніпулювання його біографією, звуження інтерпретації Шевченкової творчості, вибіркоче цитування, трактування поглядів митця у системі виключно «революційно-демократичних» координат, – успішно використовували його ім'я для розв'язання своїх політико-ідеологічних завдань.

Йшлося не тільки про перебивання шевченківських сенсів загальним ефектом від пропаганди. Задіювалися більш досконалі механізми: використання надмірного пафосу з часто повторюваними кліше, за якими повністю ховався справжній Шевченко; видання величезної кількості творів поета із вихолощеними цензурою текстами; будівництво неймовірної кількості (більшою мірою – низькочартісних) пам'ятників, за якими спеціально стежили працівники «органів», аби виявити «буржуазних націоналістів». Загальну тенденцію такого «звеличення» влучно описує Є. Сверстюк: «Доводити вшанування до безглуздя – того більшовиків не треба було вчити. Вони вміли так «оформити» вшанованого, що й рідна мати не впізнає» [23, с. 220].

З огляду на надзвичайну популярність творчості Кобзаря в народі, більшовицький режим не наважився викреслити його з історії літератури. Навпаки, із перших років приходу до влади вони прагнули «адаптувати» його образ до ідеологічних вимог, намагаючись довести, що Т. Шевченко – «свій», радянський – простий поет і борець за соціальні права знедолених... Тож, упорядкування його поховання на Тарасовій Горі, як місця паломництва «потенційного партійного електорату» відповідно до засад пролетарського атеїстичного світогляду, стало одним із перших політико-ідеологічних завдань, які поставила влада рад в Українській Радянській Соціалістичній Республіці.

Виконуючи завдання партії, Канівський районний з'їзд делегатів Комітету незаможних селян 22 квітня 1923 року розглянув питання про те, «до яких... пір буде стояти хрест на могилі Т. Г. Шевченка, ...великого поета, художника, і мужнього борця за свободу народу?» і прийняв одноголосне рішення «клопотати перед центром про постановку бюста на могилі Шевченка замість хреста» [3, с. 34–35], а вже 1 травня комсомольці і комнезамівці Канівщини, «натхненні» новою радянською ідеологією, скинули з «многостраждальної Шевченкової могили» [8, с. 368] величного чавунного пам'ятника-хреста, встановленого на могилі поета у 1884 році (арх. В. Сичугов).

Два місяці могила залишалась без пам'ятника, що викликало обурення відвідувачів меморіалу: «... Ще в травні хреста ... розбито і з постаментом скинуто в яр, — там уламки валяються й досі – на них лишився напис «ШЕВЧЕНКО». Символічно для більшовиків!» [8, с. 369]. Спогади свідків цієї, без сумніву, трагічної події зберігаються у науковому архіві Шевченківського національного заповідника і становлять значний науковий інтерес (Рис. 2).

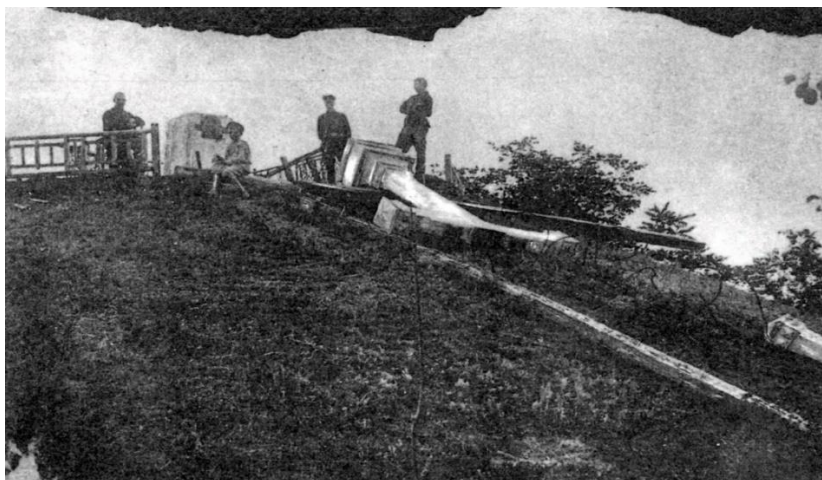

Рис. 2. Повалений хрест на могилі Тараса Шевченка. 1923. Фото

У терміновому порядку для встановлення нового, хоча б тимчасового, пам'ятника, президією (вже Київського) губвиконкому було створено спеціальний комітет. До його складу, серед інших достойників, увійшов скульптор Каленик (Калень) Терещенко, якому судилося стати автором першого скульптурного пам'ятника на Шевченковій могилі.

Каленик Мефодійович Терещенко (Рис. 3), випускник училища технічного рисування барона Штігліца, а згодом – Петербурзької Академії мистецтв, учень «відомого скульптора, професора Володимира Беклемішева (серед його учнів – Матвій Манізер, Сергій Коньонков, Анна Голубкіна) [25, с. 317], мав достатньо знань і досвіду, аби створити гідний пам'ятник на могилу свого земляка Тараса Шевченка. Митець так згадував про початок своєї шевченкіани: «Ще навесні 20-го року, напередодні Шевченкових поминків, виліпив я з гончарної глини погруддя Кобзаря для школи... там побачив його голова повіткому. Сподобалось... А під весну прийшли до мене товариші з виконкому і кажуть: «Треба зробити пам'ятник Тарасові на могилу, замість хреста. Зможете взятись за цю справу?» – «Ваш матеріал, моя робота», – сказав я. У Каневі, на могилі Шевченка, стояв тоді залізний хрест. При радянській владі він якось не личив на могилі революційного борця» [25, с. 317].

Порядний і скромний, скульптор щиро повірив у добрі наміри радянської влади щодо упорядкування могили поета і навіть не уявляв, як гірко доведеться у них зневіритись...

Маючи за високу честь виконати поставлене перед ним завдання, він все ж не очікував, що для його реалізації буде катастрофічно мало як часу, так і якісного матеріалу. І, що найголовніше – його позбавлять права творчого пошуку: у тодішньої робітничо-селянської влади не було на це ні бажання, ні розуміння, ні елементарної освіченості.

Підготовчі роботи велися на території Городищенського цукрового заводу, у абсолютно не відповідних мистецькому процесу умовах; потрібних інструментів не було; форму, за якою робітники відформували чавунне погруддя Тараса Шевченка, довелося виготовляти не з гіпсу, а із звичайної білої глини, через що погруддя вийшло крихким і недосконалим. Вражений невдачею, Каленик вирішив зробити нову модель з дерева, щоб уже з неї створити більш довершений образ – не дозволили!

«При Городищенський цукроварні був тоді ливарний цех» – згадував він згодом. «Мене відрядили до Городища. Дали приміщення для майстерні. А глина

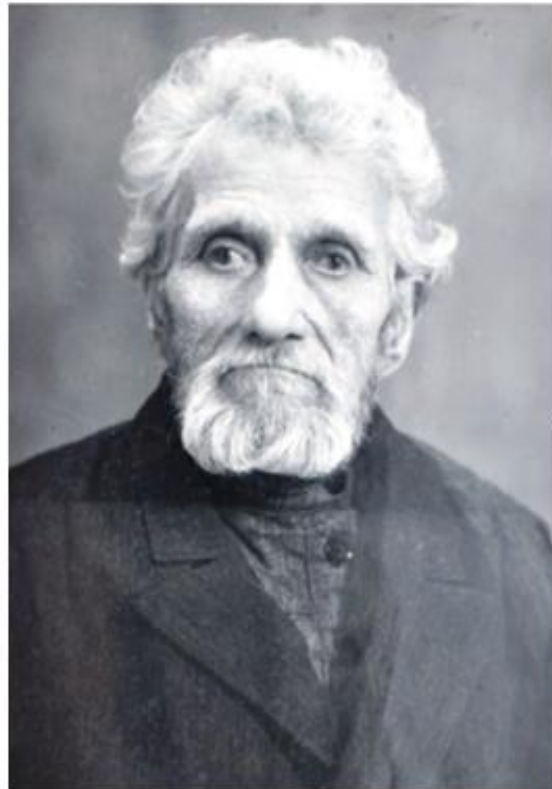

Рис. 3. Каленик Мефодійович Терещенко. 1960-ті рр.

біла, так звана «зеленка». Цеглу з неї виготовляли. Ну, нічого. Роблю своє. Мало часу, правда. Місяць зостався. Не спав, а таки виконав доручення. За гіпс повів мову. Спохватилися – а гіпсу немає. Казали буде. І нате вам. Як же бути? Пропала праця. З глини ж не віділлєш. Вихід, правда, знайшли. Поставили мій зліпок з сиріої глини в духовку. Висох, поколовся, правда, трохи, та нічого. Добре, ця форма є. По ній відлили з чавуна. Робота була, що й казати, далека від ювелірної. Очі залило зовсім. Що ж робити? Виріжу форму з дерева, – кажу. А тоді переллємо». А мене підганяють: «Ні́коли!» Торжество наближається. Поставимо, мовляв, який є, згодом замінимо. Поїхали до Канева. Зелено, гарно. Дніпро синіє...Тільки мені якось совісно, що робота не така, яку б хотілося на люди показати. Я повернувся додому і знову за своє. Давай з колодок дерев'яне погруддя стругати. Вже майже кінчив, а мені кажуть: «Не треба вже. Все одно, той, що зробили, колись замінимо...» [25, с. 318].

Можна лише уявити, як тяжко було митцеві усвідомити весь цинізм ситуації: з одного боку – пафосні заяви про важливість поставленого перед ним завдання, а з іншого (окрім тиску і свідомого перешкоджання його виконанню) – знецінення мистецтва, непереконливо аргументоване пропагуванням матеріальної вбогості і духовного багатства, «підсилене» Шевченковим авторитетом: «Мозолястою рукою робітника-селянина викований, пам'ятник – бідний. Але вбогі всі ми, убогий той робітник, що його виковував; убоге... все наше життя. Та за те багате воно величним духом величних ідей, ...проповідуваних Т. Шевченком» [4, с. 29–31].

Митець намагався зрозуміти, що ж насправді відбувалося на Тарасовій Горі? Наруга над могилою і скинутий хрест аж ніяк не в'язалися в його голові з пошануванням пам'яті поета: «Хотіли зірвати все динамітом. Але по балачкам людей, та і сам я бачив, що постамент залитий цементом разом з гробом і тому я боявся, щоб не розірвало могилу, тож просив обережно зрізати хреста, а на тому постаменті поставити погруддя Т. Г. Шевченка» [17, арк. 2–3].

Все ж, Каленю Мефодійовичу, за підтримки Івана Олексійовича Ядловського (доглядача Шевченкової могили), який розкрив «установителям» відомий лише йому інженерний «секрет» кріплення хреста (зняти барельєф і, через отвір на постаменті, послабити кріплення), – таки вдалося врятувати від руйнування нижню частину пам'ятника-хреста з барельєфом Тараса Шевченка, створеним Василем Тарновським (молодшим).

Так уцілілий фрагмент, доповнений трьома авторськими сюжетними барельєфами: «Тарас в науці у дяка», «В казематі», «Перебендя» і табличкою з написом «Тарас Григорович Шевченко» і датами народження та смерті поета, став основою нового пам'ятника, відлитого і встановленого на його могилі робітниками Городищенського цукрового заводу.

Після остаточного оформлення, яке здійснювали вже безпосередньо Калень Терещенко зі своєю сестрою Софією, намагаючись надати недосконалому творінню більш довершеного вигляду, погруддя поета на високому, звуженому догори, постаменті, пофарбували у темно-сірий колір. Вийшло так собі...

Не маючи змоги щось змінити, митець з важким серцем чекав на відкриття пам'ятника, що мало відбутися 1 липня 1923 року (Рис. 4).

Як він і передбачав, багато хто із шанувальників творчості Кобзаря, яких того дня до Канева прибуло понад 15 тисяч, вельми неоднозначно віднесли як до факту заміни пам'ятника на могилі Тараса Шевченка, так і до його естетичного

вигляду. Влада хоч і намагалася переконати шанувальників, що «всупереч всім лихим пересудам незадоволених «святотатством», всупереч усім нашіптуванням ворогів нового життя, що гадючим сичанням повисли були в повітрі після одкриття пам'ятника, – і самий пам'ятник, і ті оздоби, якими дбайливо прибрано гору й саму могилу, справляють прекрасне вражіння» практично з першого ж дня змушена були заговорити про його заміну: «...Замість цього, вбогого, поставимо багатий, на весь світ пам'ятник, щоб своєю красою та пишнотою він дорівнювався заслугам Великого Оборонця роботящих рук» [4, с. 29–31] (Рис. 5).

Рис. 4. Почесна варта біля пам'ятника на могилі Т. Шевченка. 1923. Фото

Рис. 5. Пам'ятник на могилі Т. Шевченка, виготовлений за проектом К. Терещенка у 1923 р. 1924. Фото

Критичні зауваження відносно нового Шевченкового пам'ятника висловлювали відомі громадсько-політичні діячі, науковці, митці, літератори. Одними з перших відреагували на подію вчений-геолог Володимир Різниченко, письменник Семен Скляренко, літературний критик, історик літератури Сергій Єфремов. Останній у своєму «Щоденнику зазначив, що «...замість чудового, простого хреста, що так пасував до наокружного ландшафта і далеко білів на фоні зелених дерев» поставили «чорний народний стовпець, а на йому – паршивенький бюст, з якого видно саму шапку...» [8, с. 369].

Докірливі, навіть гнівні, коментарі залишали у книгах вражень, що знаходилися у першому народному музеї «Тарасова світлиця» (1884–1937) і звичайні відвідувачі: від нейтрального: «...Люде кажуть, що не таку пам'ять треба було тобі zostавить, що тобі необхіден пам'ятник, котрий гордо стояв би [та дивився на Україну]...» [13, арк. 55] до образливого: «...Замість гарного пам'ятника-хреста поставили... бовдура, зробленого, мабуть, самоуком...» [14, с. 230].

Певно, що й до Каленя Мефодійовича доходили ці зневажливі відгуки (деякі з них він і сам міг прочитати на сторінках книг вражень, адже бував на

Шевченковій могилі, навіть залишав у них власні записи). І хоча ніде прямого відсилання до автора не було, весь цей негатив важким тягарем тиснув на талановитого митця. Аби позбутися гірких, неприємних відчуттів, він продовжував старанно, один за одним, створювати скульптурні образи Тараса Шевченка, ніби намагаючись таким чином випросити собі прощення за недосконалий пам'ятник на його могилі. Роботи майстра були встановлені в Шполі (1925), Моринцях (1929), Шевченковому (1930) та інших містах і селах Черкащини. Особливою оригінальністю виділялася авторська багатофігурна композиція з бетону у селі Шевченкове, виготовлена Терещенком на замовлення сільської громади у 1929 році (зруйнована фашистами у роки Другої світової війни): на стрімкій скелі – постать Кобзаря з піднесеною правицею; нижче (на різних рівнях) – постаті героїв з його творів: робітника, який молотом розбиває царську корону на голові змія; скривдженої Катерини з дитям; кріпаків, що рвуть кайдани; гайдамаків із освяченою у Холодному Яру зброєю [17, с. 96] (Рис. 6).

Рис. 6. Пам'ятник Т. Шевченку у с. Шевченкове Звенигородського р-ну. 1929, ск. К. Терещенко

Деякі дослідники навіть вважають, що згодом ця задумка була використана К. Бульдіним, Й. Чайковим при проектуванні пам'ятника Т. Шевченкові у Каневі на його могилі (1930-ті рр.), а ще пізніше – М. Манізером для створення знаменитого пам'ятника Шевченку у Харкові (насправді, композиційно вони дуже схожі) (Рис. 7).

Рис. 7. Проект пам'ятника Т. Шевченку у Каневі на його могилі (варіант).
1930, ск. К. Бульдін, Й. Чайков

Якщо це було правдою, то могло стати ще одним ударом для зломленого митця... Як і ті десятки копій, що було відлито із виготовленого автором дерев'яного погруддя без його згоди (деякі з них до сьогодні стоять на території Інституту помології у Млієві, загальноосвітньої школи № 1 та районного територіального медичного об'єднання у Городищі): «...Заховали дерев'яне погруддя на горище..., потім дістали і повідливали по ньому... пам'ятники. Я й не знав, що пішов гуляти мій Тарас по Україні» — з жалем і образою говорив скульптор, передчуваючи близький крах своєї короткої, доволі вдало розпочатої кар'єри.

Калень Терещенко, син кріпака-солдата із села Попівки на Звенигородщині, з дитинства любив малювати і ліпити з глини. Першими наставниками хлопця були старший брат Нифонт (1867–1947), випускник Лаврської іконописної школи та сестра Софія (1875–1948) – талановита художниця, яка отримала художню освіту у Петербурзі, куди невдовзі забрала і обдарованого молодшого брата Каленя [11, с. 23–38]. Більше дізнаємося зі спогадів Софії: «Коли я була мала, я теж малювала. Зайшов до нашої хати випадково волосний писар, побачив мої малюнки, які забрав із собою й показав у Звенигородці мировому посереднику Мокову, а той показав на з'їзді посередників, поміж яких був граф Муравйов. Муравйов забрав малюнки, показав у Петербурзі, там сказали, що ніби я дуже здібна. Коли їхала жінка Муравйова до Петербурга, то взяла й мене з собою. Вона передала мене до Шувалової, яка допомагала на початку мені, а пізніше я малювала картини в музеї й одержувала гроші. Я знала,

що брат Каленик більш здібний за мене, тому я поклопотала, щоб його прийняли до художньої школи учитися безоплатно й видали йому стипендію, а також обіди. ...Після школи він перейшов до Петербурзької академії мистецтв. Потім працював у скульптурі» [26, с. 41]. Як бачимо, у Петербурзі Калень Терещенко отримав ґрунтовну мистецьку освіту, викладав у школі заохочення мистецтв, займався монументально-декоративним оформленням палаців Петергофа та Царського Села. Молодий, талановитий скульптор мав добрі рекомендації і хороші перспективи для подальшого мистецького росту (Рис. 8).

Але, за деякий час після жовтневого перевороту 1917 року, через «страх змін, такий властивий селянству, й прагнення відчутти опору рідної землі» [9], Калень та Софія Терещенки повернулися на батьківщину. На той час, як уже зазначалося на початку статті, в

Рис. 8. Калень Терещенко.
1912 р. Фото

Україні відбувалися значні державотворчі зрушення: завдяки українізаційним заходам (у взаємодії з іншими соціально-економічними процесами) наука, освіта, культура, мистецтво почали набирати все більш українського характеру. Тож уся родина Терещенків із ентузіазмом занурилася у цей процес, спрямовуючи свій талант і здобуті знання на розбудову культурного життя нової України: влаштовували Шевченківські концерти, ставили живі картини з «Кобзаря»; вже 1920 року, за їхньої ініціативи та сприяння Агатангела Кримського, у Звенигородці з'явилася художня школа імені Тараса Шевченка, де вони викладали живопис, графіку, ліплення; у 1922 році при школі заснували повітовий музей ім. Тараса Шевченка, якими опікувалась Софія Терещенко (1887–1948), а допомагали їй в цьому ще дві сестри Горпина і Параска.

Нифонт Терещенко долучився до процесу становлення Української автокефальної православної церкви, що також припав на 1920-ті р. минулого століття, створюючи ікони та хоругви, декоровані українським орнаментом, наближеним до стилю «козацького бароко» (кілька, дивом вцілілих, хоругв, авторства Н. Терещенка, нині зберігаються у фондах Черкаського краєзнавчого музею) [15, с. 2, 39].

Здібності і талант Каленика Терещенка теж були затребувані та поціновані: у 1920-х роках нова влада, далекоглядно зарахувавши Тараса Шевченка до лав «борців-революціонерів», створила всі передумови для монументальної пропаганди образу великого поета. Тож Каленю Мефодійовичу, скульптору з академічною освітою, просто судилося опинитися біля витоків творення скульптурної Шевченкіани на Черкащині.

Розпочата владою «українізація» суспільства відбувалася наскільки стрімко, що вже за кілька років у Москві зрозуміли: незабаром вона може стати

серйозною загрозою для режиму Країни Рад. Тож ліберальну політику досить швидко замінили на репресивну: почалися чистки в партійному апараті, в армії, сфабриковані суди над інтелігенцією, масові заслання, розстріли [5].

Репресії торкнулися і родини Терещенків, яка своєю глибинною інтелігентністю аж ніяк не вписувалась у радянську дійсність. Софію – художницю, фольклористку, членкиню етнографічної комісії Всеукраїнської академії наук, – за її діяльність та проукраїнську позицію звинуватили в «належності до контрреволюційної організації, що ставила за мету повалення радянської влади», – і на довгі роки запроторили до таборів, а школу і музей закрили 1935 року як «розсадник націоналізму»).

Майже всі іконописні твори Нифонта були знищені владою в 1930-х роках разом з церквами, для яких були написані; а його син, репресований у 1938 році, помер у в'язниці. Щодо Каленя, то невідомо, чи торкнулися репресії його безпосередньо (незадовго до смерті, Софія Мефодіївна говорила, що брата від тюрми врятувало те, що він на замовлення «ліпив скульптурні портрети Леніна й Маркса» [11, с. 23–38]. Але точно відомо, що разом із закінченням короткого періоду національного відродження України закінчилась і творча кар'єра митця: вже з тридцятих років радянська влада не потребувала його послуг і мистецькими здобутками Терещенка, як і його подальшим життям, більше ніхто не цікавився.

А життя майстра було важким, майже нужденним, не лише через крах кар'єри, а й через особисті обставини. Замолоду показний і вродливий, через отриману в дитинстві травму, Каленик мав доволі серйозні дефекти дикції, що створювало труднощі у спілкуванні, особливо із жінками: своєї вади він дуже соромився і не наважувався на романтичні стосунки. З часом почуття невпевненості в собі, підсилене складним життєвими досвідом (на нашу думку, далася взнаки психологічна травма, пов'язана з невдалою реалізацією проекту на Тарасовій Горі) переросло у стійкий комплекс неповноцінності. Колись окрилений талантом і можливостями його реалізації, після втрати багатьох близьких і друзів, позбавлений роботи, обмежений у коштах, – митець опинився у складній ситуації, з якою намагався впоратися самотужки. Він ще якийсь час навчав дітей живопису та ліплення, оформляв виставки в сільських будинках культури, не відмовлявся і від будь-якої іншої посильної роботи, але все тяжче йому вдавалося зводити кінці з кінцями.

Зрозуміло, що за таких обставин він навіть розраховувати не міг на менш-більш вдалий шлюб, але, все-таки, одружився! Про це ми дізнаємося із спогадів його небоги Антоніни – доньки старшого брата Нифонта: «Працював він (Калень Мефодійович) перед Звенигородкою у Почапінцях завклубом при цукроварні. Поламав ногу та й попав у лікарню. А Марія Володимирівна була в цій лікарні санітаркою. Доглядала його й сама женила на собі. Були вони дуже різні по натурі, та й по культурі. Дядько був делікатною, м'якосердною, чутливою людиною; дядина ж на мала нахил до спекуляції і дуже любила цю справу. Щоправда, вона була хорошою господинею, а дядькові обридло поневірятися голодному й брудному. Вже старий став і хотілося більше спокійного життя. Він виконував усі її примхи, аби «лихо-тихо»... [26, с. 40–43] (Рис. 9).

Рис. 9. Каленик Мефодійович Терещенко з дружиною. 1960-ті рр.

Почуття неповноцінності, приниженості, страждання, як відомо, суттєво впливають не лише на поведінку людини, а й на її самопочуття, тож до моральних і матеріальних випробувань додалися ще й серйозні проблеми зі здоров'ям.

Про це довідуємося з листа, повного відчаю, написаного скульптором у 1952 році: «До завідуючого музеєм могили Т. Г. Шевченка в Каневі. У 1923 році я приймав участь у впорядкуванні могили Т. Г. Шевченка – зробив тимчасовий пам'ятник... На сучасний момент маю 73 роки. Здоров'я моє розбила хвороба – ревматизм сугавів. Очі майже не бачать і через непрацездатність знаходжусь в дуже тяжкому становищі. Не маю іншого виходу і тому мушу звернутись до Вас за порятунком. Дуже прошу, якщо можете, допоможіть...» [16, арк. 2].

Із наступних листів стає зрозумілим, що працівники музею негайно відгукнулися на його прохання і надіслали зібрану колективом невелику матеріальну допомогу: «Дякую за те, що прислали, – пише Калень Мефодійович. На Ваші гроші я купив 2 тонни вугілля, дров, трохи харчових продуктів та розрахувався з боргами по сьогоднішній день, а далі знову доведеться боротися з труднощами, як і боровся...» [16, арк. 1].

Згодом музейники поклопоталися і про покращення умов життя скульптора: після направлених у відповідні інстанції листів від імені Заповідника, йому допомогли відремонтувати будинок. Науковці музею Ліда Єфіменко, Яків Данилов та Зінаїда Тарахан-Бережа особисто зустрічалися з митцем, аби підтримати його, поспілкуватися і, звичайно ж, із перших вуст отримати унікальні свідчення про епохальні події, що відбувалися на Тарасовій горі в часі заміни пам'ятників на Шевченковій могилі. Завдяки цим зустрічам до наукового архіву та фондової колекції Шевченківського національного заповідника надійшло листування із скульптором, починаючи з 1952 року; фото Каленя Терещенка з дарчим написом; спогади людей, які брали безпосередню участь у встановленні пам'ятника-погруддя на могилі Тараса Шевченка у 1923 році та інші документи.

Останній лист митця, який науковцям вдалося розшукати в архіві, датується 1957 роком: «Я повний інвалід. Лежу в постелі, осліп і оглух. На старість усіма забутий. ... Більше писати нічого не можу – сльози заливають очі...» [16, арк. 5].

Каленик Мефодійович Терещенко помер 3 червня 1969 року у притулку для людей похилого віку, не доживши двох місяців до свого дев'яностоліття (Рис. 10).

Митець прожив довге, хоч і нещасливе життя. Ні доля, ні влада не були прихильні до нього, а за ті короткі, розбиті в друзки, миті обіцяної «слави» довелось заплатити занадто високу ціну. Маючи неабиякий талант і блискучу академічну освіту, інтелігентний, але надзвичайно вразливий митець залишився для всіх «скульптором-самоуком», «сліпим дідом, що плете кошики». Зламаний обставинами, він так і не зміг розкрити до кінця свій багатий творчий потенціал, повсякчас караючись тим, що створений ним пам'ятник на Тарасовій могилі, хоч і не з його вини, не був достойним Кобзареві слави.

Із понад десятка створених скульптором пам'ятників Тарасу Шевченку до сьогодні збереглися лише декілька. Але один із них – сто років тому встановлений на могилі Кобзаря, ставши свідком зламу епох і людських долі, – навіки залишився частиною історії Шевченківського меморіалу.

Не зважаючи на шквал критики, виготовлений Каленем Терещенком пам'ятник-погруддя простояв на могильному кургані майже 14 років. Його демонтували 1937 року у зв'язку з роботами, пов'язаними з упорядкуванням місця поховання. Оскільки початок робіт затягувався, а відсутність пам'ятника викликала обурення відвідувачів, які приходили на Тарасову Гору, владі довелося знову повернути його на місце.

За два роки по тому могилу Тараса Шевченка, врешті, облаштували і встановили новий пам'ятник: бронзову постать поета на гранітному постаменті, а 18 червня 1939 року було урочисто відкрито весь оновлений Шевченківський меморіал – могила з пам'ятником (ск. М. Манізер, арх. Є. Левінсон) та літературний музей (арх. В. Кричевський, П. Костирко).

Про подальшу долю чавунного пам'ятника-погруддя дізнаємося із архівних та фондових матеріалів Шевченківського національного заповідника. Найімовірніше, що під час окупації Канева (1941–1944) він був розібраний на окремі частини, що підтверджується записами в інвентарній книзі «Скульптура» за 1956 рік: «Погруддя Т. Г. Шевченка (образ Поета у шапці, кожусі); три сюжетні барельєфи-деталі пам'ятника: «Тарас в науці у дядка», «Кобзар грає на кобзі», «Шевченко в казематі», меморіальна дошка з написом – «Т. Г. Шевченко – народився 1814 р. помер 1861 р.» та барельєф Т. Г. Шевченка (знятий з хреста 1884 р.). Як згадують працівники музею, деталі, що були виявлені в березні 1944 року і сам постамент зберігалися на території заповідника [22, с. 8]

Рис. 10. Пам'ятник на могилі Каленя Терещенка та його сестри Софії у м. Звенигородка Черкаської обл. 2019. Фото: О. Осипенко

У 1960-х роках фрагменти пам'ятника роботи К. Терещенка – чавунний бюст та барельєфи, розміщені на дерев'яному постаменті, – експонувалися в 9-му залі музею Тараса Шевченка. Тут же були представлені низка фотографій, що розповідали про його встановлення; спогади одного з учасників «торжества» – робітника Городищенського цукрозаводу М. П. Підмогильного; газета «Вісті ВУЦВК» із повідомленням про відкриття пам'ятника [1]. А на місці сучасного розташування пам'ятника 1923 року стояв інший постамент із погруддям Тараса Шевченка (ск. К. Діденко) – пізніше, через двадцять років, його передали у м. Сачхері (Грузія), на батьківщину грузинського поета Акакія Церетелі.

У червні 1968 року керівництво музею-заповідника «Могила Т. Г. Шевченка» звернулося до директора Республіканських науково-реставраційних виробничих майстерень з проханням реставрувати дореволюційний пам'ятник-хрест 1884 року та пам'ятник-погруддя 1923 року і встановити їх для огляду неподалік музею. На основі цього звернення було розроблено проєкт реставрації, де в пояснювальній записці вказувалося: «При реставрації пам'ятника Т. Г. Шевченка, збудованого в 1923 році (всі деталі якого знаходяться в музеї Т. Г. Шевченка), необхідно очистити всі поверхні деталей від масляних нашарувань (п'єдестал, бюст Т. Г. Шевченка, чотири медальйона). Встановити на своє місце (на п'єдестал) верхню частину (бюст Т. Г. Шевченка, відповідно проєкту). На п'єдесталі, на всіх чотирьох сторонах, укріпити болтами медальйони, а на фасаді – барельєф Т. Г. Шевченка» [22]. Пам'ятник-погруддя Тараса Шевченку роботи Каленя Терещенка відреставрували і на початку 1970-х років встановили ліворуч від входу до музею.

Наступна реставрація пам'ятника – погруддя, що відбулася у 1990-му році, мала стати ще більш масштабною: планувалося нижню його частину знову демонтувати і повернути її до нещодавно відновленого пам'ятника-хреста 1884 року, якому свого часу вона слугувала постаментом; виготовити для погруддя новий п'єдестал та встановити обидва пам'ятники біля щойно відтвореної «Тарасової світлиці» відповідно до розробленого фахівцями об'єднання «Укрреставрація» «Проєкту переносу пам'ятника до першого народного музею Т. Г. Шевченка». Але у процесі реставраційних робіт було виявлено, що така реконструкція технічно не можлива, оскільки при первинному демонтажі хреста було варварськи пошкоджено оригінальне кріплення. Тому після проведення поточних реставраційних робіт вирішили залишити обидва пам'ятники у тому ж вигляді і на тому ж місці [21].

Згодом до музею було передано і авторську дерев'яну модель пам'ятника 1923 року, якою так і не скористався Калень Терещенко: у 1997 році, після досить довгих перемовин із дирекцією Городищенського цукрового заводу, де вона зберігалась (цінний артефакт хотіли отримати в свою колекцію і колеги з Київського музею Т. Г. Шевченка), цукровики все ж одностайно ухвалили – передати модель погруддя Т. Г. Шевченка на довговічне зберігання до Канева, адже саме для нього вона і була виготовлена.

У 2022 році, з початком повномасштабного вторгнення рф в Україну Заповідником реалізовано низку превентивних заходів щодо збереження усіх пам'яток (об'єктів) культурної, природної спадщини та музейних предметів, у тім числі пам'ятників, що у різні часи стояли на його могилі. Чавунний хрест (1884–1923 рр., арх. В. Сичугов) та погруддя Т. Шевченка (1923–1939 рр., ск. К. Терещенко) у терміновому порядку було закрито спеціальними захисними

щитами на місцях експонування. Зрозуміло, що це не захистило б об'єкти в разі прямих влучань, однак змогло би зменшити масштаби ушкоджень від уламків та ударної хвилі, а також локалізувати фрагменти у меншому периметрі, що підвищує шанси на їх відновлення [7, с. 254–263] (Рис. 11).

Рис. 11. Пам'ятник-погруддя Т. Шевченка 1923 року біля входу до музею на Тарасовій Горі. 2022. Фото: Ю. Кардаш

Наразі усі об'єкти Заповідника, серед яких – пам'ятник-погруддя Тараса Шевченка, що з 1923 до 1939 року увінчував його могилу, відкриті для огляду відвідувачів і включені до екскурсійних маршрутів (Рис. 12).

Рис. 12. Пам'ятник-погруддя Т. Шевченка. 2023. Фото: Ю. Кардаш

Висновки. Отже, аналіз опрацьованих в процесі роботи над статтею документальних та біографічних джерел дає підстави вважати, що творча невдача, яка спіткала скульптора в процесі створення та встановлення пам'ятника на могилі Тараса Шевченка через незалежні від нього обставини та хвиля негативних відгуків про сам пам'ятник, додавшись до низки інших психологічних і соціально-політичних чинників, могли призвести до творчого вигорання, а згодом – і до руйнування кар'єри Каленика Мефодійовича Терещенка – митця з великим талантом і складною долею, який, попри все, безмежно любив Шевченка і Україну.

Список використаних джерел:

1. Біленко В., Данилов Я. Канівський Державний музей-заповідник «Могила Т. Г. Шевченка». Київ : Держ. Вид-во худож. літ., 1960. 119 с.
2. Білецький Ф. Він був першим творцем пам'ятників Тарасові Шевченку на Черкащині. URL: <https://viche.ck.ua/zvenigorodshhina/vin-buv-pershym-tvorczem-ramyatnykiv-tarasovi-shevchenku-na-cherkashhyni/> (дата звернення: 27.05.2023).
3. Брижицька С. А. Подія на Чернечій і долі людей: Про заміну чавунного хреста на могилі Тараса Шевченка. Черкаси : Видавець Ольга Вовчок, 2013. 200 с.
4. Варавва О. П. (Кобець). З культурного поля. На Тарасовій горі. Нова громада. Науково-популярний і літературно-мистецький двотижневик Книгоспілки і Вукоопспілки. 1923. №7-8. С. 29–31.
5. Галушко К. Ю. Українізація. Культура і освіта у 1920-х рр. / Енциклопедія історії України: Україна – Українці. Кн. 2 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Київ : Наукова думка, 2019. 842 с. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0014837> (дата звернення: 03.08.2023).
6. Демченко Л. Його Шевченкіана. *Педагогічний вісник*. 2004. №2. С. 37-38.
7. Дзима В., Миколенко Л., Юрченко І. Захист пам'яток Шевченківського національного заповідника в часі війни. *Тарасова Гора: люди і події*: матеріали Міжнар. наук. конф. до 185-річчя отримання волі Тарасом Шевченком, м. Канів, 24 трав. 2023 р. / упоряд. Л. О. Чорна. Київ : Панмедія, 2023. С. 254–263.
8. Єфремов С. Щоденники. 1923–1929 рр. Серія «Мемуари». Київ : ЗАТ «Газета «РАДА», 1997. 848 с.
9. Журавльова А. «Кобзарєва онука» Софія Терещенко. URL: <https://ethnography.org.ua/content/kobzareva-onuka-sofiya-tereshchenko> (дата звернення: 28.08.2023).
10. Звіт про консерваційно-реставраційні роботи з експонатами Шевченківського національного заповідника. Пам'ятник-хрест 1884 р. Пам'ятник-погруддя Т. Шевченка 1923 р. / Національний Києво-Печерський заповідник. Центр наукової реставрації та експертизи. Шевченківський національний заповідник у Каневі. Київ – Канів, 2003. *Науковий архів Шевченківського національного заповідника*. Ф. 9. Оп. 1. Сп. 17, 5 арк.
11. Іванченко М. Творець пам'ятників Кобзарєві. *Наше слово*. 1979. 11 берез.
12. Іванченко М. Доброї пам'яті слід. Родовід. Наукові записки до історії культури. Київ : Родовід, 1997. Число 1 (15). С. 23–38.
13. Книга №1 для запису відвідувачів могили Т. Шевченка. Належить до Київського державного музею. 29 червня 1924 р. – 19 серпня 1926 р. Архів фондів Шевченківського національного заповідника. КН-21799. 496 с.

14. Книга вражень. 15 липня 1927 р. – 26 вересня 1928 р. *Архів фондів Шевченківського національного заповідника*. КН-21801. 566 с.
15. Корнієнко М. Маляр. Родовід: наук. зап. до історії культури. Київ: Родовід, 1997. Число 1 (15). 120 с. С.2, 39.
16. Листування Терещенко, Юречко (про експонати). Марчук. 1952–1965. *Науковий архів Шевченківського національного заповідника*. Ф. 27, О. 1, Сп. 41, 25 арк.
17. Листування із скульптором Терещенком Каленем Мефодієвичем. 1964. *Науковий архів Шевченківського національного заповідника*. Ф. 27, О. 1, Сп. 41, 10 арк.
18. Мельниченко В. Традиції вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка на його батьківщині. *Пам'ять*. 2021. №2. С. 3–10.
19. Неумитий В. Історія одного пам'ятника: пам'ятник Т. Шевченку роботи Каленя Терещенка і його копії. *Пам'ять*. 2021. №2. С. 26–29.
20. Осипенко О. Автор першого пам'ятника Тарасу Шевченку заробляв на життя плетінням кошиків. URL: https://gazeta.ua/articles/history/_avtor-pershogo-ramyatnika-tarasu-sevchenku-zaroblyav-na-zhittya-pletinnyam-koshikiv/921415 (дата звернення: 27.05.2023).
21. Паспорт реставрації пам'ятника історії та культури. Пам'ятник-погруддя Т. Шевченка 1923 р. (чавун, автор – Калень Терещенко). / Київська міжобласна госпрозрахункова спеціальна науково-реставраційна дільниця живопису та декоративно-прикладного мистецтва. Київ, 1990. *Науковий архів Шевченківського національного заповідника*. Ф. 9, О. 1, Сп. 12, на 22 арк.
22. Проектні пропозиції по пам'ятнику Т. Г. Шевченку, спорудженому у 1923 р. по раніше існуючим залишкам пам'ятника на могилі Тараса Шевченка в Каневі і виготовлення мармурових дошок в музеї Т. Г. Шевченка в Каневі / Державний комітет Ради Міністрів УРСР у справах будівництва. Науково-дослідний проектний відділ республіканських спеціальних науково-реставраційних виробничих майстерень. Київ, 1968. *Науковий архів Шевченківського національного заповідника*. Ф. 9, О. 1, Сп. 8 (9), 10 арк.
23. Сверстюк Є. О. Шевченко понад часом. Есеї. Луцьк; Київ: ВМА «Терен»; ТОВ «Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 280 с.
24. Сорокопуд І. Творець пам'ятників Кобзареві. Краси розкрилля: Канівщина мистецька. Канів: Родень, 2005. 78 с. С.32.
25. Тарахан-Береза З. П. Погруддя на могилі Кобзаря. Святиня: науково-історичний літопис Тарасової Гори. Київ: Родовід, 1998. 543 с. С. 316–322
26. Терещенко А. Замітки з біографій Терещенків. *Родовід: наук. зап. до історії культури*. Київ: Родовід, 1997. Число 1 (15). С. 40–43.
27. Українізація 1920—30-х років: передумови, здобутки, уроки / відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: В. М. Даниленко (кер. авт. кол.), Я. В. Верменич (заст. кер. авт. кол.), П. М. Бондарчук та ін. Київ: Інститут історії України, 2003. 392 с.
28. Федотова О., Шаповал Ю. Тарас Шевченко й радянська цензура. URL: <https://md-eksperiment.org/post/20190305-taras-shevchenko-j-radyanska-cenzura> (дата звернення: 28.08.2023).
29. Чорновіл С. Талант без талану. *Земля Черкаська*. 2008. 6 черв. С. 4-5.

УДК 81'255.4=111:821.161.2 Шев73ап

Тетяна Михайлівна Мітіна,
старший науковий співробітник
сектору «Історія Шевченкової могили»
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0009-0005-8422-6828

АНАЛІЗ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА «ЯК УМРУ, ТО ПОХОВАЙТЕ...» В АНГЛОМОВНИХ ПЕРЕКЛАДАХ

У даній статті досліджено популяризацію творчості Тараса Шевченка за кордоном, а саме коли і як твори Тараса Шевченка стали відомими не лише в Україні, а й в усьому світі. Висвітлено основні труднощі, які постають перед перекладачем у процесі художнього перекладу з однієї мови на іншу. Методом компаративного та лінгвістичного аналізу та синтезу проаналізовано найбільш вдалі англomовні переклади поезії Тараса Шевченка «Заповіт» такими перекладачами як Віра Річ, Джон Вір та Етель Ліліан Войнич.

Ключові слова: художній переклад, вірші, аналізувати, англomовний, перекладачі, компаративний аналіз, інтерпретації.

Tetyana Mitina,
Senior Researcher Fellow,
Department of Scientific Research,
Section «History of Shevchenko's grave»
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0009-0005-8422-6828

ANALYSIS OF TARAS SHEVCHENKO'S POETRY «IF I DIE, THEN BURY ME» IN ENGLISH TRANSLATIONS

In this article the popularization of Taras Shevchenko's creativity abroad is examined, when and how works of Taras Shevchenko became popular not only in Ukraine, but in the whole world. The main difficulties that arise before the translator in the process of artistic translation from one language into another are highlighted. Using the method of comparative and linguistic analysis and synthesis, the most successful English translations of Taras Shevchenko's poem "Testament" by such translators as Vira Rich, John Weir and Ethel Lilian Voynich were analyzed.

Key words: artistic translation, poems, analyze, English, translators, comparative analysis, interpretations.

Актуальність теми дослідження. Російсько-українська війна, що триває та світові глобалізаційні процеси порушують все нові проблеми у гуманітарній сфері, зокрема у культурі та літературі. Сьогодні українською літературою

починає активно цікавитись прогресивне людство, а переклади видань класиків та сучасних авторів набувають нової актуальності. Як відомо, поезія Тараса Шевченка є однією з найбільш перекладених (150 мовами народів світу), а безперервний процес осмислення його творів літературознавцями продовжується і зараз. Створений у складних суспільно-політичних умовах, вірш «Як умру, то поховайте...» (більше відомий загалом як «Заповіт») Тараса Шевченка став своєрідним закликком до українців задля їх об'єднання у боротьбі за свободу проти російського царату і незалежність України. Саме цей вірш трансформувався у один з духовних «кодів» української нації, тому надважливим постає дослідження його іншомовних перекладів, зокрема англійською мовою.

Аналіз досліджень та публікацій. Суттєвий внесок у розвиток перекладацьких спроб, які сприяли поширенню творчих надбань Тараса Шевченка в англійськомовному світі, на думку Роксолани Зорівчак, зробили славісти (Кларенс Огастес Менінг, Вотсон Кірконел, Костянтин Генрі Андрусишин, Майкл Найдан), перекладачі (Олександр Івах, Джон Вір, Персі Поль Селвер, А. Біленко, П. Фединський), аматори Е.Дж. Гантер, Г. Любач-Пізнак), видатні літературні особистості, такі як наприклад Етель Ліліан Войнич та Віра Річ [4]. Д. Дроздовський аналізує шевченківський дискурс у перекладацькому та і літературно-критичному доробку Віри Річ, перекладацькі стратегії якої орієнтовані на максимально наближене відтворення шевченківського оригіналу англійською мовою [1]. Т. Зарицька звертає увагу на подальші кроки освоєння поезії Тараса Шевченка в перекладах Віри Річ, оскільки вона змогла зберегти бездоганну художню форму оригіналів, стильове розмаїття, ритміко-інтонаційне звучання першотвору [3].

Мета дослідження. Здійснити порівняльний аналіз інтерпретації художніх і перекладацьких засобів в перекладах вірша «Як умру, то поховайте...» англійською мовою. Поставлена мета досягається через розв'язання таких завдань як опрацювання перекладів різних перекладачів методом компаративного аналізу та методом зіставлення, проведення аналізу відповідності перекладених творів до твору оригіналу.

Наукова новизна. Стаття є спробою засобами компаративістики та лінгвістичного аналізу дослідити англійські переклади поезії Тараса Шевченка вірш «Як умру, то поховайте...», що були здійснені такими перекладачами як Етель Ліліан Войнич, Джон Вір та Віра Річ.

Виклад основного матеріалу. Обставинами, що передували написанню відомого нам усім вірша «Як умру, то поховайте...», були сумні думки про смерть, які змусили Шевченка взятися за перо. 1845 року за завданням археологічної комісії Шевченко приїздить до Переяслава, щоб змалювати історичні та археологічні пам'ятки багатого на події міста. Тут мешкав приятель Тараса Шевченка Андрій Осипович Козачковський. З Андрієм Осиповичем Шевченко познайомився 1841 року в Петербурзі, коли той навчався в медико-хірургічній академії. Шевченко зупинився в нього і невдовзі занедужав. У хворого почалося двостороннє запалення легень. Становище було майже безнадійним. Напередодні Різдвяних свят здоров'я поета знову погіршилось. Він майже не виходив зі своєї кімнати. Родина Козачковського робила все, щоб допомогти гостеві. Ледве підводячись, Тарас Шевченко присідав на краю ліжка, пересував стільця і щось швидко записував. Так на папір лягли рядки вірша «Як умру, то поховайте...».

Знайомство закордонного читача з поетичною творчістю Тараса Шевченка розпочалося ще за його життя. Перші відгуки про його вірші з'являються в польській і чеській критиці вже в 40-х роках XIX ст., але цілеспрямований інтерес до поезії Шевченка формується наприкінці 1850-х — упродовж 1860-х років, про що свідчить значна кількість публікацій, присвячених творчості Шевченка, а також переклади його творів. В Англії першу згадку про Тараса Шевченка знаходимо в 1877 році в тижневику «Цілий рік» («All the Year Round»), що його видавав Чарльз Діккенс.

Перша відома спроба англomовного перекладу творів Тараса Шевченка належить Агапію Гончаренку (Андрію Онуфрійовичу Гумницькому), який опублікував власний прозовий переклад англійською мовою уривків поеми Шевченка «Кавказ». До речі, він був особисто знайомий з Тарасом Шевченком. Це була перша згадка про Шевченка в англomовному світі. Поглиблений аналіз творчості Шевченка та детальну інформацію про поета знаходимо в працях англійського славіста і перекладача Френсіса Петрика Марчанта. Зараз відомо понад вісімдесят перекладачів, які намагалися донести Шевченкове слово до англomовного читача. Були серед них аматори (Е. Дж. Гантер, П. Канді), досвідчені перекладачі (О. Івах, Джон Вір, П. П. Селвер, А. М. Біленко), університетські професори-славісти (К. О. Менінг, В. Кірконел, К. Г. Андрусин), видатні літературні особистості зокрема Е. Л. Войнич та Віра Річ.

У даній статті ми розглянемо особливості перекладу поезії Тараса Шевченка «Як умру, то поховайте...», так як у ній гармонійно злилися основні мотиви творчості поета і його новаторської поетики. Недарма цей твір привертає увагу перекладачів багатьох народів, в тому числі і англomовних. Існує близько двадцяти перекладів вірша «Як умру, то поховайте...» англійською мовою під назвою «Testament» («Заповіт»). Але слід сказати, що за силою ідейно-емоційного впливу і неповторності художньої форми жоден з них не може бути визнаним рівноцінним оригіналу.

Першим перекладачем поезії Тараса Шевченка «Як умру то поховайте...» в Англії став славіст, оксфордський філолог Вільям Річард Морфіл, відомий україніст Великобританії, професор Оксфордського університету. Він добре знав слов'янські мови, бував у Києві, в Галичині. В своїх статтях він подав докладну біографію поета. Він відзначав, як складно перекладати Шевченка на англійську мову, і вважав, що тільки в перекладі на шотландську (Lowland Scotch) поезії Шевченка не втратили б своєї «первісної простоти».

Однією з найвідоміших перекладачів творів Тараса Шевченка була англійська поетеса та перекладачка Віра Річ (Фейт Елізабет Джоун Річ). У 1960–1969 рр. відома поетеса опублікувала в Англії переклади 51 твору Тараса Шевченка, серед них – 9 поем. Після двадцяти років наполегливої праці вона видала у власному перекладі 156 Шевченкових рядків. Саме Віра Річ познайомила англійських читачів з найбільшою кількістю творів Шевченка у власному поданні. Вона була активним учасником та одним із організаторів щорічних ювілейних Шевченківських святкувань, організованих у Лондоні, а також організатором конкурсу на кращу поезію, присвячену Тарасу Шевченку. Цей конкурс означав популяризацію українського поета та його поезії. Протягом одного року, з весни 1959-го до літа 1960-го, Віра Річ виконувала обов'язки генерального секретаря Українського англomовного товариства. Це товариство ставило собі за мету

заохочувати культурні контакти між українцями і британцями. У 2005 р. Річ була обрана членом Наукового товариства імені Тараса Шевченка. Так, Віра Річ упродовж усього життя працювала на справу популяризації і розвитку української культури [5, с. 20–21]. Вперше побачити Україну вона змогла лише 1991 року, приїхавши на Шевченківські святкування. Побувала вона того ж року і у Каневі. Згідно із заповітом Віри Річ, частина її праху була захоронена у Каневі на Козацькому цвинтарі поряд із Чернечою горою і могилою Тараса Шевченка.

Віра Річ перекладала різну поезію Тараса Шевченка. Особливо високої поетичної майстерності досягла вона при перекладі поезії «Як умру, то поховайте...», зберігши своєрідність художньої та інтонаційної манери поета при передачі особистих роздумів. При перекладі «Заповіту» перед перекладачкою постала проблема перекладу лексеми «окропіте». Так як відповідники «sprinkle», «spatter», «water», які знаходимо в інших перекладачів не задовольняли Віру Річ своєю адекватністю, перекладачка намагалася знайти в англійському вертикальному глобальному контексті поняття, яке б символізувало духовне очищення. І знайшла таку лексему як «bletsian», що прийшла в англійську мову 1500 років тому назад. Згодом дане слово піддалося християнізації та трансформувалося в «bless» у виразі «волю окропіте» — «bless your freedom with the blood». Віра Річ також застосовує метод компенсації при перекладі, замінюючи архаїзми в англійській мові, не за місцем, а за функцією [5, с. 149].

Для того, щоб дати правильну оцінку перекладу, потрібно з'ясувати ступінь значущості архаїзмів в оригіналі. Тарас Шевченко у своїй творчості використовує їх як поетизми та як елементи фольклору. У перекладі Віри Річ простежується тенденція до компенсації останніх за допомогою поетизмів англійської мови. Але у більшості випадків

перекладачка передає архаїзми за допомогою нейтральних елементів англійської мови. Крім того, завдяки ідеальній гармонії змісту і форми творів поета, яку досить важко досягнути при перекладі, такі слова як архаїзми функціонують цілісно разом з іншими елементами творів. До того ж, переклади Віри Річ відрізняються високим ступенем адекватності з точки зору інтертекстуальності.

У Тараса Шевченка багато епітетів, відповідники яким вдалося віднайти Вірі Річ. Так, наприклад, для виразу «Вкраїна мила» Вірі вдається знайти точний відповідник цього слова в англійській мові, і вона перекладає це як «beloved Ukraine», а до слова «могила» додає влучний епітет «ancient», що має значення «давній», що ніби підсилює смисл закладений у першотворі.

Віра Річ

When I die, then make my grave
High on an ancient mound,
In my own beloved Ukraine
In steppeland without bound [8; с. 321]

Тарас Шевченко

Як умру, то поховайте
Мене на могилі,
Серед степу широкого,
На Вкраїні милій [8, с. 320]

Віра Річ любила Україну протягом усього життя, жила з Україною в серці, в якій був Тарас Шевченко. Перекладачка вдало відтворила багатство змісту та своєрідність стилю Шевченкових поезій. Для англомовного читача відтворити ритміку українського вірша надзвичайно складно, оскільки українська мова за своєю структурою флективна синтетична, а англійська флективна аналітична. Віра Річ внесла в англійську поезію багатий ритміко-інтонаційний малюнок

народної поезії Тараса Шевченка і довела, що українська поезія може бути передана англійською мовою.

Тарас Шевченко

Щоб лани широкополі

І Дніпро, і кручі

Було видно, було чути,

Як реве ревучий [8, с. 320]

Віра Річ

Whence one may see wide-skirted wheatland,

Dnipro's steep-cliffed shore,

There whence one may hear the blustering

River wildly roar [8, с. 321]

Цей переклад якомога краще ілюструє образи, які мають власне українське походження. Так, слово «лани» Віра Річ перекладає як «wheatland», що дослівно значить «пшенична земля», між рядками вірша можна прочитати крик людини, яка навіть після смерті не хоче розлучатися з рідною землею. Віра Річ довела що, незважаючи на типологічні відмінності між українською та англійською мовами, вони можуть співіснувати в поетичних рядках. Складний прикметник «wide-skirted» утворений сполученням основи прикметника «wide» та іменника «skirt» з додаванням суфікса – ed, може бути еквівалентом до слова «широкополі». Перекладачка адекватно відтворила засоби звукового живопису, притаманного поезії Тараса Шевченка. Завдяки алітерації, яка базується на тембральних характеристиках звуків та ритмічній повторюваності, створюються звукові образи, які в поезії Тараса Шевченка об'єднуються в звукові картини.

На початку ХХ ст. серед перекладачів з'являється Етель Ліліан Войнич (Лілі Буль).

Вона була ірландською письменницею та перекладачем, композитором. Знайомство та одруження з В. Войничем дуже вплинуло на молоду Ліліан та стало поштовхом не тільки до участі в революційному визвольному русі, а й до вивчення української мови. Відомо, що у 1895 році письменниця приїздила до Львова, де познайомилася з Іваном Франком. Вона захопилася українською мовою, почала перекладати українські пісні та поезію Тараса Шевченка. Вона вважала, що Тарас Шевченко такий же значний поет для України, як Роберт Бернс для Шотландії. Перекладати його з української Войнич почала в 1890-х роках, а в 1911 році вийшла збірка її перекладів («Six lyrics from the Ruthenian of Taras Shevchenko. Rendered into English verses with a biographical sketch by E. L. Voynich». London, 1911), до якої увійшло шість поезій Шевченка, зокрема й «Заповіт».

Войнич подовгу замислювалася над рядками поезії, а коли перекладала їх, то весь час перебувала в такому стані, ніби висловлювала свої найкращі мрії та сподівання. Ліліан хотілося не тільки зберегти ідейний зміст вірша, але й його неповторну мелодійність, що йде від народної пісні.

У ході даного дослідження розглянемо уривок із перекладу поезії Тараса Шевченка та її перекладів.

Тарас Шевченко

Поховайте та вставайте,

Кайдани порвіте

І вражою злою кров'ю

Волю окропіте [8, с. 320]

Переклад Ліліан Войнич

Bury me, be done with me,

Rise and break your chain,

Water your new liberty

With blood for rain. [9, с. 55].

Ще одним перекладачем поезії Тараса Шевченка був Джон Вір — канадець українського походження, який народився в родині лісорубів з Івано-Франківщини, політик та журналіст. Значну частину свого життя присвятив

рецепції та популяризації творчості Тараса Шевченка в Канаді. Він є автором перекладу близько 29 віршованих та прозових творів Тараса Шевченка.

Отже, Джон Вір і Ліліан Войнич, переклали «поховайте мене» дослівно, а Віра Річ зробила повторення. Іменник «воля» Ліліан Войнич переклала іменником «liberty» – свобода та воля. Той самий іменник Джон Вір і Віра Річ переклали іменником «freedom» — свобода та воля. Обидва іменники мають однакову конотацію та є повним еквівалентом українського іменника «воля».

При перекладі рядка «І вражою злою кров'ю» перекладачі застосували різні інтерпретації. Джон Вір використав іменник (у перекладі іменник у присвійному відмінку – tyrant's (Possessive case) «tyrant» (правитель, який має необмежену владу і несправедливо її використовує) [2, с. 121]. Віра Річ використала іменник «foemen» (ворог) та прикметник «evil» (злий). Замість використання присвійного займенника (Possessive case) Річ використовує прийменник of, який відповідає українському родовому відмінку. Ліліан Войнич переклала цей рядок по-іншому: «With blood for rain». Але у її перекладі відсутні прикметники, наявні в оригіналі твору.

Переклад Ліліан Войнич «...A fair land and wide, I will lie and watch the cornfields...» містить лексему «land» (територія, яка може використовуватись для землеробства або будівництва), разом з прикметниками «fair (справедливий, чесний) and wide» (широкий); тут же знаходимо лексему «cornfields» – «поле», яке використовується для вирощування кукурудзи.[9;с.31]. Враховуючи все зазначене вище, можна припустити, що Ліліан Войнич замінила українську версію «степ» на канадсько-українську – «кукурудзяне поле».

У рядку «Кайдани порвіте» Ліліан Войнич використала такі еквіваленти: «порвати» – «break»(розбити) та «кайдани» – «chain» (ціпок або ситуація, яка обмежує свободу людини). Джон Вір використовує слово «break». На відміну від Ліліан Войнич, Джон Вір і Віра Річ використали іменник «chain» у множині — «chains», щоб український та англійський варіанти співпадали за числом. Віра Річ переклала «порвати», використовуючи еквівалент «sunder» – «розбити на частини».

Тарас Шевченко

Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте [2, с. 27]

Тарас Шевченко

Поховайте та вствайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте [2, с. 27]

Переклад Джона Віра

Oh, bury me, then rise ye up
And break your heavy chains
And water with the tyrant's blood
The freedom you have gained [2, с. 121]

Переклад Віри Річ

Make my grave there
And arise,
Sundering your chains,
Bless your freedom with the blood
Of foemen's evil veins! [9, с. 321]

Джон Вір і Ліліан Войнич переклали слово «окропіте» дієсловом «to water» – що значить поливати щось рідиною, а Віра Річ для відтворення лексеми «окропіте» віднайшла в англійському контексті слово «blestian».

Справді, як передати іншою мовою суто український вираз «реве речучий»? Або ж «кров ворожа», зокрема у рядку «І вражою злою кров'ю волю окропіте»? Усе це ставить перед перекладачами творів Шевченка вимогу досконало знати не лише мову оригіналу, а й історію українського народу, його

побут, звичаї. Тут даються знаки неоднакова структура різних мов, стилістичні, словеснообразні та евфонічні відмінності різних мов та відмінність поетичних градацій.

Висновки. Дослідження дало змогу з'ясувати, що проаналізовані переклади поезії «Як умру, то поховайте...» («Заповіт») повністю відтворюють оригінальний твір. У них адекватно відтворені реалії української культури та краса Шевченкової мови.

У своєму перекладі «Заповіту» Ліліан Войнич зберегла контекстуальний зміст вірша та передала своєрідність стилю оригінального твору завдяки таким прийомам як перенесення, повтори та збереження внутрішньої рими.

Віра Річ довела, що, не зважаючи на типологічні відмінності між українською та англійською мовами, вони можуть співіснувати в поетичних рядках, і що достойний переклад віршу можливий лише тоді, коли перекладач пройнявся переживаннями автора, відчув його настрій та думки.

Для англійських читачів Джон Вір намагався відтворити багатство Шевченкової поезії, адекватно сприймав аспекти поезії Кобзаря, відчував її мелодійність. У даній поезії він вдало віднайшов бажані семантичні і ритмічні відповідники при перекладі. Джон Вір добився синтезу перекладів змістового, фонетичного й ритмічного та зумів зберегти ритміку оригіналу та ідейний зміст «Заповіту», тому серед цих трьох перекладів його переклад вважають найкращим.

Список використаних джерел:

1. Дроздовський Д. Віра Річ: ... in Меморіам: до дня пам'яті перекладачки української літератури, члена Міжнародної ради журналу «Всесвіт». *Всесвіт*. 2010. № 1 / 2. С. 227-231.
2. Заповіт : мовами народів світу. Київ : Наукова думка, 1989. 248 с.
3. Зарицька Т. Новий етап освоєння поезії Тараса Шевченка: переклади Віри Річ. *Шевченкознавчі студії*. 2013. Вип. 16. С. 283–291.
4. Зорівчак Р. Сприйняття особистості та творчості Тараса Шевченка у Великій Британії. *Всесвіт*, 2011. № 3/4. С. 211–215.
5. Косів Г. Віра Річ. Творчий портрет перекладача. Львів : Піраміда, 2011. 264 с.
6. Шевченко Т. Вибрана поезія. Живопис. Графіка. Київ : Мистецтво, 2007. 607 с.
7. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / редкол.: М.Г. Жулинський та ін. Київ : Наукова думка, 2001. Т. 1. 781 с.
8. Taras Shevchenko. Selected poems. Paintings. Graphic works. Kyiv : Mystetstvo, 2007. 607 p.
9. Voynich E. L. Six Lyrics from the Ruthenian of Taras Shevchenko, also The Song of the Merchant Kalashnikov from the Russian of Michail Lermontov. Rendered into English verse with a biographical sketch by E. L. Voynich. London :1911 (the Vigo cabinet series), № 86. 63 p.

УДК 82.09Шев + 351.858(477)

Близнюк Олександр Андрійович,
провідний зберігач фондів,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0009-0004-4918-1102

ДЖЕРЕЛОЗНАВЧИЙ АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНОЇ ШЕВЧЕНКІАНИ З ФОНДІВ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА

У статті досліджується реценція західних шевченкознавців творчості Тараса Шевченка на основі аналізу матеріалів з фондів Шевченківського національного заповідника. Засобами джерелознавчого аналізу автором вивчається сприйняття та інтерпретація творчості видатного українського поета і художника за кордоном. Зроблено акцент на сучасній актуальності Шевченкових ідей, особливо в умовах російсько-української війни, а також художньому, літературному та інтелектуальному внеску Шевченка, який продовжує резонувати через культурні та мовні кордони. Результати дослідження дають можливість виявити ключові тенденції сприйняття та впливу постаті Тараса Шевченка на культурні процеси в Україні та світі, а також ролі поета у формуванні образу України за кордоном.

Ключові слова: Тарас Шевченко, національне відродження України, творчий внесок Шевченка, культурні кордони.

Blyznjuk Oleksandr,
Leading Fund Custodian,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0009-0004-4918-1102

SOURCE-SCIENTIFIC ANALYSIS OF FOREIGN SHEVCHENKIANA FROM THE FUNDS OF THE SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE

The article examines the reception of the works of Taras Shevchenko by Western Shevchenko scholars based on the analysis of materials from the funds of the Shevchenko National Reserve. By means of source analysis, the author studies the perception and interpretation of the work of an outstanding Ukrainian poet and artist abroad. Emphasis is placed on the continuing relevance of Shevchenko's ideas, especially in the context of the Russo-Ukrainian war, as well as Shevchenko's artistic, creative and intellectual contribution, which continues to resonate across cultural and linguistic boundaries. The results of the research make it possible to identify key trends in the perception and impact of Taras Shevchenko's work on cultural processes in Ukraine and the world, as well as the poet's role in shaping the image of Ukraine abroad.

Key words: Taras Shevchenko, national revival of Ukraine, Shevchenko's creative contribution, cultural boundaries.

Актуальність теми дослідження. Тарас Шевченко – видатна постать вітчизняної культури, символ боротьби за національну свободу та самовизначення українського народу. Звернення до його творчості особливо зростає в умовах російсько-української війни, сприяє формуванню національної свідомості, зміцненню національної ідентичності та усвідомленню національної гідності.

Історично так склалося, що в усі епохальні часи для збереження української державності народ знову і знову звертається до постаті та слова Кобзаря. Для українських емігрантів Тарас Шевченко був невидимою ниткою, яка зв'язувала їх із батьківщиною та давала сили на чужині. І нині наша країна вкотре виборює, зі зброєю в руках, право на мирне життя у контексті мирного співіснування європейської спільноти. Мільйони українців знову опинились за межами своєї держави. І знову на сторожі національних інтересів стоїть Шевченкове слово, його ідеї, які промовляє Кобзар до співвітчизників різними мовами та у різних куточках світу. Через призму поглядів Тараса Шевченка та інтерпретації його постаті, нації, що прийняли у себе біженців від війни в Україні, пізнають культуру та ментальні риси нашого народу. Особливий інтерес, у контексті цієї статті, становить аналіз шевченкознавчих праць, виданих за кордоном дослідниками, що мають українське коріння. Адже розуміння ментальних особливостей української душі та оточення автора, дозволяє під новим кутом зору оцінити життєвий і творчий шлях Великого Кобзаря у контексті загальносвітових соціокультурних, історичних, політичних та літературно-мистецьких тенденцій як минулого, так і сучасності.

Аналіз досліджень і публікацій. Першими матеріалами, що започаткували наукове шевченкознавство за межами України стали рецензії на «Кобзар» 1840 року, які вийшли друком у періодичних виданнях тогочасної Російської імперії. Згодом джерельну базу поповнили десятки тисяч статей і сотні ґрунтовних монографій як в Україні, так і поза її кордонами, присвячених різним аспектам життя та багатогранної творчої діяльності Тараса Шевченка.

Питання інтерпретації постаті, творчості та поглядів Великого Кобзаря неодноразово ставало джерелом дослідження багатьох вчених, літературних критиків, мистецтвознавців. Так, серед відомих зарубіжних дослідників, чії праці представлені у фондовій колекції Шевченківського національного заповідника, можна назвати Ірину Гузар (Канада–Україна), Пола Роберта Магочі (США), Майкла Найдана (США), Марка Павлишина (Австралія) та інших.

Мета дослідження. Мета статті полягає в розкритті та оцінці наукових досліджень зарубіжних шевченкознавців українського походження творчості Тараса Шевченка, його ролі у формуванні національної свідомості та культурного діалогу між народами, а також у визначених можливих практичних застосуваннях цього досвіду для зміцнення міжнародного співробітництва в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу. З XIX століття й до сьогодні Тарас Шевченко залишається найвпливовішою фігурою в українській культурі та літературі. Поруч із цим його творчість має широкий «міжнародний діапазон» та перебуває в міжкультурній комунікації з англійськими, ірландськими, німецькими, італійськими митцями, яким притаманна суголосність тематики, ідей і мотивів творчості. Так, зокрема, перекладач, доцент Ірина Гузар, праці якої були присвячені українсько-німецьким культурним і літературним зв'язкам, порівнює творчість двох видатних письменників – Тараса Шевченка та Йоганна Вольфганга фон Гете. Дослідниця розглядає їх творчу спадщину в контексті епохи та аналізує

спільні риси, відмінності їхнього світобачення. Однією з основних спільних рис, відзначених Іриною Гузар, є прагнення обох письменників до вільного творчого вираження своїх почуттів та ідей, відмова від стереотипів і традицій [2, с. 20–22]. На думку дослідниці, обидва письменники використовували природу як джерело натхнення та символічну базу, а також прагнули висловити свої погляди на соціальні та політичні проблеми свого часу. Авторка також відзначає відмінності у світогляді та засобах вираження естетичних та філософських ідей у Тараса Шевченка та Йоганна Вольфганга фон Гете. Зокрема, український поет особливо гостро сприймає питання національної ідентичності та проблему збереження культурної спадщини, що знаходить відображення у його творчості. Тоді як німецький поет більше зосереджується на загальнолюдських питаннях та філософських проблемах [2, с. 136–140]. Ірина Гузар зазначає, що обидві постаті є відомими, проте їхні творчі підходи та художні методи досить різні. Йоганн Гете писав переважно про ідеї, філософію, любов та романтику, тоді як Тарас Шевченко акцентував свою увагу на соціальних проблемах та народному житті. Водночас, обидва поети ділили спільну віру в гармонію природи й людини. Вони також вважали, що мистецтво може бути інструментом зміни світу, прославлення духовної культури та національної ідентичності [2, с. 216–223].

Характеризуючи митців, Ірина Гузар називала їх «Бідермаєрівські люди», адже вони творять ідилію з найдрібніших радощів буденного життя [1, с. 69].

Зокрема, Анастасія Павлишин, звертає особливу увагу, у контексті джерелознавчого аналізу праць Ірини Гузар, зокрема на втілення класичного розуміння Тарасом Шевченком концепту «Волі» як національної, так й індивідуальної. Наголошуючи на тому, що так само як грецьку культуру поневолила азійська, так і українську – російська [5, с. 198]. Зі свого боку Ірина Гузар порівнює це явище із кріпацтвом, яке запровадила Російська імперія в Україні. Дослідниця вважає, що і Тарас Шевченко, і Йоганн Гете були втіленням національної ідеї, захисниками рідної культури з певним характером універсальності та «вселюдськості». Важливим для розуміння «Волі» є її втрата чи відсутність. Тарас Шевченко високо цінує «волю-свободу» та прославляє на всі лади. Силу, «волю-свободу», «справедливість-закон» він розглядає як взаємопов'язані державотворчі елементи. Як відомо, у античності ознака варварства – це брак свободи і небажання її здобути, а для Тараса Шевченка найбільшим нещастям у людському житті була втрата свободи [5, с. 199]. Особливо актуальними у контексті сучасних реалій є висновки Ірини Гузар про поділ Тарасом Шевченком так званих «втрачених людей» на дві групи: перші – це несвідомі негідники (до них відносять «блудних синів»); до другої групи – бестіяльські (до них він відносить варварів, людодів, царів та їх свиту, зрадників своєї рідної країни, москалів) [5, с. 198].

Загалом, дослідження Ірини Гузар демонструє, що ключові компоненти німецької (представником якої є Йоганн Гете) та української (Тарас Шевченко) культури, незважаючи на їх унікальність та національний колорит, мають багато спільного, зокрема і в прагненні віднайти ідилію у світі протиріч, що, в умовах сучасних українських реалій посідає важливе значення в геополітичному просторі.

У контексті діалогу культур, їх міждержавної комунікації особливий інтерес становлять шевченкознавчі праці вчених українського походження – Пола Роберта Магочі та Майкла Найдана [3;4].

Пол Роберт Магочі – відомий канадійський літературознавець та критик української літератури, який зробив вагомий внесок у дослідження творчості Тараса Шевченка. У своїх працях науковець зосереджується на аналізі релігійних мотивів в поезії Великого Кобзаря та його впливі на формування української національної свідомості. Пол Магочі розглядає Тараса Шевченка як теолога, який відстоював глибокі релігійні переконання та сприймав світ у категоріях добра та зла. Зроблені ним висновки доводять, що Тарас Шевченко не просто відтворював релігійні мотиви, але й проводив дослідження, розуміючи їх значення та сенс. Крім того, Пол Магочі аналізує вплив творчості Тараса Шевченка на українську культуру та національну ідентичність [3, с. 321–325], досліджує процес перетворення його постаті на своєрідний символ національного відродження, а його поезії – на підґрунтя для формування української політичної нації та національної свідомості. У своїй праці «A History of Ukraine» автор визначав символізм Шевченкового світобачення та вплив його творчості на українську та світову культуру. Унікальність авторської інтерпретації полягає у тому, що він здійснив опис та аналіз епохальних подій та впливу на них ключових вітчизняних та закордонних постатей не з етнічної, а з мультиетнічної точки зору – взяв за основу не сам український народ, а географічну територію України в її сучасних кордонах, та описував історичні перипетії усіх народів, що населяли і зараз населяють цю територію. Це дозволило автору розглянути українську культуру з позицій мультикультуралізму, тобто українським вважається не те, що є українським за його базовими ознаками (створене українською мовою тощо), а те, що створено на території України [8, с. 117–124].

Особливу увагу вчений приділяє дослідженню освітнього компоненту в українських та американських університетах, зокрема, щодо включення до навчальних програм творів Тараса Шевченка та їх впливу на становлення національно свідомої особистості, здатної до співжиття у мультикультурному просторі.

Загалом дослідження Пола Магочі допомагає не лише розкрити різні аспекти творчості Тараса Шевченка, її значення як для світової, так і національної культури, а й відкриває нові глибини в розумінні його творчості через репрезентацію множинності поглядів і багатоманітності уявлень стосовно тих чи інших подій, явищ та процесів української історії.

Слід зауважити, що значний інтерес у контексті полікультурної комунікації становлять дослідження Майкла Найдана – професора університету Пенсильванії, який спеціалізується на українській літературі. Майкл Найдан є автором численних публікацій з історії української літератури, у тому числі й шевченкознавчих досліджень. Зокрема, один із розділів його книги «Ukrainian Literature in the Twentieth Century: A Reader's Guide» висвітлює значення постаті та творчості Тараса Шевченка, а також його внеску в українську літературу. Незважаючи на те, що літературна творчість Тараса Шевченка не є центральною темою книги, йому автор присвячує особливу увагу, наголошуючи на його ролі у становленні та подальшому розвитку української літератури та культури XIX–XX століть. Так, зокрема, у розділі, де аналізуються особливості розвитку української літератури на початку XX століття Майкл Найдан наголошує на впливі творчості Тараса Шевченка на зростання українського модернізму, а також на українську літературу кінця XIX–XX століть. Відтак, у контексті літературних процесів минулого століття творчість Тараса Шевченка розглядається автором і з позицій радянського літературознавства,

зокрема, визначається символізм як самої його постаті, так і його творчої спадщини, яка, за твердженням автора, систематично піддавалася політичним маніпуляціям [4, с. 2–23].

Майкл Найдан як перекладач Шевченкової творчості зумів більш глибоко відчувати смислове таїнство його словесних конструкцій та опосередковано представити для англомовного читача розуміння місця й ролі Шевченкового слова не лише для української нації, а й для більш глобальних літературно-мистецьких, соціокультурних та політичних площин. І як наслідок праці шевченкознавця, вже протягом кількох століть, творчість Великого Кобзаря має значний вплив на літераторів наступних поколінь, які є носіями української національної свідомості та ідентичності як на території України, так і поза її межами.

Яскравим представником українського походження, інтегрованим у культурний простір австралійського континенту, є професор Марко Павлишин. Будучи головою осередку Наукового товариства імені Шевченка (далі – НТШ) у Австралії та водночас дійсним членом НТШ у штаті Вікторія, особливе місце відводив ролі Тараса Шевченка та його творчості у сприянні українській національній ідентичності та політичному об'єднанні українців по всьому світу. На думку професора, саме Шевченкова поезія «кристалізувала національну систему символів, [...] відділила національне Я від Іншого, ідентифікувала символічні для нації красвиди (степ, могила), долі (колоніального нівечення й антиколоніальної боротьби) та історії (стихійних народних повстань та зрад з боку суспільних еліт) [6, с. 36].

У книзі «The Ukraine: A History» дослідник звертає увагу на важливість Тараса Шевченка як символу української національної свідомості, визначає його участь у сприянні розвитку українського літературного й культурного спадку та вплив на національно-визвольний рух кінця XIX–початку XX століть, зокрема, на створення Революційної української партії (РУП) та подальший розвиток національно-демократичного руху. Відтак, автор підкреслює особливу роль Тараса Шевченка та його ідей, закодованих у слово, у боротьбі українського народу за свою державність. Так, у розділі «Символи та національна ідентичність» автор зазначає, що Тарас Шевченко став одним із найбільш відомих символів української національної боротьби, а його поезія – важливим засобом формування української національної ідентичності [7, с. 36–37]. І слід визнати істинність цих тверджень, адже у всі епохальні для України періоди історії, консолідуючим та мотивуючим чинником знову і знову виступає Шевченкове слово.

Неабиякий науковий інтерес для розуміння ролі і місця Тараса Шевченка у контексті українського та світового літературного процесу становлять розділ «Література та національна свідомість» із книги «The Ukraine: A History», у якому автор визначає його вплив на розвиток української літератури, зокрема на зародження модерної української поезії [7, с. 97–101] та «Національне відродження», у контексті якого вчений розглядає Тараса Шевченка як важливий символ українського національного відродження кінця XIX–початку XX століть [7, с. 121–123].

В умовах російсько-української війни та нових геополітичних реалій особливої ваги набуває трактування Марком Павлишином ролі і значення Тараса Шевченка у процесі національного відродження та його поглядів на

державотворчі процеси України. На думку вченого, «Тарас Шевченко вийшов за межі європейської літературної парадигми у вражаючий спосіб і подав зразок національної ідентичності, яка не була європейською, бо Європа бачилася йому настільки залученою до російського імперського проекту, що заслуговувала лише на осуд і сарказм» [6, с. 75]. Зокрема, професор наголошує, що Тарасу Шевченку вдалося створити риторичну й символічну основу для виключної ідентифікації з українською етно-культурною нацією, невід’ємною складовою якої був і він сам.

Зокрема, у поезії «І мертвим, і живим, і ненарожденним землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» (1845) Тарас Шевченко протиставляє власну й чужу мудрість і висміює тих земляків, які захоплюються чужими ідеями, відкидаючи власне, національне [9, с. 348–354]. У контексті тогочасних історичних реалій гнів Шевченкової поезії був звернений, передусім, супроти Російської імперії, її офіційних представників та місцевих колаборантів, а от Європу, на думку Марка Павлишина, він розглядав як учасницю змови з Росією [6, с. 76-77].

Висновки. Отже, циклічний хід історії вкотре поставив Україну та її народ на межу існування власної державності й виборювання належного місця у світовому геополітичному просторі. Вже впродовж двох століть на сторожі українського буття, збереження самобутності, ідентичності та державності стоїть величне Шевченкове слово. Це слово у XIX столітті протистояло імперському режиму, з цим словом сьогодні українські воїни йдуть у бій за свою рідну землю. Через призму Тарасових поглядів, ідей та символів сьогодні Україну пізнає світ. А зарубіжні шевченкознавці, філологи, історики, що мають українське коріння, засобами того ж поетичного слова Кобзаря, його ідей інтегруються у конструкцію всесвітньо-цивілізаційних процесів. Шевченкова спадщина стала дорогоцінним ланцюгом у віковому намаганні нації зберегти свою ідентичність та духовну цілісність.

Завдяки Тарасу Шевченку, українське слово стало символом сили, незламності та національної гідності. Він увінчав власним життям і боротьбою державний ідеал, підкреслюючи значущість мови, культури та історії для формування національної свідомості. Його творчість актуальна і нині, коли Україна знову стає на захист своєї територіальної цілісності.

Зарубіжні вчені, які вивчають та популяризують спадщину Тараса Шевченка, не тільки допомагають розуміти його творчість з більш широкої перспективи, але й проникають у структуру загально цивілізаційних змін, збагачують світовий культурний дискурс важливими ідеями, утверджують загальнолюдські цінності: національної гідності, вільної творчості і нескореності перед тиранічними режимами.

Список використаних джерел:

1. Гузар І. Шевченко і Гете (до 250-ліття від дня народження Гете і 185-ліття від дня народження Шевченка). Торонто : Наукове товариство ім. Шевченка Канада. 216 с.

2. Husar I. Die weltweite wirkung der Deutschen Weimarer Klassik Schewtchenko und Goethe. Donetsk : Nord Kompjuter, 2001. 272 p.

3. Magocsi P. R. A History of Ukraine. Toronto. Buffalo. London: University of Toronto Press, 1996. 811 p.

4. Naydan M. *Ukrainian Literature in the Twentieth Century: A Reader's Guide*. London, 1994. 292 p.
5. Павлишин А. Гармонія як естетична категорія у творчості Тараса Шевченка та Йоганна Гете. *Культурологічний альманах*. Вип. 1, 2023. С. 194–201.
6. Павлишин М. Література, нація і модерність. *Університетські діалоги*. №18. [Львів. Центр гуманітарних досліджень]. Київ: Смолоскип. 2013. 88 с.
7. Pavlyshyn Marko. *The Ukraine: A History*. Toronto, 2002. 335 p.
8. Plokhy S. Between history and nation: Paul Robert Magocsi and the rewriting of Ukrainian history. *Nationalities Papers : The Journal of Nationalism and Ethnicity / Department of History, Harvard University, Cambridge, MA, USA*. Volume 39 Issue 1. January 2011. P.117–124.
9. Шевченко Т. Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. Т. 1: Поезія 1837–1847. Київ : Наукова думка, 2003. С. 348–354.

УДК929.52Шев+75(477)

Алла Володимирівна Яхімович
старший науковий співробітник відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID:0000-0001-8501-0344

РАНО ЗГАСЛИЙ ТАЛАНТ

(до 125-річчя з дня народження художника Якова Шевченка)

Стаття містить загальний огляд дослідження родоводу Тараса Шевченка по його братах і сестрах, інформацію про Івана Андрійовича, Тимофія Петровича та Якова Тимофійовича Шевченків – родичів поета по братові Микиті, короткий аналіз мистецьких творів Якова Шевченка.

Ключові слова: родовід, Тарас Шевченко, Яків Шевченко, художні твори.

Alla Yakhimovych,
Senior Researcher Fellow,
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID:0000-0001-8501-0344

THE EARLY FADED TALENT

(to the 125th anniversary of the birthday of artist Yakiv Shevchenko)

The article contains a general overview of the study of Taras Shevchenko genealogy based on his brothers and sisters. In particular, information about Ivan, Tymofii and Yakiv Shevchenko (relatives of the poet from the side of his brother Mykyta). The article consists also an analysis of Yakov Shevchenko artistic works.

Key words: genealogy, Taras Shevchenko, Yakiv Shevchenko, works of art.

Актуальність теми дослідження. У зв'язку із посиленням інтересу до вивчення історії України дедалі більшої актуальності набувають дослідження родоводів видатних особистостей. Адже історія конкретної родини, особливо якщо вона відома однією чи кількома особистостям, котрі мали значні досягнення у певних галузях суспільної діяльності культури, мистецтва тощо складає історію держави. На особливу увагу дослідників заслуговує родина Тараса Шевченка – геніального поета і художника, одного із творців сучасної української нації, вплив якого на мільйони своїх співвітчизників важко переоцінити.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженням родоводу Тараса Шевченка по лінії його братів і сестер займалися українські історики, науковці і родичі поета. Один із перших біографів Тараса Шевченка – український літературознавець, педагог, мемуарист Михайло Чалий у 1882 році видав книгу «Жизнь и произведения Тараса Шевченко», що принесла йому широку популярність в українських колах й не лише. Ця книга довго вважалася найкращою біографією Кобзаря.

Олександр Кониський – письменник, історик літератури, публіцист, критик десять років життя присвятив створенню книги «Тарас Шевченко – Грушівський: Хроніка його життя» (перші видання 1898 р., 1901 р., перевидання 1991 р., 2014 р.).

Спогади про Тараса Шевченка залишили Григорій Честахівський, український маляр, приятель поета. Олександр Лазаревський – історик, друг Тараса Шевченка, був поряд з ним до останнього дня життя поета і бачив його за півдоби до кончини, першим зібрав матеріали з історії його дитинства. У 1863 році Михайло Лазаревський в журналі «Основа» зробив першу спробу систематизувати деякі біографічні відомості, що пов'язані з родиною Шевченка. У нарисі він скористався спогадами молодшої поетової сестри Ярини. Це започаткувало низку досліджень, які тією чи іншою мірою стосуються родинних зв'язків Тараса Шевченка, а головними джерелами інформації стали розповіді поетових близьких. Дмитро Красицький, правнук Катерини Красицької, рідної сестри Тараса Шевченка є автором біографічних повістей, оповідань і нарисів про Кобзаря, серед яких: «Дитинство Тараса», «Юність Тараса» (1959 р.), «Тарас – художник» (1971 р.), «Смерть і похорони Шевченка», «Великий Кобзар у пам'яті народній» (1961 р.), «Тарасова земля», «Дітям про Шевченка» (1962 р.), «Роздуми над словом Шевченка» (1963 р.), «Тарасові світанки» (1967 р.), «І оживе добра слава» (1986 р.) та інші.

Дмитро Красицький спільно з Людмилою Красицькою (прапраонукою Тараса Шевченка по лінії його старшої сестри Катерини), президентом Всеукраїнського благодійного культурно-наукового фонду Т. Шевченка, авторкою поетичних збірок «Причастя» (1996 р.), «Листопад тисячоліття» (2001 р.), «Тут на нашому кутку» (2006 р.), а також низки статей у періодиці з питань шевченкознавства, брав участь у написанні циклу публікацій до книги «Гілки Шевченкового роду» (1987 р.).

Мета дослідження – розкрити життєвий та творчий шлях Якова Тимофійовича Шевченка, правнука Тараса Шевченка по лінії його рідного брата Микити.

Виклад основного матеріалу. У великій Шевченковій родині збереглося багато цікавих переказів. Нині їх чують від своїх дідусів та бабусь наймолодші, вже у сьомому та восьмому поколінні, нащадки великого поета. Слухають і радо долучаються до знань про свій рід – козацький, мужній, правдивий. Зауважимо, що у Шевченковому роді, який налічує вже близько тисячу нащадків, чимало талановитих особистостей, які мають хист до музикування, літератури, малювання. До таких особистостей самородків-художників, які через несприятливі життєві обставини не змогли повністю реалізувати себе у творчості, належить Яків Тимофійович Шевченко (Рис. 1).

Рис. 1. Яків Тимофійович Шевченко (1898–1916)

Народився він у жовтні 1898 року в селі Кирилівка (нині село Шевченкове, що на Черкащині). Яків зростав допитливою дитиною. Ще під час навчання у двокласній церковноприходській школі зародилася в нього невгамовна пристрасть до малювання. Він малював на папері й на класній дошці, на партах і стінах, за що й перепадало йому від учителя. Талант потрібно було розвивати. Але його батько Тимофій Петрович не надавав значення здібностям сина, і навіть не мав грошей, щоб купити папір. У 1910 році за організацію селянського страйку в панській економії, розповсюдження забороненої літератури та агітацію проти царизму батька заарештували. Він перебував майже рік під слідством у Звенигородській в'язниці, а після суду його було відправлено у заслання на три роки до Карелії. У Центральному державному архіві Карелії зберігаються матеріали про політичного засланця Тимофія Петровича Шевченка, у яких зазначено, що Тимофій Шевченко приходився Тарасу Шевченку онуком по лінії його старшого брата Микити. Цього селянина Звенигородського повіту за діяльність, спрямовану проти царизму було вислано до Олонецької губернії під гласний нагляд поліції. Тимофій Петрович Шевченко був доставлений 8 червня 1911 року в село Падани Повенецького повіту. Було йому тоді 40 років. В Україні залишилися дружина і четверо дітей. Важко доводилося засланцю Тимофію Петровичу. Як свідчать документи, допомоги від казни він не отримував, а на прожиття заробляв теслярськими роботами і розпилюванням дров, працював на чавуноливарному заводі, який знаходився в 18 верстах від села Падани. У серпні 1912 року його відправили на нове поселення, ще далі, в село Данилове, щоб він звідти не зміг втекти. Лише через два роки, у 1914 році, Тимофій Шевченко був звільнений із заслання та виїхав в Україну.

Незважаючи на родинне лихо, батькове заслання, після закінчення приходської школи Яків Шевченко відразу вступає до щойно відкритого чотирикласного «Высшечнального городского училища». Учитель малювання Лукіян Вольський відразу помітив мистецьке обдарування нового учня. Він поза програмою вчив його малювати олівцем з натури і писати олійними фарбами. Батьківська хата поповнювалася малюнками та картинами Якова. На одній із них було зображено сільський краєвид: розлога верба на першому плані, а далі над невисокою кручею – річечка посеред луку і ставок. У хаті на покуті, обабіч ікон, висіли портрети Тараса Шевченка, дідуся, бабусі та етюди сільських околиць. Яків виконав малюнок того місця, де стояла хата великого Кобзаря. Він не міг і дня прожити без улюбленого заняття. Коли друзі запрошували його погуляти – відмовлявся. Щодня малював запопадливо, поспіхом, немов востаннє. За переказами нащадків відомо, що Яків малював також і дуже красиві ікони.

Після закінчення училища в 1915 році Якова Шевченка разом з іншими забирають до школи прапорщиків і терміново готують на фронт. Через рік, уже прапорщиком, з'явився він додому і відбув у діючу армію. У травні талановитий юнак загинув від німецького снаряда. Прожив він лише 18 років. На пам'ятнику братського військового цвинтаря викарбовано його ім'я: «Яків Тимофійович Шевченко. 1898–1916». Рідні одержали речі сина – шинелю та шаблю.

Малюнків Якова Шевченка збереглося не багато. У Національному заповіднику «Батьківщина Тараса Шевченка», що в селі Шевченковому на Звенигородщині зберігається саморобний альбом з роботами Якова Шевченка, в якому вміщено сім олівцевих робіт. Це та невелика художня спадщина, яка дає нам, на жаль, неповне уявлення про цього художника. Неповторний, власний стиль

простежується в цих малюнках, зокрема в портреті Кобзаря Багато митців малювали портрети Тараса Шевченка, але не всі зуміли передати силу волі й духовну напругу геніального поета так, як це передав його юний родич – Яків Шевченко. На портреті Тарас Шевченко зображений без шапки, в кожусі, з «твердим» поглядом. Така вдала інтерпретація Яковом Шевченком образу поета не від завченості прийомів, не від всебічного знання композивання на папері обличчя або розуміння людської психології, а від природного, духовного зв'язку митця з поетом. Таким глибокомислячим знали автора «Кобзаря» його родичі, односельці, всі люди. Таким його розумів і молодий митець.

Одним із малюнків художника є «Первісний пам'ятник, де була хата батьків Тараса Шевченка» (Рис. 2). Олександр Кониський у книзі «Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя» згадував: *«Хата Шевченкових батьків, як знати по останках печища і іншого, що я бачив в 1892 р., була невеличка, звичайна хата убогого селянина, ступнів 7-8 в довжину да ступнів 6 завширшки...»* [1, с. 32].

Рис. 2. Шевченко Я. Первісний пам'ятник на місці, де була хата батьків Тараса Шевченка

У 1925 році внучата племінниця Тараса Шевченка по брату Микиті Людмила Прокопівна Шевченко у журналі «Україна» опублікувала спогади про садибу, на якій вона (так як і Тарас Шевченко) виростала: «В ріднім селі Т. Г. Шевченка, Кирилівці, досі носить назву «батьківщини» маленький садочок в садибі онуків поета – дітей Прокопа Микитовича, брата Тарасового. На тім місці стояла хата батьків Тарасових, котру він описав у своїх оповіданнях та змалював у своїм альбомі. Вона згоріла літ 35 тому. Від пожежі зацілили дві посмалені ікони, стіл і дубовий ослін, на якому малим спав Тарас, і навіть останній раз, коли приїжджав у Керелівку, просив сестри постелити на «складнім полу», щоб пригадать дитячі літа. Ці речі і досі знаходяться в тій садибі у мого брата Харитона Прокоповича на погорілиці пороблено грядки та насаджено було шовковиць та вакацій. *Прокіп Микитович, котрому належала ця садиба, все своє життя мріяв збудувати «капличку», де була б адресна книжка записів відвідувачів, яких було дуже багато»* [3, с. 3].

Після смерті батьків Тараса Шевченка господарство і все подвір'я перейшло до найстаршого сина Микити, який поділив його між двома синами –

Петром і Прокопом. Минули часи. У хаті вже давно ніхто не проживав, бо родичі по старшому братові Микиті мали поруч іншу хату. І вони, щоб якось означити місце розташування хати батьків поета, у 1908 році на місці цієї хати поставили перший пам'ятний знак – жорнове коло з написом: «Тут була хата Тараса Григоровича Шевченка». Петро Микитович і Прокіп Микитович разом з письмовими свідченнями залишили і графічні схеми розміщення споруд на садибі, які, незважаючи на недосконалість зображень, усе-таки дають певні уявлення про планування двору й про розміри садибної ділянки. У 1924 році на цій садибі поряд із млиновим колом було встановлено погруддя Тараса Шевченка, а незабаром село Керелівку перейменували на Шевченкове. 1935 року розгорнулося будівництво літературно-меморіального музею Тараса Шевченка, який відкрили у 1939 році.

Привертає увагу ще один малюнок Якова Шевченка – «Подвір'я діда Прокопа» (Рис. 3).

Рис. 3. Шевченко Я. Подвір'я діда Прокопа Микитовича Шевченка

Як відомо з історичних джерел, цю садибу було придбано близько 1818 року у селянина Хоми Тетерюка за 200 карбованців асигнаціями. Спогади про це дворище залишив праонук Хоми Тетерюка – Семен Тетерюк, в яких згадував, що та хата належала його прадідові, яку батько Тараса, Григорій Іванович Шевченко, переїхавши із села Моринці в рідне село Кирилівка, купив у нього. Хата стояла причілкою до вулиці, де було одне вікно, на схід сонця вікон не було, а на захід були двері і двоє вікон. На причілку хати росла яблуня і квітник. Попід хатою тягся глибокий і довгий аж до воріт льох, у якому до краю не можна було й пройти від нехватки свіжого повітря. Семен із племінником Шевченком Прокопом Микитовичем, який проживав на цій садибі і в цій хаті, лазили в той льох і бачили на його стінах намальовані півники, коники та інші малюнки, які, з переказів старших, казав Прокіп, малював дядько Тарас, ще як був хлопчиком.

Малюнок Якова Шевченка «Стовбур дерева на садибі Петра Микитовича Шевченка» (Рис. 4) – це ще одна робота, що входить до саморобного альбому. Петро Микитович Шевченко – племінник Тараса Шевченка по лінії рідного брата

Микити, був довгожителем, зустрічався із поетом під час останньої його подорожі по Україні у 1859 році. А у травні 1861 року брав участь у похороні Тараса Шевченка у Каневі, також допомагав каменярям мурувати склеп могили Шевченка.

Рис. 4. Шевченко Я. Стовбур дерева на садибі Петра Микитовича Шевченка

Незважаючи на нечисельну художню спадщину Якова Шевченка, яка збереглася можна зрозуміти, що він безперечно мав талант художника. Дослідники зазначають, що Яків Шевченко «від учителя встиг лише дізнатися про азбуку малювання, а вроджена творча уява, не обмежена рамками жодної малярської школи, допомагала йому передавати на папір побачене так, як того просила душа» [4, с. 330].

Висновки. Незважаючи на короткий життєвий шлях, Яків Шевченко встиг заявити про себе як про талановитого художника, котрий заслуговує на те, аби про нього згадати у контексті низки талановитих й мистецькі обдарованих представників великого Шевченкового роду, який у своє чергу репрезентує Великий Український Рід.

Список використаних джерел:

1. Кониський О. Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя / упоряд., підгот., тексти, передм., приміт., покажч. В. Л. Смілянська. Київ : Дніпро, 1991. 702 с.
2. Красицька Л. Родовід Шевченка. *Шевченківська енциклопедія* : в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка ; редкол. : М. Г. Жулинський (гол.) [та ін.]. К., 2015. Т. 5 : Пе–С. С. 500–506.
3. Шевченко Л. Україна. Київ. 1925. №№ 1–2. С. 3.
4. Шевченко Тарас: Життя і творчість у документах, фотографіях, ілюстраціях / авт.–упоряд. : В. Х. Косян, Г. П. Паламарчук, О. І. Паляничко, К. В. Чумак. Київ : Рад. школа, 1991. 336с.
5. Яхімович А. Не судилось... *Чернеча гора*. 1995, №2-3. С. 7.
6. Яхімович А. Родовід Тараса Шевченка в його нащадках. *Зб. нарисів про родичів Тараса Шевченка*. 2-ге вид., доп. Дніпро: вид. Обдимко О. С. 2021. 146 с.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО
LITERARY STUDIES

УДК 82.09:801.73(574)

Светлана Викторовна Ананьева,
кандидат филологических наук,
заведующая отделом международных связей и
мировой литературы, ассоциированный профессор,
Институт литературы и искусства имени М. О. Ауэзова,
(Алматы, Казахстан)

ORCID: 0000-0001-7349-1590

Альмира Кайыртаевна Калиева,
кандидат филологических наук,
заместитель генерального директора по науке,
Институт литературы и искусства имени М.О. Ауэзова,
(Алматы, Казахстан)

ORCID: 0000-0003-2645-0918

ПАМ'ЯТЬ О ПИСАТЕЛЯХ: ЭСТЕТИКА ДИАЛОГА

Эстетика воздействия в современном литературоведении основывается на теории диалога не только между автором художественного произведения и читателем, но и на более глубоких выстраиваемых отношениях между автором и писателями, которых он в своем тексте цитирует, упоминает, к творчеству которых обращается. Взаимоотношения автор – традиция, автор – читатель значимы в рамках культурно-исторического подхода к анализу произведения и герменевтики восприятия текста. Симпатии и антипатии читателей не отражаются на подсистеме автор – предшествовавшие писатели. В данной статье анализируются аспекты обращения Г. Бельгера и И. Щеголихина к опыту своих предшественников – классиков казахской и мировой литературы.

Ключевые слова: *воздействие, текст, диалог, адресат, читатель, автор, роман-эссе.*

Svetlana Ananyeva,
Candidate of Philological Sciences (Ph. D.),
Head of the Department of International Relations and World
Literature, Associate Professor,
Institute of Literature and Art named after M.O. Auezov
(Almaty, Kazakhstan)

ORCID: 0000-0001-7349-1590

Almira Kalieva,
Candidate of Philological Sciences (Ph. D.),
Deputy General Director for Science,
Institute of Literature and Art named after M.O. Auezov
(Almaty, Kazakhstan)

ORCID: 0000-0003-2645-0918

MEMORY OF WRITERS: THE ASTHETICS OF DIALOGUE

The aesthetics of influence in modern literary studies is based on the theory of dialogue not only between the author of a work of fiction and the reader, but also on the deeper relationship between the author and the writers who are cited in the text. The author-tradition, author-reader relationships are significant in the framework of the cultural-historical approach to analyzing a work and the hermeneutics of text perception. The sympathies and antipathies of readers are not reflected in the subsystem author – previous writers. This article analyzes the aspects of G. Belger and I. Shchegolikhin appeal to the experience of their predecessors - the classics of Kazakh and world literature.

Key words: *impact, text, dialogue, addressee, reader, author, novel-essay.*

Актуальность темы исследования. Художественная литература в своих лучших творениях верна традициям и памяти жанра. Читатель и исследователь, чтобы понять произведение и их автора, должны быть равны им или хотя бы приблизиться к уровню таланта создателя текста. Концепт *память* и литературный диалог – цементирующие основы культурных, духовных ценностей. Культура диалога в гуманитарных науках, как и в дипломатии, опирается, по мнению главного редактора журнала критики и литературоведения «Вопросы литературы» И. Шайтанова, на «один из главных законов культурного развития, сформулированный академиком А. Веселовским, как *встречное течение*» [14, с. 12]. Символично, что который год в Минске в рамках Дня белорусской письменности проводится Международный «круглый стол» «Художественная литература как путь друг к другу». Одна из последних книг из Берлина от известного издателя, переводчика великого Абая Кунанбаева на немецкий язык, большого друга казахской литературы Леонарда Кошута «Завещание поколений: “Дайте молодежи будущее!”» открывается разделом «Литература как средство сближения и понимания».

Межлитературный диалог трансформируется в диалог межкультурный и межцивилизационный. Эстетика диалога и ее отражение в творчестве конкретных писателей – область для казахстанского литературоведения не столь изученная, как другие аспекты сравнительного литературоведения.

Анализ исследований и публикаций. Наиболее важные процессы и литературные течения в национальных художественных системах, перспективное в литературных отношениях в контексте диалога культур изучены авторами коллективной монографии «Литературно-художественный диалог» [12]. Книга написана отечественными литературоведами в соавторстве с преподавателями вузов, литературными критиками и теоретиками Молдовы, России, Румынии. «Литература на современном этапе, – пишет автор «Предисловия» академик С. А. Каскабасов, – развивается ярко и интенсивно, включаясь в диалог культур, так как писатели, живущие в разных странах и имеющие различные мировоззрения, участвуют в диалоге как современники, вступают в переключку двух и более культур. Диалог становится все более явственнее, насыщеннее и весомее» [10, с. 14]. На примере обращения Абая к творениям Пушкина предлагает доктор филологических наук, профессор Ш .Р. Елеукунов «подобрать ключи к тем кладовым, где свершаются таинства взаимопроникновения ценностей в горниле творчества, образования новых произведений-“сплавов” в результате духовного и культурного обмена» [7, с. 16].

Особо важна для нас статья Г. Бельгера «Отзвуки (Шиллер – Лермонтов – Абай)» о преемственности «в едином и общем для всех народов творческом духе» [3, с. 40]. Её автор сопоставил оригинал Шиллера «с переводами Лермонтова и Абая с целью проиллюстрировать излюбленную идею о духовном родстве разноязычных великих поэтов» [3, с. 43].

Если в исследованиях литературоведов Казахстана, Татарстана, Узбекистана, вошедших в научный сборник «Абай и Навои» [1], особое внимание уделено восприятию творчества классиков мировой и национальных литератур и художественному переводу как фактору взаимодействия культур и литератур, то в коллективной монографии «Казахско-американские литературные связи: современное состояние и перспективы» [9] эстетика диалога между творчеством казахских и американских писателей становится ведущей. Авторы монографии отечественные (У. Калижанов, Б. Мамраев, С. Ананьева, К. Нарымбетова, А. Тусупова, Ж. Бимагамбетова) и американские (Р. Абазов, Н. Каффи) литературоведы выявляют и обобщают проблему генезиса и традиций в литературе путешествий, имагологический дискурс художественного текста, эволюцию жанровых форм от путевого очерка до современного политического текста, гипертекст и геопэтику. Концептуальной является идея о взаимодействии культур в художественном переводе, о диалоге казахского и американского текста.

Современное развитие компаративистики обусловлено сменой интеллектуально-философской антропологической проблематики, деколонизацией гуманитарного знания. В процессе диалога культур и литератур на страницах научного сборника «Культура в глобальном мире» [11] исследователи Беларуси, Грузии, Казахстана, Молдовы, Польши, России, Румынии, США, Татарстана, Франции выражают свое отношение к творчеству, к диалогу, основанному на принципах равноправия и признания *другого* как равного себе. «Диалог культур в духовном обогащении человечества, проблемы межкультурной коммуникации в контексте глобализации и значимости культуры как универсального консолидирующего пространства являются доминирующими» [13, с. 4].

Память о писателях, безусловно, опирается и на писательские контакты, которые «направлены на взаимодействие национальных литератур, укрепление литературных, переводческих и издательских связей, повышение имиджа литературы Казахстана в мировой издательской практике» [2, с. 145].

Цель исследования. Изменение мира детерминирует трансформацию принципов диалогичности под влиянием единого глобального коммуникативного пространства. Цель настоящего исследования – раскрыть эстетику диалогичности на примере нового, современного, углубленного прочтения эссе и статей Г. Бельгера и романов-эссе И. Щеголихина, в которых парадигма *автор – предшествующие писатели* играет особую роль. Казахские авторы постоянно обращались к классике, внимательно перечитывали художественные тексты писателей и поэтов предшествующих эпох, вступая в диалог с ними.

Научная новизна. Диалог культур играет особую роль в интеграционных процессах гуманитарной науки. Научная новизна данного исследования определяется тем, что писатель, создавая художественный образ большой силы, способен внедрять свои идеи в мир. Национальная проблематика у настоящего художника перерастает в глобальные проблемы бытия, что подтверждается

проведенным литературоведческим анализом прозы и публицистики известных казахстанских мастеров художественного слова Г. Бельгера и И. Щеголихина, книги которых активно издавались и в Германии, и в России. Память о писателях, их творчестве – неотъемлемая составная часть современного литературного процесса Казахстана. Но их художественные тексты до настоящего времени не были объектом сравнительно-сопоставительного изучения в аспекте эстетики диалога, что и предпринято авторами данной статьи.

Изложение основного материала. Представители системно-синергетического подхода к изучению художественной литературы разделяют понятия *текст* и *содержание*.

Писатель, «создавая текст, содержащий описание вымышленного мира, и снабжая его программой, обеспечивающей восприятие этого мира в качестве художественного изображения, вступает в диалог с читателем, преклоняющимся перед этим изображением. В этом случае “текст”, – подчеркивают В. Г. Зинченко, В. Г. Зусман, З. И. Кирнозе, – не переставая быть носителем информации (“содержания”), становится литературным произведением. При этом не менее конкретное лицо – читатель, открывший для себя художественность текста и преклоняющийся перед нею, предстает как ценитель литературного произведения» [8, с. 210].

Смысл художественного произведения диалогичен и символичен. Автор сам ведет диалог с читателем, но автор вступает и в сложные диалогические отношения с теми писателями, которых он цитирует, к произведениям которых обращается как в мемуарных текстах, так и в прозаических.

Известный казахстанский писатель, публицист, переводчик Г. Бельгер писал о наследии классиков казахской и мировой литератур, о современных писателях и поэтах, своих друзьях, старших коллегах. На протяжении всего своего творческого пути Г. Бельгер постоянно обращался к сокровищнице мировой культуры. Он пишет о «Дневниках» Л. Н. Толстого и романах Т. Манна. Посвящает отдельные книги М. О. Ауэзову, А. Дебольскому, Л. Кошуту и М. М. Ауэзову.

Цикл эссе Г. Бельгера «Тихие беседы на шумных перекрестках» содержит воображаемые беседы автора с памятниками Жамбылу Жабаеву, Шокану Валиханову, Абаю Кунанбаеву, Александру Пушкину, Мухтару Ауэзову, с монументом Независимости Республики Казахстан. Это своеобразный жанр, не имеющий аналогов в публицистике Казахстана. Масштабность звучания и своеобразная композиция характеризуют «Тихие беседы на шумных перекрестках», «Казахское слово» и другие книги Г. Бельгера.

«Жизнь – эпопея» (триптих) – эссе Г. Бельгера о М. О. Ауэзове. Композиция его стройна и продуманна. Эссе-триптих включает тексты: «Собеседник на все времена», «Доминанта», «Завет». Творческое кредо великого Абая: «Не для забавы я слагаю стих», по мнению Г. Бельгера, явилось доминантой, важнейшей составной частью всего многотрудного и многосложного бытия М. О. Ауэзова.

Классик казахской и мировой литературы М. О. Ауэзов на страницах эссе – живой, общительный человек. «Русская речь Мухтара Омархановича мне казалась, – пишет Г. Бельгер, – безупречной: я говорю не о ее лексической многокрасочности и сочности, как никак он выпускник Ленинградского государственного университета, его литературно-лингвистического отделения славяно-русской секции, я в данном

случае имею ввиду фонетическую, орфоэпическую окраску его речи (шутка ли, фонетикой русского языка занимался он у самого Л. В. Щербы, будущего академика!). И все же его русская речь при внимательном вслушивании в ее естественно-плавное течение обретала заметный казахский флёр, орнаментальную окрашенность, своеобразный восточный макам, а некоторые слова – казах, Казахстан и другие он произвольно произносил в явно национальной огласовке» [4, с. 47–48].

Г. Бельгер, непосредственный слушатель блистательных, ярких, неповторимых по стилистике выступлений М. О. Ауэзова, вспоминает первое из них. Это был научный доклад 26 марта 1957 года на научной конференции «Первая казахская эпопея» в Академии наук. «Плотный, немного грузноватый, лобастый смуглолицый человек спокойно и величаво пошел к трибуне». Он словно подбирал слова, благодарил докладчиков, но потом «будто выбрался из теснины на простор, речь обрела лад и склад, потекла свободно, мощно, голос окреп, глаза загорелись... посыпались, точно из рога изобилия, бесконечные названия, имена, цитаты» [4, с. 80].

Автор эссе восхищается энциклопедической образованностью оратора, умением увлечь аудиторию, широтой его кругозора: «Ауэзов, все больше и больше увлекаясь, светлея лицом, говорил о своем любимом детище, творческой лаборатории, живых, реальных прототипах и вымышленных героях, о любви, тотчас прочел по памяти длинный отрывок из «Евгения Онегина», постепенно раздвигал горизонт своего видения, орлом взмывал на крыльях красноречия, искусно ткал литературные, исторические, этнографические нити из разных эпох, проводил неожиданные параллели, будто вновь перелистывал на глазах у всех свой четырехтомный многолетний труд, объяснял смысл и значение отдельных эпизодов, картин, обращая внимание на очевидные промахи и упущения докладчиков» [4, с. 80].

В 2009 году Г. Бельгер издает книгу «Жизнь – эпопея», в которую включает ранее опубликованные эссе-триптих «Жизнь – эпопея» и статью-диптих «Энергия оригинала» о переводе романа-эпопеи М. О. Ауэзова «Путь Абая» на русский язык А. Кимом. Безусловно, читаем у Г. Бельгера: «Из XIX века в XXI-й шагнет Абай; из XX века, без сомнения – Ауэзов» [5, с. 62].

Много литературных портретов вышли из-под пера Г. Бельгера. В пятом томе собрания сочинений Г. Бельгера вслед за романом «Разлад» опубликованы литературные портреты «Мир Мусрепова», «Этюды об Абдижамиле Нурпеисове», «Аскар (памяти друга)», «Абиш», «Шесть писем Юрия Домбровского», «Когда речь заходит об Ильясе», «Уроки Бориса Раушенбаха» и другие. Много теплых слов отводится Х. Есенжанову и Г. Мусрепову в статьях, посвященных переводческому искусству. В частности, о переводах произведений Г. Мусрепова: «Переводить Габита очень трудно, но радостно».

В статьях и книгах Г. Бельгера содержатся высказывания о казахских, немецких и русских писателях, наставниках, старших товарищах, друзьях. Названия их точны и объемны: «Аймауытов айшыктары», «Мир Мусрепова», «Огнем сотворенный» (об А. Тажибаеве), «Чуткое сердце художника» (о Т. Ахтанове), «Сын Отечества» (об О. Сулейменове), «Он чутко вслушивался в тревожный пульс эпохи» (об А. Алимжанове), «С чувством братства» (к 70-летию М. Симашко) и «Воздух эпохи» (Памяти Мориса Симашко) и другие. Для каждого писателя, поэта, драматурга Г. Бельгер находит особые слова, идущие от сердца и раскрывающие его талант и человеческие качества. В каждом из

писателей и поэтов он находит то характерное, что является квинтэссенцией творчества.

К 90-летию Роберта Лейнонена Г. Бельгер публикует статью «"Рюкзак" Лейнонена». Слог отточен, характеристики емки, стиль автора неповторим: «Полунемец-полуфинн, вскормленный немецкой и русской культурой, он пришел в литературу российских немцев в 80-е годы прошлого века со своим стихотворением-балладой "Рюкзак" и сразу стал популярным. ... <...> ... С посохом в руке, с рюкзаком за спиной прошагал по городам и весям потомок германских стеклодувов, урожденный ленинградец, вошел в дом и душу каждого российского немца, находившегося в те годы на распутии. ... <...> ... Мне очень симпатичны его рассказы-воспоминания, автобиографические зарисовки, навеянные конкретными жизненными впечатлениями. И еще он художник, иллюстратор, фотограф и неутомимый путешественник» [6, с. 138–139].

В ином ключе включает в контекст романов-эссе обращения к памятникам историческим личностям, к творчеству писателей и философов И. Щеголихин. О трех визитах в Ленинград – Санкт-Петербург вспоминает автор в романе-эссе, названном строчкой лермонтовского стихотворения «Выхожу один я на дорогу...».

Во второй визит город словно не хочет отпускать алматинского гостя: «Наваждение! Почему Питер меня не отпускал? Отосплюсь и, может быть, вспомню, что же я там оставил. ... <...> ... Оставил я там свое будущее – другое. И на прощанье с благоговением прошел мимо Медного всадника. "Куда ты скачешь, гордый конь, и где опустишь ты копыта?"» [15, с. 69].

В художественных текстах И. Щеголихина на историческую тему и в повестях и романах о современной ему действительности – адресное отношение к личностям известным, судьбам писателей в том числе – явно прослеживаемая тенденция. Диалог культур и литератур – константа постоянная. Делегация из Казахстана летит на сессию ОБСЕ через Амстердам в Цюрих. И вспоминается автору-повествователю, что вблизи Цюриха, в Кюснахте жил великий психолог и философ Карл Юнг, ставивший «диагноз по воспоминаниям пациента, по его рассказу о фактах, ощущениях и представлениях. Он слушал и догадывался, что у человека дремлет "за душой", в подсознании и ставил диагноз. Юнг – задушевный доктор» [15, с. 79].

Чуть далее в тексте – об архетипах. Понятие архетипа ввел Карл Густав Юнг: «Архетип проявляется в мифах, преданиях, былинах и сказках, в народных песнях и молитвах. И, конечно же, в лучших образцах поэзии, живописи, литературы, музыки. Архетип передается от давних предков и остается в самой глубине подсознания. ... <...> ... Каждый творческий, самобытный, интересный человек живет и творит под благословенным сводом архетипа» [15, с. 83].

Кругозор научный, читательский (а каждый из авторов – Г. Бельгер и И. Щеголихин предстают в анализируемых текстах и как читатели. – С. А., А. К.) казахстанских писателей впечатляет. У каждого есть (был) учитель. Пишет И. Щеголихин об учителе К. Юнга – Парацельсе, уточняя: «(Жил в 16-м веке), тоже швейцарец, убежденный, что задача медицины – восстанавливать порядок, нарушенный вторжением тайных средств чужого духа» [15, с. 83].

И. Щеголихин вспоминает Альбера Камю и Эрнеста Хемингуэя, Кайсына Кулиева, после войны жившего во Фрунзе, Бориса Пастернака, которого случайно встретил, будучи студентом Литературного института, в Переделкино. Лето

1957 года. «Иду как-то под вечер по узкой дороге, с левой стороны дачи, а с правой картофельное поле, и вижу – навстречу человек, пожилой, просто одетый, в рубашке с закатанными рукавами. Я не сразу его узнал, но сразу запомнил взгляд – пристальный, нерассеянный, особенный. Не требовательный и не строгий, а любопытный и как бы тебя принимающий. Так он смотрел на все вокруг – на встречного человека, на дерево, на птицу, на облако. На жизнь. Нельзя было просто так пройти мимо, и я непроизвольно поклонился» [15, с. 103].

В Швейцарии были Н. Карамзин и Ф. Достоевский. В Женеве Ф. М. Достоевский писал «Идиота». Байрон написал «Шильонского узника», Вольтер – «Кандиду». В Женеве бывали Ламартин и Гюго, Лист и Вагнер, Флобер и Толстой. М. Цветаева воспитывалась в католическом пансионе в Лозанне. Помнят о великом полководце Суворове, «в городке Андерматт есть Дом Суворова». Неподалеку от Лозанны похоронен В. Набоков, «блестящий стилист как в русской, так и в английской прозе».

Размышляя о том, что круглый стол вошел в историю вместе с королем Артуром («якобы давным-давно, в Британии мудрый король Артур собрал в своем замке дерзких, непокорных и погрязших в распрях рыцарей и, чтобы они не дрались за место, усадил их отныне и навсегда за круглый и прочный дубовый стол. И все стали говорить на равных»), И. Щеголихин задается вопросом, озадачивая читателя: «А сколько тысячелетий круглому столу в юрте кочевника? И сколько самой юрте, тоже круглой и с круглым отверстием в куполе, чтобы видеть звезды...» [15, с. 104].

Главным изобретением и творением человека на земле писатель, врач по образованию, депутат Сената И. Щеголихин называет книгу: «Я благодарю книги, средоточие благодати. Человек без книги – всего лишь тень, очертание» [15, с. 108]. И, обращаясь к читателю, словно вступает в диалог с Г. Бельгером: «Вспомни, много ли немецких имен осталось в русской культуре? А ведь немцы со времени Петра Великого внесли колоссальный вклад во все сферы российской жизни. Да только ли немцы? А датчанин, лютеранин Даль со своим восхитительным “Словарем живого великорусского языка”? Чаадаев: “Мы так удивительно шествуем во времени, что, по мере движения вперед, пережитое пропадает для нас безвозвратно... Опыт времен для нас не существует. Мы как бы чужие для самих себя”» [15, с. 34].

Выводы. Таким образом выстраивается парадигма *автор – предшествующие писатели*. И многое зависит от эрудиции конкретного читателя, исследователя-литературоведа, как и от автора текста, для которого «превыше всего мгновения озарений, мгновения высоты и счастья» [15, с. 105].

Каждое новое прочтение художественного произведения дарит радость открытия... Именно «традиция и реальность, окружающая среда художественного текста постоянно перестраивают его смысловую структуру. Текст становится открытым, нелинейным, дискурсивным» [8, с. 241]. Текст переходит в художественное произведение, которое в контексте эстетики диалога открывает заново свои страницы каждому новому прочтению.

Список использованных источников:

1. Абай и Навои / отв. ред. С. Ананьева. Алматы : Институт литературы и искусства им. М. О. Ауэзова КН МОН РК, 2018. 252 с.

2. Ананьева С., Валикова О. Проблемы художественного перевода и писательские контакты. *Казахстан и мировое литературное пространство: компаративные исследования* / отв. ред. С. Ананьева. Алматы : Silver Press, 2022. С. 135–146.
3. Бельгер Г. Отзвуки (Шиллер – Лермонтов – Абай). *Литературно-художественный диалог* / отв. ред. Ананьева С. В. Алматы : Unique Service, 2008. С. 40–48.
4. Бельгер Г. Жизнь – эпопея (триптих). *Бельгер Г. Тихие беседы на шумных перекрестках*. Алматы : Арыс, 2001. С. 45–96.
5. Бельгер Г. Жизнь – эпопея (эссе-триптих, статьи). Алматы : ИД «Жибек жолы», 2009. 144 с.
6. Бельгер Г. «Рюкзак» Лейнонена. *Бельгер Г. Ритмы судеб. О литературе и судьбе российских немцев*. Алматы : Галым, 2014. С. 137–141.
7. Елеукенов Ш. Пушкин и эпистолярный роман Абая. *Литературно-художественный диалог* / отв. ред. Ананьева С. В. Алматы : Unique Service, 2008. С. 15–39.
8. Зинченко В. Г., Зусман В. Г., Кирнозе З. И. Литература и методы ее изучения. Системно-синергетический подход. : уч. пособ., 2 изд., стер. Москва : Флинта : Наука, 2017. 280 с.
9. Казахско-американские литературные связи: современное состояние и перспективы / отв. ред. С. Ананьева. Алматы : Әдебиет Әлемі, 2016. 272 с.
10. Каскабасов С. Предисловие. *Литературно-художественный диалог* / отв. ред. С. Ананьева. Алматы : Unique Service, 2008. С. 3–14.
11. Культура в глобальном мире / отв. ред. С. Ананьева. Алматы : Print express, 2020. 430 с.
12. Литературно-художественный диалог / отв. ред. С. Ананьева. Алматы : Unique Service, 2008. 214 с.
13. Предисловие. *Культура в глобальном мире* / отв. ред. С. Ананьева. Алматы : Print express, 2020. С. 3–5.
14. Шайтанов И. Можем ли мы договориться? *Вопросы литературы*. 2014. № 3. С. 9–15.
15. Щеголихин И. «Выхожу один я на дорогу...». *Щеголихин И. Избранное в двух томах*. Алматы : РИИЦ «Азия», 2006. Т. 2. 320 с.

УДК 821.162.1

Людмила Іванівна Ромащенко,
доктор філологічних наук, професор,
старший науковий співробітник,
Міжнародна школа україністики НАН України
(Київ, Україна)
запрошений професор, Університет ім. Яна Длugoша
(Ченстохова, Польща)
ORCID:0000-0001-7567-9511

УКРАЇНСЬКІ ОБРІЇ ЖИТТЄТВОРЧОСТІ ЗЕНОНА ФІША

У статті досліджується творчість польського письменника Зенона Фіша (найперше – її український компонент), яка повинна зайняти почесне місце в історії польської й української літератури. Він представник «української школи» в польському письменстві, жив і творив в Україні, зокрема на Черкащині. Тож українська тематика домінує в його творчості. «Смілянський Вальтер Скотт», як його називали, добре обізнаний з українськими звичаями, обрядами, традиціями, фольклором, мовою. Письменника цікавить українська історія, зокрема в повісті «Нестор Писанка», що осмислює тему Коліївщини в літературі.

Ключові слова: повість, історичний, український, польський, гайдамака.

Lyudmyla Romashchenko,
Doktor of Philological sciences, Professor,
Senior Researcher Fellow,
International School Ukrainian of National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine?)
Associate Professor, Senior Researcher,
visiting professor, Jan Dlugosz University
in Czestochowa (Poland)
ORCID:0000-0001-7567-9511

UKRAINIAN HORIZONS OF THE LIFE AND CREATIVITY OF ZENON FISZ

The creative work of Polish writer Zenon Fisz is nowadays somewhat forgotten, however, it must take a decent place in the history of the Polish and Ukrainian literature. He is the representative of the «Ukrainian school» in the Polish writing. Hence, the Ukrainian theme dominates in his creative heritage. He was interested in the Ukrainian history (for example Nestor Pysanka). The story vividly describes the culture, traditions in Ukraine.

Key words: story, historical, Ukrainian, Polish, haydamak.

Актуальність теми дослідження. Творчість видатного польського письменника Зенона Фіша (Тадеуша Падалиці (1820–1870)) нині призабута, його твори тривалий час не перевидавались, хоча повинні зайняти почесне місце в

історії не тільки польської, а й української літератури. В останні роки дещо ситуація змінилася. У 2017 році у видавничій науковій серії «Чорний романтизм» вийшла книга під назвою «Тарасова ніч» (Проза) («Noc Tarasowa. (Proza)»), яка збирає більшість розпорошених у періодиці творів автора. А в 2020 році вийшов об'ємний том «Розповіді та нариси. Замальовки з подорожей Україною» («Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie». Wstęp Marek Nalepa. Redakcja naukowa tomu Marek Nalepa, Jarosław Ławski), до якого увійшли, крім нарисів, що дали назву книзі, прозові історичні твори «Зося Житкевичівна» («Zosia Żytkiewiczówna»), «Нестор Писанка» («Nestor Pisanka») і рання драма «Конашевич в Белгороді» («Konaszewicz w Białogrodzie»). Це видання побачило світ завдяки копіткій сподвижницькій праці колективу науковців, зокрема, професора, декана філологічного відділення Університету в Белостоці, відомого есеїста, компаративіста, дослідника письменницької уяви авторів XIX і XX століть *Ярослава Лавського* і професора Університету в Жешуві *Марека Налепи* – знавця літератури Просвітництва та епохи після розподілу Польщі (1795 р.).

Це видання підготовлено в рамках проекту Національної програми розвитку гуманітаристики під назвою «Продовження критичних видань видатних та забутих творів польської романтичної літератури XIX століття» (виявляється, може бути така національна програма, чому можна лише позаздрити!) у серії наукових видань «Чорний романтизм» у дванадцяти томах, розпочате у 2017 році проф. *Галиною Круковською*. Проект був реалізований з 2018 по 2022 роки кафедрою філологічних досліджень «Схід – Захід» (керівник проекту доктор габілітований *Пйотр Стасевич*). Редакційний проект «Чорний романтизм» справді унікальний (у серії вийшло 50 томів видань і монографій!).

Не можна не відзначити, що до редакційної ради серії увійшла нині світлої пам'яті *Аліна Ковальчикова* (*Alina Kowalczykowa*) – відома дослідниця літератури епохи романтизму, авторка численних публікацій, монографій і шкільних підручників, член багатьох наукових товариств, працівниця Інституту літературних досліджень ПАН (Instytut Badań Literackich PAN). Свого часу Аліна Ковальчикова високо оцінила мою скромну працю і стала науковим опікуном під час мого стажування в Інституті літературних досліджень ПАН у Варшаві як стипендіата Міжнародної фундації імені Зигмунда Залеського.

Кілька років тому Аліна Ковальчикова брала участь у конференції, присвяченій творчості Кобзаря, разом з іншими учасниками відвідала шевченківські місця в Україні і планувала організувати для польських колег екскурсію по місцях, пов'язаних із відомими діячами польської та української культури й історії. Але цей план залишився не реалізованим.

З приводу україномовних видань творів Зенона Фіша, то про них лише доводиться мріяти. А між тим Україна в його творчості займає поважне місце; любов до її природи, культури, звичаїв, обрядів, історії очевидна, навіть коли йдеться про драматичні сторінки співіснування двох народів.

Аналіз досліджень і публікацій. Зенон Фіш – представник «української школи» в польському письменстві (Рис. 1).

Значна частина життя митця пов'язана з українськими землями тодішньої Речі Посполитої. Тому українська тематика домінує в його творчості. Але, на слухну думку автора розлогої передмови до згаданого тому «Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie» *Марека Налепи*, він «переростає деяких

з них вразливістю, художністю, інколи знаннями й інтелігентністю. <...>. У відкритті краси України, а не в байках і дискурсах, демістифікуючих чи деміфологізуючих описи цієї краси є сила Фіша» [12, с. 16]¹. Дослідник дає доволі високу оцінку письменникові, називаючи його «смілянським Вальтер Скоттом чи Фенімором Купером» [12, с. 16], «художником Смілянщини» [12, с. 61], оскільки того цікавлять історичні події, пов'язані насамперед із центральним регіоном України – Черкащиною, у тім числі Смілянщиною (Хмельниччина, гайдамаччина, Коліївщина). Чому? Бо в селі Пруси (нині Михайлівка), недалеко від Сміли, що на Черкащині, Зенон Фіш жив. Сюди він ще в дитинстві переїхав разом із батьками (народився 10 липня 1820 року у селі Ключки під Белиничами в Білорусі). Освіту здобував у Забілоччі, Кам'янці та Златополі, у будинку маршалка Черкаського повіту Яна Мацевича, де працював писарем. У Прусах письменник і помер, за два роки до того збожеволівши. На жаль, у Прусах-Михайлівці мало знають про свого видатного земляка, навіть місцеві краєзнавці.

Рис. 1. Зенон Фіш

Про письменника дуже мало відомостей. Наприклад, у білоруській фактографічній літературно-краєзнавчій базі даних «Таленты ад роднай зямлі» наведено скупі біографічні відомості: «Фіш Зянон – Леанард. Письменник, паэт, навеліст, публіцыст, журналіст (10.07.1820, в. Ключыкі, Бялыніцкі раён, Магілёўская вобласць – ???.?.1870, пахаваны на Чаркашчыне, на могілках былога маёнтка Прусы)» [8]. Згадку про Зенона Фіша знаходимо в невеличкій замітці «Кветкі Бацькаўшчыны» Яні Будовіч, присвяченій Дням білоруського письменства, що проходили в різних регіонах країни, а фінішували в Белиничах. Освітленням цієї події займалася газета творчої інтелігенції Білорусі «Літаратура і мастацтва» [1, с. 10]².

У єдиній невеличкій статті «Зянон Фіш, унікальная з’ява славянскай літаратуры», яку нам вдалося відшукати, автор Віктор Хурсік згадує про дискусію Миколи Костомарова з Фішем, порівнює останнього з Гоголем, визнаючи внесок обох у розвиток української літератури: «Гогаль стаў класікам рускай літаратуры, хаця пісаў пра тое ж, што і Фіш на польскай, – пра Україну, яе звычайі, яе народ. Гогаль баяўся, што, акрамя як на рускай, ніяк не здолее паказаць свой талент.

Мова, прыгажосць пабудовы сказаў і літаратурныя асаблівасці раскрыцця сюжэта захоплівалі яго. Ён стаў бы знакамітым незалежна ад тэматыкі сваіх твораў. Фіш жа, выдатна знаёмы з гогалеўскімі шэдэўрамі, саступаючы класіку ў таленце, імкнуўся якраз да адваротнага — загляблення ў тэму і паказу характараў

¹Тут і далі переклад із польської наш, зі збереженням пунктуаційних норм.

²Прикметно, що в цій же газеті, у рубриці «Дыпламатыя перакладу. «На памежжы мора і зямлі», серед творів про любов до маленької батьківщини наведені й переклади віршів письменниці, перекладачки Галини Кирпи (с. 12) – дружини письменника, уродженця Канівщини Дмитра Чередниченка.

і вобразаў без літаратурнага глянцу. Яго героі размаўляюць па-простама, па-ўкраінску, так, як было ў жыцці... але на польскай мове. Хто большы українец — Гогаль ці Фіш — пытанне спрэчнае. Адказ на яго ляжыць у плоскасці нацыянальнага самавызначэння творцы. Для беларускай літаратуры гэта актуальна і сёння: пісаць на роднай мове і заставацца забытым Фішам ці тья ж рэчы падаць па-руску і стаць Гогалем. Заўважу, што і Гогаль, і Фіш зрабілі важкі ўнёсак у стварэнне ўкраінскай літаратуры» [9, с. 63].

Стаття В. Хурсіка стала своєрідною передмовою до його ж перекладу з польської літературно-біографічного нарису Леонарда Совінського³ «Зянон Фіш (Тадэву Падаліца) літаратурна-біографічны нарыс» [7, с. 64–71].

Ситуація в українському літературознавстві теж не набагато краща. Дослідники обмежуються загальними положеннями або торкаються окремих аспектів творчості Зенона Фіша, тоді як вона могла б стати предметом численних наукових студій. Приміром, Яніна Діденко розглядає пам'ятки історико-культурної спадщини Чигиринщини в дорожніх нарисах письменника [див.: 4, с. 215–218]. Ігор Опацький досить стисло розглядає діяльність Фіша-етнографа в контексті етнографічних досліджень інших польських учених, письменників, громадських діячів XIX століття [див.: 6, с. 363–367]. Виняток становить хіба що розлога передмова до згаданого вище видання творів академіка Ростислава Радишевського «Kozaccy watażkowicie w twórczości Zenona Fisz: Konaszewicz w Białogrodzie i Noc Tarasowa» [13, с. 49–62], але вона лише польською мовою, тож на часі її україномовна версія.

Мета дослідження. Діяльність Фіша багатогранна: повістяр, драматург, історик, мемуарист, етнограф, публіцист – це далеко не всі грані його таланту.

Серед прозових творів – повісті «Зося Житкевичівна», «Нестор Писанка», «Тарасова ніч», віршована драма «Конашевич в Белгороді». Особливо цікавими для вітчизняного читача є «Розповіді та нариси. Замальовки з подорожей Україною», що засвідчили зацікавлення її культурою, звичаями, пейзажами, побутом, архітектурою, особливостями національного характеру. Вони дали назву книзі, куди ще увійшли перші дві згадані вище повісті і драма. Це видання вперше у вітчизняному літературознавстві і стане **предметом** нашого дослідження.

Виклад основного матеріалу. Згадуваний уже автор передмови до названого видання Марек Налєпа погоджується з припущенням Марека Шлядовського, що над самотністю автора «Тарасової ночі» (Рис. 2) могла тяжіти якась родинна таємниця, фатум чи прокляття, оскільки письменник не створив родини, а останні два роки провів у безумстві. При тім найліпше почувався, мандруючи по пустельних (безлюдних) місцях, на чому неодноразово наголошував [див.: 11, с. 70–71]. Автор виразно продемонстрував свою схильність блукати на самоті в пустельних місцях, зійшовши з проторованих шляхів, а найкращою формою поселення вважав хутір, розташований у лісі, на дамбі або острові.

³Совінський Леонард (1831–1887) – майже ровесник Зенона Фіша, польський поет, перекладач, історик літератури, політичний діяч. Народився в Літинському повіті Подольської губернії, студіював у Житомир, Києві. За підтримку національно орієнтованих студентських організацій у 1862 році був на шість літ висланий до Курська. Написав драму «Na Ukrainie» (Poznań, 1857), переклав «Гайдамаки» Тараса Шевченка, при цьому критично висловився про її автора.

Але саме завдяки такій особливості поведінки, Зенон Фіш в «Opowiadaniach i krajobrazach» реалізував цікаві прояви **регіоналізму** (природного, соціально-політичного, історико-культурного) (Рис. 3).

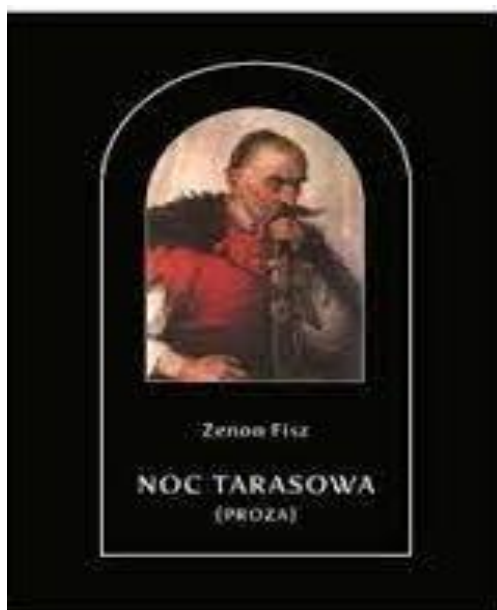

Рис. 2. Зенон Фіш.
Тарасова ніч

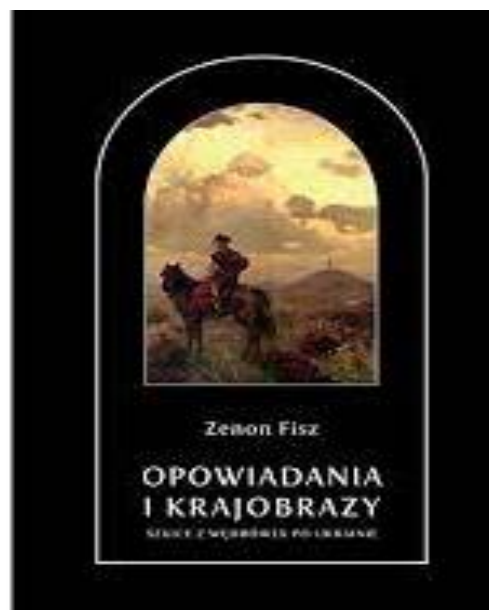

Рис. 3. Зенон Фіш. Розповіді та нариси.
Замальовки з подорожей Україною

Вельми цікавим для нас є V розділ *Droga i (z)⁴ Czehryna do Czerkas. – Czerkasy. – Wycieczka na Dnieprowe ługi. – Opowiadanie starca.*

Автор змальовує чудові краєвиди по дорозі з Чигирина до Черкас, із вражаючими уяву вітрянками, що нагадують лицарів, готових до битви (тут очевидні алюзії на роман «Дон Кіхот» Сервантеса), детально описує вулиці, будинки, ринкову площу міста, а також його мешканців: «Який гарний і веселий краєвид відкривається з черкаської дороги! Пролягає вздовж горба, що відділяє Дніпро від Тясьмину. Під'їжджаючи до Черкас, Тясьмин відсувається ліворуч, і Дніпро розвивається чіткіше й чіткіше. Високі береги Тясьмину, на протилежному боці, зеленіють лісами, між якими можна побачити звичайні ліси, дуби, монастир св. Онуфрія (ймовірно, монастир у Жаботині. – Л. Р.) і села. І ось Дніпро – горизонтальний, широкий, блідо-зелений, де-не-де пронизаний ракурсом лугів, смугою лісів чи вужиком води. Його русло, його межі покривають увесь край, містять цілі ліси, масиви очерету, острови, хутори, піски і сотні озер. Навесні, під час розливу вод, усе це мерехтить на блакитному тлі, влітку – води вже спали, натомість вибуяли рослини і зеленню приховали предмети.

Наближаючись до Черкас, сприймаєш обличчя краю запевне іншого, ніж той, що лежить по інший бік Тясьмину. Тут рівно, зелено, положисто – як у херсонських степах» [11, с. 260]⁵. І далі: «Поштова трійка несла мене по цій площині, ячав дзвінок, я минав ченців і прочан, корчми і села, хутори і смугасті верстові стовпи, і вже ввечері наблизився до Черкас. На в'їзді до міста я зустрів

⁴Тут, очевидно, вкралася помилка: слід було «z Czehryna»; так само як «ługi» (луги) у тексті має статус українізму, через що вимагає пояснення: «Ług – łąka» (с. 260).

⁵Далі при посиланні на це ж видання вказуватимемо сторінку в тексті.

безліч вітряків, які, здавалося, наче лицарі, вибігли із шеренг і, махаючи мечами, ніби викликали на бій. Але ось я в місті. Рівна, довга вулиця, спочатку позначена своїми простими селянськими хатами, потім перекинулася на будиночки і, нарешті, на будинки, запровадила мене всередину. Раптом переді мною розкрився ринок, і ось я оглянув усе місто. Черкаси забудовані за планом, затвердженим для повітових міст узагалі; але остаточне будівництво відбудеться не скоро. Сьогодні огорожі заповнюють порожнечу, а між ними біліють стіни семивіконних хат і необхідний атрибут місцевої архітектури – ворота з промінням угорі, що ведуть на обійстя. Усі ці споруди схожі між собою і лише деякі карнизи, ганки, віконниці несуть на собі відбиток індивідуальних задумів господарів. Перед крамничками, витягнутими в довгий ряд, лежать булки, фрукти, продають смолу, дьоготь, крейду, цвяшки і крем'яні кресала (до рушниць. – *Л. Р.*). Серед строкатої юрби зачервоніє іноді комір і обшивка кашкета, іноді мигне капелюшок, а вулицею шпацірують цілі родини місцевої бюрократії (чиновництва. – *Л. Р.*), час від часу протарабанить однокінний віз. Тут усі знайомі і всі кланяються один одному при зустрічі, і купець на ганку крамниці всім кланяється, тим часом слуги, сидячи на лавках біля воріт будинків, лузають насіння та контролюють перехожих. Поштовий дзвінок привертає тут увагу всіх. Чи не ревізор? Чи не зумисне він із губернаторського міста? Запитують відразу, і різні мелькають здогади, коли спостережуть обличчя незнайомця» (с. 261).

Тут прозорі алюзії на Гоголівського «Ревізора». У стилі гоголівського гумору, неприхованої іронії змальовано тип міщанина-службовця (на це пряма вказівка у творі, як і на творчість Григорія Квітки-Основ'яненка), який вирізняється не лише зовнішнім виглядом, а й поведінкою, особливостями мовлення: «У наших повітових містах є певний клас людей, що відрізняється від інших. Від уяви до взуття, у них є щось, властиве тільки їм. Під впливом канцелярської роботи та окремих умов проживання якимись іншими дорогами пішов їхній спосіб мислення і виробив оригінальний погляд на речі. Звичкі до монотонності роботи, вони настільки далекі від ідей того самого характеру і спрямованості, що про все, що не входить у коло їхніх обов'язків, вони чують, як про казки. Завжди під впливом правової рутини, вони в кінцевому підсумку просякнуті нею, і таким же чином вони впливають на зовнішній світ. Всілякі помисли цієї інтелігенції, утілені в дію, пізнаєш одразу. Найвиразніше вони відбиті на предметах, які стосуються їхнього повсякденного життя. І так: красивості архітектури для них не існують, але маючи дані, вони долучають до них ідеї власні. Як тільки такий егомосць нажив сякий-такий статок, зараз же хату будує. Славні будинки цих панів! Фантазія *чиновника* (теж українізм, що потребує пояснення для польського читача. – *Л. Р.*) у поєднанні зі смаком якогось теслі з берегів Клязьми творять дива. У сукнях знову – що то за покрій і кольори! І завжди має бути частинка вигадки з видимою спокусою моди власні. Новачок з іншої компанії серед них, наче в стихії, яку він не може зрозуміти. Скільки комізму побачили тут Гоголь і Основ'яненко, а російська художня література довго жила тільки ними. Говорю тут про малоросів, хто найперше заповнює судові палати. Але сьогодні вже в тутешніх краях цей клас доповнює інший, створений із нашої шляхти. Первинний тип з нього стерся і вже не домислиш первістку. Навіть мова змінилася» (с. 261–262).

Описи місцевості, етнографічні замальовки сусідять із історичними вкрапленнями, що засвідчують хорошу обізнаність письменника з українським

минулим, у тім числі Черкаського краю. Письменник ознайомлений з історичними джерелами, літописами, працями відомих істориків, яких не боїться корегувати і вступати з ними в дискусію: «Це був чудовий вечір. Я пішов подивитися місто. Черкаси розташовані на річці Дніпро. Половина хат розкинулася вниз, друга, краща – на горі. Їх еднає яр, і з обох висот відкривається гарний вид на дніпровський розлив. На лівому пагорбі колись стояв відомий в історії Черкас замок. Тут жив перший вождь козацької дружини Остафій Дашкевич, відтак разом із Предславом Лянцкоронським вони напали на Крим, Белгород і заклали наріжний камінь дніпровській садибі запорожців (Запорізьку Січ. – *Л. Р.*). Несецький розповідає, що коли Дашкевич дав притулок Ісламу, скинутому Сайдетом з кримського престолу, мстивий хан підійшов до Черкас, але після тринадцятиденної облоги, маючи при собі 50 гармат, не зміг його взяти. Це було в 1532 році.

Ще під час люстрації 1622 року тут було знайдено підданих міщан 120, а будинків козацьких не підданих у місті і по хуторах більше тисячі. Звідси можна зробити висновок, що було це місто як на ті часи досить значне» (с. 262).

Не менш цікавий розділ VI. *Moszny. – Zwierzyniec. – Wieża Świętosława jako pomnik historyczny tego bohatera. – Portret Mamaja. – Hajdamacy.*

У ньому із захопленням описано ландшафт мошногірського краю, який належить до «найпоетичнішого закутку України, становить її ядро, її серце» (с. 272), а також відому церкву, побудовану графом Воронцовим, його сільський будинок (що тоді ще, очевидно, існував), звіринець і вежу Святослава. Ці описи перемежуються з розлогіми історичними відомостями про цей край (з посиланням на літописця Нестора): згадка про вежу войовничого князя Святослава – сина «мудрої Ольги» (с. 273), якому князь печенігів відрубав голову, зробивши з черепа пугар (кубок). Його названо «Олександром (Македонський. – *Л. Р.*) старожитньої слов'янської історії» (с. 277).

Ці записи Зенона Фіша становлять багатий матеріал для етнографів та істориків⁶.

Історичній тематиці присвячені повісті «Нестор Писанка» і «Зося Житкевичівна», які віддають данину темі Коліївщини.

У польській романтичній літературі інтенсифікується процес зацікавлення українсько-польською історією. Внесення до польської романтичної літератури українського елемента зумовлене, очевидно, тим, що творці польського романтизму переважно походили з земель, політично залежних від Польщі, у тім числі з України.

До інтерпретації теми Коліївщини, дразливої для поляків, польські літератори підходили досить обережно, часто з суб'єктивних міркувань. У баченні більшості польських письменників Коліївщина – це жорстоке розбійництво, хлопський бунт, кривава різанина; вони не бажали помічати глибоких соціальних і національно-релігійних коренів гайдамаччини, замовчували кривди, яких зазнавав український народ із боку шляхти.

Найперше події Коліївщини відображаються в анонімних віршах і поемах, а також у мемуарах очевидців, які вражають своєю безпосередністю, відвертістю спогадів.

⁶Ця книга з її авторською любов'ю до черкаського краю морально підтримувала мене у найважчі хвилини ностальгії під час війни.

Згодом з'являються твори різних жанрів, автори яких торкаються трагічних перипетій Коліївщини: І. Камінського, М. Грабовського, Л. Семенського, Новосельського, Ф. Равіти-Гавронського.

Найбільш інтенсивно тема Коліївщини осмислюється в поемах – улюбленому жанрі романтиків: «Пан канівський староста» і «Перша покута Залізняка» А. Грози, «Слуга і пан» С. Вітвицького, «Гайдамаки» С. Яновського.

Драматична картина Коліївщини постає зі сторінок поеми «Уманська різня» маловідомого автора Даровського – очевидця подій, тоді ще учня, який, рятуючись від різанини, переховувався під склепінням приходського костьолу. Поема була популярною свого часу й поширювалася в рукописних списках, з одним із яких ознайомився Северин Гоцинський – автор поеми «Канівський замок», але, за його ж власним зізнанням, не вмів по-справжньому її оцінити.

Деякі з цих творів можуть викликати застереження щодо висвітлення взаємин польської шляхти з українськими козаками та селянами, але показовий сам факт звернення до подій Коліївщини.

Гайдамаччина та Коліївщина на тлі подільського краєвиду постає зі сторінок поеми «Беньовський» Юліуша Словацького, у створенні якого письменник використав свої колишні враження від української природи. У концепції українсько-польської історії виявилися елементи містицизму Юліуша Словацького, як наслідок впливу містичної науки Тов'янського.

Містичні елементи відбилися і в поемі Ю.Словацького «Срібний сон Саломеї», у центрі якої Коліївщина та її дійові особи. Надзвичайно поетично, з великою пластичністю подано в поемі образ України. Містичні деталі: віщі сни, пророцтва, привиди, передчуття і візії, утвердження головної думки про визначеність наперед людської долі – надають поемі своєрідного забарвлення і роблять її одним з найвидатніших творів української тематики не тільки в поетичній спадщині Словацького, а й у всій польській поезії.

Справедливими месниками за народні кривди постають у поемі Залізник і Гонта, а центральний персонаж – козак Семенко є ніби літературним двійником Шевченкового Яреми Галайди та козака Небаби з поеми С. Гоцинського «Канівський замок». Трагічні, криваві картини гайдамаччини зображені в поемі Юліуша Словацького з не меншою силою, ніж у поемі Северина Гоцинського, на якій слід зупинитися детальніше.

Поема С. Гоцинського «Канівський замок» вплинула на Ю. Словацького, хоча загалом поети були різними людьми – за походженням, вихованням, світоглядом, темпераментом: Гоцинський – демократ, ближче стояв до народних верств, а Словацький – до аристократії.

«Канівський замок» написаний у 1828 році (у перекладі українською мовою твір побачив світ у 2000 році). У поемі, як зазначено в передмові, автор «з демократичних позицій висвітлює боротьбу українських селян проти польської шляхти за часів селянського повстання 1768 року» [3, с. 4].

Зацікавлення Северина Гоцинського гайдамацьким повстанням було тривале і викликане, очевидно, перебуванням письменника в місцях найбільшого розмаху гайдамацького руху – Умані, Смілі, Чигирині, Черкасах, Лисянці, Медведівці, Корсуні, – де ще були живі очевидці й учасники тих подій. Під впливом почутих переказів про Коліївщину (у той час Северин мешкав у сідляра Терешка в Умані) він пише свій перший твір – вірш «Спів про уманську різню» (1818), що став своєрідним підготовчим етапом у художньому освоєнні теми

Коліївщини, зафіксував у ембріональному стані ті мотиви, що розгорнулися пізніше в «Канівському замку».

Поєма «Канівський замок» – твір, опертий у своїй основі на реальні події, але його фабульний каркас – у романтично-фантастичному ореолі, що особливо помітно в окресленні характерів, обставин, аксесуарів дії.

Зенон Фіш також не міг не звернутися до теми Коліївщини, оскільки жив у тих же краях, що стали центром повстання, і де була ще жива пам'ять про ці події. Відповідні топоси (їх десятки) надають повісті конкретно-реалістичного звучання: Сміла, Гуляйгород, Звенигородка, Чигирин, Черкаси, Мельники, Орловець, Канів, Умань, Корсунь, Медведівка, Мошни, Кременчук, Єлизаветград та ін.

У повісті «Нестор Писанка» гайдамаччина показана на прикладі долі персонажа, чие ім'я дало назву творові. Писанкою його охрестив Максим Залізник при першій же зустрічі, оскільки тіло юнака було оперезано шрамами, як великодня писанка узорами.

Драматичні події Коліївщини передані ретроспективно, крізь призму сприйняття головного персонажа, що розповідає автору-наратору таємницю свого життя. Проте, на відміну від названих творів Северина Гоцинського, Юліуша Словацького (чи й Тараса Шевченка) у творі відсутнє нагромадження жахливих натуралістичних сцен насильства, катувань, пожеж, убивств, які дали підстави Дмитру Чижевському побачити, приміром, у «Гайдамаках» винятково «романтичну тематику» – «романтику жаху» [10, с. 414]. У повісті Фіша такі події залишаються переважно «за кадром», про них стримано інформує колишній гайдамака, обмежуючись поняттями «різанина», «пожежі, «криваві ріки»: «Від цього часу почалося моє буйне життя в степах і в розбоях. Я засмагнув..., руки в мене огрубіли, я навчився володіти палашем і списом, красти табуни і звідав степи аж до єдичкульської орди» (с. 374) або «...Залізник матиме до тисячі людей, за короткий час здобуде Смілу, Звенигородку, Лисянку; ... з величезним військом підступить під Умань і спричинить там різню, якої не пам'ятають люди; що назветься на завершення смілянським князем і ціла Україна при одній згадці його прізвиська буде тремтіти» (с. 371). Виняток становить хіба що сцена нападу на купців-«кацапів», яких підступом заманили в руки гайдамаків. І то після такого бойового «хрещення» Нестор відчуває провину, за яку сповідується наратору, проте шляху назад немає: «Перший то раз у житті різав людину як курку..., і хоч серце запеклося в мені від часу, як я вдивлявся в покрайний різками труп моєї матері, але страшно зробилося в душі. Божий світ змінився мені на очах і не знаю, що дав би за те, щоб знов міг бути чистим, як раніше» (с. 373–374). І ці докори сумління, які не покидають Нестора до кінця життя, надають персонажеві гуманістичного звучання (вічний, біблійний мотив розкаяного грішника).

Якоюсь мірою трагічні подробиці оприявнюються при взятті смілянського замку. Не обійшов письменник увагою й факт освячення ножів, що став уже традиційним епізодом у творах про Коліївщину: «Смілянський замок упав без захисту і звідси в більших розмірах вирвався той кривавий струмінь, що не зупинився аж до Умані, де піднявся вже як ріка...

Нестор, при звичаєний до різанини в степах, провадив і тут мордування. Вибравши сорок осіб із черні, кинувся праворуч, опинився в Гуляйгороді, перетряс найбільш скриті тясминські острови, але не знайшов там нічого і нікого; тож не витрачаючи ані хвилини часу, пішов звідти до Сміли. Заграва пожежі

вказала йому, що там вже встиг побувати ватажок Шило. Був то перший взятий замок і успіх їхньої зброї одурманив Нестора до решти. На замку застав він уже скінчену різанину. Чернь розважалася на ринку, п'ючи горілку і меди, обдираючи костелик і смажачи на списах жиденят. Нестор переглянув уважно трупи, але між ними не знайшов Могильського» (с. 387–388).

Гайдамаки, соратники Залізняка, для письменника «шайка», «банда», він заперечує соціальні причини повстання: мовляв, не було ніякого утиску: «Але якщо ми поглянемо на стан тогочасної України, мусимо визнати, що і з погляду господарського побуту, і місцевих свобод тут не відчують найменшого утиску. Губернатор майна Потоцького, Младанович, був великим господарем й одним із найздібніших свого часу адміністратором. Під його керівництвом край, що від віку був пустелею, за кільканадцять років помінявся в квітнучий достатком, торгівлею і землеробством. Панщина була необтяжливою і не перевищувала двадцяти чотирьох днів щороку від хазяїна, невелика і доцільна данина, пільги і всіляка допомога, найточніше правосуддя. Піднялися міста, побільшали ярмарки, на самій Уманщині виникло кількесот нових сіл, а із тогочасного становища селян маємо докази, що володіли обширними полями, садами, хуторами, пасіками, стадами..., словом, були значно заможніші, ніж сьогодні» (с. 389–390).

У цьому випадку хочеться згадати цілком протилежне бачення реальних причин народного повстання Северином Гощинським (близьке до народного трактування теми). Він тлумачить їх як справедливую кару українського народу за кривди, заподіяні йому шляхтою. Доказом цього є звернення Небаби до козаків:

У кого батька закатовано різками,
 Чию дружину уподобав хтивий пан,
 У кого любу доньку згвалтував тиран,
 У кого наречених забрано панами,
 За болі батьківські, за смуток материнський,
 За зганьблених дітей, дівчат, за плач сестринський,
 Я закликаю вас і кличу поіменно,
 Хай кожний виступить і біля мене стане! [2, с. 31–32].

Ця думка педалюється автором і в передмові до твору: «Ненависть українського народу до пригноблюючих його панів і спільність віри з сусідньою Московією стали причиною наміру знищити польську шляхту принаймні в російських провінціях, де було найбільше конфедератів» [2, с. 80).

Про шляхетський підхід Зенона Фіша в оцінці гайдамаччини і її апогею – Коліївщини став причиною його досить гострої дискусії з Миколою Костомаровим і Володимиром Антоновичем. Так, на докір Зенона Фіша на свою адресу про «оправдание употребления кулака» Микола Костомаров переконливо аргументує: «Бесчеловечный предводитель малороссийских гайдамак в сущности то же, что польско-русский пан, которого канчуки довели мужиков до гайдамачества<...>. Произвол пана вызвал произвол гайдамака. Но произвол пана говорил, что он вовсе не произвол; он называл себя правом, иногда даже божественным, тогда как произвол гайдамака, по крайней мере в начале, не прибегал к этому лицемерству, признавая себя произволом, сознавал, что достоин виселицы, топора или кола. Для нравственного чувства порок отвратительнее под личиною добродетели, чем в своем обнаженном виде. Произвол легализованный вызывает произвол незаконный, стремящийся ниспровергнуть первый» [5].

І все ж причина, яка штовхнула Писанку в обійми гайдамаків, – це бажання помсти за жорстоке, безкарне вбивство матері Нестора за наказом Могильського (Пракседу забили до смерті різками на очах у сина). Так останній хотів помститися жінці за те, що вона мала намір одружити свого позашлюбного сина з його донькою Юзею і забезпечити в такий спосіб собі й синові гідне становище в суспільстві. Хоча автор педалює на тому, що Пракседа вела розгульне життя, яке не полишала навіть у домі Могильського.

Отже, підґрунтя конфлікту соціальне, хоча цей висновок напрошується, можливо, поза волею автора.

Поєдинок Могильського і Нестора сприймається, на мою думку, як споконвічне протистояння пана і холопа.

При уважному прочитанні можна помітити неоднозначне ставлення Зенона Фіша до учасників гайдамаччини.

Автор засуджує дії Залізняка – показовий у цьому сенсі візит очільника гайдамаків до батька. Старий запорожець, «з тих давніх запорожців» (с. 374), який пам'ятає Сірка, гнівно картає сина за його вчинки, розмежовує запорожців і гайдамаків: «Сину, – сказав Максиму одного разу, коли той привіз йому лясські оксамити і сукна, – поганий то гостинець, не по-козацьки ти робиш! Я був запорожцем, а ти, схоже, став гайдамакою. Я в чистому полі і в білий день добував здобич, а ти обдираєш купців і жидів⁷ уночі, у коморах і на дорогах. Геть з очей, не доводь мене до гріха, бо як собаку тебе вб'ю!» (с. 374–375).

І все ж не можна позбутися враження, що письменник симпатизує гайдамацькому ватажкові за його відчайдушність, товариськість, сміливість (чи й зухвальство), справедливість, проникливість, байдужість до накопичення, організаторські здібності. Ось яким уперше побачив Залізняка Нестор: «Той, який увійшов першим, був козак середнього зросту, середньої статури, жилавий, але худий на обличчі, вуса мав руді, невеликі, рідку бороду, а очі проникливі і рухливі. Жупан на нім із синьою китайки був добре вже витертий, а зброї не мав ніякої, окрім пружинистої нагайки, ударом якої відчинив двері» (с. 371). Портрет є яскравим засобом характеристики героя. Тож оповідач резюмує: «Але що то був зух, то видно було з його обличчя» (с. 371).

Не без іскри симпатії змальований і Нестор Писанка, натомість його опонент Могильський – жорстокий, відлюдкуватий, пихатий – викликає зневагу.

Фіш не тільки протиставляє гайдамаків запорожцям, а й Гонту Хмельницькому. Показова в цьому плані розмова Гонти з уманським губернатором Браніцьким. На запитання Гонти, чим вони із Залізняком гірші від Хмельницького (адже обоє нищили «ляхів і жидів»), урядовець відповідає: «Тим – відказав Браніцький – що Хмельницький карав винних, а ти знущаєшся над невинними» (с. 389). Таким чином, письменник виправдовує дії Хмельницького?!

Можливо, автор усвідомлює (чи підсвідомо) неоднозначність власного бачення гайдамаччини і тому намагається залишити нащадкам оцінку тих кривавих подій і, таким чином, зняти із себе відповідальність. Його по-філософськи забарвлені міркування – то намагання відповісти на важливі питання, які, проте, залишаються без відповіді: «Киньмо, отже, заслону на цю кровопролитну картину і залишмо наступним поколінням правдиве з'ясування

⁷Цей етнонім не має в польській мові негативної конотації.

причин. Щодо нас, у тому страшому розбудженні люду ми бачимо виразно перст Божий, який проводить людство до тільки йому відомих цілей.

Немає тут наслідків, які б підрахував політик, ані кари, якій би підлягали винні; бо помста, яку вчинили потім поляки, насаджуючи тисячі на палі, відсікаючи ноги і руки, перетворюючи на пустелі цілі села – зрівнюється знов у певному розумінні до завданої через них поразки. Де ж тут винний і невинний? Де тут звинувачений і суддя? Де чеснота і злочин? Тріумф і кара? То бурі людства, як є урагани природи, а як вони втілюються в життя, на кого впадуть і чому такі, а не інші сліди пороблять в переході своїм – цього ми не знаємо ще!» (с. 390).

Зенон Фіш не лише непогано орієнтується в українській історії, а й залюблений в українську природу, про що свідчать численні мальовничі описи місцевостей, особливо смілянського краю, які нагадують автору пейзажі з творів Фенімора Купера, творчістю якого він захоплений. Зенон Фіш зізнається: «У цьому куточку України природа має дивно прекрасний вираз і я запевне був першим, хто споглядав на неї з почуттям художника і поета» (с. 349). Малолюдні місця, таємничі ліси, дніпровські узбережжя, тясминські розливи, ірдинські болота з незліченим диким птаством нагадують Зенону «пустельні околиці Делавару» (с. 349). Не знаю жодного українського письменника, котрий би так детально, у подробицях і з такою любов'ю описав би черкаський край (хай мені пробачать місцеві автори).

«Смілянський Вальтер Скотт» добре обізнаний з українськими звичаями, обрядами, традиціями, фольклором, мовою. Як елементи інтертексту в художню канву повісті вмонтовані численні прислів'я і приказки («не так старий як давній», «чим хата багата», «не чути землі під собою», «життя як довга нива» та ін.), українізми, що належать до різних тематичних груп і вимагають пояснень для польського читача (*сопілка, крашанка, книши, свитка, запаска, гладшика, байрак*). А також українські пісні, – наприклад, закохані Юзя Могильська і Ян Незабитович висловлюють свої почуття, «переспівуючись», що нагадує «Наталку Полтавку» І. Котляревського (див.: с. 379–381).

Висновки. Усі ці фактори створюють потужну українську стихію, яка розгортається не лише в цій повісті, а й інших творах письменника, які, сподіваємось, у майбутньому стануть предметом наукових студій.

Список використаних джерел:

1. Будовіч Я. Кветкі Бацькаўшчыны. *Літаратура і мастацтва*. 2020. №33 (5089). 4 верас. С. 10.
2. Гоцинський С. Канівський замок. Київ : Український Центр духовної культури, 2020. 83 с.
3. Гуцаленко В. Северин Гоцинський. *Гоцинський С. Канівський замок*. Київ : Український Центр духовної культури, 2000. С. 3–4.
4. Діденко Я. Старожитності Чигиринщини в «Історіях та пейзажах: нарисах з блукань по Україні» З. Л. Фіша (Тадеуша Падалиці). *Сівєричина в історії України*. 2019. Вип. 12. С. 215–218.
5. Костомаров Н. О козачестве. URL: http://az.lib.ru/k/kostomarow_n_i/text_1860_o_kozachestve.shtml (дата звернення: 29.08.2022).
6. Опацький І. Етнографічні дослідження Центральної України польськими вченими у XIX ст. *Молодий вчений*. 2020. №12 (88). С. 363–367.

7. Савінскі Л. Зянон Фіш (Тадэвуш Падаліца). Літаратурна-біяграфічны нарыс. *Маладосць*. 2020. №8. С. 64–71.

8. Таленты ад роднай зямлі (2022). URL: http://catalog.library.mogilev.by/writers/search_result.php?id=40 (дата звернення: 21.08.2022).

9. Хурсік В. Зянон Фіш, унікальная з'ява славянскай літаратуры. *Маладосць*. 2020. №8. С. 63–64.

10. Чижевський Д. Історія української літератури (від початків до доби реалізму). Тернопіль : Феміна, 1994. 480 с.

11. Fisz Z. Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie. Białystok : Wydawnictwo Prymat, 2020. 450 с.

12. Nalepa M. Zenon Fisz i Ukraina – oczekująca na «jakiego Walter -Scota, gdyby Coopera» (Opowiadania i krajobrazy, 1856). *Fisz Z. Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie*. Białystok : Wydawnictwo Prymat, 2020. S. 15–74.

13. Radyszewski R. Kozaccy watażkowie w twórczości Zenona Fisza: Konaszewicz w Białogrodzie i Noc Tarasowa. *Fisz Z. Noc Tarasowa (Proza)*. Białystok : Wydawnictwo Prymat, 2017. S. 49–62.

**МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО
ART STUDIES**

УДК 75.047

Олесь Васильович Соловей,
кандидат мистецтвознавства, доцент,
в.о. завідувача кафедри живопису та композиції,
Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури
ORCID: 0000-0003-1451-7118
(Київ, Україна)

ШЕВЧЕНКІАНА МИКОЛИ СТОРОЖЕНКА
(до 95-річчя з дня народження художника)

У межах статті автором досліджено шевченкіану видатного вітчизняного митця середини ХХ–початку ХХІ-го ст. Миколи Стороженка. Виявлено передумови глибинно-філософського трактування майстром творчого спадку Тарас Шевченка, означено загальний концепт шевченкіани Миколи Стороженка. Проаналізовано ряд значних творів митця, присвячених Кобзареві. Тема пов'язана з актуальними питаннями вітчизняної образотворчості.

Ключові слова: Тарас Шевченко, творчість Миколи Стороженка, образотворче мистецтво, шевченкіана.

Oles Solovei,
Candidate of Art Criticism (Ph. D.), Docent,
Acting Head of the Department of Painting and Composition
National Academy of Fine Arts and Architecture
ORCID: 0000-0003-1451-7118
(Kyiv, Ukraine)

SHEVCHENKIANA OF MYKOLA STOROZHENKO
(to the artist's 95th birthday)

The article is focused on Shevchenkiana of Mykola Storozhenko an outstanding domestic artist of the mid-20th-beginning of the 21st centuries. The issues of the prerequisites of deep-philosophical interpretation by the master of the creative heritage of Taras Shevchenko and the general concept of Mykola Storozhenko's Shevchenkiana are covered. The analysis of a significant number of the artist's works dedicated to Kobzar was carried out. The subject is related to current problems of national art.

Key words: Taras Shevchenko, Mykola Storozhenko's works, visual arts, Shevchenkiana.

Актуальність теми дослідження. У вітчизняному мистецькому просторі другої половини ХХ – початку ХХІ століття Микола Стороженко є однією з найбільш масштабних постатей – роботи митця сповнені глибокими смислами,

його творчість ґрунтується на фаховому розумінні історичного, релігійного та філософського аспектів мистецтва. Внесок майстра у Шевченкіану став невід’ємною складовою образотворчого мистецтва України, адже тема Кобзаря – одна із ключових у його творчості, власне, це архетипічна вертикаль Миколи Стороженка в силовому полі національного Генія. Потужний сплеск суспільної уваги до спадку Поета в період Революції гідності та повномасштабної війни московії проти України виявляють, на нашу думку, необхідність проаналізувати Шевченкіану Миколи Стороженка та простежити поступ митця в глибинному осягненні творів і самої постаті Тараса Шевченка, що зумовлює актуальність даного дослідження.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Величезний творчий спадок М. Стороженка висвітлюється в численних публікаціях вітчизняних мистецтвознавців, зокрема, таких значних науковців, як О. Федорук, Д. Степовик, О. Авраменко [1], Г. Скляренко [6], В. Могилевський, В. Войтович, О. Тарасенко, Л. Смирна [7], О. Цугорка. Темі Кобзаря у творчості М. Стороженка присвячені статті В. Овсійчука [5], Р. Петрука [11], В. Лопати, А. Будкевича, творчість митця в контексті Шевченкіани подано відомою дослідницею М. Юр у шеститомнику Шевченківської енциклопедії [14]. Запропоновану тему висвітлено у дисертаційному дослідженні автора даної статті «Творчий універсалізм Миколи Стороженка в мистецтві України другої половини ХХ – початку ХХІ століття» [8], важливим інформаційним контентом з даної теми є також статті самого Миколи Андрійовича та приватний архів О. Солов’я.

Мета дослідження полягає у спробі проаналізувати й узагальнити мистецький доробок Миколи Стороженка, присвячений Кобзареві, визначити передумови та висвітлити особливості глибинно-філософського трактування майстром творчого спадку Тараса Шевченка.

Новизна дослідження. Цілісного дослідження Шевченкіани Миколи Стороженка – з фаховим аналізом творів у галузі монументального мистецтва, живопису, графіки та висвітленням загального концепту автора на сьогодні немає.

Виклад основного матеріалу. У маєстаті Миколи Стороженка образ і творчість велета українського Духу – Тараса Шевченка – посідала визначальне місце. Закономірно, що саме Кобзар став для митця мірилом етичного імперативу «вершин високого Буття» і національного етосу, – в парадигмі вибудованого Шевченком Храму Духу в слові. Є певний символічний зв’язок між спогадами М. Стороженка про батьківську хату в селі В’язовому, де на покуті під крелевецькими рушниками висіла копія картини К. Трутовського «Шевченко над Дніпром», і сусіди просили батька, аби його син малював Кобзаря, – та останнім, незавершеним твором майстра, що також присвячено Кобзареві – «Наш Пелікан» (2013–15). Цілком очевидно, що спадщина Поета – це духовна вісь земного буття М. Стороженка, осяяна силовим полем національного Генія. В цій умовній вісі можна простежити «точки дотику» митця до горішніх сфер іпостасі Пророка – в глибинному осягненні не лише творчості, але й самої постаті Тараса Шевченка.

Власне, образотворча Шевченкіана Миколи Стороженка бере витоки зі студентських часів – з другої половини 1940-х років, коли літню практику студентів Київського державного художнього інституту почали проводити у Каневі. З того часу збережено унікальний пласт живописних робіт з красвидами Чернечої гори, Канева та його околиць, портретами місцевих мешканців,

виконаних студентами та викладачами КДХІ впродовж 40–80-х років ХХ століття.

У період 1940–50-х Канівський ландшафт майже не відрізнявся від краєвидів середини ХІХ століття, адже на Дніпрі ще не було каскаду водосховищ. Ріка була в межах берегів, якими милувався ще Тарас Шевченко, і які справляли враження на усіх молодих митців, і М. Стороженка зокрема [10]. Як записав Іван Нечуй-Левицький, відвідавши Чернечу гору 1880 року: «То дивний геній вибрав собі це місце, може, одно з найкращих в світі. Це почує кожний, хто стояв на Шевченковій могилі і дивився на широку Дніпрову рівнину, на дивні завіси гір і на сизу далеч вище Канева... Видно, що це місце вибрав для себе великий естетик, великий поет!.. Повік не забуде цього дивного місця, хто бачив його хоч раз на віку...» [4, с. 404]. На сьогодні у фондовій колекції Шевченківського національного заповідника у Каневі зберігаються три етюди Миколи Стороженка, створені під час літньої практики на І-му курсі живописного факультету – «Чернеча гора», «Дорога на Канів», «Лиса гора» (усі 1951 року).

Першим звертанням М. Стороженка до образу Кобзаря стає полотно «Шевченко і сучасники» (1961, 301×203 см, Яготинський краєзнавчий музей, у співавторстві з В. Василенком). 1961 року, до 100-х роковин від дня смерті Тараса Шевченка, що широко відзначалися тоді в Україні, цей твір було представлено широкому загалу на Шевченківській Республіканській художній виставці у Києві. Композиційне вирішення твору «Шевченко і сучасники» є доволі традиційним: стафажні постаті на тлі набережної Неви, сюжет укладається в ідеологічне кліше свого часу – Шевченко-революціонер у супроводі передових людей Росії. Ця робота дійшла до нашого часу у чорно-білому варіанті зі шпальти газети, тож судження про колорит неможливе. Дотепер зберігся лише один з етюдів до цього полотна – «Етюд чоловіка в капелюсі» (1960). «Шевченко серед сучасників» є свідченням, що пластичні уподобання та принципи композиційного мислення молодого Миколи Стороженка ще повністю відповідали формату соцреалізму, однак твір показовий у контексті еволюції авторського стилю й мистецьких пріоритетів художника.

Ця робота вкрай важлива ще в одному аспекті, адже час її написання – кінець 1950-х – початок 60-х років, припадає на знаковий період – створення у Києві Клубу творчої молоді «Сучасник», який очолили Лесь Танюк, Алла Горська та Василь Симоненко. Саме тут з початку 1960-го акумулюється культурно-мистецьке життя Києва: в Жовтневому палаці з лекціями виступають історики Михайло Брайчевський та Олена Апанович, історик мистецтва Григорій Логвин, літературознавці Іван Світличний, Євген Сверстюк, відбуваються літературні вечори, присвячені Тарасу Шевченку, Івану Франку та Лесі Українці, Іван Дзюба пише свою знамениту працю «Інтернаціоналізм чи русифікація». Громадянська тема потужно резонувала в поезіях Миколи Вінграновського, Івана Драча, Ліни Костенко, Дмитра Павличка, Василя Симоненка, Василя Стуса й молодшого покоління – Ігоря Калинця, Миколи Холодного та багатьох інших. З їхніми творами, більшість з яких розповсюджувалися через «самвидав», митець був знайомий. Як документ часу в книзі «Искусство украинских шестидесятников» оприлюднена ілюстрація – фототипія позацензурного примірника «Кобзаря» Т. Шевченка з репринтного видання 1840 року накладом у 100 примірників. Цей примірник був подарований одному з учасників Клубу творчої молоді 26 травня 1963 року з автографами друзів, серед яких є і прізвище Миколи Стороженка як одного з товариства [7, с. 32].

Із 1964 року влада офіційно припиняє діяльність КТМ «Сучасник», тож осередок культурно-мистецького життя переміщується до помешкань і творчих майстерень художників – А. Горської і В. Зарецького, Л. Семикіної. У майстерні Людмили Семикіної, зокрема, шився одяг для вертепного дійства та колядування в оселях літературної та мистецької спільноти Києва – Миколи Бажана, Василя Касіяна, Михайла Стельмаха, Олесь Гончара. «Ці процеси і перші рішучі кроки були щиро сприйняті інтелігенцією, що й стало поштовхом до національно-культурного відродження в Україні» [7, с. 18–19], яке історично спиралося на пам'ятні Шевченківські дати.

Активний наступ влади на українських патріотів засвідчив нищення, напередодні 9 березня 1964 року (150-річчя від дня народження Тараса Шевченка), вітражу «Шевченко. Мати» у Київському державному університеті ім. Т. Г. Шевченка, а також офіційна заборона вільного вшанування Поета. Один з аргументів цього різкого кроку висловив перший секретар Київського обкому комсомолу: «Збиратися до пам'ятника Шевченкові 22 травня – це образа великому російському народові» [13, с. 92].

Попри жорсткі попередження, «Микола Плахотнюк закликав студентів 22 травня прийти до пам'ятника Шевченку у Києві, разом із Євгеном Сверстюком почав згуртовувати студентів різних вузів до відзначення 150-річчя Тараса Шевченка. Нині доповідні записки співробітників КДБ окреслюють коло однодумців Миколи Плахотнюка. Так, до пам'ятника Тарасу Шевченку 22 травня 1964 року прийшли: Б. Антоненко-Давидович, М. Коцюбинська, Є. Сверстюк, І. Світличний, Т. Цимбал, І. Жиленко, А. Горська, Л. Семикіна, Г. Зубченко, М. Стороженко, О. Бердник, Г. Тютюнник, Л. Яценко, О. Пономаренко, О. Бадзьо, П. Бойко, М. Холодний – всього біля 70 осіб» [13, с. 92].

Отже, цілком закономірно, що для долі Миколи Стороженка як митця й особистості 1960-ті роки стали визначальними – «шістдесятництво» вплинуло на трансформацію його світогляду й остаточно сформувало національну та громадянську позицію художника.

У середині 1980-х років починається новий етап звернення митця до творчого генію Тараса Шевченка – художник розпочинає працювати над ескізами до «Кобзаря». У цей же період (1988–89) у Національному музеї Тараса Шевченка в Києві проводиться ремонт і оновлення загальної концепції експозиції. За проектом в одній із залів музею мали експонуватися усі видання «Кобзаря» та переклади твору різними мовами – як своєрідний завершальний акорд експозиції. Для відповідного образного вирішення цієї зали було запрошено Миколу Стороженка, тож митець спершу створює енкаустичний розпис плафону «Тарас Шевченко і світ», а згодом, 1989 року – камерне за своїм звучанням мозаїчне панно «Світло з глибин» (Рис.1).

Оскільки класична мозаїка за своєю природою є «дальовим образом» і передбачає певну відстань для фокусування зображення, митець вирішив використати товчену смальту (самим Стороженком твір означено як «антимозаїка»). Це дозволяло споглядати твір з доволі близької відстані, а міради кольорних цяток (ремінісценції «дивізіонізму») призводили до оксамитового мерехтіння поверхні. У залежності від освітлення вишукана мозаїчна композиція щоразу змінювала обриси, – товчена смальта створювала ефект рухомого піску, відкриваючи множинність аналогічних форм. Надзвичайна експресія Шевченкового образу стала камертоном для сприйняття експозиції залу в цілому.

Рис. 1. Стороженко М. Світло з глибин. 1989
Мозаїчне панно, смальта. 270 x120 см. Національний музей Тараса Шевченка, Київ

Роботу побудовано в стриманій холоднуватій гамі, проте потужними засобами розподілу системи світла й тіні Миколі Стороженку вдалося максимально виявити духовну складову, напружений стан внутрішньої зосередженості Поета-Пророка: «Свіча в руці – освітлює птьму. Постать не від світу цього, а водночас земна, Сократівської сили» [6, с. 85].

На сьогодні з прикрістю маємо констатувати, що з площини монументально-декоративного мистецтва – як частини загальної концепції задуму експозиції, унікальне мозаїчне панно «Світло з глибин» перейшло до сфери станкового живопису, позаяк під час реконструкції музею (2011–2013) твір було демонтовано й переміщено до фондосховища. Художнє оформлення до «Кобзаря» («Дніпро», 2004) стало наступним звертанням Миколи Стороженка до творчості Тараса Шевченка (Рис. 2).

Тут присутній певний символізм, адже це видання Кобзаря у Державному видавництві «Дніпро» за ліком стало сорок сьомим, тобто відповідало числу прожитих років Поета. Проте метою майстра було не друкування чергового «Кобзаря», а творення Книги, тож, уникаючи обмежувальних рамок, митець свідомо відмовляється від офіційної угоди з видавництвом у середині 1980 років. На відміну від усталеної традиції в ілюструванні (прив'язка зображення до сюжету), митець-філософ заглиблюється у міжрядковий зміст Шевченкового слова, розкриваючи метафізику образів. Художник працював над Книгою впродовж 1985–2004 років, «він винайшов, «створив для візуальної інтерпретації «Кобзаря» мову, повну гостросучасних алегорій, символів і власних сміливих прийомів. «У Шевченка все говорить з усім, все промовляє, звучить і рухається. Таку поезію в реальну форму не втиснеш» [1, с. 7].

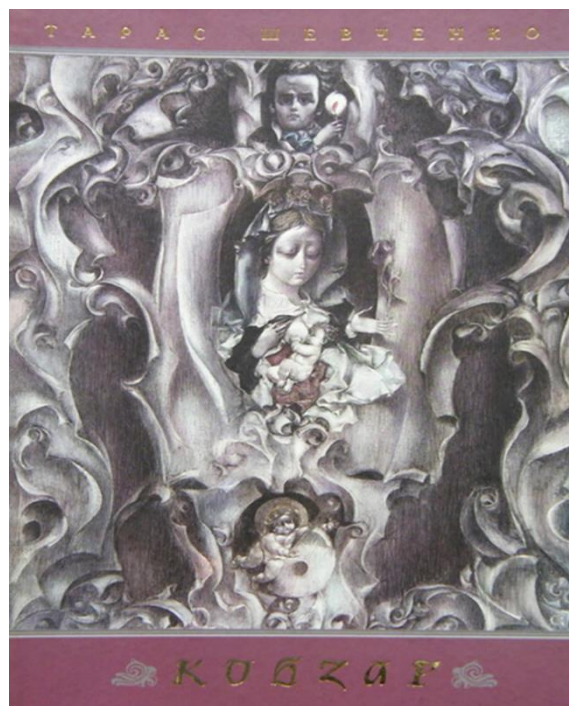

Рис. 2. Стороженко М. Обкладинка книги Тарас Шевченко «Кобзар». 2004. Видавництво «Дніпро»

Звернення до барокової стилістики давало змогу поєднувати різні знакові системи, створювати власні коди для переведення багатовимірної драматургії Шевченка в образотворчий формат. Тут Стороженко сміливо вводить в художній простір момент сублімації – переходу, перетікання тривимірності в метафізичність і навпаки, що є визначальним для поезики Кобзаря й органічним для бароковості. Художник позиціонував суть бароко як «творіння амбівалентної художньої картини світу, де триває гул божественного творіння, відбувається освоєння простору, впізнаються риси часу, еднаються верхи й низи життя» [1, с. 7].

Серія складається з 42-х робіт в авторській техніці комбінованої монотипії на левкасовому ґрунті. Принципово метод базується на оптичних ефектах внаслідок численних лесувань, оскільки ґрунт з кількох шарів левкасу зберігає світлосилу білої основи. М. Стороженко свідомо відмовився від прямого письма колірними вимісами на основі білил, обравши фарби на водній основі – акварель і темперу, з використанням фіксажу для захисту ділянок, які не розмивались під час моделювання форми. Працюючи по левкасу, на основі обмеженої палітри майстер знаходив «середній» тон, як покривний шар у подальшій роботі для поглиблення чи висвітлення тону з метою світлотіньової модуляції об'єму. Характерною для техніки М. Стороженка в «Кобзарі», як і в «Українських народних казках», стає світла лінія, вирізьблена гострим краєм скальпеля з тонального «сплаву» від ніжно блакитно-зеленого, фіолетового, синьо-сірих, брунатно-зеленого, чорного і червонуватого, до жовтавої вохри. Більшість сюжетів створено в холодній присмерковій гаммі, промені м'якого світла виразно «вихоплюють» об'єми [9, с. 82] (Рис. 3–4).

Рис. 3. Стороженко М. Гайдамаки. Ілюстрація до «Кобзаря» Тараса Шевченка. 1985–2004. ДВП, авторська техніка. 42×39,5 см. Власність родини художника

Рис. 4. Стороженко М. Думка. Ілюстрація до «Кобзаря» Тараса Шевченка. 1985–2004. ДВП, авторська техніка. 42×39,5 см. Власність родини художника

У організації картинної площини художник доводить до найвищого реєстру принцип абстрагованого видіння, балансуючи на межі абстракції та фігуративу, що створює відчуття втаємниченості й водночас співпричетності до глибинних змістів поетичної реальності Шевченка, власне, «звільняє зміст від оболонки повсякденної мови» [1, с. 7]. Власне, зоровий ряд «Кобзаря» репрезентує нелінійне мислення Миколи Стороженка, його багатовимірне сприйняття поетичних текстів Шевченка.

Зокрема, в одній з графічних робіт до поеми «Гайдамаки» представлено величний сон Гонти і Залізняка, зображених симетрично на тлі білих сплячих коней. Над ними, по верхніх фланкуючих кутах – постаті гайдамаків: «хто мертвий, а хто спить – не зрозуміло, бо йдеться не про тіло, а про душу» [1, с.15]. За логікою твору не спить поет, відвівши правницю від струн кобзи, та янголята у вирі Дніпрових вод. У перетині кількох композиційних планів – реальності та сну, буття й небуття, асоціативно утворюється білий хрест, як метафорична офіра лицарства.

Багатоплановість вирішення бачимо також і в ілюстрації одного з чотирьох віршів «Думка» – «Вітре буйний, вітре буйний!..», де Стороженко інтерпретує метафоричний ряд народнопоетичної образності, подаючи коло як синє море, русалку – як прояв туги дівчини, білосніжного лебедя у вертикальній перламутровій формі, що здіймається з віддзеркалення водного плеса – як символ вірного кохання. Зауважимо, що «традиційні образи-символи мають не лише суто художньо-естетичне значення, але й містять зашифровану інформацію про семантику архетипу. Такими постають шевченківські образи-символи калини, тополі, могил, кобзаря, батька-матері; нерідко наділені характеристиками

міфологічних першоджерел або ж метафоричними чи метонімічними трансформаціями, вони відкривають повсякчас нові конотації українського культурного коду» [3, с. 16].

Безсумнівно, графічна серія до «Кобзаря» засвідчує відданість митця бароковій стилістиці, що дозволило максимально виявити експресію у поліваріантності авторського задуму. Поза тим, М. Стороженко підійшов до ілюстрування «Кобзаря» не лише як інтерпретатор Шевченкової думки, – образне проникнення у світ Знакової книги художник доповнив власними текстами. За висловом В. Овсійчука, подібного масштабного розуміння творчості Шевченка і його особистості «зі знаком Божим» ніхто ще не спромігся так розкрити і так сказати [5]. «Митець дає нам шанс не просто захоплено прочитати «Кобзаря», він провокує до того, аби перейнятися, вдуматися, відкритися душею і стати на духовний шлях, що веде до «вольового чинного українства», щоб ця «форма національної душі» ставала актуальною і реальною вже сьогодні, не завтра» [1, с. 15].

Окремо у доробку М. Стороженка стоїть видання «Мій Шевченко» (2014, друкарня «Майстер книг») [12].

Тут Стороженко виступає як автор поетичних есе, художник-ілюстратор і, водночас, творцем цілісного дизайн-концепту книги, фахівцем з конструктивним і архітектонічним мисленням. Згідно замислу, ця «Книга-Храм» є детально продуманим зрежисованим об'єктом, починаючи з ошатного футляру, що надає урочистості та водночас оберігає обкладинку.

Композиційний посторінковий ритм виникає вже в розділеному навіпіл форзаці, одна частина якого віддаляє зелено-сірою паузою обкладинку, а друга, в монохромі світлотіньової модуляції, започатковує рух зорових образів у глибину книжкового блоку. На розвороті авантитулу в лівій частині аркушу – продовження обрізного фрагмента монохромної ілюстрації в діалозі з чистотою світло-сірого аркуша, в центрі якого – невеличкий портрет Шевченка (5×4 см, фрагмент розробленої автором обкладинки до «Кобзаря» 2004 р.). Це точка запуску, вхід до розворотного титулу з вишуканим горизонтальним фризом вихідних даних, що чергуються з різних шрифтових кеглів, а праворуч, як і в авантитулі, «викадрувано» постать Поета з Музою, вже з ілюстративного ряду [9, с. 84] (Рис. 5).

Рис. 5. Розгорнутий титульний аркуш книги «Мій Шевченко» Миколи Стороженка. 2014

Наступний розворот – з великим обрізним портретом молодого Тараса зі свічкою в руці. Ця репліка Стороженка на відомий автопортрет Тараса Шевченка є самоперевіркою митця у досконалості обробки кожного сегменту ілюстрації, що не зазнає якісних втрат при кількаразовому збільшенні. Обрізна ілюстрація становить чверть розвороту, за нею три спускових полоси авторських текстів, над якими великим модулем шрифту виділено: «У погляді його читаю слово...» – як запрошення читача до візії Миколи Стороженка в осмисленні «вибудованого Шевченком Храму Духу у Слові» [11, с. 97] (Рис. 6).

Рис. 6. Розворот книги «Мій Шевченко» Миколи Стороженка. 2014

До кожної з сорока робіт художник розробив образно-ритмічну драматургію з трьох розворотів, що утворюють конструктив і зумовлюють внутрішній динамізм книжкового блоку.

Перший розворот кожного сегменту починається зі шмуцтитулу, де на великому фоновому полі зображено зменшену версію окремого твору. Вона прочитується як знак чи емблема на світло-сірому тлі, виконує роль інтродукції окресленої теми, а праворуч на двох спускових полосах розміщено есе художника. Композиційно панорамний розворот задумано як діалог візуального образу та слова. У загальній ритмічній структурі твору він виступає циклічною паузою, що повторюється через певний сторінковий оберт у новому сюжетному вимірі. Вишуканість цього розвороту – в аскетичності подачі матеріалу [9, с. 85].

Другий розворот, натомість, виключно «зоровий». Ліворуч подано твір у повному форматі, праворуч – збільшений у кілька разів фрагмент цієї ж композиції. За законами симетрії він пропорційно тотожний зображенню ліворуч.

Третій розворот є кульмінацією кожної графічної «новели».

Ілюстрація в межах розворотного блоку займає більш ніж 3/4 формату, максимально заповнюючи графічне поле експресивною, динамічною фризною композицією. У залишеній частині чистого сірого фону, що відповідає пропорції золотого перетину правої сторінки, у спусковій полосі наведено уривок із Шевченкової поезії – своєрідним мотто до конкретного фрагменту. Тут вкрай важливо наголосити, що автор не вважав свої роботи ілюстраціями, – у цьому опшатному виданні ним чітко зазначено: «Ессе, мистецькі твори за мотивами поезій Т. Г. Шевченка» (Рис. 7).

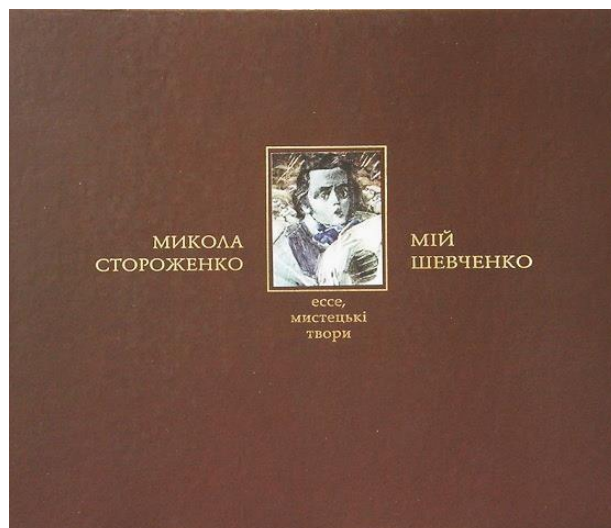

Рис. 7. Обкладинка книги «Мій Шевченко» Миколи Стороженка. 2014

Отже, «Мій Шевченко» Миколи Стороженка стає підсумковим проєктом творчого досвіду майстра в галузі книжкової графіки, де ним розроблено цілісний конструкт зі складною архітектонікою та органічним сплавом тексту й ілюстративного ряду. Поряд з тим, бачимо тут глибинне проникнення митця у багатовимірність поетичного Всесвіту Кобзаря, що вражає естетично й емоційно – коштовний сплав духовності й метафоричної образності Пророка М. Стороженко, як провідник, транслює у сьогоднішня абсолютним відбитком мистецької та змістової матриць з послань Шевченка.

Останнім твором Шевченкіани Миколи Стороженка став і останній в його житті, не завершений твір «Наш Пелікан» – кольоровий картон з образом Кобзаря (2013–15, папір, пастель, вугілля, 280×234 см) (Рис. 8).

Рис. 8. Стороженко М. Наш Пелікан. 2013–2015
Картон, папір, авторська техніка. 280 x 234 см

Усю глибинність проникнення митця в Духовну сферу Поета акумульовано в цьому образі – Шевченко в душі Апостола, спрямований до Світла, сам пронизаний неймовірним сяйвом, – увесь його біль, і Провидіння, й Заповіт розгортаються в закодованому часопросторі картинного поля.

У основі композиції лежить хрест – сам картон має хрестоподібний формат (християнська традиція), діагональ Хреста, що його несе Поет (введення в паралель шляху Спасителя та Кобзаря) – Хрест Шевченка й України, що поділяє художній простір на Світло (майбуття) й темряву (минушина). Умовний розподіл на «світло й зло» прямо прописано автором (текст), у колористичному вирішенні твору це комплементарний контраст – містичне місячне сяйво холодних зеленкуватих відтінків лівої частини (тіньова сторона життя) й вогненна, гарячезонячна контрастова гама правої (боротьба, майбутнє, Свобода).

Два насичених, активно-червоних пульсуючих колірних фрагменти є потужною противагою тягарю хреста і присмерковості тіньової частини, а сліпуче сяйво обличчя Поета, його рук, пера та полум'я свічки світловою хвилею вибухає на межі максимального загострення драматичного та пластичного конфліктів. Поза тим, свіча вивершує композиційну складову і є домінантою метафізичного плану «Нашого Пелікана».

У центрі твору, «в символічному колі, що вписане у форму ромба, зображений на хресті Пелікан, який розриває своє серце і жертвовною кров'ю воскрешає своїх пташенят» [6, с. 85], і це потужно резонує з основним вектором поетичної метареальності Шевченка. Пелікан, цей «прадавній символ самовідданої батьківської любові, сакралізований за часів християнства, уособлює образ Христа, що віддає свою кров за людство і перетворює власну плоть у євхаристійну їжу» [2, с. 69], що простежується також і в українській бароковій іконописній традиції, стає найбільш відповідним концепту Стороженка Знаком.

Горизонтальну вісь твору (земне буття), що також розмежує композицію на Світло й Тінь, акцентовано трьома фрагментами з шевченкової іконографії – від «Катерини» (знедоленість) через Пелікана (Спаситель) до «Байгушів» (діти).

Нижню частину композиції Стороженко вирішує згідно іконографічної схеми «Зішестя Христа у пекло по Воскресінню», де найтемніша локація прочитується як провалля, що над ним зависли пташенята. Антитезою Духові в нижній частині картону – вже втративший імперську корону, «спадаючий донизу переможений офірою Пелікана і духом Кобзаря двоголовий орел, що намагається вхопитись за скіпетр-булаву і державу, які буквально вислизують з кігтів» [6, с. 85].

Важливим змістовим акцентом, своєрідним кодом виступають в композиції літери, монограми, Шевченкові рядки – ці своєрідні палімпсести на поверхні складної багатомірної структури образного ряду. Зокрема, літери «Аз» і «Ω», що ними Стороженко репрезентує ієрархію Поета в сфері Духу (Христове «Я – Альфа і Омега, початок і кінець...»), плавними дугами спливають над Пеліканом та фланкують образ Поета, акронім «INRI» (лат. *Iesvs Nazarens Rex Ivdæorum* – Ісус Назарянин, Цар Іудейський – з рамена Хреста на Розп'ятті Спасителя), заповідане Шевченкове «в Україну ідіть, діти» – на червоно-чорному тлі (барви визвольних змагань українців) – дороговказом прийдешнім поколінням. Власне, множинність форм по центру картинного поля зумовлює множинність образного ряду і водночас розширює духовний простір твору у безкінечність, знак якої також прочитується в ритмізованих структурах центральної частини картону.

Основа експериментального технологічного принципу «Нашого Пелікана», означеного Стороженком як «метафізичний трансмобіл», – рухливість, жива концепція, суголосні засадам «Передчуття Голгофи» (2001–2013). Картон створювався шляхом поступового нашарування паперових чотирикутних сегментів (що давало можливість перманентного корегування в усіх планах впродовж роботи). Цей метод активно маніфестує полісемантичність, позаяк кожен сегмент дає свою оптику. «Поклик художника писати дух, а не зовнішній ефект. Дух – це коли зникатиме – лінія, пляма, композиція. Художник – той, хто малює Дух, а не матеріалізацію. Не всякий художник може взятися за те, що не можна опредметнити» [10]. Загальна стильова напрямна твору – діалог з футуризмом з інтервалом у сторіччя, – саме футуристична мова дає можливість робити часові зміщення та зумовлює мінливість форми в художньому просторі. Поза тим, барокова експресія Пелікана та лику Кобзаря контрастують і водночас викликають потужний резонанс з «матрицею-сіткою декоративних футурокубістичних сегментів-сувоїв тла, асоціюючись з творами Олександра Богомазова, Жоржа Брака, Ель Греко, Іоана Георга Пінзеля, Джіно Северіні» [6, с. 85]. В цьому ж контексті цілком закономірно, що архітектоніка загально-образного конструкту повністю відповідає концепції Стороженкової «Експериментальної геометричної схеми – формули-видіння поступу мистецької енергії і злиття її у нову якість» початку 2000-х.

На завершення нашої розвідки зазначимо, що М. А. Стороженку вдалося торкнутися найглибших і найвищих реєстрів Кобзарєвого Всесвіту, перекласти мовою образотворчості його місію потужного променю Світла, спрямованого в майбуття України. «Поетичний світ Т. Шевченка містить культурний код як засіб трансляції інформації, яка історично була накопичена в літературі у вигляді знаків і символів. Його творчість репрезентує той спектр проблем пам'яті, який характеризує українську дійсність, і пропонує нові способи засвоєння історичного минулого та утвердження національної ідентичності. Митець постає творцем «нової пам'яті». Відтак кожне покоління українців, декодуючи тексти Тараса Шевченка, віднаходить у них щоразу новий зміст» [3, с. 17].

Висновки. Внесок Миколи Стороженка у Шевченкіану став невід'ємною складовою образотворчого мистецтва України середини ХХ – початку ХХІ століття, тема Кобзаря – одна з ключових у творчості майстра. Його Шевченкіана свідчить про синтез мистецького та духовного переосмислення автором творчості та самої постаті Поета-Пророка. Протягом усього творчого шляху Микола Стороженко працював над створенням багатовимірною образу Тараса Шевченка у творах монументального малярства, живопису та графіки, ґрунтуючись на філософсько-етичних засадах Кобзаря, когерентних власним візіям митця. Можемо стверджувати, що, декодуючи тексти Тараса Шевченка, Микола Стороженко виявляє й через образотворчість екстраполює в сучасність множинні глибинні змісти Кобзарєвої думки.

Матеріали даної розвідки можуть використовуватися для подальших досліджень історії образотворчого процесу в Україні середини ХХ – початку ХХІ століття.

Список використаних джерел:

1. Авраменко О. Микола Стороженко : альбом. Київ : Дніпро, 2004. С. 40.

2. Гамалія К. Жертовність у семантиці зображень пелікана: віра, надія та любов. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 43. Т. 1. С. 65–70.
3. Кавун Л. Символіка кодів пам'яті у творчості Тараса Шевченка. *Наукові записки Шевченківського національного заповідника*. 2022. Вип. 1-2. С. 13–18.
4. Нечуй-Левицький І. С. Шевченкова могила. *І. С. Нечуй-Левицький. Твори в трьох томах*. Київ : Дніпро, 1988. Т. 2. 518 с.
5. Овсійчук В. Образотворче прочитання «Кобзаря». *Слово Просвіти*. 2013. № 12 (21–27 берез.). С. 12.
6. Петрук Р. Останній твір Миколи Стороженка. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2021. Вип 35. Т. 4. С.79–90.
7. Скляренко Г. Искусство украинских шестидесятников: «другое», «свое» – разное. *Искусство украинских шестидесятников / сост. О. Балашова, Л. Герман*. Київ : Основы, 2015. С. 30.
8. Смирна Л. Український мистецький нонконформізм : історичний і соціальний вимір. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст. : у 2 кн*. Київ : Інтертехнологія, 2006. Кн. 2. С. 18–19.
9. Соловей О. Творчий універсалізм Миколи Стороженка в мистецтві України другої половини ХХ – початку ХХІ ст. : дис. ... канд. мистец : 17.00.05. Київ, 2021. С. 362.
10. Стороженко М. А. Інтерв'ю з художником [Рукопис] / бесіду вів О. Соловей. Київ, 1992. 14 жовт. *Приватний архів О. Солов'я*.
11. Стороженко М. «...Що правду гамують неправдою». *Музейний провулок*. 2004. № 1. С. 92–97.
12. Стороженко М. Мій Шевченко [Текст]: есе, мистецькі твори за мотивами поезій Т. Г. Шевченка / за ред. М. Стороженка; куратор проекту В. Петрашик. Київ : Майстер Книг, 2014. 247 с.
13. Чорна Л. Відзначення Шевченківських ювілеїв в Україні у 1961–1964 роках: порівняльний аналіз. *Наукові записки Шевченківського національного заповідника*. 2022. Вип. 1–2, С. 82–100.
14. Юр М. Стороженко Микола Андрійович. *Шевченківська енциклопедія : у 6 т. / НАН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка ; редкол.: М. Г. Жулинський [та ін.]*. Київ, 2014. Т. 5 : Пе–С. С. 980–981.

УДК 069.5+745(477)

Тетяна Володимирівна Ярмош,
старший науковий співробітник науково-дослідного
відділу історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0000-0001-7884-6792

Ніна Михайлівна Басиста,
старший науковий співробітник науково-дослідного
відділу історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0009-0002-3328-0486

ШЕВЧЕНКІВСЬКА ТЕМАТИКА У ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКИХ МИТЦІВ

У статті простежуються особливості формування мистецької колекції Шевченківського національного заповідника на шевченківську тематику та її видове розмаїття. Досліджено та проаналізовано предмети музейного значення за групами зберігання: живопис, графіка, декоративно-прикладне мистецтво. Визначено вплив творчості Тараса Шевченка на художню спадщину українських митців, твори яких представлено в колекції Заповідника.

Ключові слова: мистецька шевченкіана, Тарас Шевченко, фондова колекція Шевченківського національного заповідника, Музей народного декоративного мистецтва.

Tetyana Yarmosh,
Senior Researcher Fellow,
Department of Scientific Research
of historical and regional ethnography,
Shevchenko national reserve
(Kaniv, Ukraine)

ORCID: 0000-0001-7884-6792

Nina Basysta,
Senior Researcher Fellow,
Department of Scientific Research
of historical and regional ethnography,
Shevchenko national reserve
(Kaniv, Ukraine)

ORCID: 0009-0002-3328-0486

SHEVCHENKO'S THEMES IN THE CREATIVITY OF UKRAINIAN ARTISTS

In the article is traced specialities of formation of artistic collection of Shevchenko national reserve on the topic of Taras Shevchenko and its types of diversity.

It is investigated and analyzed the subjects of museum meaning by the groups of storage: painting, graphics, arts and crafts. The influence of creative activity of Taras Shevchenko on artistic heritage of Ukrainian artists whose works are presented in the collection of Shevchenko national reserve is determined.

Key words: *artistic Shevchenkiana, Taras Shevchenko, fund collection of Shevchenko national reserve, museum of folk decorative art.*

Актуальність теми дослідження. Тарас Шевченко – духовний пророк української нації, символ патріотизму й боротьби за свободу українського народу, незламності його духу. Сьогодні, коли триває боротьба українців за державну незалежність, соборність, вільне майбутнє, посилюється інтерес до поетичної та мистецької спадщини Кобзаря. Саме тому актуальним є вивчення використання образу Тараса Шевченка у творчості українських художників, народних майстрів, роботи яких зберігаються у фондівій колекції Заповідника.

Аналіз досліджень і публікацій. Однією з провідних тем в українському мистецтві є шевченкіана. Важко згадати історичну постать, подібну до Тараса Шевченка, яка б стільки значила у житті свого народу, надихала та наснажувала художників на творчість. Мистецький доробок Кобзаря був предметом досліджень Д. Антоновича [1], С. Гальченка [2], В. Овсійчука [4], Д. Степовика [7], З. Тарахан-Берези [8], В. Яцюка [11] та інших науковців.

Автори статті неодноразово виступали з доповідями на наукових конференціях з темами: «Вшанування пам'яті Великого Кобзаря в творах народних майстрів та художників України» [10, с. 236–244], «Шевченкіана в фондах музею «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника» [5, с. 30–31], «Нові надходження митців Черкащини в Шевченківську скарбницю музею «Народне декоративне мистецтво Канівщини» Шевченківського національного заповідника (2017–2018 рр.)» [9, с. 478–484], «Вшанування пам'яті Т. Шевченка у творах народних майстрів та художників міста Канева» [6, с. 16–23], «Увічнення пам'яті Т. Г. Шевченка майстрами народного розпису Черкащини» [3, с. 297–302].

Мета дослідження. Вивчити історію формування зібрання мистецьких творів на шевченківську тематику у фондах Шевченківського національного заповідника та визначити її цінність для українського мистецтва.

Виклад основного матеріалу. Кожен народ має своїх геніїв, які презентують його у світовій спільноті. В українців такою постаттю беззаперечно є Тарас Шевченко. Його життя, творчість, ставлення до соціальних проблем не лише мали світовий резонанс у минулому, а й донині збуджують уяву, спонукають до мистецького осмислення історичних подій, національного життя та надихають митців на відтворення поетичного світу. Багатовекторна творчість художників, скульпторів, різьбярів, вишивальників та інших творців художнього образу створила таке унікальне явище української художньої культури як мистецька шевченкіана.

З огляду на специфіку діяльності Шевченківського національного заповідника мистецька шевченкіана є однією з вагомих складових його фондівій колекції та становить неабиякий дослідницький інтерес для науковців, мистецтвознавців та майстрів народного мистецтва.

Слід наголосити, що колекція мистецької шевченкіани почала формуватися фактично від моменту створення на Чернечій горі першого народного музею – «Тарасової світлиці», а у 1960-х роках значно посилювався інтерес до відображення образу Тараса Шевченка в народно-ужитковому та декоративно-прикладному мистецтві, що було продиктовано підготовкою до відкриття Канівського музею народного декоративного мистецтва.

Таким чином, фондову колекцію Шевченківського національного заповідника склали мистецькі твори створені в діапазоні II половини XIX – початку XXI століть. У 2008 році до структури Шевченківського національного заповідника на правах науково-дослідних відділів увійшли ряд музеїв, зокрема і Музей народного декоративного мистецтва, що призвело до об'єднання фондових колекцій.

Проте, у контексті цього дослідження увагою авторів охоплено зібрання мистецької шевченкіани, яка свого часу була основою фондової колекції Музею народного декоративного мистецтва.

З огляду на вище окреслене у статті проведено аналіз 158 робіт, що належать 122 авторам та включені до груп зберігання «Образотворче мистецтво» та «Декоративно-прикладне мистецтво». Усвідомлюючи неможливість проведення аналізу такої кількості мистецьких творів у межах однієї статті авторами було зроблено репрезентативну вибірку, що дозволило сформуванню загального уявлення про цінність наявної у фондах мистецької шевченкіани, її авторське представництво та художнє значення.

Передусім варто зауважити, що формування фондової колекції Музею народного декоративного мистецтва у Каневі розпочалось ще до його відкриття. Зокрема протягом 1969–1970 років ентузіастами було здійснено експедиції Черкащиною з метою збору музейних предметів. Також увагою музейників було охоплено усю Середню Наддніпрянщину (Черкаську, Київську і Полтавську області) та Волинь. Також колекція поповнювалася як через державні закупівлі, так і за рахунок дарування (авторами та приватними особами).

Одними з перших робіт, що надійшли до фондів Музею народного декоративного мистецтва 1969 року були твори Олексія Фіщенка і Володимира Наленча, передані Дирекцією художніх виставок України та Державним музеєм українського народного декоративного мистецтва.

На особливу увагу заслуговують роботи заслуженого діяча мистецтв, народного художника України Олексія Фіщенка (1920–2010), якого полонила творчість Тараса Шевченка. На кольорових ліногравюрах митця представлено краєвиди Канівщини. Його твори це унікальні зразки української графіки, які не тільки демонструють технічну майстерність, але й мають глибокий естетичний зміст, наповнені глибокою шаною до української Святині. На роботі митця «По дорозі до могили Тараса Шевченка» (1957, папір, кольорова ліногравюра; КН-18/Г-13) зображено вечірній краєвид над Дніпром. На ліногравюрі «Дніпро з Тарасової гори» (1957, папір, кольорова ліногравюра; КН-14/Г-15) відтворено красу Канівських гір, лісу, де між деревами видніється дах музею Тараса Шевченка, а вдалині – Дніпро з островами (Рис. 1).

У роботі «Осінь. Вхід на Тарасову гору» (1959, папір, кольорова ліногравюра; КН-16/Г-18) зображено сходи, які ведуть на вершину української Святині, що потопають у розкішних деревах.

Рис. 1. Фіщенко О. Дніпро з Тарасової гори. 1957. Ліногравюра

Вабить увагою глядача образ Кобзарєвої усипальниці на живописному полотні польського художника Володимира Наленча (1865–1946). Картина «Могила Т. Г. Шевченка» (1916, полотно, олія; КН-2/Ж-2) відтворює вигляд Шевченкової могили початку ХХ століття та є безцінним джерелом вивчення її історії. Сьогодні ця робота представлена в експозиції Канівського музею Т. Г. Шевченка.

Шевченківській тематиці велику увагу приділяє член Національної спілки художників України, лауреат премії імені Василя Стуса Любов Міненко (1950 р. н.). У фондівій колекції зберігаються дві роботи художниці: «Свати» (2013, полотно, олія; КН-5010/Ж-994), «Гетьманська рада» (2007, полотно, олія; КН-4664/Ж-839). На першій картині авторка відтворює традиційний обряд заручин, поклавши в основу композиції сюжет з шевченкового офорту «Старости» (1844). Своєрідною авторською інтерпретацією є робота «Гетьманська рада», у якій відведено центральне місце створеному Тарасом Шевченком образу «Катерини», який є уособленням самої України. Символом свободи, мужності та непримиренності у боротьбі за свою державність постають чотири козацькі гетьмани. Слід наголосити, що усім роботам художниці притаманний особливий авторський почерк, який вирізняється стриманою кольоровою гамою, експресією виконання та специфічним підходом до нанесення мазків на полотно.

Безцінним надбанням фондівій колекції мистецької шевченкіани є роботи заслуженого майстра народної творчості, одного з фундаторів станкового декоративного розпису в Україні Макара Мухи (1906–1990). Синкретичне поєднання орнаментальних та сюжетних зображень створює неповторну палітру кольорів та образів, які є народною інтерпретацією Шевченкових поезій, представлених у роботах, що зберігаються у фондах Заповідника: «Наймичка» (1988, папір, акварель, розпис, КН-3634/Ж-695), «Катерина» (1988, папір, акварель; КН-3637/Ж-698), «Лілея» (1988, папір, акварель; КН-3636/Ж-697), «Де ті залізні стовпи?» (1988, папір, акварель; КН-3632/Ж-693), «Мені тринадцятий минало» (1988, папір, акварель; КН-3638/Ж-699), «І мене в сім'ї великій...» (1988, папір, акварель, КН-3633/Ж-694). Особливу увагу дослідників привертає лаконічний за художньою формою і глибокий за філософським змістом розпис

«Катерина», на якому художник зобразив постать молодої жінки з дитиною на руках в обрамленні квіткового орнаменту. Створена за мотивами поеми «Катерина» Т. Шевченка твір Макара Мухи майстерно поєднує елементи народного художнього розпису із самобутнім авторським світовідчуттям Шевченкового поетичного слова (Рис. 2).

Рис. 2. Муха М. Катерина. 1988. Акварель, розпис

Творчий доробок Тараса Шевченка став джерелом натхнення не для одного покоління митців. Нові часи відкривали незвідані обрії Шевченкового генію. Так, зокрема балада «Утоплена» надихнула народну майстриню Софію Гоменюк (1921–2001) на створення однойменного розпису (1988, папір, гуаш; КН-4393/Ж-766), у якому художниця інтерпретує найсокровенніші людські почуття – материнства та кохання. Не менш емоційно наповненою є робота майстрині «Перепоховання Тараса Шевченка» (1988, папір, гуаш, КН-4394/Ж-767), на якій відображено шлях на Чернечу гору, на вершині якої поховали Кобзаря.

Володіючи народними традиціями настінних розписів рідної Уманщини, Софія Гоменюк виробила свої власні світовідтворення, композиції, індивідуальну філософію краси, багату палітру, яку мистецтвознавці визнали «сонцесайною». Своєю творчістю мисткиня увійшла до світу мистецтва як цілісне неповторне явище, яка мала власний почерк жанру.

Варто наголосити, що особливий інтерес для фондowego зібрання становлять саме роботи майстрів декоративного мистецтва Черкащини, через призму яких простежується не лише історичне минуле регіону, а і його культурно-мистецькі традиції, особливості та регіональна самобутність.

З огляду на вищезначене, особливий інтерес становлять роботи члена Національної спілки письменників України, заслуженого майстра народної творчості Валентини Кузьменко (1944 р. н.), яка своє життя присвятила відродженню і розвитку народного розпису Шевченкового краю. Художниця народилася на батьківщині Кобзаря, в селі Моринці. З дитинства увібрала в душу і серце любов до поетичного слова, закарбувала у собі шевченківський дух. У фондовій колекції зберігаються її роботи: «Моринські барвінки» (1977, папір, темпера; КН-3375/Ж-636) та «Соловейко в темній гаї» (1986, папір, темпера; КН-3372/Ж-633). Як Шевченко-

поет у своїх віршах звертався до рослинних і зооморфних мотивів, так і художниця у своїй творчості змальовує співучого соловейка та квітучий барвінок. Особливістю авторської техніки є те, що свої сюжети художниця малює на білому або підфарбованому тлі, вмільно підбирає кольорові гуаші, тонко передає відтінки. Майже до кожного розпису вона подає свої поезії, що глибше розкривають зміст її творів.

У 80-х роках ХХ століття колекція Музею народного декоративного мистецтва поповнилась роботою заслуженої художниці України, члена Національної спілки художників України Тамари Гордової (1948 р. н.) – «На оновленій землі» (1981, папір, темпера; КН-2734/Ж-502). Робота вирізняється оригінальною технікою (густо фарбоване тло, широка палітра фарб, використання звичайного плакатного пера), що робить їх унікальними та впізнаваними з-поміж інших. Незважаючи на те, що ця робота була створена ще у 80-х роках і сьогодні вона не втрачає актуальності, адже через призму творчих рефлексій мисткині у ній відзеркалюється Шевченкове бачення майбутньої України та утвердження загальнолюдських цінностей вищого порядку – любов, гідність, воля, справедливість, життя.

Тамара Федорівна належить до художників, які послідовно продовжують і примножують кращі традиції декоративного мистецтва Черкащини, своєю творчістю здійснюють суттєвий внесок до скарбниці декоративного розпису України.

На початку 2000-х років фондovu колекцію Заповідника поповнили роботи заслуженого майстра народної творчості України Олени Поліщук (1949 р. н.), виставки якої неодноразово проводились в Музеї народного декоративного мистецтва. Поезії Тараса Шевченка «Лілея», «Зацвіла в долині» надихнули авторку на створення картин «Лілея і королевий цвіт» (1989, картон, гуаш; КН-3802/Ж-707), «Пташечка зраділа і защебетала» (1989, картон, гуаш; КН-3803/Ж-708), «Ми чуємо тебе, Кобзарю, крізь століття» (2009, папір, гуаш; КН-4899/Ж-921). Вище перелічені роботи, їх колорит та образність дають нам підстави стверджувати, що художниця – глибокий знавець символіки декоративно-прикладного розпису і майстер поетичного слова. Уся її творчість пронизана любов'ю до рідної землі, до свого народу, а символізм, переданий через розписи, дав мисткині можливість сконцентрувати у її картинах широке коло життєвих явищ.

Заповідник може пишатися роботами своєї землячки – канівської художниці, заслуженого діяча мистецтв України Галини Морозової (1962 р. н.). У фондах зберігається картина «Квіти Кобзареві» (1999, полотно, олія; КН-140/Ж-775), на якій, на червоно-чорному тлі, зображено портрет Тараса Шевченка, в обрамленні яскравих, барвистих квітів.

Талановитий художник з м. Городище Олекса Близнюк (1955 р. н.) подарував до фондової колекції картину «Кобзар Олекса Чуприна на козацькому цвинтарі у селі Трахтемирові» (Б/р, полотно, олія; КН-4985/Ж-977). Це робота майстра, є своєрідним перегуком з образом козака Мамає, символом народних традицій та містком між минулим і сучасністю. Із 1996 року Олекса Близнюк є учасником багатьох обласних, всеукраїнських та зарубіжних виставок; організатором щорічних пленерів-практикумів «Стежками Шевченківського краю» і «Стежками Холодного Яру» для студентів та школярів з різних регіонів України.

До теми жіночої долі у творчості Т. Шевченка звертається черкаська майстриня Ольга Сокурєнко (1970 р. н.). Образ молодої дівчини художниця відтворила на картині «Катерина» (2015, полотно, олія; КН-4982/Ж-974), створеною за однойменною поемою Т. Шевченка: за старою віконною шибкою – невиразна постать молодої дівчини, одягненої у білу сорочку, кольорову запаску, із червоною стрічкою на голові; за нею, вдалині, – юнак на коні (Рис. 3).

Рис. 3. Сокурєнко О. Катерина. 2015. Полотно, олія

Привертає увагу дослідників серія робіт митця-аматора Миколи Кочубея (1940–2023). Випускник Дніпропетровського медичного інституту у 1970 році отримав направлення на роботу до Канева, де, натхненний творчістю Великого Тараса, почав малювати. Впродовж 2009–2019 років до фондового зібрання музею автором було передано ряд робіт, зокрема: «Світлиця Кобзаря» (2009, полотно, олія; КН-4805/Ж-882), «Квіти Трасу» (2012, полотно, олія; КН-4775/Ж-870), «Катерина» (2019, полотно, олія; КН-5077/Ж-1032). Шевченкіана Миколи Кочубея – це своєрідний тест на зростання художника-аматора, який не лише постійно розширював свої інтереси, а й наслідував кращі традиції художньої школи. Незрадлива відданість своєму покликанню простежується і в образі першого народного музею Тараса Шевченка на Чернечій горі – «Тарасової світлиці», яка упродовж десятиліть зустрічає своїх відвідувачів; в образі Шевченкової Катерини, і, звісно ж, в образі безсмертного Пророка.

Окремо слід виділити колекцію художнього різьблення, у тому числі української народної об'ємної скульптури.

Велику увагу приділяв образу та творчості Тараса Шевченка заслужений майстер народної творчості України Василь Кваша (1917–1987). Барельєф «Тарас Шевченко» (1961, дерево, різьблення; КН-1419/Д-155) був виготовлений до 100-річчя з дня народження поета. Під різцем митця оживає «Дерево Великого Тараса» (1970, дерево, різьблення; КН-1416/Д-152). Тематичний пласт «Мені аж страшно як згадаю...» (1968, дерево, різьблення; КН-899/Д-143) виконано за малюнком Т. Шевченка «Батьківська хата у Кирилівці» (1843).

Майстерно виконано Василем Квашею декоративні тарелі: «Перебендя старий, сліпий – хто його не знає?» (1962, дерево, різьблення; КН-2635/Д-241) (в основу покладено вірш Шевченка «Перебендя» (1839)) і «Хата батьків

Т. Г. Шевченка» (1971, дерево, різьблення; КН-900/Д-144) (за малюнком Т. Шевченка «Батьківська хата у Кирилівці» (1843)).

Скульптурна композиція «Садок вишневий коло хати...» (1981, дерево, різьблення; КН-2723/Д-254), створена заслуженим майстром народної творчості України Григорієм

Боковнею (1929 р. н.) за однойменним віршем поета. У центрі композиції – фрагмент сільської садиби. Під квітучими розлогими вишневими деревами – стіл, за яким вечеряє сім'я. Боковня успадкував мистецтво різьби від свого батька, чудового столяра і майстра з виготовлення народних інструментів (Рис. 4).

Рис. 4. Боковня Г. «Садок вишневий коло хати...». 1981. Дерево, різьблення

У колекції Заповідника представлені роботи чигиринського різьбяр Петра Петренка (1926–2011), барельєфи «Співають, ідучи дівчата» (1969, дерево, різьблення; КН-514/Д-664) та «Тарас Шевченко» (1967, дерево, різьблення; КН-513/Д-65) у якому відтворено портрет Т. Шевченка, книга «Кобзар» та серед рослинного орнаменту – епізоди з життя поета.

Серед українських різьбярів виділяється уродженець Канівщини – Іван Гутник (1925–2006). Усе своє життя він захоплювався творчістю Шевченка. У фондах зберігається різьблена таріль із зображенням Кобзаря (1999, дерево, різьблення, точіння; КН-4555/Д-402), оздоблений лавровою гілкою, яка, з часів античності є символом слави, перемоги і миру.

Унікальними витворами декоративного прикладного мистецтва – килимами на Шевченківську тематику може пишатися Заповідник. Заслужений художник України, член Національної спілки художників України, педагог Наталія Литовченко (1956 р. н.), створила надзвичайно багатий та оригінальний килим «Квіти Кобзареві» (1989, вовна, ткацтво; КН-3848/Т-1426), із зображенням образу Тараса Шевченка в декоративному квітковому орнаменті (Рис. 5).

Рис. 5. Литовченко Н. Квіти Кобзареві. 1989. Вовна, ткацтво

Велику цінність у колекції становить зібрання виробів з художнього скла та порцеляни. До колекції увійшли роботи Івана Аполлонова, Надії Протор'євої, Андрія та Лідії Дібров. Зокрема, народний художник України, один із засновників Київської школи художнього скла Іван Аполлонов (1930–2018), створив оригінальну скульптурну композицію «Садок вишневий коло хати» (1980, кришталь, наліпи; КН-1867/С-116) за мотивами однойменного вірша Т. Шевченка (Рис. 6).

Рис. 6. Аполлонов І. «Садок вишневий коло хати...». 1980. Кришталь, наліпи

Цим твором Іван Григорович розпочав серію нових для українського художнього скла скульптурно-об'ємних декоративних творів. Композиція складається із п'яти окремих частин: селянської хати та чотирьох дерев.

Яскравим прикладом образності є композиція «Тополі» (1976, скло кольорове; наліпи; КН-2126/С-147), що складається з трьох окремих, різного кольору частин (одне дерево червоне і два зелених). Створено роботу за однойменною баладою Шевченка.

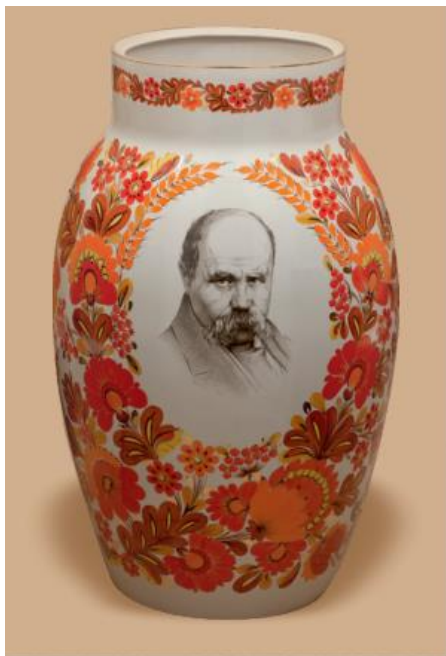

Рис. 7. Дібров А., Діброва Л.
Ваза «Т. Г. Шевченко».
Фарфор, підглазурний розпис

Керамічна ваза з портретом Тараса Шевченка, заслуженого майстра народної творчості Надії Протор'євої (1926–2005) створена до 100-річчя з дня смерті Т. Шевченка (1961, глина, полива, розпис; КН-383/М-32). Портрет поета обрамлений яскравим квітковим орнаментом. Авторка багато років працювала на Васильківському майоліковому заводі, що на Київщині.

Подружжям Андрієм (1924–1994) та Лідією (1934 р. н.) Дібровами створено унікальну за розміром й орнаментальною композицією вазу «Т. Г. Шевченко» (1989, фарфор, підглазурний розпис; КН-677/Ф-57), на якій в обрамленні розкішного декоративного квітового орнаменту намальовано портрет Тараса Шевченка останніх років життя. Виготовлено вазу на Баранівському фарфоровому заводі, що на Житомирщині, а розписали її майстри із Петриківки Дніпропетровської області (Рис. 7).

Унікальним мистецьким явищем кінця XIX – початку ХХІ століть можна вважати вишивану шевченкіану, яка є своєрідним симбіозом народного і професійного мистецтв. Дух часу корегував творчість багатьох митців: виконання робіт на Шевченківську тематику вважалось своєрідним іспитом на «зрілість» майстра.

Член Національної спілки художників України, член міжнародної федерації художників, черкащанка Світлана Устименко (1955 р. н.), неодноразово зверталася до образу Кобзаря. За малюнком Шевченка майстриня вишила картину «Хата батьків Шевченка» (2004, домоткане полотно, вишивка; КН-4528/Т-1758), яка є справжньою окрасою фондової колекції Заповідника (Рис. 8).

Рис. 8. Устименко С. Хата батьків Шевченка. 2004. Шовк, графіка, домоткане полотно

Шевченківські мотиви зайняли особливе місце у житті канівської вишивальниці Валентини Жук (1947–2006). На панно «Тополя» (1995, поплін, вишивка; КН-4341/Т-1700) майстриня відтворила образ дівчини в українському строї, а також поетичні рядки: «Зілля дива наробило – тополею стала». На іншій роботі авторки «Т. Г. Шевченко» (1994, полотно, вишивка; КН-4342/Т-1701) – портрет поета (вишитий чорними нитками) та рядки «Свою Україну любіть, любіть її...» з вірша «Чи ми ще зійдемося знову...» (цикл поезій «В казематі») (вишито червоними нитками).

Творчість Тараса Шевченка та його образ надихали на створення оригінальних вишитих полотен талановиту канівську вишивальницю Наталію Капустян (1972 р. н.). Свою любов до творчості Кобзаря виразила через вишиті твори. Рушник із Шевченковими поетичними рядками «Садок вишневий коло хати» (1997, полотно, вишивка; КН-4353/Т-1708) був подарований авторкою до фондової колекції Заповідника. На одній частині рушника – розквітла вишнева гілка з хрущами, на другій – сюжетна композиція (хата, тополя, вишня, мати з дитиною, соловейко на калині).

У 2000-х роках колекцію вишитих робіт на Шевченківську тематику поповнило полотно відомого майстра художньої вишивки з Волині Юрія Савки (1934–2015) – портрет Тараса Шевченка (2003, полотно, вишивка; КН-4620/Т-1785) у техніці хрестик коричневими і синіми нитками.

Ще на світанку свого життя творчістю Тараса Шевченка захоплювалася наша землячка, майстер народного мистецтва Галина Бондаренко (1923–2000), яка переосмислила зміст Шевченкових поезій і створила мистецьке панно «Три жіночі долі» (1998, полотно, вишивка; КН-4391/Т-1720), яке вражає філігранною технікою і точністю переданих образів. На ньому вгорі – портрет Тараса Шевченка, нижче – жіночі образи за мотивами творів поета та рядки із його віршів (вишито в червоно-чорних кольорах): «І квилить, плаче Ярославна... / І сниться їй той син Іван... / Рости ж, серце-тополенько...».

Справжнім мистецьким твором талановитої канівської майстрині вишивки Людмили Фрунт (1936 р. н.) є панно «Свою Україну любіть...» (2012, полотно, вишивка; КН-4799/Т-1844), подароване до фондової колекції авторкою. По центру – портрет Тараса Шевченка (вишитий чорними нитками), нижче – рядки з його поезії «Чи ми ще зійдемося знову...» (із циклу «В казематі») у червоно-чорних кольорах: «Свою Україну любіть... / Любіть її... Во время люте, / В останню тяжкую минуту...».

У 2019 році зібрання мистецької шевченкіани поповнили 74 вишиті роботи, які стали результатом проведення культурно-мистецького проекту «Образ і слово Кобзаря у вишивці», який було реалізовано за ініціативи заслуженого майстра народної творчості України, відмінника освіти України, викладача методиста Гадяцького коледжу культури і мистецтв ім. Івана Котляревського Григорія Кисіля (1936–2016) та активістки громадського шевченківського руху Катерини Калініченко із Полтави. Ця акція тривала протягом півтора року й об'єднала майстрів двох областей – Полтавської та Черкаської. Сімдесят майстрів-вишивальниць з Полтавщини, шість майстринь і майстер з Канева вишивали портретні образи і цитати з творів Тараса Шевченка. Із Канева до вишивання долучилися – Віра Носенко, Любов Гамалій, Валентина Учень, Валентина Нікітенко, Людмила Ярошенко, Оксана Золотницька і Василь Ярошенко. За бажанням автора проекту Григорія Кисіля, на честь 205-річчя з

дня народження Кобзаря, серію вишитих робіт було подаровано у колекцію Шевченківського національного заповідника.

Висновок. Отже, проведений аналіз мистецької шевченкіани, зібраної Музеєм народного декоративного мистецтва, яка на сьогодні є складовою єдиного фонду Шевченківського національного заповідника засвідчив, що наявна колекція становить художню, історичну та етнографічну цінність і має вагоме наукове значення. Сформована упродовж XIX–XXI століть вона вирізняється жанрово-видовим розмаїттям (живопис, графіка, художнє скло, різьблення, скульптура, вишивка, ткацтво тощо) та представлена широким спектром авторів з різних регіонів України. Охарактеризовані у статті художні твори, розкривають самобутню і неповторну палітру Шевченкової творчості, історії вшанування та увічнення його пам'яті. Вони складають своєрідний красназавчий літопис української шевченкіани, демонструють важливе значення постаті Тараса Шевченка у житті і творчості не лише професійних майстрів та аматорів, а й пересічних громадян, свідченням чого є збільшення чисельності відвідувачів Заповідника, незважаючи на широкомасштабні воєнні дії, що тривають в Україні.

Список використаних джерел:

1. Антонович Д. В. Шевченко – маляр. Київ : Україна, 2004. 271 с.
2. Гальченко С. Альбом малюнків Тараса Шевченка. 1841–1843 рр.: наук. дослідження, коментарі / НАН України, Інститут літератури імені Т.Г. Шевченка. Київ, 2013. 32 с.
3. Красназавча Шевченкіана України: Матеріали XII Всеукр. наук. історико-красназавчої конф., присвяченої 200-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, м. Канів, 24–25 жовт. 2014 р., Черкаси, 2014. 364 с.
4. Овсійчук В.А. Мистецька спадщина Тараса Шевченка у контексті європейської художньої культури. Львів: Інститут народознавства НАН України, 2008. 416 с.
5. Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони: Матеріали Міжнарод. наук.-практичної конф. «Тарас Шевченко в долі слов'янських народів: діалог через століття і кордони», м. Київ, 2014 р. Київ, 2014. 336 с.
6. Тарас Шевченко в контексті світової культури: Матеріали Всеукр. наук.-красназавчої конф. «Тарас Шевченко в контексті світової культури». (До 200-річчя від дня народження Кобзаря), м. Тернопіль, 13–14 берез. 2014 р. Тернопіль, 2014. 152 с.
7. Тарас Шевченко: живопис, графіка: альбом / Упоряд. Д.В. Степовик. Київ: Мистецтво, 1986. 175 с.
8. Тарахан-Береза З. Святиня. Київ: Родовід, 1998. 543 с.
9. Художній світ Тараса Шевченка і сучасність: Зб. праць Всеукр. (40-ї) наук. шевченківської конф. До 200-ї річниці з дня народження Тараса Шевченка, м. Черкаси, 17–18 квіт. 2019 р. Черкаси, 2019. 496 с.
10. Черкащина в контексті історії України: Матеріали Четвертої наук.-практич. конф. «Черкащина в контексті історії України», присвяченої 195-річчю від дня народження Т. Г. Шевченка, м. Черкаси, 25 лют. 2009 р. Черкаси: Вертикаль, 2010. 316 с.
11. Яцюк В. Віч-на-віч із Шевченком: іконографія 1838–1861 років. Київ: Балтія Друк, 2004. 112 с.

УДК 942:75.071.І.Липківський:323.28](477)''193''(093.2)

Тамара Михайлівна Бойко,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
охорони пам'яток культурної спадщини,
археології та фондової роботи,
Національний історико-меморіальний заповідник
«Биківнянські могили»
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-5440-476X

РОЗСТРІЛЯНЕ ВІДРОДЖЕННЯ: БОЙЧУКІСТ ІВАН ЛИПКІВСЬКИЙ
(за матеріалами архівно-кримінальної справи)

Стаття досліджує життєвий і творчий шлях художника-бойчукіста Івана Липківського, який загинув у роки сталінських репресій у 1930-х роках, спрямованих проти української інтелігенції. Висвітлено основні етапи життєвого і творчого шляху Івана Липківського як представника Розстріляного відродження – духовно-культурного та літературно-мистецького покоління 1920–1930-х років.

Ключові слова: політичні репресії, Розстріляне відродження, образотворче мистецтво, бойчукізм, Іван Липківський, Михайло Бойчук.

Tamara Boiko,
Senior Researcher Fellow,
Department of protection of monuments
of cultural heritage, archeology and fund work,
National historical and memorial reserve
«Bykovnyanskie graves»
(Kiev, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-5440-476X

EXECUTED RENAISSANCE: BOYCHUKIST IVAN LYPKIVSKYI
(According to the materials of the archival and criminal case)

The study is devoted to the life and creative path of the Boychuk artist Ivan Lypkivskyi, who died during the years of Stalinist repressions in the 1930s, directed against the Ukrainian intelligentsia. The main stages of Ivan Lypkivsky's life and creative path as a representative of the Executed Renaissance – a spiritual, cultural, and literary-artistic generation of the 1920s–1930s – are highlighted.

Key words: political repressions, the Executed Renaissance, fine arts, Boychukism, Ivan Lypkivskyi, Mykhailo Boychuk.

Актуальність теми визначається важливістю дослідження маловідомої постаті покоління Розстріляного відродження – художника-бойчукіста Івана Липківського. Він – талановитий художник, учень і близький друг Михайла Бойчука, один із тих, хто розділив із учителем трагічну загибель. Попри те, що

мистецька школа М. Бойчука та постаті, які належали до його учнів чи послідовників, періодично ставали об'єктом наукового розгляду, на сьогодні майже відсутні деталізовані описи перипетій, які зазнавали репресовані митці в тоталітарній системі. Найменше уваги дослідники приділяють Івану Липківському, який був не лише самобутнім художником, а й старшим сином першого Митрополита Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) – Василя Липківського.

Розгляд біографії Івана Липківського надасть можливість зрозуміти загальні процеси у тогочасному суспільстві та ввести до наукового обігу невідомі досі сторінки його життя.

Аналіз досліджень і публікацій. Основне джерело інформації про репресованого художника Івана Липківського – архівно-кримінальні справи, що зберігаються у Галузевому державному архіві Служби безпеки України (ГДА СБ України) і Центральному державному архіві громадських об'єднань та україніки (ЦДАГОУ). Цінним джерелом дослідження стали спогади племінника митця Костянтина Олександровича Липківського, в яких він описав трагічну долю родини. Окремі відомості про Івана Липківського наведені у наукових роботах Арсена Зінченка. Низка мистецькознавчих і біографічних матеріалів висвітлена у публікаціях Ярослава Кравченка. Проте багато моментів щодо життєвого шляху І. Липківського залишаються не до кінця з'ясованими і потребують набагато ґрунтовнішого вивчення.

Мета дослідження – на основі джерельного матеріалу відтворити основні віхи біографії Івана Липківського, коло його спілкування, стосунки в родині, причини його загибелі. Розглянути шлях еволюції І. Липківського як художника, вплив особистості М. Бойчука на формування україноцентричності творчості та світогляду І. Липківського. На підставі матеріалів архівно-кримінальних справ вказати на порушення під час ведення слідства в органах Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС), які призводили до фальсифікації слідства, що було типовим явищем у період сталінських репресій.

Виклад основного матеріалу. Радянська влада завжди здійснювала жорсткий ідеологічний тиск на творчих особистостей. А ті, хто не вписувався в ідеологічну доктрину більшовизму, розплачувались за це життям. Політичні репресії як головний метод управління і водночас утвердження тоталітарного режиму в СРСР загалом і Україні зокрема, досягли апогею за часів правління Йосипа Сталіна у 1930-х роках, коли жертвами терору ставали широкі верстви суспільства. Найбільш нищівного удару зазнала інтелігенція, насамперед представники Розстріляного відродження – духовно-культурного та літературно-мистецького покоління 1920–1930 років.

Більшовики надавали великого значення образотворчому мистецтву, вважаючи його найпотужнішим засобом пропаганди, тому на початку 1930-х років партійне керівництво поставило перед суспільством питання про соціальну спрямованість і класову належність мистецтва. Розгорнулася широка кампанія за утвердження єдиної пролетарської культури, яка фактично передбачала припинення свободи творчості та повну залежність мистецтва і художників від партійного замовлення й ідеології керівництва держави. Вияви національної своєрідності в українському мистецтві партійне керівництво сприймало як буржуазний націоналізм, тому переслідувало його і знищувало.

Для художників із національним спрямуванням у творчості настав час гонінь та утисків із боку влади. Найпершими під розправу потрапили Михайло Бойчук та

його учні, які були представниками новаторського мистецького напрямку – бойчукізму. У творчості бойчукісти спиралися на візантійські фрески, давньоруський іконопис й українське народне малярство.

На той час бойчукізм був найяскравішим явищем в українському образотворчому мистецтві і отримав широке визнання не лише в СРСР, а й у закордонних художніх колах. Та цей напрям відхилився від ідеологічної доктрини радянської влади, що дало їй змогу назвати Михайла Бойчука і його школу великим злом для всієї української художньої культури: «Бойчук, Падалка, Седляр та інші – становили по суті диверсійну групу на фронті нашого культурного будівництва. Їх головною метою було використати мистецтво для полегшення фашистської інтервенції проти нашої соціалістичної батьківщини. Для досягнення цієї мети вороги калічили деяку частину нашої молоді «школкою» Бойчука, переслідували представників старої реалістичної школи, намагалися відвернути художників від відображення радянської дійсності, ...прагнули відірвати художників України від художників великого братерського російського народу, орієнтувати їх на гниюче мистецтво буржуазного Заходу» [3, с. 3].

Ще у 1929 році розгорнулася масштабна ідеологічна кампанія проти школи Бойчука. На шпальтах періодичних видань розпочалося активне цькування. В газетах «Вечірній Київ», «Пролетарська правда», журналі «Нова генерація» з'явилися статті, які таврували мистецтво бойчукістів як «реставрацію феодалізму, живопис на фанері, мертву візантійщину», а самого художника називали «богомазом» [7, арк. 1–4].

Мистецтво бойчукістів дедалі більше підпадало під критику влади й колег художників-станковістів. Припинилася участь бойчукістів у закордонних виставках, контакти із західними митцями розглядалися як політичний компромат, посипалися звинувачення у формалізмі, націоналізмі. Та бойчукізм продовжував існувати.

Восени 1936 року влада перейшла до більш радикальних дій. Михайла Бойчука заарештували органи Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) за обвинуваченням у керівництві контрреволюційною націонал-фашистською терористичною організацією.

Напередодні були заарештовані також найближчі учні, які проходили фігурантами у його кримінальній справі. Серед них – І. Липківський, який був і його учнем, і другом.

Іван Васильович Липківський народився 1892 року у містечку Липовець на Київщині в родині митрополита УАПЦ Василя Липківського. Доля Івана, як нащадка роду священників, була передбаченою: його готували до духовного сану. Після закінчення у Києві 2-ї Української гімназії він вступив і закінчив Київську церковно-вчительську школу. Та захоплення малярством перемогло. Тихий і спокійний Іван виявив неабияку силу характеру і почав навчання в Київській художній школі.

Зі встановленням радянської влади в Україні для родини Василя Липківського настали складні часи. Як духовний лідер українського народу, він долучився до створення УАПЦ, що викликало спротив та переслідування більшовицькою владою не лише його самого, а й членів родини. Діти змушені були відійти від родини і жити своїм життям.

У 192 році І. Липківський вирішив вдосконалюватися як художник і вступив до Української академії мистецтв, переживши декілька реорганізацій вишу.

У 29 років Іван став студентом. Навчання у Михайла Бойчука визначило його подальшу долю.

На той час М. Бойчук був найбільш знаним і шанованим українським художником, його мистецтво належало до тих новаторських напрямів образотворчого мистецтва, які виникли на зламі XIX–XX століть, і на навчання до Бойчука мріяло потрапити чимало молоді. Бойчук особисто обирав студентів до своєї майстерні не просто талановитих, а тих, хто вмів синтетично мислити, був здатним до творчої свободи.

Навчання в майстерні М. Бойчука також вважалося новаторським. Метою його педагогічної системи стало виховання національного художника нового типу. Вчитель та учні разом малювали, ходили до музеїв, аналізували твори, вивчали літературу. Михайло Бойчук навчав розуміти й аналізувати давнє мистецтво, а головне – формував розуміння завдань національного мистецтва.

Михайло Бойчук вибагливо ставився до студентів, але він був геніальним вчителем, і саме Бойчук сформував Івана Липківського як художника.

Потрапивши на навчання до М. Бойчука, І. Липківський отримав не лише наставника у професії, а й людину, яка його розуміла, передовсім бажання Івана докорінно змінити долю, щоб реалізувати свій талант художника. Михайло Бойчук одразу виділив талановитого учня, який вирізнявся освітою, світоглядом і навіть зовнішністю. Вони відразу потоваришували і все подальше життя Іван зберігав безмежну відданість і вірність вчителю. Пізніше, у 1936 році, після арешту І. Липківського, на допиті його запитали щодо ставлення до М. Бойчука. Іван відповів: «У 1922 році я познайомився з Бойчуком Михайлом Львовичем, професором Київського художнього інституту, в майстерні якого я почав працювати. Дуже скоро тісно зблизився з Бойчуком, полюбив його і почав часто бувати у нього на квартирі. У нас встановились найтісніші та дружні взаємини» [2, арк. 30].

Михайло Бойчук передавав свої знання і досвід молодому поколінню не лише в академічних класах. Разом з учнями він оформлював агітпоїзди, пароплави, вулиці та площі Києва і Харкова до свят, розписував фресками будівлі. У 1924 році Іван Липківський разом з іншими художниками-бойчукістами брав участь в оформленні Сільськогосподарської виставки в Москві, у 1925–1926-х роках на металургійному заводі в Каменському робив замальовки й етюди для майбутніх картин, писав портрети, викладав на підготовчих курсах при художньому інституті. У 1927 році закінчив Київський художній інститут (КХІ) і став членом АРМУ (Асоціації революційного мистецтва України) – найбільш численної і впливової спілки художників в Україні, більшість якої складала бойчукісти.

Дипломною роботою 35-річного митця був монументальний твір на індустріальну тему, виконаний у техніці темперного малярства, однак цей твір не зберігся. Того самого року художник намалював «Портрет селянина» (1927). Цей портрет успішно експонувався на Першій Всеукраїнській виставці АРМУ у Харкові. Пізніше І. Липківський створив полотна «Робітник», «Шоста домна», «Сталепрокатники» (1929), які, за словами мистецтвознавця і тодішнього ректора КХІ Івана Врони, дозволяли «констатувати швидке зростання його, ще далеко незакінченого таланту» [4, с. 176–178].

Іван Липківський почав працювати у КХІ завідувачем кабінету навчально-художніх матеріалів і викладачем. Найвірогідніше, його працевлаштуванню посприяв М. Бойчук, що викликало певні ревності серед бойчукістів. Кирило

Гвоздик свідчив: «Липківський перебував у дружніх стосунках з Бойчуком, працював доцентом» [2, арк. 102]. Василь Седляр роботу Івана в інституті називав «чисто технічною», а про стосунки з Бойчуком казав: «Бойчук приділяв особливу увагу Липківському, допомагав йому в роботі та навчанні... Липківський став довіреною особою Бойчука» [2, арк. 96]. Та професор Бойчук завжди допомагав і підтримував своїх вихованців, зокрема й матеріально. Іван Липківський дійсно був довіреною особою Михайла Львовича і всіляко допомагав йому в роботі: займався організаційною та секретарською роботою (через нього проходили всі інститутські папери), допомагав у проведенні занять зі студентами. А головне – І. Липківський мав змогу щодня спілкуватися з учителем і вдосконалюватися як художник. Всі настанови вчителя він детально конспектував, згодом його записи потрапили до учениці Бойчука Оксани Павленко, яка оприлюднила їх у 1950-х роках. Завдяки конспектам І. Липківського до наших днів дійшли принципи новаторської педагогічної системи Михайла Бойчука.

Незважаючи на щасливе творче життя, доля Івана Липківського була драматичною. Він покохав двоюрідну сестру Наталію П'ясецьку, яка також походила з родини священників. Таке порушення церковних канонів батьки не могли сприйняти і не дали благословення на шлюб. Але вони одружилися і були щасливі. Наталія свого часу закінчила Київську консерваторію і працювала піаністкою-акомпаніаторкою. У 1930 році у них народився син Анатолій, якому дали прізвище П'ясецький, можливо, щоб не дратувати діда, а можливо, щоби віддалити сина від вже «небезпечного» прізвища опального митрополита Василя Липківського [5, с. 83]. Та й самого Івана влада вважала неблагонадійним, оскільки він був бойчукістом.

І. Липківського органи НКВС заарештували 2 листопада 1936 року. Безумовно, він представляв інтерес для слідства як приближена до М. Бойчука особа. НКВС розглядали І. Липківського як близького друга і фігуранта в майбутній кримінальній справі М. Бойчука і передбачали отримання необхідних зізнань від Липківського для арешту вчителя. На той час вже перебував під арештом Іван Падалка і з ним активно «працювали» щодо отримання зізнань. У кінці листопада заарештували Василя Седляра та Михайла Бойчука. Під арешт потрапив і Кирило Гвоздик.

Разом з бойчукістами був заарештований директор Харківського будинку архітектора Іван Орел-Орленко. Та його біографія потребує детальнішого дослідження, оскільки на момент арешту він був багаторічним агентом органів держбезпеки (ІНО УДБ НКВС УРСР) під псевдо «Вінницький» [1, т. 2, арк. 13].

Ордер на арешт І. Липківського та постанова про початок слідства й ув'язнення були виписані в один день – 2 листопада 1936 року. Того ж дня Липківський, як «соціально небезпечна особа», був доправлений до спецкорпусу тюрми НКВС УРСР. Йому висунули обвинувачення в участі у контрреволюційній терористичній організації та безпосередньому зв'язку з її керівництвом (ст. 54-8, ст. 54-11 КК УРСР) [2, арк. 2, 4].

Допити розпочалися 10 листопада 1936 року, хоча перші відомості (анкета арештованого) були внесені до справи 3-го. Крім слідчого, оперуповноваженого ІV відділу УДБ НКВС УРСР Михайла Проскурякова, на допитах був присутній начальник ІV відділу УДБ НКВС УРСР лейтенант Микола Грушевський, куратор слідства, який фактично і сфабрикував кримінальну справу Бойчука та його учнів. Уже у 1937 році М. Грушевського заарештують та розстріляють за звинуваченням у

«фальсифікації матеріалів і порушенні соціалістичної законності» [1, т. 2, арк. 148].

У підвалах НКВС арештовані зазнавали страшних мук і катувань, які офіційно були дозволені в системі НКВС. На початку І. Липківський намагався протистояти абсурдним обвинуваченням і вигородити свого вчителя – «применшував роль в організації її керівника Бойчука Михайла Львовича, згладжував терористичну діяльність організації» [2, арк. 38]. Слід зазначити, що М. Бойчук також намагався захистити учнів, зокрема й Липківського, і всіляко старався взяти вину на себе: – «Липківський знаходився під моїм впливом і я, звичайно, був для нього великим авторитетом», «Липківського я особисто залучив до контрреволюційної організації», «Липківський спочатку вагався та під моїм тиском погодився взяти участь у роботі контрреволюційної організації» [1, т. 1, арк. 54]. Та це не допомогло.

Інтенсивні допити продовжувались і ще до лютого 1937 року призвели до зізнань Івана Липківського, що він проводив шкідництво в галузі образотворчого мистецтва, був активним учасником контрреволюційної націонал-фашистської терористичної організації, яка здійснила 1 грудня 1934 року вбивство Кірова й готувала терористичні акти проти керівництва ВКП(б) та радянського уряду, входив до групи Бойчука, що була складовою частиною організації й стояла на терористичних позиціях [2, арк. 131–133]. Слідство практично було завершено, і Липківського на деякий час лишили у спокої. Лише у червні 1937 року допити поновили.

Наталія П'ясецька, яка домоглася побачення з чоловіком, була шокована його станом. У 1956 році вона писала: «Мій чоловік художник Іван Липківський був заарештований органами НКВС. Я вважала, що арешт відбувся з непорозуміння і сподівалась, що скоро все з'ясується. При першому побаченні (справу чоловіка вів слідчий Проскураков Михайло Іванович) я чоловіка абсолютно не впізнала: замість 40-річного чоловіка був дряхлий дід... слідчому висловила думку, що квітучий чоловік перетворився на воскову постать, на яку страшно подивитись. На це Проскураков відповів, що якщо з нами тут так розмовляють, то назад ці громадяни не повертаються» [1, т. 2, арк. 4].

Наталія Павлівна розплатилась за ці слова. У жовтні 1937 року її заарештували і засудили до 8 років виправних робіт у таборах за те, що вона «дружина Липківського Івана Васильовича, колишнього активного учасника української націоналістичної терористичної організації, була обізнана у злочинній діяльності свого чоловіка, що й приховала від органів влади» [6, т. 3, арк. 7].

Під час арешту Наталії сина Анатолія викинули з квартири, та його відразу «взяв на виховання» дядько П'ясецький Прохор Павлович і тим врятував дитині життя [6, т. 3, арк. 6]. Після багаторічних поневірянь по таборах Наталія П'ясецька дивом лишилась живою і возз'єдналась із сином, коли він був уже дорослим. Але вже ніколи не повернулась до Києва, змушена була проживати у м. Золотоноша Черкаської області.

Анатолій Іванович П'ясецький отримав вищу освіту, працював інженером, багато років головним інженером конструкторського бюро (КБ) на одному з великих підприємств Білої Церкви. Він волів не згадувати роки своєї юності. Поневіряння в дитинстві, життя без батьків – усе це наклало відбиток на здоров'я Анатолія. У жовтні 1990-го він помер [5, с. 109–110].

5 та 11 червня 1937 року слідчий Проскураков знову допитував Липківського. Та ці допити формальні й дуже короткі були підтвердженням

попередніх зізнань. До слідчої справи також додали власноруч написане зізнання Івана Липківського про належність до бойчукістів, які ототожнювались слідством з націонал-фашистською організацією: «Я, Іван Васильович Липківський, художник, член націонал-фашистської організації (бойчукіст) – творив шкідництво у галузі образотворчого мистецтва. Я визнаю свою провину перед радянською владою...» [2, арк. 11].

У липні 1937 року слідство у кримінальній справі Михайла Бойчука, Івана Падалки, Василя Седляра, Івана Липківського було завершено. Обвинувачені підлягали суду Військової колегії Верховного Суду СРСР. За протоколом напередодні суду обвинувачені надавали розписку для майбутнього суду (ставили свій підпис) про те, що ознайомлені з обвинувальним висновком. У розписці Івана Липківського підпис нечіткий і скривлений – рука художника тремтіла, він зрозумів, що це кінець [2, арк. 140].

13 липня 1937 року на закритому засіданні Військової колегії Верховного Суду СРСР Івана Васильовича Липківського, як і Михайла Львовича Бойчука, Івана Івановича Падалку, Василя Теофановича Седляра засудили до вищої міри покарання – розстрілу. Того ж дня вирок було виконано у Києві [2, арк. 143]. Найвирігідніше місце поховання – Биківнянський ліс під Києвом.

Реабілітація відбулась за часів хрущовської відлиги. Визначенням Військової колегії Верховного суду СРСР від 01 лютого 1958 року вирок І. В. Липківському було скасовано, оскільки Іван Васильович Липківський був засуджений необгрунтовано за сфальсифікованими матеріалами [2, арк. 145].

Кирило Гвоздик був засуджений до 10 років трудових таборів та на 5 років поразки у правах. У 1949 році його повторно засудили до довічного ув'язнення, та у 1956 році реабілітували. Але як художник Кирило Гвоздик відійшов від бойчукізму, і в подальшому не зміг реалізуватись як митець.

Творча спадщина Івана Липківського, як і всіх художників-бойчукістів, також зазнала переслідувань: вона знищувалась як ідейно-шкідлива для радянського мистецтва. Саме тому до наших днів майже не дійшло їхніх робіт. У 1937 році у Державному українському музеї (нині Національний художній музей України) було створено секретний спеціальний фонд, до якого звозили твори «ворогів народу», у тому числі й картини бойчукістів для подальшого знищення. Та завдяки громадянській позиції співробітників Музею частина картин не була знищена. До наших днів дійшли лише декілька робіт Івана Липківського. Серед них: «Червона домна» (1926), «Бесемер заводу імені Дзержинського» (1926–1927), «Договір про соцзмагання» (1932).

У 1958 році Наталія П'ясецька намагалась отримати грошову компенсацію за картини чоловіка, вилучені під час його арешту. У заяві до Голови КДБ УРСР вона надала перелік картин Івана Липківського – «Портрет селянина», «Дівчина з підносом», «Каменярі», «Шахтарі», «Партизани», «Мішечники», «Відливання сталі», «Натура жінки», «Портрет невідомої», пейзажі малих розмірів. Найбільш вартісні з них «Дівчина з підносом», «Портрет селянина», пейзажі у 1930-х роках експонувались в Італії. Наталія П'ясецька навіть віднайшла свідка – Чегоненка Якова Федоровича, який був присутній під час обшуку як управляючий будинком і підтвердив вилучення картин. Та отримала відповідь: «...изъятие каких-либо художественных картин документально не подтверждается и удовлетворить просьбу не представляется возможным» [6, т. 2, арк. 33].

Висновки. Із матеріалів архівно-кримінальної справи Івана Васильовича Липківського постає трагічна доля художника, нерозривно пов'язаного з піднесенням української культури у 1920–1930-х роках. Більшовицька влада фізично знищила не лише художника-бойчукіста Івана Липківського, а і його творчий доробок. Фактично до 1980-х років бойчукізм як мистецтво, що не відповідало засадам соціалістичного реалізму, було вилучено з радянського образотворчого мистецтва. І лише з початком перебудови розпочалось його повернення в культурний простір України. На жаль, сьогодні автентичний український художній стиль бойчукізм, який отримав світове визнання і прославив Україну, для широкого загалу залишається невідомим. Інформація про долю репресованого художника Івана Липківського сприятиме дослідженню унікального мистецького явища бойчукізма та осмисленню фактів злочинності радянського тоталітарного режиму, який безжально знищував митців, що протистояли комуністичній владі.

Список використаних джерел:

1. Справа Бойчука Михайла Львовича. *Галузевий державний архів Служби безпеки України*, м. Київ, (ГДА СБ України). Ф. 6. Спр. 46293. Т. 1–2. 441 арк.
2. Справа Липківського Івана Васильовича. *Галузевий державний архів Служби безпеки України*, м. Київ, (ГДА СБ України). Ф. 6. Спр. 46496. 145 арк.
3. Завдання Спілки радянських художників УРСР. *Малярство і скульптура*. 1938. № 9. С. 28.
4. Кравченко Я. О. Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен. Київ: Майстерня книги: Оранта, 2010. 400 с.
5. Липківський К. Тіні незабутих предків. Київ, 2003. 230 с.
6. Справа П'ясецької Наталії Павлівни // Центральний державний архів громадських об'єднань України м. Київ, (ЦДАГО України). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 36870. Т. 1 – 3. 142 арк.
7. Павленко Оксана Трохимівна. *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України*, м. Київ, (ЦДАМЛМ України). Ф. 356. Оп. 1. Спр. 417. 424 од. зб.

МУЗЕЄЗНАВСТВО
MUSEUM STUDIES

УДК 069.01:74(477.46)

Віталій Миколайович Коханчук,
завідувач науково-дослідного відділу
історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID:0009-0003-5050-0169

**ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ КАНІВСЬКОГО МУЗЕЮ НАРОДНОГО
ДЕКОРАТИВНОГО МИСТЕЦТВА В ДОКУМЕНТАХ ТА РУКОПИСАХ**

У статті досліджено історію створення Канівського музею народного декоративного мистецтва, експозиція якого з 1972 по 1990 роки знаходилася в Успенському соборі (пам'ятці архітектури XII століття); висвітлено роль ініціаторів реставрації Успенського собору та створення музейної експозиції.

Ключові слова: собор, реставрація, музей, експонати, експозиція.

Vitalyi Kohanchuk,
Head of the scientific department
of historical and regional ethnography,
Shevchenko national reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0009-0003-5050-0169

**THE HISTORY OF THE CREATION OF THE KANIV MUSEUM OF FOLK
DECORATIVE ART IN DOCUMENTS AND MANUSCRIPTS**

The article examines the history of the creation of the Kaniv Museum of Folk Decorative Art, the exposition of which was located in the Assumption Cathedral from 1972–1990 (an architectural monument of the 12th century). The text highlights who was behind the restoration of the Assumption Cathedral and the creation of the museum exhibition

Key words: cathedral, restoration, museum, exhibits, exposition.

Актуальність теми дослідження визначається зростанням інтересу до вивчення історії України, зокрема побутових аспектів життя українського суспільства. У цьому контексті важливим є дослідження історії створення та побутування Музею народного декоративного мистецтва, що нині входить до складу Шевченківського національного заповідника.

Аналіз досліджень і публікацій. Історія створення Музею народного декоративного мистецтва в документах та рукописах ґрунтовно не досліджувалася й тому відсутні вузькі публікації на цю тему. Поруч з тим, саме документальні ресурси, матеріали періодики та усні свідчення учасників тих

подій є унікальними джерелами вивчення історії створення та побутування вище окресленого музею, які й були покладені в основу джерельної бази цієї статті.

Мета дослідження. Висвітлити передумови створення Музею народного декоративного мистецтва у Каневі та визначити чинники, що впливали на його розвиток і функціонування.

Виклад основного матеріалу. 23 квітня 2022 року виповнилося 50 років з дня відкриття Канівського музею народного декоративного мистецтва. Спочатку музей був розміщений в пам'ятці архітектури першої половини XII століття Георгіївському (Успенському) соборі, що знаходиться в центрі міста на Дніпровій горі.

Протягом кількавікової історії Успенський собор був свідком багатьох ворожих нападів, війн і пожеж. У 1678 році, як повідомляє Літопис Самовидця, турки спалили і «подушили» людей, що сховалися у церкві. Тут прийняв мученицьку смерть Канівський єпископ Макарій Токаревський.

Немилосердною була доля до Успенського собору й протягом останнього сторіччя. До 1936 року у його приміщенні діяла православна церква. А 1936 року комуністична влада розміщує в приміщенні культової споруди періоду княжої Русі склад солі, яка з часом в'їлася у цегляні стіни, в підлогу, стала руйнувати старовинну плінфу з якої був збудований храм. У 1946–1947 роках було здійснено частковий ремонт даху, підлоги, вікон і дверей, а також проведено зовнішні та внутрішні оздоблювальні роботи і Успенський собор знову було повернуто релігійній громаді, у якому до 1964 року проводила службу православна церква.

Проте, навіть не спеціалістам було видно, що Успенський собор, пам'ятку архітектури першої половини XII століття необхідно серйозно реставрувати. За вирішення цього питання взявся ентузіаст, краєзнавець, пенсіонер Василь Олександрович Коваленко (Рис. 1).

Рис. 1. Василь Коваленко

В. О. Коваленко в доповіді на республіканській конференції Українського товариства охорони пам'ятників історії та культури у м. Луцьку в 1970 році зазначив: «Власно кажучи в цьому приміщенні мною заплановано два музеї. Перший це сам пам'ятник архітектури, який має свою історію, про яку можна розповідати годинами. Знайомити з технікою будівництва. А другий – це музей народного декоративного мистецтва» [2, с. 12].

Так, у 1964 році почалося листування з державними організаціями щодо створення музею у Каневі. Писали листи в ЦК Компартії Української РСР, Верховну Раду УРСР, Раду Міністрів УРСР, Міністерство культури Української РСР, Товариство охорони пам'ятників історії та культури. Відповідь була однозначна – необхідно відреставрувати і зберегти пам'ятку архітектури для нащадків. На виготовлення документації було виділено кошти. Ентузіаста В. О. Коваленка підтримали Канівські міськвиконком та райвиконком. Фінансували роботи зі збереження Успенського собору Черкаське обласне управління культури (начальник В. К. Собченко.), Черкаське товариство охорони

пам'яток історії та культури (голова О. М. Дубовий). Канівський райвиконком і міськвиконком допомагали транспортом, будівельними матеріалами та робочою силою.

За 1965–1970 роки будівлю собору відреставрували і відремонтували. Було вирішено розгорнути в ній музейну експозицію.

Відтак, гостро постало питання: який музей розмістити в Успенському соборі – історико-краєзнавчий, народного декоративного мистецтва чи картинну галерею. Для розв'язання дилеми В. О. Коваленко викликав компетентну комісію з Києва, до якої увійшли представник Міністерства культури, завідувач відділом музеєзнавства Г. С. Кирилюк, директор Державного музею українського образотворчого мистецтва УРСР В. Ф. Яценко, завідувач фондами М. Я. Кулішова та завідувач відділом М. Я. Куницька Державного музею українського народного декоративного мистецтва. На зустріч також запросили краєзнавців та представників місцевої влади.

Слід наголосити, що рішення високої комісії було однозначне: створити в Успенському соборі Музей народного декоративного мистецтва, адже з давніх-давен церкви прикрашали рушниками, дерев'яним різьбленням, килимами тощо. А для історичного музею вирішили шукати іншу будівлю, збирати експонати і працювати над створенням експозиції. Підготувати проєкт художнього оформлення та креслення обладнання Музею народного декоративного мистецтва дирекція доручила молодим художникам-архітекторам Черкаського облхудожфонду – Сергію Фурсенку, Миколі Собчуку і Леоніду Кондрацькому (Рис. 2).

Рис. 2. Зліва направо: Л. С. Кондрацький, В. О. Коваленко, С. М. Фурсенко, М. Я. Собчук

Вимоги до художників-архітекторів були такі: спроектувати експозицію музею так, щоб не порушувати внутрішнього простору і єдності унікальної пам'ятки архітектури, не закрити її краси; музейні експонати вписати в інтер'єр стародавнього собору.

В музеї було запроєктовано шість відділів – національного одягу, килимарства і ткацтва, художнього скла і фарфору, кераміки, народного розпису і вишивки, різьбярства. У перші роки в музеї передбачалось показати музейні

предмети декоративного мистецтва ряду областей України, але, звичайно, почесне місце в експозиції повинні були зайняти предмети з Черкащини, зокрема Канівщини.

Реалізація задуму з відкриття Музею народного декоративного мистецтва у Каневі прискорила реставрація собору 1967–1970 років за проектом архітекторів М. Говденка та Н. Холостенка. У ході проведення ремонтно-реставраційних робіт, які виконувалися Київськими реставраційними майстернями, було вибито ґрунт у соборі на глибину 1,5 метра, відкрито цегляну кладку на колонах. Все це робилося для того, щоб врятувати приміщення від дії солі, яка з 1936 року завдала непоправної шкоди культовій споруді. Через кожні 10 сантиметрів обстежували штукатурку, щоб знайти залишки розписів. Також було замінено покрівлю, відкрито зондажі, щоб показати майстерність мулярів того часу. Варто наголосити, що під час досліджень знайшло своє підтвердження припущення науковців, що покриття підлоги було з кераміки у жовто-блакитній гамі.

Показовим було те, що ходом реставрації та ремонту Успенського собору і підготовкою його для створення музею цікавилися і, за потреби допомагали, заступник голови Ради Міністрів УРСР П. Т. Тронько, Міністр культури УРСР Р. В. Бабійчук, секретар Черкаського обкому Компартії УРСР О. М. Андреев, голова Черкаського облвиконкому М. П. Корж, відповідальні працівники Держбуду УРСР, Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Така увага до проекту невдовзі дала свої результати. Зокрема, вже у листопаді 1970 року Державна комісія, створена Держбудом УРСР прийняла будівлю пам'ятки архітектури в експлуатацію після проведення реставраційних і ремонтних робіт, які проводились республіканськими і Київською науково-реставраційними майстернями протягом п'яти років (1965–1970). Також було вирішено питання щодо вишукування грошей на обладнання і художнє оформлення музею. На початку грудня 1970 року було поставлене завдання Н. К. Шанській, спеціалісту Інституту житлобудівництва, скласти кошторис на обладнання і художнє оформлення музею згідно креслень, виготовлених облхудожфондом. 13 січня 1971 року кошторис на суму 35 тис. крб. був затверджений заступником голови облвиконкому М. Ф. Каплаушенком і на нараді, скликаній Черкаським обкомом Компартії і Черкаським облвиконкомом весною цього ж року було вирішено призначити генеральним виконавцем робіт виробничий комбінат кінофікації і в допомогу йому виділити дзеркальну фабрику, металічний завод і Черкаський трестелектромонтаж.

Варто звернути увагу й на ту обставину, що до 1969 року всі роботи В. О. Коваленком зі створення музею виконувалися на громадських засадах і лише з 1 січня 1969 року, за рішенням Ради Міністрів УРСР та Черкаської обласної Ради депутатів трудящих, створився відділ образотворчого мистецтва Черкаського краєзнавчого музею в м. Каневі зі штатом в кількості п'яти працівників, а саме: двох наукових співробітників, одного старшого музейного доглядача, одного охоронця-двірника, одного прибиральника. Першими, хто обійняв ці посади були: Василь Олександрович Коваленко – директор музею, Галина Миколаївна Заболотна – завідувач фондів, Ніна Григорівна Тертична – старший доглядач, Дарія Кузьмівна Динник – техпрацівник, Трохим Степанович Динник – охоронець-двірник.

Працюючи на громадських засадах з 1965 року по 1969 рік, Василь Олександрович зібрав багато музейних предметів для створення майбутньої

музейної експозиції. Тому, з перших днів роботи, наукового співробітника Г. М. Заболотну було призначено на посаду завідувача фондів, які треба було впорядковувати, доглядати і зберігати. Для Галини Миколаївни ця робота була новою і незрозумілою, тому Василь Олександрович відкомандирував її до Києва у державні музеї з метою обміну досвідом.

Із 1969 року Василь Олександрович, спільно з чисельно малим колективом, розпочав підготовку організації Музею народного декоративного мистецтва в Каневі. Для Василя Олександровича це була не нова робота. Виступаючи з доповіддю на республіканській конференції Українського товариства охорони пам'яток історії та культури у Луцьку в 1970 році він наголосив: «За своє життя я створюю в Каневі другий музей. Перший музей, який був мною створений – це музей Т. Г. Шевченка на Чернечій горі, де я був першим директором з 1936 по 1941 рік» [2, с. 18].

З метою збору експонатів для майбутнього Музею народного декоративного мистецтва протягом 1969–1970 років працівниками було здійснено експедиції по усіх районах Черкащини та зібрано багато цінних речей. У листопаді 1970 року було закуплено 130 та подаровано 112 музейних предметів.

Щодо дати відкриття музею Василь Олександрович у доповіді від 29 січня 1971 року писав: «Одним словом в питанні організації музею народного декоративного мистецтва в м. Каневі я відчуваю велику підтримку і допомогу Міністерства культури УРСР, Черкаського обкому Компартії, Черкаського облвиконкому, начальника Черкаського обласного управління культури, Канівського райкому та райвиконкому, і я враховуючи це, докладаю всіх зусиль щоб його відкрити, якщо не до 30 березня, то до 1 травня 1971 року» [3, с. 16–17].

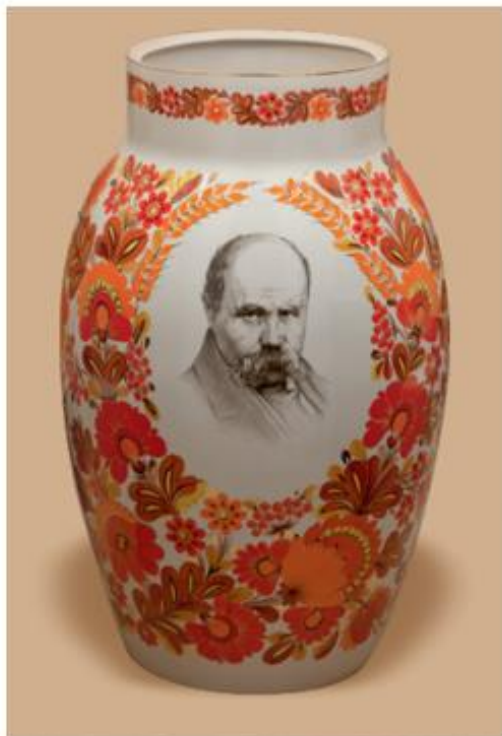

Рис. 3. А. С. Дібров, Л. М. Діброва.
Ваза «Т. Г. Шевченко». Б/р.
Фарфор, підглазурний розпис

Тим часом тривала кропітка робота зі збору та придбання предметів експозиційного показу. Зокрема, на Городищенському кар'єроуправлінні Черкаської області було виготовлено полірований п'єдестал (для встановлення у подальшому на ньому декоративної вази) з лабрадориту розміром 1,6 x 1,6 м, на якому зроблено напис, текст якого запропоновано дирекцією музею і погоджено з ЦК Компартії УРСР та Черкаським обкомом Компартії УРСР у червні 1971 року: «На цьому місці з 20 по 22 травня 1861 року перед похованням на Чернечій горі стояла домовина з прахом великого сина українського народу Т. Г. Шевченка». Саме на цьому п'єдесталі планували встановити унікальну декоративну вазу з портретом Тараса Шевченка висотою 0,9 метра (Рис. 3.)

За виготовлення вази взялися працівники Баранівського фарфорового заводу Житомирської області – Василь Олексійович Хоменко – директор заводу, Дмитро Спиридонович Гоча – головний художник заводу, Андрій Стефанович Дібров і Лідія Миколаївна Діброва – автори розпису і форми вази, Іван Данилович Остапек, Григорій Кирилович Святий і Олексій Іванович Старушка – майстри заводу, живописець Марія Іванівна Бортник, які за своєчасне і високоякісне виготовлення тематичної вази були нагороджені грамотою Черкаського управління культури [8].

Для здійснення планів, які поставив перед собою Василь Олександрович разом із колективом, музей підтримував тісні зв'язки з навчальними закладами та науковими установами, зокрема: Держбудом УРСР, Радою Міністрів УРСР, Міністерством культури УРСР, ЦК Компартії УРСР, Черкаським Обкомом та облвиконкомом, Інститутом Археології АН УРСР, Інститутом теорії і історії будівництва АН УРСР, Київським університетом ім. Т. Г. Шевченка та республіканськими музеями.

Паралельно зі створенням експозиції, Василь Олександрович займався і вирішенням питання встановлення хрестів на банях Успенського собору. На той час зробити це було вкрай складно. Задля вирішення цього питання він їде до Києва в Центральний Комітет Компартії УРСР і завдяки своїй наполегливості отримує дозвіл на їх встановлення.

18 січня 1971 року голові виконкому Черкаської обласної Ради депутатів трудящих М. П. Коржу приходить відповідь на клопотання про встановлення хрестів на соборі, в якій повідомлялося: «За дорученням Ради Міністрів УРСР Держбуд УРСР та українське Товариство охорони пам'ятників історії та культури розглянули клопотання Черкаського облвиконкому про позолоту та встановлення хрестів на визначному пам'ятнику архітектури союзного значення – Успенському соборі XII століття в м. Каневі. Українському спеціальному науково-реставраційному виробничому управлінню доручено виконати згадані роботи в I півріччі 1971 р. Українське товариство охорони пам'ятників історії та культури згодне профінансувати ці роботи». На копії листа-відповіді (вх. № 19 від 28 січня 1971 р.) Василь Олександрович написав: «Це здорово, в цьому листі я бачу й свою перемогу [підпис] 28.01.71 р.» [4].

Методичну допомогу зі створення музею взяв на себе Державний музей українського народного декоративного мистецтва, в особі його директора Василя Георгійовича Нагая. Музей передав значну кількість музейних предметів для створення експозиції. Частину експонатів було передано з виставок Міністерства культури УРСР та Спілки художників України. Так, Міністерство культури УРСР передало близько 40 художніх творів, республіканський Музей українського народного декоративного мистецтва передав близько 750–800 музейних експонатів, які в квітні 1970 року були перевезені до Канева. Серед них велика кількість унікальних експонатів, зокрема дві картини на історичну тематику – з видом могили Тараса Шевченка з чавунним хрестом та з краєвидом біля пристані «Канів».

У 1971 році Василь Олександрович звернувся листом до Республіканського виробничого об'єднання фарфоро-фаянсової промисловості Української РСР, а саме до Олександра Антоновича Безвершука і Ніни Петрівни Мулкіджанян, в якому зазначав: «Враховуючи, що музей народного декоративного мистецтва організовується на землі, де поховано великого сина українського народу

Т. Г. Шевченка, де щоденно є гостями древнього Канева тисячі екскурсантів, я й хочу, щоб вироби заводів «Укрфарфору» експонувались в цьому музеї, прикрашали його й звеличували наші народні таланти. Тому я прошу Вас, Олександр Антоновичу, і Вас, Ніно Петрівно, дати дозвіл директорам підпорядкованих Вам (Укрфарфор) заводам – Київському, Васильківському, Баранівському і Полтавському на безкоштовну передачу унікальних виробів для Канівського музею народного декоративного мистецтва» [5, с. 2].

2 липня 1971 року було направлено лист Раді Міністрів УРСР «Про відкриття у м. Каневі Черкаської області музею народно-декоративного мистецтва» за підписом секретаря Черкаського обкому Компартії УРСР О. М. Андрєєва, та заступника голови Черкаського виконкому обласної Ради депутатів трудящих П. І. Двірняка, в якому зазначалося: «За погодженням з Міністерством культури УРСР в приміщенні собору закінчується створення експозиції музею українського народно-декоративного мистецтва. Відкриття музею такого профілю в м. Каневі, яке щорічно відвідують сотні тисяч екскурсантів і туристів, сприятиме пропаганді українського народного мистецтва. Черкаський обком Компартії України та Черкаський виконком обласної Ради депутатів трудящих просять дати дозвіл на відкриття музею українського народно-декоративного мистецтва в м. Каневі та затвердити штатний розпис музею» [6].

Паралельно співробітники музею працювали над організацією його відкриття. Зокрема, науковцями музею був підготовлений Тематико-експозиційний план, який був підписаний директором В. О. Коваленком 8 лютого 1972 року і затверджений начальником Черкаського обласного управління Б. Г. Біликом. Згідно цього затвердженого плану було підготовлено для експонування у Канівському музеї народного декоративного мистецтва 546 музейних предметів.

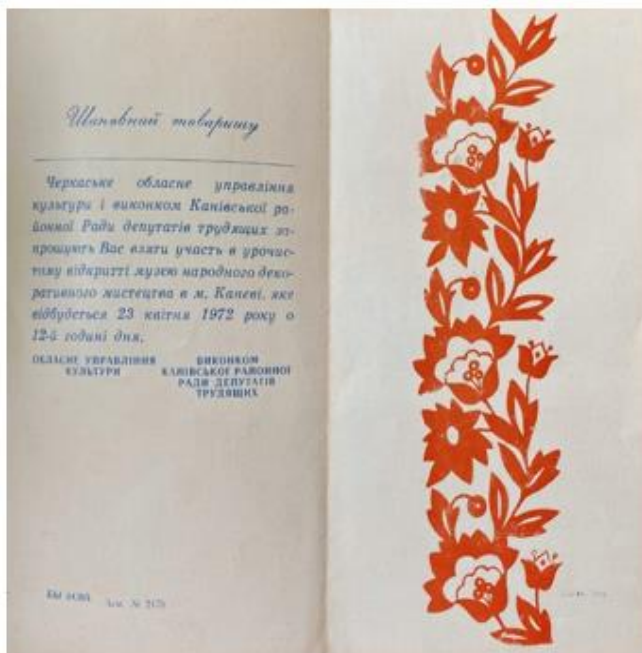

Рис. 4. Запрошення на відкриття музею 23 квітня 1972 року

23 квітня 1972 року біля Успенського собору, пам'ятки архітектури першої половини XII століття було особливо людно: відкривався Музей народного декоративного мистецтва, як філія Черкаського краєзнавчого музею. Варто наголосити, що це була непересічна подія не лише для Канева, а і для усієї Черкаської області, яка зібрала потужне представництво – членів обласної комісії, представників громадських організацій Канівського району та Канева, гостей з Міністерства культури УРСР, Черкаських обкому партії, облвиконкому, обласного управління культури та обласного відділу архітектури (Рис. 4).

Згідно існуючих традицій, центральний вхід до музею був перекритий червоною стрічкою. Церемонію відкриття музею було доручено Голові Черкаської обласної приймальної комісії М. Ф. Каплаушенку, який, користуючись нагодою, подякував усім, хто брав участь у створенні цього закладу культури (Рис. 5).

Рис. 5. Відкриття музею в Успенському соборі 23 квітня 1972 року

Урочисту частину заходу продовжили виступи поважних гостей – від Міністерства культури Української РСР слово тримала начальник відділу музеїв та охорони пам'яток культури Галина Степанівна Кирилук. Від Районного Комітету Компартії УРСР доповідав другий секретар Василь Олексійович Шекеня. Канів представляв Федір Іванович Сім'яник.

Окрім того, на відкритті музею було відзначено значний внесок у збереження Успенського собору, пам'ятки архітектури XII століття, директора Василя Олександровича Коваленка, архітекторів Леоніда Степановича Кондрацького, Сергія Михайловича Фурсенка, Миколи Яковича Собчука, заступника Черкаського облвиконкому Олексія Мусійовича Дубового, головного архітектора Черкаської області Станіслава Йосиповича Ренькаса та начальника Черкаського обласного управління культури Бориса Григоровича Білика.

Після виголошених промов В. О. Коваленко запропонував голові комісії М. Ф. Каплаушенку перерізати стрічку та запросив гостей ознайомитися з експозицією Музею народного декоративного мистецтва.

За свідченнями учасників тих подій, вони були вражені експозицією. По центру залу, на місці, де колись стояла домовина з тілом Тараса Шевченка, встановлено меморіал з чорного лабрадориту. На меморіалі – унікальна ваза з портретом великого Кобзаря в обрамленні квіткового орнаменту. Білизна фарфору та червоно-золотаві тони розпису вносять в орнаментальну композицію відчуття урочистості. П'єдестал під вазою прикрашала червоно-чорна тканина, зіткана на домашньому дерев'яному верстаті лауреатом Шевченківської премії Ганною Верес із с. Обуховичі Київської області. На великій експозиційній площі (710 м²) представлено відділ одягу, вишивки, кераміки, ткацтва та килимарства, народного розпису, фарфору та гутного скла (Рис. 6).

Рис. 6. Експозиція музею в Успенському соборі. 1972 рік

Зокрема, у експозиції гідне місце займали жіночі костюми Черкащини та Канівщини, які вражали багатю вишивкою та оздобленням. При цьому, Правобережна Канівщина вирізнялася вишитими червоно-чорними нитками (заполоччю) сорочками. Тоді, як представлені зразки жіночого вбрання Лівобережної – Полтавської сторони – вражали вишитими білими нитками по білому полотну, «вирізуванням», «настилуванням», «солов'їними вічками», «зерновими виводами» та «мережками». Окрім вище означеного, експонувався рушник XVIII століття із села Суботів Чигиринського району, вишитий «гамбурним швом».

Відділ кераміки презентував гончарні вироби часів трипільської культури та скіфський посуд, виготовлений без гончарного круга, а також зразки посуду канівських гончарів: миски, прикрашені фляндровим розписом, створені династією канівських майстрів Мазуркевичів, Білінських та Баліцьких.

У контексті заходів з нагоди урочистого відкриття Музею народного декоративного мистецтва 23 квітня 1972 року Державною комісією було підписано Акт приймання музею, в якому читаємо: «Комісія відзначає, що обладнання, художнє оформлення та побудова експозиції музею виконані на високому ідейно-художньому рівні у відповідності з тематико-експозиційним планом та ескізами і кресленнями обладнання, затвердженими Міністерством культури УРСР, обкомом Компартії України і облвиконкомом. Канівський музей народного декоративного мистецтва, розташований в приміщенні пам'ятці архітектури першої половини XII століття – колишньому Успенському соборі, комісія вважає прийнятним» [1].

Разом з тим, відкриття Музею народного декоративного мистецтва в Каневі широко висвітлювалося в газетних публікаціях, а саме: «Черкаська правда» (№ 97, 25 квітня 1972 р. «Друге народження пам'ятки архітектури»,

«Музей скарбів народних»); «Молодь Черкащини» (№ 50, 25 квітня 1972 р. «Скарбниця народної культури»); «Радянська Україна» (№ 102, 30 квітня 1972 р. «Щедра палітра»); «Правда» (№ 125, 4 травня 1972 р. «Створено умільцями»); «Известия» (№ 112, 16 мая 1972 г. «Музей в музее»); «Дніпрова зірка» (№ 49, 25 квітня 1972 р. «Ще один заклад культури»); «Черкаська правда» (№ 125, 30 травня 1972 р. «Друге життя архітектурної пам'ятки»).

Завдяки численним публікаціям інформація про відкриття музею у Каневі швидко розлетілась республікою. Музей з кожним роком ставав все відомішим і знанішим не лише в Україні а й далеко за її межами. Тут проводилися республіканські семінари музейних працівників, Спілка художників щороку влаштовувала засідання секції народного декоративного мистецтва. Тисячі відвідувачів з України та іноземних туристів знайомилися з народним декоративним мистецтвом нашого краю.

У 1972 році музей відвідало 160537 екскурсантів, із них дітей – 61955, туристів – 1530 із 80 країн світу. Проведено екскурсій – 2226. Станом на 5 серпня 1973 року музей відвідало 91397 екскурсантів, із них дітей – 41394, туристів – 1256 із 65 країн світу, для яких було проведено 1513 екскурсій.

Колектив музею продовжував наполегливо працювати над вдосконаленням експозиції музею. У 1975 році була проведена реекспозиція відділів музею. Велася велика пошукова робота: за 1972–1977 роки було зібрано 2100 експонатів. В музеї експонувалися твори 200 умільців, майстрів та художників народного декоративного мистецтва. У фондах, на той час, налічувалося близько чотирьох тисяч експонатів, із них одна тисяча експонувалася.

Аналізуючи досягнення Музею народного декоративного мистецтва, директор В.О. Коваленко в 1973 році ставить питання перед секретарем Черкаського обкому Компартії УРСР О. М. Андреевим, головою виконкому Черкаської обласної Ради депутатів трудящих М. П. Коржом, начальником Черкаського обласного управління культури Б. Г. Біликом про затвердження Музею народного декоративного мистецтва в м. Каневі самостійною державною одиницею.

Далі було звернення секретаря Черкаського обкому Компартії УРСР О. М. Андреева, голови виконкому Черкаської обласної Ради депутатів трудящих М. Ю. Ліпко до Ради Міністрів УРСР, в якому зазначалося: «В період організації і в даний час музей вважається відділом Черкаського краєзнавчого музею і має у відповідності з цим незначні штати, що складаються з завідуючого відділом і кількох наукових працівників. Наявні штати не можуть забезпечити зрослих вимог, які стоять перед цим важливим культосвітнім закладом. Значні труднощі музей відчуває також в зв'язку з віддаленістю його від обласного краєзнавчого музею, що не дає можливості оперативно вирішувати наукові і фінансово господарські питання. Відкриття музею такого профілю в м. Каневі, який щорічно відвідують сотні тисяч радянських та іноземних екскурсантів і туристів, сприятиме пропаганді українського народного декоративного мистецтва. Враховуючи вищезазначене, обком КП України і виконком обласної Ради депутатів трудящих просять вирішити питання про перетворення відділу народного декоративного мистецтва обласного краєзнавчого музею в м. Каневі в державний музей з відповідними штатами» [7].

Вище окреслене питання було вирішене у січні 1980 року, але, на жаль, вже після смерті першого директора і засновника музею Василя Коваленка.

Згідно наказу Міністерства культури УРСР №767 від 29. 06. 1979 року, Канівський музей народного декоративного мистецтва було відокремлено від Черкаського краєзнавчого музею.

Принагідно слід зауважити, що із 1972 року по 1990 рік експозиція Музею народного декоративного мистецтва містилася в Успенському соборі. А згідно з рішенням виконкому Канівської міської Ради народних депутатів від 27 лютого 1990 року, №260 у березні 1990 року у зв'язку з передачею культурної споруди Канівській громаді Української Православної церкви (МП) музейні фонди перенесено і розміщено в будівлі колишнього Базилянського училища.

Рис. 7. Леонід Кондратський біля бюсту Василя Коваленка в Музеї народного декоративного мистецтва.

2017 р. Фото: С. Брижицька

і матеріальних цінностей, що склали основу фондової колекції музею. Музей, який нині входить до складу Шевченківського національного заповідника, став свого часу центром відродження української культури не лише Канівщини, а й Черкащини загалом. А його працівники системно працювали над дослідженням та популяризацією цінної фондової колекції, прагнучи якомога краще зберегти і передати майбутньому поколінню українців надбання національної культури, що були виплекані протягом століть.

Список використаних джерел:

1. Акт комісії по прийому експлуатації Музею народного декоративного мистецтва в м. Каневі від 23 квітня 1972 р. *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 2 арк.

2. Коваленко В. О. Доповідь-рукопис на республіканській конференції українського товариства охорони пам'яток історії та культури в м. Луцьку. 1970 р. *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 25 арк.

3. Коваленко В. О. Доповідь-рукопис про підготовку до відкриття Музею народного декоративного мистецтва в пам'ятнику архітектури союзного значення XII ст. в колишньому Успенському соборі. *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 19 арк.

4. Лист-відповідь на клопотання Черкаського облвиконкому про позолоту та встановлення хрестів-завершень на визначному пам'ятнику архітектури союзного значення – Успенському соборі XII ст. в м. Каневі. *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 1 арк.

5. Лист-звернення в республіканське виробниче об'єднання фарфоро-фаянсової промисловості. *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 2 арк.

6. Лист Раді Міністрів УРСР про відкриття у місті Каневі Черкаської області музею народного декоративного мистецтва. Вих. № 149 від 02.07.1971 р. *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 4 арк.

7. Лист Раді Міністрів УРСР про перетворення відділу народного декоративного мистецтва обласного краєзнавчого музею в м. Каневі Черкаської області в державний музей. *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 2 арк.

8. Наказ по управлінню культури виконкому Черкаської області Ради депутатів трудящих №359 від 01.08.1971 року «Про нагородження грамотою управління культури працівників Баранівського фарфорового заводу Житомирської області». *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 1 арк.

9. Спогади Кондратського Л. С. «Історія створення Музею народного прикладного мистецтва в м. Каневі Черкаської обл.». *Приватний архів Коханчука В. М. м. Канів.* 3 арк.

УДК 656.835(477) «1991/...»:069.51Шев

Надія Василівна Долгіч,
завідувач сектору
«Тарас Шевченко в житті і творчості»
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-6408-5627

**МАРКИ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ У ФІЛАТЕЛІСТИЧНІЙ
КОЛЕКЦІЇ ГЕОРГІЯ ГЕОРГІАДІСА (КІПР), ПОДАРОВАНІЙ
ШЕВЧЕНКІВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ЗАПОВІДНИКУ**

У статті зроблено огляд марок та поштових блоків, випуск яких було здійснено у незалежній Україні у період 1992–2014 років. Проаналізовано випуски філателістичних знаків за темами, зокрема комеморативних марок, присвячених 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, а також ювілеям видатних діячів української науки та культури, архітектурним пам'яткам на території нашої країни, які вписані у біографічний контекст життя поета (всього тридцять три марки та два поштові блоки).

У процесі вивчення філателістичних знаків було з'ясовано, що за два десятиліття Пошта України зробила значний внесок у розвиток філателістичної україніки та шевченкіани, що дало змогу поповнити музейні та приватні колекції, привернути увагу українців та зарубіжних громадян до культурної спадщини нашого народу, а також достойно представити нашу незалежну державу на світовому рівні.

Ключові слова: марки, Пошта України, Георгій Георгіадіс, філателістична колекція, шевченкіана.

Nadiya Dolgich,
Head of the sector «Taras Shevchenko in life and work»,
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-6408-5627

**STAMPS OF INDEPENDENT UKRAINE IN PHILATELIC COLLETION
OF GEORGIY GEORGIADIS (CUPRUS) DONATED
TO THE SHEVCHENKO NATIONAL REERVE**

The article provides an overview of stamps and postal blocks issued in independent Ukraine in the period of 1992–2014. The article analyses the issues of philatelic stamps by topic, in particular commemorative stamps dedicated to the 200 th anniversary of Taras Shevchenko's birth, as well as anniversaries of prominent figures of Ukrainian science and culture, architectural monuments in our country, which are inscribed in the biographical context of the poet's life (thirty-three stamps and two postal blocks in total).

The study of these philatelic stamps concluded that over 20 years the Ukrainian Post has made a significant contribution to the development of Ukrainian philatelic studies and Shevchenkiana. This study made it possible to replenish museum and private collections, attract the attention of Ukrainians and foreign citizens to the cultural heritage of our people, and present our independent state with dignity at the global level.

Key words: *brands, Mail of Ukraine, Georgiy Georgiadis, collection of philately, shevchenkiana.*

Актуальність теми дослідження. Філателістична колекція, передана в дар Шевченківському національному заповіднику кіпрським колекціонером Георгієм Георгіадісом — унікальний зразок тематичної колекції, присвяченої пам'яті Тараса Шевченка. Сформована протягом чотирьох десятиліть, вона увібрала в себе майже 99 відсотків шевченківських філателістичних знаків, які випускалися у всьому світі. Значний пласт цієї колекції становлять комеморативні марки, випущені Поштою України до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка, ювілеїв видатних діячів української культури та інших пам'ятних дат. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю відстежити процес популяризації постаті Тараса Шевченка, його творчості, біографії у контексті розвитку історії України, культури, мистецтва, літератури у філателії в часи незалежної України з метою введення висновків пошукування до наукового обігу.

Аналіз досліджень і публікацій. В Україні тему «Філателістична шевченкіана» вивчали і представляли як науковці, так і колекціонери-філателісти. Найбільш вагомими дослідженнями і численними публікаціями належать доктору медичних наук, члену-кореспонденту НАН України, академіку НАМН України, колекціонеру Любомиру Пирого. У 6-му томі Шевченківської енциклопедії (2015) йому належить стаття «Філателія Шевченківська» [11, с. 503–507]. Колекціонер представляє огляд філателістичної шевченкіани від 1920 до 2014 року. У іншій статті «Філателія про мальовничу Україну та її творців» Любомир Пиріг подає окремий розділ, присвячений мистецькій філателістичній шевченкіані [10]. Його стаття «Пристрасть у поштовій скринці», надрукована у газеті «Слово Просвіти» (2010), представляє досвід формування власної колекції філателістичної шевченкіани автором публікації – Любомиром Пирогом [9].

Про зарубіжні філателістичні знаки, присвячені Тарасу Шевченку інформував у статті «Філателістична шевченкіана. Зарубіжні філателістичні випуски» у газеті «Слово і Час» (2014) заслужений філателіст Асоціації філателістів України, кандидат технічних наук Олександр Яременко [15].

У шевченківському ювілейному 2014 році у Бережанах вийшло видання «Тарас Шевченко у філателії: каталог-довідник. 1904-2013», автором якого став голова Бережанського міського клубу «Колекціонер» Олександр Караневич [7]. А в наступному році за його авторством вийшло друге видання «Тарас Шевченко у філателії: Каталог-довідник» [8].

14 березня 2014 року у газеті «Дзеркало тижня» була опублікована стаття Романа Янкеля «Шевченко повернувся... на поштовій марці», в якій автор простежив історію філателістичної шевченкіани тривалістю майже 110 років [14].

Уперше загальний огляд філателістичної шевченкіани з колекції Георгія Георгіадіса, подарованої Шевченківському національному заповіднику, було здійснено науковцями Заповідника Надією Долгіч та Любов'ю Сіленко у статті

«Філателістична колекція з Кіпру в зібранні Шевченківського національного заповідника», що надрукована у збірнику матеріалів регіональної наукової краєзнавчої конференції [4, с. 183–190]. У 2019 році тема філателістичної колекції Георгія Георгіадіса, її презентації у Шевченківському національному заповіднику, участь колекціонера у Міжнародному проєкті-конкурсі «Тарас Шевченко єднає народи» у форматі «Україна–Світ» була розкрита у виступі «Філателістична Шевченкіана в дарунок Музею Тараса Шевченка у Каневі від Георгія Георгіадіса (Кіпр)» автором статті на Всеукраїнській науково-практичній конференції у Києві «Музейні старожитності: колекції, імена, долі» [5, с. 254–264].

Мета дослідження. Дослідити колекцію філателістичних знаків Пошти України, виданих у 1990-ті роки – 2014 рік, зокрема шевченківських марок з метою визначення внеску Пошти України у популяризацію історії й культури України та вшанування пам'яті Тараса Шевченка.

Наукова новизна дослідження полягає у комплексному вивченні філателістичної колекції Георгія Георгіадіса, сформованої за тематичним принципом, присвяченої пам'яті Тараса Шевченка, яка розкриває сторінки біографії поета та його мистецьку спадщину, його оточення, історичні події, архітектурні пам'ятки, що вписані у контекст його біографії.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, «філателія – це колекціонування й вивчення знаків поштової оплати. Сюди відносять марки, етикетки, ярлики, різноманітні провізорії, поштові штемпелі (календарні й спеціальні погашення), штампи, а також конверти, поштові картки і листівки з цими знаками» [13]. Термін «філателія» походить від грец. «φίλεω» (люблю) і «τέλεια» (звільнення від оплати) і означає замилювання до поштових марок та інших знаків поштової оплати. А тому слово «філателіст» позначає того, хто «любить знаки поштової оплати». Роком народження і введення в обіг першої марки став 1840 рік, а батьківщиною – Великобританія. Своєю появою марка знаменувала зародження нової цивілізації, була стимулом технічного прогресу. Із середини XIX століття розпочалося і збирання філателістичних колекцій. У Російській імперії, до складу якої входили чималі території нинішньої України, вперше марка надійшла у продаж у грудні 1857 року. Сьогодні філателія є цілою наукою. Випускаються спеціальні каталоги поштових марок всіх країн світу, видаються газети і журнали по філателії, з'явилися й активно діють Асоціації філателістів в багатьох країнах світу. Філателістична шевченкіана нараховує близько 110 років. Світлий образ Тараса Шевченка, його творчість, життєвий шлях широко відтворені у філателії.

У 2015–2016 роках Шевченківський національний заповідник отримав цінний подарунок, який зробив Канівському музеєві Тараса Шевченка колекціонер з міста Лімасол (Кіпр, Греція) Георгій Іванович Георгіадіс. Він передав у дар музеєві філателістичну експозицію «Т. Г. Шевченко – сторінки життя Великого Патріота» та колекцію конвертів і поштових аркушів із спецпогашеннями ювілейних років (1961–2004; 2014). Це була перша тематична колекція філателії, яка надійшла до фондів музею. Причому частина колекції – це реальні поштові відправлення: конверти та поштові картки із спецпогашенням, із адресами відправників та отримувачів. Це унікальне явище у філателії стало частиною фондового зібрання Шевченківського національного заповідника.

Наше знайомство із відомим колекціонером-філателістом спочатку було заочним. У листі, надісланому із Кіпру у листопаді 2010 року, Георгій Іванович

запропонував Шевченківському національному заповіднику філателістичну експозицію, присвячену Тарасу Шевченку. Це була колекція марок, конвертів, поштових карток, формуванням якої колекціонер займався вже близько сорока років і планував закінчити оформлення у липні 2011 року (80 аркушів на 5 стендах). Георгій Георгіадіс у листі до авторки статті від 23 листопада 2010 року писав: «Весь цей матеріал я планую закінчити та привезти на Україну в липні 2011 року і подарувати його музеєві...» [1, арк. 1зв.]. У час підготовки до відзначення 150-річчя від дня смерті Тараса Шевченка, у наступному листі до того ж адресата, Георгій Іванович просив здійснити спецпогашення конвертів у Каневі та Моринцях чи Шевченковому 10 березня 2011 року: «...надсилаю Вам мої два конверти з марками Шевченка і моєю адресою, які прошу погасити на днях ювілею – 150-річчя смерті та відправити на моє ім'я» [2, арк. 1зв.]. Вдалося зробити погашення конвертів тільки у Каневі, один із них представлений у колекції.

Канів і Тарасову Гору Георгій Георгіадіс відвідав 24 серпня 2013 року. Враження від української Святині, спілкування із колективом музею були незабутніми (Рис. 1). Повернувшись до Лімасолу, він надіслав кілька електронних листів зі словами вдячності за щирий канівський прийом. Наше спілкування набуло ознак співпраці: ми надсилали Георгію Івановичу деякі матеріали з біографії Тараса Шевченка, проштемпельовані у Каневі конверти, а він ділився своїми новими здобутками у формуванні власної шевченкіани. У жовтні 2015 року авторка статті отримала електронного листа від колекціонера: «Хочу вас повідомити, що я закінчую підбір філателістичного матеріалу з усього світу до 200-річчя Кобзаря (чекаю лише марку з Нової Зеландії), дооформлюю матеріал і надішлю його до вашого музею» [3]. Зміст цього листа вказував на те, що наша співпраця із Георгієм Івановичем, яка тривала кілька років, стане вагомим здобутком у поповненні музейної колекції. Наприкінці 2015 року музей отримав перше відправлення – колекцію конвертів і поштових листівок із спецпогашеннями 1961–2004 року, як в Україні, так і за її межами. У березні 2016 року Георгій Георгіадіс передав у дар музеєві свою філателістичну експозицію «Т. Г. Шевченко – сторінки життя Великого Патріота». Наступне відправлення, яке отримав Заповідник у квітні 2016 року, містило конверти із спецпогашеннями, присвяченими 200-річному ювілею Кобзаря. Це була перша тематична шевченківська колекція філателії у фондах музею. Понад сорок років знадобилося колекціонеру, щоб зібрати, систематизувати і з великою любов'ю оформити свою колекцію. Майже

Рис. 1. Георгій Георгіадіс на Тарасовій Горі. 24 серпня 2013 р.

99 відсотків усіх поштових видань, присвячених Тарасу Шевченку, які були випущені у світі, представлені у цій колекції. На заголовному аркуші філателістичної експозиції присвята: «З великою любов'ю до Кобзаря та в дарунок музею. Г. І. Георгіадіс 2016».

У листі, який супроводжував подарунок, було зазначено, що філателістична експозиція складена за міжнародним регламентом із 128 аркушів формату А-4, розділена на вісім тематичних розділів, у кожному – кілька підтем. Вона представляє близько 600 унікальних предметів музейного значення, пов'язаних з іменем Тараса Шевченка. На знак вдячності адміністрація Заповідника надіслала Георгію Георгіадісу «Сертифікат» та «Посвідчення» на довічне безкоштовне відвідування Шевченківського національного заповідника колекціонером та його родиною.

У червні 2017 року у Заповіднику відбувся показ подарованої філателістичної колекції. Спільними зусиллями колекціонера, науковців Заповідника та спеціалістів ПАТ «Укрпошта» у проекті «Власна марка» (Україна) було видано конверт та аркуш поштовий, присвячений філателістичній виставці «Тарас Шевченко – сторінки життя Великого Патріота». На конверті напис: «Філателістична виставка / на Тарасовій горі / Т. Г. Шевченко – сторінки / життя Великого Патріота / З великою любов'ю до Кобзаря / та в дарунок музею. / Г. І. Георгіадіс 2016 рік / Канів 2017» та репродукція портрета Тараса Шевченка, роботи невідомого художника. На поштових аркушах дві марки: одна – із вищезгаданим портретом, інша – із зображенням могили поета у Каневі (Рис 2–3).

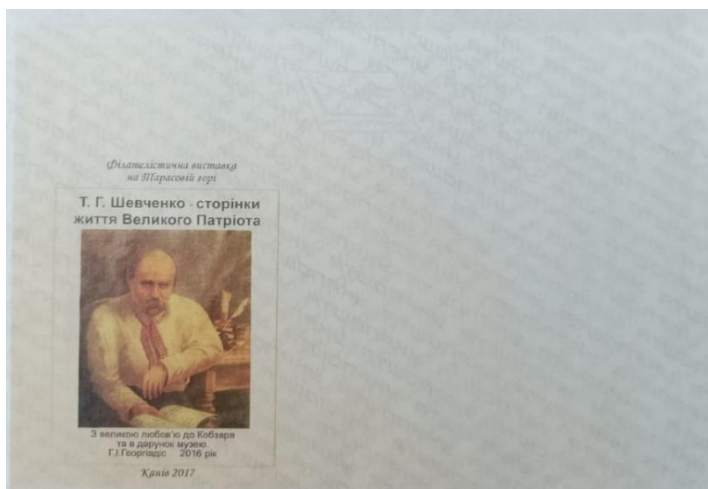

Рис. 2. Конверт поштовий Пошти України «Т. Г. Шевченко – сторінки життя Великого Патріота». Проект «Власна марка». 2017 р.

Рис. 3. Марка поштова Пошти України «Т. Г. Шевченко – сторінки життя Великого Патріота». Проект «Власна марка». 2017 р.

18 червня 2017 року, у день урочистого відкриття виставки, на Тарасовій Горі було здійснено спецпогашення конвертів, що стало цінним дарунком колекціонерам-філателістам. На прохання Георгія Івановича, такі конверти розлетілися у різні куточки світу, як до музейних установ так і до приватних колекцій його друзів-філателістів.

Щорічно в Україні у березні-травні проходить Міжнародний проект-конкурс «Тарас Шевченко єднає народи» у форматі «Україна–Світ». 16 березня 2018 року у своєму електронному листі Георгій Іванович повідомив, що подав заявку на участь у III Міжнародному проект-конкурсі у двох номінаціях: номінація В «Відеофорум АТ» (мій DVD фільм про Шевченка на 55 хвилин), номінація С1 «Мій Шевченко: художнє втілення у філателії». В той рік комісія розглядала 440 заявок із 26 країн світу. Колектив Шевченківського національного заповідника надіслав до комітету лист підтримки, вказавши на великий внесок Георгія Георгіадіса у формування філателістичної колекції музею Тараса Шевченка. Приємною для колективу музею була звістка, яка надійшла на початку червня: Георгію Георгіадісу серед 4-х номінантів було присуджено ГРАН-ПРІ у номінації «Поза часом». У Положенні про проект-конкурс зазначено: «Номінація «Поза часом». Відзнака визначних шевченківських акцій, підготовка до втілення в життя яких потребує ґрунтовної довготривалої підготовки (номінанти на ГРАН-ПРІ визначаються протягом року)» [12]. Георгій Іванович отримав Диплом «ГРАН-ПРІ» і золоту медаль. Це була висока оцінка його багатолітньої творчої праці (Рис. 4).

У подарованій колекції представлені марки, випущені в незалежній Україні, у колишньому Радянському Союзі та зарубіжних країнах. У радянський час усі марки, які випускалися в Україні, видавалися як «Пошта СРСР». Після проголошення у 1991 році незалежності нашої держави, марки почали випускатися як марки «Пошти України».

Спеціалісти поділяють марки за змістом зображення та призначенням на стандартні та комеморативні. Багатомільйонними тиражами, невеликого розміру випускаються саме стандартні марки для масового користування. Комеморативні (пам'ятні) марки, які ще називають художніми, випускаються до пам'ятних дат, ювілеїв держав чи окремих державних осіб, видатних діячів науки і культури, на яких можна побачити репродукції творів мистецтв, туристичні об'єкти, архітектурні пам'ятники, портрети визначних людей. Найчастіше вони багатокольорові, відрізняються оригінальною композицією, відмінною поліграфією. Вперше комеморативні марки увійшли в обіг у 80-х роках XIX століття.

Різняться марки і за формою. Перші марки, як відомо, мали форму вертикального прямокутника, згодом – горизонтального. Серед випущених пізніше, зустрічаємо зразки трикутних, квадратних, ромбовидних, круглих та багатокутних марок. Художній простір кожної марки включає наступні елементи: призначення марки, країна, номінал, грошова одиниця, рік випуску, зображення, комеморативний (пам'ятний текст). Часто марка випускається з купоном, який не є знаком поштової оплати, не має номіналу і слова «Пошта». Його

Рис. 4. Колекціонер Георгій Георгіадіс – переможець проекту-конкурсу «Шевченко єднає Україну». 2018 р.

використовують для додаткової інформації або ж декоративного оформлення марки. В обіг випускаються також поштові блоки, як спеціальна форма видання поштових марок, з однією або ж кількома марками, на полях якого є напис пам'ятного характеру. Особливістю марочного блоку є те, що він не розривається.

В історії України відомий факт випуску марок, як марки Української Народної Республіки, які вийшли у Відні в 1920 році у серії «Віденська марка». Серія – це випуск поштових марок, об'єднаних однією метою, темою або ж подією. Вони дістали також назву «фіалкові марки з Відня» і не були в поштовому обігу. Всього було надруковано 14 марок державної Пошти Української Народної Республіки, серед зображень був і портрет Кобзаря, який створений для марки за живописним полотном Івана Крамського «Портрет Т. Г. Шевченка» (1871). На цій марці, номіналом 20 гривень, Тараса Шевченка зображено у смушевій шапці та кожусі. Це був перший випуск літературної марки, здійснений урядом УНР. «У зв'язку з політичними подіями, які відбулися на території України, ці, нині раритетні, марки поштового обігу не мали. Однак вони посіли особливе місце в історії української філателії та українського образотворчого мистецтва», – написала у своїй статті «Філателія. Фіалкові марки з Відня. Українська Народна Республіка в художній мініатюрі» Тетяна Дугасва, якій вдалося дослідити цю серію [6]. У колекції представлено сім марок серії «Віденська марка», якими проілюстровано життєвий шлях Тараса Шевченка у розділах «Дитинство» (аркуш 4) із зображенням української хати, козака-кобзаря, волів. У розділах «Шевченко-художник» (аркуш 76), «Тарас Шевченко та рід Миклухи-Маклая» (аркуш 47), «Шевченко і російська культура та література» (аркуш 87), «Великий Кобзар і світова культурна спадщина» (аркуш 99) представлена марка номіналом 20 гривень із репродукцією портрета Тараса Шевченка російського художника Івана Крамського. 22 квітня 2010 року Пошта України випустила в обіг поштовий блок «90 років поштовим маркам Української Народної Республіки», тема випуску – «Історія Пошти України», на якому відтворено марку 1920 року із портретом Тараса Шевченка і ще три марки із цієї серії. Дизайн блока виконала художниця Світлана Бондар. Він поданий у розділі «Шевченко як художник» (аркуш 72) та «Шевченко і музика» (аркуш 109).

Цікавою, з історичної точки зору, є серія марок, випущена Урядом УРСР 25 червня 1923 року з метою подолання наслідків голодомору. Серія складалася із чотирьох марок поштово-добродійного випуску «Допомога голодуючим». На випущених марках вказано подвійний номінал, перша частина – поштові витрати, друга – внесок до фонду допомоги голодуючим. Тираж марок 1 мільйон примірників. Портрет Тараса Шевченка, аналогічний марці УНР 1920 року, розміщений на марці номіналом 20+20. Марка, яка була надрукована у Берліні, в Імперській друкарні Вільгельма другого, отримала назви «Аккерманський Унікум» та «Українська Уніка». Реалізація марок здійснювалася у короткий термін з червня по серпень 1924 року. Серія була оформлена слобожанськими художниками Маренковим О. В. та Порай-Кошицем Б. В., у майбутньому обидва стали жертвами політичних репресій. У колекції Георгія Георгіадіса марка випуску 1923 року розміщена у двох розділах: «Шевченко як художник» (аркуш 76) та «Шевченко і музика» (аркуш 109). У 2012 році Поштою України було випущено поштовий блок, присвячений благодійним поштовим маркам УСРР 1923 року, з репродукціями усіх чотирьох марок серії. Дизайн блока виконала художниця Світлана Бондар.

Кабінет Міністрів України 19 жовтня 1998 року прийняв Постанову за №1655 «Про заходи з підготовки до відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка». Від часу прийняття постанови до 2014 року Пошта України здійснила випуск як окремих марок, так і кількох філателістичних серій, об'єднаних загальною темою «200-річчя з дня народження Тараса Шевченка»: «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка» та «Живопис Шевченка». Це були випуски комеморативних марок із репродукціями мистецьких творів Тараса Шевченка. «Малярство — чи не найпопулярніша тема філателії. Образотворче мистецтво — вдячний об'єкт колекціонування. Адже завдяки репродукціям мистецьких творів, портретів митців на поштових марках, конвертах колекціонер створює своєрідну мінікартинну художню галерею. У зв'язку з цим філателія є вагомим чинником пропаганди мистецьких досягнень, історії мистецтва народу, держави у світовому обсязі» – написав у своїй статті «Філателія про мальовничу Україну» відомий колекціонер-філателіст Любомир Пиріг [9].

Три марки, об'єднані темою «Живопис Тараса Шевченка», з репродукціями робіт художника, виконаних ним у Києві в різний час, були випущені в обіг 15 листопада 2002 року. На одній із марок представлено репродукцію офорту Тараса Шевченка «У Києві» (1844) (марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. У Києві. 1844. Номер за каталогом Michel: 539. Номер за каталогом Divary: 479. Дата випуску: 15.11.2002. Дизайн: Оксана Тернавська). Офорт «У Києві» (1844) Тарас Шевченко створив у Петербурзі; це один із шести офортів, які увійшли до альбому «Живописная Украина» (1844). Підготовчі олівцеві роботи Тарас Шевченко виконав під час першої поїздки в Україну у 1843 році. Наступні дві марки представляють репродукції акварелей «Аскольдова могила» (1846) (марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Аскольдова могила. 1845. Номер за каталогом Michel: 538. Номер за каталогом Divary: 478. Дата випуску: 15.11.2002. Дизайн: Оксана Тернавська) та «Костьол святого Олександра в Києві» (1846) (марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Костьол святого Олександра в Києві. 1846. Номер за каталогом Michel: 540. Номер за каталогом Divary: 480. Дата випуску: 15.11.2002. Дизайн: Оксана Тернавська). Акварелі, виконані Шевченком під час роботи у Київській Археографічній комісії, коли він повернувся до Києва після закінчення петербурзької Академії художеств (1845). Костьол святого Олександра – один із найбільших католицьких соборів Києва. Аскольдова могила – це один із найдревніших куточків Києва, пов'язаний з іменем київського князя Аскольда. Усі три марки представлені на 70 аркуші розділу «Шевченко як художник. Акварелі митця».

Тема 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка у колекції Георгія Георгіадіса розпочинається поштовим блоком, випущеним у обіг Поштою України у 2007 році (Блок поштовий. Тарас Шевченко. Номер за каталогом Divary: 806, 807. Дата випуску: 23.02.2007. Номінал: 2,50+3,35. Тираж: 125000 примірників. – Папір, друк кольоровий. 8x13 см), який розміщений на 5 аркуші розділу «Дитинство Т. Г. Шевченка». На блоці – репродукції малярських творів Тараса Шевченка: «Автопортрет» (1843), «Хата батьків Т. Г. Шевченка в с. Кирилівці» (1843), фрагмент живописного полотна «Селянська родина» (1843), «Портрет діда Івана» (1843) та факсиміле автографа поезії Тараса Шевченка «Доля» (1859) (Рис. 5).

Рис. 5. Блок поштовий. Тарас Шевченко (з репродукціями малярських творів Тараса Шевченка: «Автопортрет» 1843 р. (олівець), «Хата батьків Т.Г. Шевченка в с. Кирилівці» 1843 р. (олівець), «Селянська родина» 1843 р. фрагмент (олія), «Портрет діда Івана» 1843 р. (олівець); та факсиміле автографа поезії Тараса Шевченка «Доля» (1858). 2007 р.

Маркою, на якій представлено репродукцію картини Тараса Шевченка «Катерина» (серія «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка»), випущеною Поштою України в обіг 23 лютого 2008 року, продовжується ювілейна тема. Живописне полотно «Катерина» Шевченко створив у Петербурзі 1842 року. Під час поїздки в Україну у 1843 році він привіз картину у Качанівку. Оригінал твору зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка у Києві. Марочне видання було здійснене у різних варіантах: марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Катерина. 1842. (Код за каталогом: Мi:UA 943. Номер за каталогом Divary: 901. Дата випуску: 23.02.2008) (розміщена на 59 аркуші розділу «Шевченко як поет», аркуші 65 розділу «Шевченко як художник», аркуші 120 розділу «Літературна та мистецька спадщина Кобзаря», аркуші 121 розділу «Всесвітня слава Великого Кобзаря»); випуск пари марок поштових (з полями внизу) (аркуш 55 розділу «Шевченко як поет»); трійка марок поштових (з купоном праворуч) (55 аркуш розділу «Шевченко як поет»). На 69 аркуші розділу «Шевченко як художник» представлена марка поштова Пошти України з купоном вгорі, на 71 аркуші – марка поштова Пошти України з полями внизу та праворуч (Рис. 6).

Рис. 6. Три марки поштові (з купоном праворуч) Пошти України із поштового аркуша Тарас Шевченко. Катерина (1842). 2007 р.

Одночасно в Україні була випущена в обіг марка з автопортретом Тараса Шевченка 1840 року, першим відомим автопортретом художника, який він написав у Петербурзі під час навчання в Академії художеств, на другому році визволення з кріпацтва. На зображенні Шевченкові 26 років. За часом написання автопортрет збігається із роком виходу першої збірки його поезій «Кобзар» (1840). Оригінал твору зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка. У розділі «Шевченко як художник» (аркуші 66, 68) представлена марка поштова Пошти України Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840. (Код за каталогом: Mi:UA

Рис. 7. Дві марки поштові (з полями внизу) Пошти України із поштового аркуша. Тарас Шевченко. Автопортрет (1840). 2008 р.

944. Номер за каталогом Divary: 900. Дата випуску: 23.02.2008). Дві марки поштові (з полями внизу) Пошти України розміщені у розділі «Шевченко як поет» (аркуш 55); у цьому ж розділі на 71 аркуші – марка поштова Пошти України з полями внизу та праворуч. Аркуш поштовий з автопортретом 1840 року представлено у розділі колекції «Роки навчання Т. Г. Шевченка в Академії мистецтв» на 13 аркуші (аркуш поштовий Пошти України (фрагмент з трьох марок та купона). Тарас Шевченко. Автопортрет. 1840. Номер за каталогом Діварі: 902. Номер за каталогом Michel: 944. Дата випуску: 11.12.2007. Введено в обіг: 23.02.2008) (Рис. 7).

У обіг також була випущена марка із репродукцією акварелі Тараса Шевченка «Циганка-ворожка» та поштові аркуші з фрагментами трьох марок та купонах (Рис. 8).

Рис. 8. Аркуш поштовий Пошти України (фрагмент з трьох марок та купона). Тарас Шевченко. Циганка-ворожка (1841). 2008 р.

Шевченко, студент Імператорської Академії художеств, виконав цю акварель у 1841 році, як авторську копію або варіант картини із зображенням циганки-

ворожки, за яку 26 вересня 1841 року він отримав срібну медаль другого ступеня. Помилково, акварель ототожнюють із картиною, але у Академії за акварельні твори медалями не нагороджували. Оригінал роботи зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка. На 70 аркуші розділу «Шевченко як художник» розміщена марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Циганка-ворожка. 1841. (Код за каталогом: Mi:UA 942. Номер за каталогом Divary: 902. Дата випуску: 23.02.2008). На 13 аркуші, у розділі «Навчання в Академії», розміщено аркуш поштової Пошти України (фрагмент з трьох марок та купона). Тарас Шевченко. Циганка-ворожка. 1841. (Номер за каталогом Діварі: 900. Номер за каталогом Michel: 942. Дата випуску: 11.12.2007. Введено в обіг: 23.02.2008). На купоні поштового аркуша – портрет Тараса Шевченка 1843 року, роботи його приятеля, художника Василя Штернберга; на полі аркуша праворуч – текст постанови Академії художеств про нагородження Тараса Шевченка срібною медаллю (1841). На 62 аркуші розділу «Шевченко як поет» розміщено: дві марки поштові (з полями внизу) Пошти України із поштового аркуша. Тарас Шевченко. Циганка-ворожка. 1841. (Код за каталогом: Mi:UA 942. Номер за каталогом Divary: 902. Дата випуску: 23.02.2008), на лівому полі аркуша – уривок із поезії Тараса Шевченка «Муза» (1858). Марка поштова (з купонами праворуч) розміщена на 66 аркуші розділу «Шевченко як художник». На купоні праворуч – Витяг із протоколу Академії художеств про нагородження Тараса Шевченка срібною медаллю (1841). Марка поштова Пошти України з полями внизу та праворуч розміщена на 71 аркуші у розділі «Шевченко як художник» (на полі праворуч – репродукція олівцевої роботи «Натурник»).

9 березня 2009 року Пошта України випустила в обіг три марки, присвячені шевченківській тематиці, із репродукціями живописних робіт Тараса Шевченка: «Селянська родина» (1843), «Портрет Іллі Лизогуба» (1847), «Портрет Є. В. Кейкуатової» (1847). Живописне полотно «Селянська родина» Тарас Шевченко виконав під час першої поїздки в Україну у 1843 році. Уперше репродукована у 1929 році. Згадується під назвою «Родинна сцена коло хати». Оригінал твору зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка. 9 березня 2009 року в Україні була випущена в обіг марка поштова Пошти України (з полем внизу: факсиміле автографа поетичних рядків Тараса Шевченка). Тарас Шевченко. Селянська родина. 1843. (Код за каталогом: Mi:UA1024. Код за каталогом Діварі: 984. Дата випуску: 09.03.2009). На полі внизу на одній із марок уривок із поезії Тараса Шевченка «У нашій раї на землі...» (1849, Раїм), на іншій – факсиміле автографа цього уривку. Маркою проілюстровано розділ «Шевченко як поет» (дві марки на 62 аркуші). Така ж марка, але з купоном ліворуч, розміщена на 67 аркуші розділу «Шевченко як художник». Марки цього ж випуску ілюструють розділи «Шевченко як художник» (аркуш 66), «Літературна та мистецька спадщина Кобзаря» (аркуш 120).

Український меценат, композитор-віолончеліст Ілля Іванович Лизогуб був другом і покровителем Тараса Шевченка. Тарас Шевченко познайомився з ним у Чернігові в лютому 1846 року, а портрет виконав олією на полотні у першій половині березня 1847 року. Оригінал зберігається у Національному музеї Тараса Шевченка. В обіг були введені: марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. Портрет І. І. Лизогуба. 1846–1847 (Код за каталогом: Mi:UA1025. Код за каталогом Діварі: 983. Дата випуску: 09.03.2009), представлена на 66 аркуші у розділі «Шевченко як художник»; марка поштова Пошти України (з купоном внизу), представлена на 62 аркуші розділу «Шевченко як поет»; дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч, представлені на 69 аркуші розділу

«Шевченко як художник» (на купоні ліворуч – репродукція офортного автопортрета Тараса Шевченка із свічкою (1860 року); марка поштова Пошти України з полями внизу та праворуч, представлена на 71 аркуші розділу «Шевченко як художник» (на полі праворуч – репродукція олівцевої роботи Тараса Шевченка «Невольник»); марка поштова Пошти України (з полем праворуч) представлена на 111 аркуші розділу «Шевченко і музика». Марка поштова Пошти України (з купоном внизу) ілюструє розділи колекції: «Шевченко як поет» (аркуш 62), «Шевченко як художник» (аркуші 66, 69, 71), «Шевченко і музика» (аркуш 111). На одній із марок – уривок поезії Тараса Шевченка «Не для людей тієї слави...», написаний у 1848 році на Кос-Аралі; на трьох інших – автограф цього уривку (Рис. 9).

Рис. 9. Дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч Тарас Шевченко. Портрет І. І. Лизогуба (1846–1847). 2009 р.

Портрет Катерини Федорівни Кейкуатової Тарас Шевченко виконав у селі Бігач Чернігівського повіту Чернігівської губернії на прохання її чоловіка – відставного поручика, поміщика князя Миколи Кейкуатова. Портрет княгині був написаний олією на полотні. Це була остання робота Шевченка перед арештом і засланням. У 1911 році твір вперше було репродуковано під назвою «Портрет Е. Д. Кейкуатової». Особу портретованої встановив Петро Жур, спростувавши твердження, що портретована Єлизавета Василівна Кейкуатова (була дружиною Василя Кейкуатова – брата Миколи Кейкуатова). Оригінал твору зберігається у фондовому зібранні Національного музею Тараса Шевченка. Марка із репродукцією портрета княгині Катерини Кейкуатової була випущена в обіг 9 березня 2009 року (марка поштова Пошти України з полем внизу. Тарас Шевченко. Портрет Є. В. Кейкуатової. 1847. Код за каталогом: Мi:UA 1026. Код за каталогом Діварі: 982. Дата випуску: 09.03.2009). Ця марка зустрічається у розділах «Шевченко як поет» (аркуш 62), «Шевченко як художник» (аркуші 66, 71; дві марки на аркуші 74), «Літературна та мистецька спадщина Кобзаря» (аркуші 118, 120), «Всесвітня слава Великого Кобзаря» (аркуш 121).

До дня народження Тараса Шевченка, 9 березня 2010 року, було здійснено випуск марки з автопортретом Тараса Шевченка 1847 року (марка поштова Пошти України з блоку поштового № 81 «200-річчя від дня народження Тараса Шевченка», що складається з двох марок. Автопортрет Тараса Шевченка. 1847 р.

Код за каталогом: Мi:UA 1073. Номер за каталогом Дiварi: 1030. Дата випуску: 09.03.2010). Автопортрет Тараса Шевченка датується часом його прибуття до Орської фортеці 23 червня 1847 року і до часу написання листа А. І. Лизогубу 11 грудня 1847 року, в якому автопортрет був йому надісланий. Саме тоді, коли Шевченко був екіпірований у солдатську форму, він відчув усю трагічність свого становища. Оригінал твору з 1938 року зберігається у колекції Національного музею Тараса Шевченка. Марка представлена у розділі «Тарас Шевченко на засланні» 1847–1857 рр.» (аркуш 34).

21 травня 2011 року до обігу увійшла марка із репродукцією роботи Тараса Шевченка «Молитва за померлими» («Казашка Катя») (Рис. 10).

Рис. 10. Дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч Тарас Шевченко. Казашка Катя (1857). 2011 р.

Це сепія, яку художник створив у Новопетровському укріпленні (1857, червень-липень) і подарував родині коменданта Новопетровського укріплення Іраклія Ускова. Робота присвячена темі релігійних вірувань казахського народу. У колекції ця марка зустрічається досить часто. На 72 аркуші розділу «Шевченко як художник. Період заслання» подана марка Пошти України з полями внизу та праворуч. Тарас Шевченко. Казашка Катя. 1857. (Код за каталогом: Мi: UA 1142. Номер за каталогом Дiварy: 1100. Дата випуску: 21.05.2011. Дизайн марки: Володимир Таран). Дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч представлені у розділах «Шевченко як художник. Період заслання» (аркуш 73); розділ «Ім'я Бога у житті і творах Тараса Шевченка» (аркуш 80) проілюстрований маркою цієї ж серії.

Марочну трійку та марочну п'ятірку з репродукцією акварелі Тараса Шевченка «Місячна ніч на Кос-Аралі» (1848) було випущено в обіг 9 березня 2012 року (п'ять марок поштових Пошти України з аркуша поштового «Перлини мистецького спадку Тараса Шевченка» з купоном (Автопортрет Тараса Шевченка. 1848 р.). Місячна ніч на Кос-Аралі. 1848 р. Код за каталогом: Мi:UA 1230. Номер за каталогом Дiварi: 1188. Дата випуску: 09.03.2012). Марка розміщена у розділі «Т. Г. Шевченко, як художник. Період заслання», аркуш 73 (Рис. 11).

Рис. 11. П'ять марок поштових Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Місячна ніч на Кос-Аралі (1849). 2012 р.

У ювілейному, 2014 році, Поштою України було випущено в обіг кілька філателістичних знаків: маркова двійка з репродукцією офорту Тараса Шевченка «Дари в Чигрині 1649 року», який увійшов до альбому Живописная Украина» (1844) (дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Дари в Чигрині 1649 року. 1944. Код за каталогом: Мі:UA 1439. Номер за каталогом Divary: 1395. Дата випуску: 26.09.2014) та маркова трійка з репродукцією живописного портрету В. П. Кочубея (1859) (три марки поштові Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Портрет В. П. Кочубея. 1859. Код за каталогом: Мі:UA 1438. Номер за каталогом Divary: 1394. Дата випуску: 26.09.2014). Шевченко виконав портрет у березні-травні 1859 року у Петербурзі на замовлення князя Петра Кочубея для подарунка Василю Тарновському (молодшому). На полях аркуша марок подана цитата із спогадів Віктора Суханова-Подколізіна «Що пригадалось про Тараса Шевченка» та уривок із вірша «Не нарікаю я на Бога... (1860). Обидва філателістичні знаки розміщені на 75 аркуші розділу «Шевченко художник» (Рис. 12–13).

Рис. 12. Дві марки поштові Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Дари в Чигрині 1649 року (1844). 2014 р.

Рис. 13. Три марки поштові Пошти України з купоном ліворуч та полем праворуч. Тарас Шевченко. Портрет В. П. Кочубея (1859). 2014 р.

До 200-річного ювілею Тараса Шевченка 26 вересня 2014 року Поштою України було здійснено випуск поштового блоку із репродукціями портрету нареченої Тараса Шевченка – Ликери Полусмак та офортного автопортрету художника, датованими 1860 роком: блок поштовий Пошти України. 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. (Номер за каталогом Divary: BL 128. Номери марок за каталогами Michel та Divary: «Портрет Ликери Полусмак. 1860 р.» – 1440, 1396; «Автопортрет. Офорт. 1860 р.» – 1441, 1397. Дата випуску: 26.09.2014. Дизайн блока: Володимир Таран). Блок ілюструє розділ «Шевченко як художник» (аркуш 75) (Рис. 14).

Рис. 14. Блок поштовий Пошти України. 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. «Портрет Ликери Полусмак. 1860 р.»; «Автопортрет. Офорт. 1860 р.». 2014 р.

Від початку виходу у світ українських марок, Пошта України випустила кілька серій комеморативних марок під загальними темами «Світочі української літератури», «Літератори (поети і письменники)», «Особистості» та марки, присвячені ювілеям видатних діячів української культури. 16 травня 1992 року вводиться у обіг марка, присвячена 175-річчю від дня народження Миколи Івановича Костомарова – українського і російського історика, письменника, перекладача, громадського діяча (марка поштова Пошти України. М. І. Костомаров. 1817–1885. Код за каталогом: Mi:UA 74. Номер за каталогом: 14. Дата випуску: 16.05.1992. Художник: Б.С. Ілюхін). Марка представлена у розділах: «Причини арешту та мужність Шевченка на допитах» (аркуш 33), «Смерть та похорони Т. Г. Шевченка» (аркуш 48), «Шевченко як поет» (аркуш 57).

8 липня 1995 року у темі «Світочі української літератури» з друку вийшла марка, присвячена українському поетові, художникові Тарасу Григоровичу Шевченку: марка поштова Пошти України. Тарас Шевченко. 1814–1861. (Код за каталогом: Mi:UA 143. Номер за каталогом Діварі: 75. Дата випуску: 08.07.1995). Цією маркою проілюстровано розділи «Ім'я Бога в житті і творах Т. Г. Шевченка» (аркуш 79), «Шевченко і російська культура та література» (аркуш 83), «Письменники – послідовники Кобзаря» (93), «Знакова постать українського народу» (аркуш 96), «Великий Кобзар і світова культурна спадщина» (аркуш 100).

Одночасно було здійснено випуск марки, присвяченої Івану Петровичу Котляревському – українському письменнику, театральному і громадському діячеві: марка поштова Пошти України. Світочі української літератури. Іван

Петрович Котляревський. 1769–1838. (Номер за каталогом Divary: 74. Код за каталогом: Mi:UA 142. Дата випуску: 08.07.1995). Марка представлена у розділах «Підготовка та викуп з кріпацтва» (аркуш 11), «Тарас Шевченко на Україні» (аркуш 18), «Шевченко як поет» (аркуш 57).

Пам'ятна марка, присвячена 275-річчю від дня народження Григорія Савовича Сковороди – видатного українського філософа-містика, богослова, поета, педагога, побачила світ 27 грудня 1997 року. Марка представлена на 7 аркуші у розділі «Дитинство»: марка поштова Пошти України. Григорій Сковорода. 1722-1794. (Номер за каталогом Діварі: 175, номер за каталогом Michel: 235. Дата випуску: 27.12.1997. Автори: В. В. Таран, О. Г. Харук).

У 2001 році вийшла з друку зчіпка з двох марок спільного українсько-грузинського проекту «Тарас Шевченко. Акакій Церетелі». Акакій Церетелі познайомився із Тарасом Шевченком у 1860 році під час навчання у Петербурзькому університеті. Пізніше у своїх спогадах він напише, що вперше із слів Тараса Шевченка зрозумів, як потрібно любити батьківщину і свій народ. Зчіпка розміщена у розділі «Тарас Шевченко і Акакій Церетелі» (аркуш 101): зчіпка поштова Пошти України з двох марок. Тарас Шевченко. Акакій Церетелі. Спільний українсько-грузинський проект. (Код за каталогом Michel: 474-475. Код за каталогом Divary: 414-414. Дата випуску: 19.12.2001).

На 57 аркуші розділу «Шевченко як поет», подано марку із портретом українського письменника Григорія Квітки-Основ'яненка, яка була випущена в обіг 14 листопада 2003 року: марка поштова Пошти України. Григорій Квітка-Основ'яненко. 1778–1843. (Код за каталогом: Mi:UA 603. Номер за каталогом Divary: 543. Дата випуску: 14.11.2003).

У наступному, 2004, році у темі «Історики» була введена в обіг марка, присвячена Михайлу Олександровичу Максимовичу – українському і російському вченому-природознавцю, історику, журналісту, фольклористу, яка розміщена на 28 аркуші розділу «Тарас Шевченко на Україні»: марка поштова Пошти України. Михайло Максимович. 1804–1873. (Код за каталогом: Mi:UA 658. Номер за каталогом Діварі: 602. Дата випуску: 23.07.2004). Михайло Максимович був знайомий із Тарасом Шевченком від 1843 року. Шевченко подарував Максимовичеві поему «Тризна» (1843). У червні 1859 року він гостював у Максимовичів на Михайловій Горі у Прохорівці, намалював портрети Михайла та Марії Максимовичів. Максимович – автор багатьох наукових праць, у яких розглянуто творчість Тараса Шевченка. Виступав з промовою на похороні поета у Каневі, читав власного вірша «На похорон Т. Гр. Шевченка під Каневом» (1861).

У 2008 році в друці з'явилася поштова марка, присвячена українській письменниці, перекладачці російського походження Марко Вовчок (Марія Олександрівна Вілінська), якій Тарас Шевченко присвятив видання «Кобзаря» 1860 року. Марка ілюструє розділ колекції «Шевченко у Петербурзі» (аркуш 40): марка поштова Пошти України. Марко Вовчок. 1833-1907. (Код за каталогом: Mi:UA 1000. Код за каталогом Діварі: 958. Дата випуску: 28.11.2008).

Тисячними тиражами виходили у світ випуски комеморативних марок, присвячених видатним особистостям, які внесли великий вклад у популяризацію творчості Тараса Шевченка. Пам'ятна марка, присвячена 150-річчю від дня народження Миколи Віталійовича Лисенка – українського композитора, основоположника української класичної музики, була випущена в обіг 22 березня 1992 року. До поезії Тараса Шевченка Микола Лисенко звертався усе життя,

написав близько 90 музичних творів на його тексти. Марка представлена у розділі «Письменники України – послідовники Кобзаря» (аркуш 93): марка поштова Пошти України. М. В. Лисенко – основоположник української класичної музики. 1842–1912. (Код за каталогом: Mi:UA 73. Номер за каталогом Діварі: 13. Дата випуску: 22.03.1992).

Розділ «Цікаві історії творчості Кобзаря і його популяризаторів» (аркуш 119) ілюструє марка, присвячена 150-річчю від дня народження художника Іллі Репіна, автора портретів Тараса Шевченка та живописних полотен за мотивами поетичних творів Кобзаря (марка поштова Пошти України. Репін Ілля Юхимович. 1844–1930. Код за каталогом: Mi:UA 132. Номер за каталогом Divary: 72. Дата випуску: 17.12.1994. Автор: О. А. Івахненко).

До 150-річчя від дня народження Івана Яковича Франка, видатного українського письменника, одного з будівничих нової української нації, 2 лютого 1995 року під загальною темою «Світочі української літератури» була випущена в обіг комеморативна марка, яка представлена у розділі «Письменники України – послідовники Кобзаря» (аркуш 93): марка поштова Пошти України. Іван Франко. 1856–1816. Код Mi:UA 134. Номер за каталогом Діварі: 76. Дата випуску: 02.02.1995.

Видатному українському і російському ліричному тенору Івану Козловському присвячена марка, випущена в обіг 23 березня 1996 року під загальною темою «Відомі люди. Виконавці (співаки)». Марка розміщена на 111 аркуші розділу «Т. Г. Шевченко і музика» (марка поштова Пошти України. І. С. Козловський – знаний український і російський співак – ліричний тенор. 1900–1993. Код за каталогом: Mi:UA 166. Номер за каталогом: 106. Дата випуску: 23.03.1996. Дизайнер: О. Штанко). На аркуші 112 цього ж розділу подано марку, присвячену українському письменнику, композитору Миколі Аркасу, автору опери за поемою Тараса Шевченка «Катерина» (1890) (марка поштова Пошти України. Микола Аркас (1853–1909). Код за каталогом: Mi:UA 558. Номер за каталогом Divary: 498. Дата випуску: 21.02.2003).

До 150-річчя від дня народження видатного вченого, мандрівника Миколи Миклухо-Маклая, 17 липня 1996 року була випущена в обіг марка поштова Пошти України. Микола Миколайович Миклухо-Маклай – видатний вчений, мандрівник. 1846–1888. (Код за каталогом: Mi:UA 171. Номер за каталогом Діварі: 111. Дата випуску: 17.07.1996) (представлена у розділі «Тарас Шевченко та рід Миклухи-Маклая», аркуш 47).

Розділ філателістичної експозиції «Дитинство» (аркуш 7) ілюструє марка, випущена в обіг 10 березня 2006 року, присвячена українському художнику-графіку Георгію Нарбуту: марка поштова Пошти України. Георгій Нарбут. 1886–1920. (Номер за каталогом Діварі: 709, номер за каталогом Michel: 769. Дата випуску: 10.03.2006. Автор: В. В. Таран).

Одночасно на марках та поштових блоках незалежної України з'являється серія історичних пам'яток, безпосередньо пов'язаних із творчістю Тараса Шевченка. На початку осені 1845 року Тарас Шевченко відвідав Чигиринський повіт Київської губернії, де були створені акварелі, зокрема «Чигирин з Суботівського шляху», «Іллінська церква в Суботові» та інші. Чигирин Шевченко згадує і в літературних творах: «Чигрине, Чигрине...», «Гайдамаки», «Княжна», «Хустина», «Назар Стодоля». У 1996 та 2012 роках Пошта України випустила в обіг марки «Іллінська церква в Суботові 1653 р.» (марка поштова Пошти України

з купоном. Іллінська церква в Суботіві 1653 р. Код за каталогом: Мі:UA 191. Номер за каталогом Діварі: 130. Дата випуску: 25.12.1996) та «Чигирин. 500 років» (марка поштова Пошти України. Чигирин. 500 років. Номер за каталогом Діварі: 1246. Дата випуску: 14.10.2012. Художник: Оксана Шуклінова). Марки представлені у розділі «Тарас Шевченко на Україні» (22, 23 аркуші колекції).

У 1996 році на поштової марці незалежної України з'явилося зображення визначної пам'ятки історії та архітектури України– Софійського собору, або Софії Київської. Збудований собор у 1011–1018 роках київським князем Ярославом і названий на честь Святої Софії. Одна з небагатьох уцілілих споруд часів Русі, пам'ятка української архітектури та монументального живопису XI–XVIII століть, об'єкт Світової спадщини ЮНЕСКО (1990). Повернувшись в Україну, Шевченко намалював цю унікальну пам'ятку: «Софія Київська (1846). [Квітень-вересень. Київ]. Папір, сепія, білило, олівець». Марка представлена на 28 аркуші у розділі «Тарас Шевченко на Україні»: марка поштова Пошти України з купоном. Софійський собор у Києві. XI, XVII, XVIII ст. (Код за каталогом: Мі:UA 190. Номер за каталогом Діварі: 130А. Дата випуску: 25.12.1996 (з купоном).

Наступний, 1997 рік був позначений виходом в обіг марки із зображенням пам'ятки українського бароко XVII–XVIII ст., а саме Воздвиженського монастиря у Полтаві, заснованого у 1650 році соратником Богдана Хмельницького, полтавським полковником Мартином Пушкарем (марка поштова Пошти України. Хрестовоздвиженський собор у Полтаві XVII ст. Код за каталогом: Мі:UA 198. Номер за каталогом Діварі: 139. Дата випуску: 19.04.1997). Під час перебування у Полтаві у липні 1845 року Шевченко намалював монастир. Марка представлена на 18 аркуші у розділі «Тарас Шевченко на Україні».

Києво-Печерській лаврі присвячено поштовий блок та марку, які вийшли з друку у 2001 та 2007 роках. Києво-Печерська лавра – православний монастир, заснований в XI столітті ченцем Іларіоном, розбудований за св. Антонія Печерського. Монастир був центром духовного і культурного життя православної Київської Русі і мав статус лаври з 1598 року. Тарас Шевченко не раз відвідував Києво-Печерську лавру, виконав ескіз «Дальні печери Києво-Печерської лаври» (1843), змалював і «Церкву Всіх Святих в Києво-Печерській лаврі» (1846). Цю українську святиню Шевченко часто згадував у своїх творах, зокрема у поемі «Наймичка», повісті «Близнець». На 26 аркуші колекції, розділ «Тарас Шевченко на Україні» представлено блок «Києво-Печерська лавра» (блок поштовий Пошти України. Києво-Печерська лавра. 1051–2001. Код за каталогом: Мі:UABL30. Номер за каталогом Діварі: 393. Дата випуску: 25.05.2001) та марку поштову Пошти України. Власна марка «Києво-Печерська лавра». (Код за каталогом: Мі:UA 845. Дата випуску: 01.03.2007).

У жовтні 1846 року під час роботи у Археографічній комісії Тарас Шевченко побував у Почаєві (містечко Кременецького повіту Волинської губернії). Збереглися чотири акварельні малюнки Почаївської лаври та дві зарисовки роботи Шевченка. Почаївська Успенська лавра – православний чоловічий монастир зі статусом лаври. На території лаври розташована Почаївська духовна семінарія. Блок із зображенням Почаївської лаври, випущений до 725-річчя її створення, представлений на 25 аркуші колекції у розділі «Тарас Шевченко на Україні» (блок поштовий Пошти України. Свято-Успенська Почаївська лавра. Православний Почаївський Успенський монастир –

один з найбільших релігійних центрів України. Код за каталогом: Mi:UABL131, WAD:UA036MS.15. Номер за каталогом Діварі: 1458. Дата випуску: 21.09.2015).

На 26 аркуші розділу «Тарас Шевченко на Україні» представлена марка із зображенням будинку Київського університету ім. Тараса Шевченка, яка була випущена у 1994 році до 160-річчя відкриття університету (марка поштова Пошти України. Київський університет ім. Тараса Шевченка. 1834–1994. Код за каталогом: Mi:UA 120. Номер за каталогом Діварі: 64. Дата випуску: 24.09.1994). Повернувшись в Україну, після закінчення Академії художеств, Тарас Шевченко мріяв працювати тут вчителем малювання. Виконав акварель «Київський університет св. Володимира» (1846. [Квітень-вересень. Київ]. Папір, акварель).

Висновки. Дослідження філателістичних знаків із шевченківської колекції кіпрського колекціонера Георгія Георгіадіса у хронологічних рамках 1992–2014 рр. дало можливість зробити висновок, що за два десятиліття незалежності нашої держави Пошта України зробила значний внесок у філателістичну україніку та шевченкіану. Вдалося проаналізувати випуски філателістичних знаків за темами, зокрема комеморативних марок, присвячених 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, а також ювілеям видатних діячів української науки та культури, архітектурним пам'яткам на території нашої країни, які вписані у біографічний контекст життя поета (всього тридцять три марки та два поштові блоки). Поштові блоки та марки, які випускалися до ювілейних дат чи інших знакових подій, знайомили широку громадськість з історичним минулим та сьогоденням нашої держави. 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка стало знаковою подією в житті українців, як і багатьох народів світу. Випуски марок із репродукціями художніх творів Тараса Шевченка, з портретами діячів української культури із його оточення, архітектурними пам'ятками, що вписані у контекст його біографії, дало змогу познайомити українську та іноземну громадськість з творчим доробком митця та історичним тлом, на якому проходило його життя. Як зазначив у своїй статті «Шевченко повернувся...на поштовій марці» журналіст Роман Янкель «...поштова марка та конверт стали ненав'язливою, а тому ефективною можливістю нагадати світові про велич Тараса Шевченка. Їхня художня мова зрозуміла різним етносам та етнічним групам» [14]. У історичному контексті було зафіксовано ще один факт шанобливого ставлення до українського Генія. Комеморативні марки Пошти України, присвячені 200-річчю від дня народження Тараса Шевченка, ювілеям видатних діячів української науки, мистецтва, літератури та культури, архітектурним пам'яткам представляють зразок марок найвищого художнього гатунку, а їх комплексне дослідження дає змогу простежити процес розповсюдження інформації про Україну й українство та введення її до світового наукового обігу.

Список використаних джерел:

1. Георгіадіс Г. І. Лист від 23 листопада 2010 року. *Приватний архів Долгіч Н. В.* 1 арк.
2. Георгіадіс Г. І. Лист від 21 лютого 2011 року. *Приватний архів Долгіч Н. В.* 1 арк.
3. Георгіадіс Г. І. Лист електронний. Жовтень 2015 року. *Приватний архів Долгіч Н. В.*
4. Долгіч Н., Сіленко Л. Філателістична колекція з Кіпру в зібранні Шевченківського національного заповідника. *Матеріали науково-краєзнавчих*

Сорокопудівських читань : Історія Канівщини в контексті історії України : до 25-річчя Незалежності України, на пошану краєзнавця, почесного громадянина міста Канева Івана Сорокопуда та з нагоди відзначення 25-річчя з часу створення канівського історичного музею та святкування Дня міста. м. Канів, 15 верес. 2016 р. / упоряд. : О. М. Ісаєва, С. А. Брижицька, В. М. Мельниченко, Т. В. Осипенко. Черкаси : Вид. Олександр Третяков, 2017. С. 183–190.

5. Долгіч Н. Філателістична Шевченкіана в дарунок Музею Тараса Шевченка у Каневі від Георгія Георгіадіса (Кіпр). *Музейні старожитності: колекції, імена, долі: Зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук-практ. конф.* 14-15 листоп. 2019 р. Харків : 4 листоп. 2020. С. 254–264.

6. Дугаєва Т. Філателія. Фіалкові марки з Відня. Українська Народна Республіка в художній мініатюрі. URL: <http://post.cv.ua/print.php?id=18&cid=549> (дата звернення: 20.05.2019).

7. Караневич О. Тарас Шевченко у філателії: каталог-довідник. Бережани: Рідне місто, 2014. 208 с.

8. Караневич О. Тарас Шевченко у філателії : Каталог-довідник. Друге вид.: Довідкове вид. Бережани : Рідне місто, 2015. 317 с.

9. Пиріг Л. Пристрасть у поштової скринці. *Слово Просвіти.* 2010. № 25. 28 липня.

10. Пиріг Л. Філателія про мальовничу Україну та її творців. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Pyrih_Liubomyr/Filateliia_pro_malovnychu_Ukrainu_ta_ii_tvortsiv.pdf? (дата звернення: 20.05.2019).

11. Пиріг Л. Філателія Шевченківська. *Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / редкол.: М. Г. Жулинський (гол.) та ін.* Київ, 2015. Т. 6 : Т-Я. С. 503–507.

12. Тарас Шевченко єднає народи. URL: <https://www.shevchenkounew.com/nominations/> (дата звернення: 20.05.2019).

13. Філателія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Філателія> (дата звернення: 23.03.2019).

14. Янкель Р. Шевченко повернувся...на поштової марці. URL: <https://zn.ua/ukr/ART/shevchenko-povernuvsyu-na-poshtoviy-marci-.html> (дата звернення: 30.03.2023).

15. Яременко О. Філателістична шевченкіана. Зарубіжні філателістичні випуски. *Слово і Час.* 2014. № 1. С. 115–117.

УДК 069.51Шев:655.3.06

Анна Олександрівна Коваль,
зберігач фондів
науково-дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0001-7506-391X

З ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЇ ЮВІЛЕЙНИХ АРКУШЕВИХ ВИДАНЬ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА

У статті розкрито інформаційний потенціал ювілейних плакатів і афіш. Вивчено шляхи їх надходження до колекції. Відстежено коло художників, які працювали в галузі прикладної графіки, географію учасників урочистих ювілейних заходів, зокрема на Тарасовій горі.

Ключові слова: плакати, афіші, колекція, Тарас Шевченко, ізографічний документ, аркушеві видання, ювілейні роки.

Anna Koval,
Custodian of funds,
Department of research and fund work,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-7506-391X

THE FORMATION HISTORY OF THE COLLECTION OF ANNIVERSARY PAPER EDITIONS OF THE SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE

The article reveals the informational potential of jubilee posters and affiches. The ways of their entry into the collection have been studied. The background of the article is the circle of artists who worked in the field of applied graphics and the geography of the participants of the solemn anniversary events, in particular on Tarasova Hora.

Key words: posters, affiches, collection, Taras Shevchenko, isographical document, printed editions, jubilee years.

Актуальність теми дослідження. Ізографічні аркушеві видання як найбільш інформативний вид прикладної графіки виник на запит часу й завжди висвітлював найактуальніші проблеми громадянського суспільства, виступав носієм державної ідеології, політики та культури. На цьому неодноразово наголошували у своїх роботах українські та зарубіжні дослідники. Утім, плакати та афіші не лише застосовувалися для маніпулювання громадською думкою, а й за допомогою візуальних художніх образів фіксували соціальні та культурні зміни в соціумі. У цьому й полягає історична цінність ізографічних аркушевих видань.

Плакати і афіші – це невід’ємна частина візуальної культури. За результативністю впливу на глядача вони поступаються хіба що телебаченню й періодичним виданням. Усе ж зазначимо, що нерідко музейні колекції ізографічних документів залишаються поза увагою мистецтвознавчих досліджень.

Аналіз досліджень і публікацій. Практично першим дослідником друкованої графіки стала Ніна Бабуріна, яка опублікувала чималу кількість робіт і показала жанрове розмаїття плаката кінця XIX – початку XX ст. [1].

Історія радянського плаката та різні аспекти цього явища висвітлювались у працях Юрія Белічко, Бориса Бутник-Сіверського, Ірини Вештак-Остроменської, Гліба Юхимця та інших. Багатий ілюстративний матеріал видань та аналітичне дослідження творів виявив Леонід Владич у своїй монографії «Майстри плаката» [2]. Так, у своїй статті для енциклопедичного видання, автор звертався до аналізу творчого доробку знакового українського художника Василя Касіяна, відносив до найпопулярніших творів митця в царині плаката цикл «Гнів Шевченка» та досліджував питання значення образу Тараса Шевченка у творчості художника-графіка [3, с. 56–57]. Досить ретельно проаналізував радянський рекламний плакат і Воля Ляхов [8]. Дослідник розглянув етапи становлення радянського рекламного плаката та його характерні риси. Тетяна Ігошина у кандидатській дисертації «Графічний дизайн вітчизняного соціального плаката (історія і сучасні тенденції)» виокремлювала чотири основні історичні етапи розвитку вітчизняного соціального плаката до теперішнього часу.

Щодо останніх досліджень з розвитку плакатного мистецтва та побутування аркушевих видань слід відзначити розвідки Вадима Абизова, Володимира Грищенка, Ольги Гладун, Миколи Саппи, Ольги Северіної, Юрія Сосницького, Михайла Станкевича та інших. Зокрема, автор численних праць, дослідниця графічних видань Олена Донець, у своїй статті «Використання образу Т. Г. Шевченка в українському радянському плакаті (за матеріалами зібрання українського радянського плакату з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського)» розглянула значення постаті Тараса Шевченка та особливості змін його образу залежно від часу створення плакатів [4, с. 272]. Приклад аналізу плаката, як окремого виду прикладної графіки, маємо в праці Тетяни Галькевич та Олени Донець «Український друкований плакат 1986–1992 років з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського», автори розглянули плакат як «найбільш інформативний вид прикладної графіки».

Автором статті було вивчено формування, побутування та репрезентацію колекції плакатів і афіш, що є власністю Шевченківського національного заповідника [7, с. 216–223].

Мета дослідження полягає у комплексному аналізі плакатів і афіш, які створювали митці на ювілейну тематику, що охоплювала постать Тараса Шевченка та історію Тарасової гори; у вивченні географії учасників, організаторів урочистих заходів.

Виклад основного матеріалу. Плакат і афіша – частина культури, носій інформації, що сприяють формуванню світосприйняття та поведінки людей, знаходяться на перехресті історичних, політичних та ідеологічних процесів і відображають сучасний стан речей через призму сформованих, знайомих образів. Ізографічні видання є естетичним, актуальним, комунікативним об'єктом мистецтва дизайну. Він розвивається у тісному зв'язку з культурними, соціальними чинниками. Сьогодні музейні колекції ізографічних видань, як жодні інші, становлять цілісне відображення культурного життя держави, розвитку регіонів, суспільства у той чи інший історичний період. Плакати, афіші – найбільш яскравий, промовистий, публічний і зрозумілий жанр мистецтва, рівно ж як і унікальний інформаційний місток між минулим і майбутнім.

У фондовому зібранні Шевченківського національного заповідника нараховується, станом на 1 січня 2023 року, 83913 предметів музейного значення різних груп зберігання. Зокрема, у групі зберігання «Друк» знаходиться 8764 музейних предметів, із них плакатів і афіш – 1178. У свою чергу ювілейних аркушевих видань – 177. Джерела їхнього надходження різні. Вони були подаровані організаціями, колекціонерами, приватними особами, починаючи з 1970-х років.

Кожен народ має свої знакові постаті. Такою постаттю для українців є поет, художник, мислитель, духовний батько українців Тарас Шевченко. Він був і залишається справжнім митцем, людиною незвичайної долі і незвичайного таланту, що здобула світову славу. Завжди з великою шаною відзначалися його ювілейні роки на Тарасовій горі: у проводилися мітинги, мистецькі акції, персональні виставки відомих художників. Відзначення ювілеїв Тараса Шевченка спонукало до глибшого осмислення його творчої спадщини.

Особливо цінними є ювілейні плакати, афіші, присвячені відзначенню Шевченківських днів, ювілеїв Кобзаря у 1961, 1964, 1989, 2014 роках та урочистому заходу з нагоди відзначення 30-річчя відтворення музею «Тарасової світлиці» на Тарасовій горі у 2021 році. На плакатах, створених з нагоди відзначення Шевченківських ювілейних дат, як правило, переважають портретні зображення видатного митця, поєднані з цитуванням його найвідоміших поезій. Відомо, що до 100-річчя з дня народження Тараса Шевченка, у 1914 році, художник Г. Малиновський (нажаль, ім'я не вдалося встановити) створив портрет Кобзаря за олійною роботою Івана Крамського (1871). Оригінальною є техніка виконання поетового портрета: шапка і одяг, «заповнені» рукописним шрифтом, що складається з рядків безсмертного «Заповіту». У фондах Заповідника зберігається плакат «Т. Г. Шевченко» (1992), в основі композиції якого – репринтне відтворення вищезазначеного портрета роботи Г. Малиновського. Ліворуч на плакаті емблема: три журавлі летять до тризуба. За межами зображення напис: «Всесвітній форум українців» (Рис. 1).

Рис. 1. Г. Малиновський. Плакат «Т. Г. Шевченко, 1992

Особливе місце у зібранні аркушевих видань займають роботи видатного художника-графіка Василя Касіяна. Мистецтво плаката – одна з багатьох граней його творчості. Не зважаючи на те, що кількість його книжкових ілюстрацій, станкових гравюр, офортів та літографій обчислюється тисячами, плакати становлять важливу частину творчого доробку майстра. Їх кількість близько 50-ти. Більше того, є всі підстави говорити про плакат В. Касіяна як про своєрідне, цілком самобутнє явище в українському образотворчому мистецтві. У багатьох сюжетах робіт майстра є пряме звернення до глядача, яке збуджує думку та спонукає до дії [2, с. 95].

Василь Касіян був частим гостем Шевченкової могили.

Після визволення Канева від нацистів, 21 травня 1944 року жителями Києва було організовано громадську мандрівку по Дніпру на пароплаві «Поліна Осипенко» на Тарасову гору. Цього дня на Шевченковій могилі відбувся перший мітинг, присвячений 83-й річниці від дня перепоховання поета, в якому брав участь і видатний графік В. Касіян. Ця перша повоєнна поїздка до Канева дала творчу насагу художнику замалювати Шевченкову могилу. Того ж дня він залишив запис у «Книзі вражень» Заповідника в дусі радянської ідеології: «Великий наш батьку, Тарасе! У важкі й суворі, грізні й героїчні дні минулих років Великої Вітчизняної війни, коли одна частина українських радянських художників була далеко від рідної землі – в братських радянських республіках, а друга частина находилась на тимчасово поневоленій, але нескореній ворогом Україні, в дні коли над нашою батьківщиною нависли чорні тучі; ми художники кріпилися духом незламності; віри в перемогу, бо озброювалися і запальювалися твоїм вогненным словом; твоєю любов'ю до матері – вітчизни, твоєю священною ненавистю до лютого ворога – наш генію Тарасе! Сьогодні ми художники радянської України, твої внуки і правнуки, находимось на визволеній нашій землі, на священному для нас місці – твоїй могилі. Кладучи наш скромний вінок, ми обіцяємо тобі іти в мистецтві образотворчому тими шляхами, які намітив ти у своїй «Живописній Україні», бо це шлях розквіту нашої образотворчої культури, це слава і честь нашого народу. Голова Спілки Радянських художників України, народний художник Радянського союзу, професор В. І. Касіян. 21.V.1944» [6, с. 60].

Минуло трохи менше століття, а слова В. Касіяна актуальні і сьогодні, але вже у контексті російсько-української війни, що триває. Історія знову йде по колу і українці вкотре виборюють своє право на незалежність, національну ідентичність, боронять культуру, мову та рідну землю.

22 травня 1961 року, у день святкування 100-річчя з дня смерті Тараса Шевченка Василь Касіян брав участь у десятій ювілейній Шевченківській конференції, що проводилась у музеї Тараса Шевченка на Тарасовій горі.

Серед плакатів В. Касіяна виділяються два ювілейні шевченківські плакати, присвячені 100-річчю з дня смерті поета. На одному із них, зображено задумливого Кобзаря (профіль, погрудне зображення) на тлі повсталих селян із рогачами (Рис. 2); на іншому – погрудний портрет Тараса Шевченка останніх років життя з факсиміле його підпису (Рис. 3). На обох плакатах художником використано знаковий елемент – листя лавра, відповідно, – вінок та гілка як символ слави, перемоги та миру.

Рис. 2. В. Касіян. Плакат «До 100-річчя з дня смерті Т. Шевченка». 1961

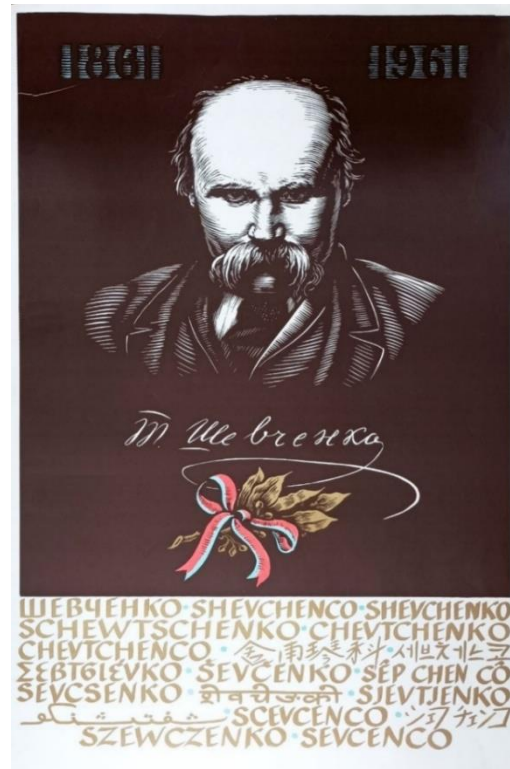

Рис. 3. В. Касіян. Плакат «До 100-річчя з дня смерті Т. Шевченка». 1961

Окреме місце у колекції займають аркушеві видання, які були подаровані колекціонерами з української діаспори Канади, Аргентини, США. Емігруючи до Канади у пошуках кращого життя, українці прагнули зберегти зв'язок з батьківщиною. Сучасна дослідниця української діаспори в Канаді Юлія Кондрашевська відзначає, що «українці досить успішно інтегрувалися у канадське багатоетнічне середовище, стали повноцінними громадянами нової країни, зайняли гідні ніші канадського суспільства, але при цьому змогли зберегти свою національну самобутність, культуру та традиції» [9]. Так, у 1989 році зібрання Заповідника поповнила афіша, створена з нагоди 175-річчя дня народження Тараса Шевченка. На ній представлено виступ музичного ансамблю імені Тараса Шевченка, який відбувся в місті Торонто. У центральній частині поля аркуша вміщено емблему ансамблю: погруддя Тараса Шевченка на тлі червоного кленового листка – герба Канади. Композицію плаката обрамлює текст: «175-th Shevchenko jubilee hevchenko musical Ensemble 1814-1989». По центру, у межах зображення, напис: «Ukraine Tour 89». Не менш знаковою є афіша, що була створена 1961 року з нагоди концерту вокально-симфонічної музики в місті Буенос-Айрес (Аргентина) до 100-річчя з дня смерті Тараса Шевченка.

У 1989 році, з нагоди відзначення 175-річчя з дня народження Тараса Шевченка, Громадська організація культурних зав'язків з українцями за кордоном «Україна» спільно з українсько-культурним товариством Польської Народної Республіки організували концерт українського чоловічого гурту «Журавлі». У фондах Заповідника зберігається афіша, в центральній частині якої розташоване яскраве кольорове фото учасників гурту (одягнені в українське національне вбрання), котрі спускаються з порослої лісом яскраво-зеленої гори.

Для України та світового українства 2014-й рік був по-особливому значущим. До 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка було започатковано мистецький фестиваль «Ше.Fest» в селі Моринці Звенигородського району Черкаської області. Фестиваль був благодійним: організатори збирали пожертви для українських бійців, які протистояли збройній російській агресії на сході України. Фестиваль заснувала Юлія Капшученко – українська філологиня, журналістка, громадська діячка [5]. Програма складалася з різноманітних заходів: музичних виступів, кінопоказів, лекцій, літературних читань, екскурсій. У фондах Заповідника зберігаються п'ятнадцять афіш (2014–2018) цього щорічного фестивалю. На них, традиційно, у центральній частині поля аркуша зображено емблему: на червоно-чорному тлі напис – «ШЕ.Fest», фрагмент автопортрета Тараса Шевченка 1840 року, назва заходу та його організатори.

2014 року до фондової колекції Заповідника надійшли плакати, виготовлені з нагоди 200-літнього ювілею з дня народження Тараса Шевченка в рамках проведення молодіжного соціального проекту «Шевченко Forever», зокрема, робота Марії Гапонової «Як умру то поховайте...», яка знаходилася в діючій експозиції музею Тараса Шевченка 2010 року. Молоді митці створили плакати, які відобразили сучасний погляд на постать та творчість видатного митця. Учасниками проекту стали студенти Харківської державної академії дизайну і мистецтв, Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького, Черкаського державного бізнес-коледжу, арт-студії «Глорія» та Черкаської дитячої художньої школи імені Георгія Нарбути. Колекція плакатів порушує соціальні проблеми, а Шевченкові поетичні рядки стали популярними слоганами, які вживають відзначаючи Дні української державності, незалежності, євроінтеграції. Пророче слово Тараса Шевченка подане сучасною візуальною мовою зазвучало неупереджено, по-новому.

Серед розмаїття художників, які створювали шевченківські ювілейні плакати, можна виділити дві роботи Віри Никифорової 2014 року з Шевченковими словами: «Кайдани порвіте», «Борітеся – поборете, Вам Бог помагає!» / «В сім'ї вольній новій. В своїй хаті своя й правда і сила і воля». Плакати виконані в техніці піксельної графіки. На обох роботах зображено обриси обличчя Тараса Шевченка з виразними очима.

Безсумнівно, яскравим прикладом сучасного та нестандартного плакату є робота Юрія Кобилянського із контурним зображенням портрета Тараса Шевченка за відомим портретом художника Іллі Рєпіна (1888), який виконано ламаними

Рис. 4. Ю. Кобилянський.
Плакат «Т. Г. Шевченко». 2014

лініями різного кольору та розміру. У зібранні зберігається два плакати майстра, кожен з яких є неповторним і відразу позитивно сприймається глядачем (Рис. 4).

Мистецькі виставки фондowego зібрання Заповідника є одним з основних і вагомих чинників популяризації предметів музейного значення. З нагоди 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка у музеї проводилась ретроспективна виставка подарункової шевченкіани під назвою «До Шевченка крізь час та кордони». На афішах цієї виставки зображено музейні предмети фондової колекції різних років створення та технік виготовлення, які багато років поспіль користуються заслуженою увагою відвідувачів музею Т.Г.Шевченка та стали його своєрідною візитівкою. Зокрема, відзначимо афішу з вишитим портретом Тараса Шевченка роботи київської майстрині Катерини Костиркіної (1960) та скульптуру кобзаря роботи різьбяр Володимира Лупійчука (1970–1980).

У рамках мистецького проекту, присвяченого відзначенню 30-річчя відтворення «Тарасової світлиці», першого музею на Тарасовій горі відбулася виставка «Тарасова світлиця в мистецькому доробку українських художників». В колекції зберігається афіша, приурочена цій події. В основі композиції афіші – репродукція картини Володимира Гарбуза «Янгол охоронець (Тарасова світлиця)» (2021).

Часто для створення шевченківського ювілейного плаката митці звертались до поетичної і мистецької спадщини Тараса Шевченка. Серед таких плакатів – роботи художниці Дар'ї Тітаренко. У центральній частині плаката «Чи буду я жить в Україні чи ні» (2014) вміщено фрагмент картини Тараса Шевченка «Катерина» (олія, 1842), на другому плані – панорамне фото з київського «Майдану–2014» та рядки з поезії «Мені однаково...». Плакат художника Михайла Павлусенка «Встане Україна і розвіє тьму неволі» (1989) привертає увагу глядача своїми яскравими барвами; в центральній частині плаката – автопортрет Тараса Шевченка 1860 року та рядки із його поезії «Стоїть в селі Суботіві».

Значну частину шевченківських ізографічних видань було створено в ході екранізації творів Кобзаря. Так, зібрання містить афішу до фільму «Назар Стодоля» (1953 р.), афішу «Наша дума наша пісня не вмре не загине» (1989) та, глибокий за змістом і оригінальний щодо композиційного розв'язання, плакат до фільму-сповіді «Тарас», який було створено до 175-ої річниці з дня народження Т.Шевченка. У центральній частині плаката до фільму-сповіді «Тарас» зображено посмертну маску Великого Кобзаря зі сльозами на щоці (1989).

Окремо необхідно відзначити театральні ізографічні видання. Афіша до вистави за однойменною поемою Тараса Шевченка «Гайдамаки», що проходила у Львівському драматичному театрі імені Марії Заньковецької, привертає увагу яскравим оформленням. У центральній частині поля аркуша – герої поеми «Гайдамаки». По нижньому краю афіші назва вистави – «Гайдамаки». Також у фондах Заповідника зберігається плакат музично-поетичної вистави «Україна шанує Шевченка», що присвячена 175-річчю від дня народження Кобзаря: у центральній частині – портрет Тараса Шевченка, який створено з квадратів різних кольорів, що чергуються; по нижньому краю – в межах зображення – дарчий напис: «З уклоном сердечним землі Пророчій». Театр-студія «Родина».

Висновки. Отже, історія формування колекції аркушевих видань Шевченківського національного заповідника бере свій початок із 70-х років ХХ століття. Тематика плакатів та афіш свідчить про зацікавлення митців у висвітленні поетичної та мистецької спадщини Тараса Шевченка. Ізографічні документи підкреслюють актуальність його творів, вплив його постаті на

суспільну думку. Зауважимо, що основою художньої композиції аркушевих видань Шевченківських ювілейних років – 1961, 1964, 1989, 2014 – є портрет Тараса Шевченка саме останніх років життя, рядки із його поетичних творів (найчастіше вживані – «Чи буду я жить в Україні чи ні», «Встане Україна і розвіє тьму неволі», «Кайдани порвіте», «Борітеся – поборете, Вам Бог помагає!», «В сім'ї вольній новій. В своїй хаті своя й правда і сила і воля»). Також художники використовували у композиціях малюнків елементи національного одягу та символіку – калинову гілку, тризуб, популяризуючи тим самим самотність українського мистецтва, культури загалом.

З нагоди відзначення у 2014 році 200-річчя з дня народження Тараса Шевченка митцями було створено ювілейні плакати. У колекції Заповідника зберігається таких ювілейних плакатів 68. Створені вони українськими художниками: Дариною Тітаренко, Дариною Крюк, Ярославою Абдуладзе (м. Харків), Володимиром Савельєвим (м. Київ) та іншими.

Зверталися до образу Тараса Шевченка, до його поезії для висвітлення на ювілейних плакатах й афішах не лише українські митці, а й художники з Аргентини, Канади, США.

Таким чином, незважаючи на те, що ювілейних аркушевих видань за кількістю, відносно загальної цифри (1178), не багато (177), але вони достойно представляють ізографічну колекцію Заповідника й можуть бути використані при створенні музейних експозицій, мистецьких видань, задіяні у виставкових проєктах.

Список використаних джерел:

1. Бабурина Н. Н. Советский политический плакат. Москва : Советский художник, 1984. Ч. I–III. 342 с.
2. Владич Л. В. Майстри плаката. Київ : Мистецтво, 1989. 188 с.
3. Владич Л. В. Касіян Василь Ілліч. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. / гол. ред. М. Бажан. Київ, 1980. Вид. 2-ге. Т. 5. 566 с.
4. Донець О. Використання образу Т. Г. Шевченка в українському радянському плакаті (за матеріалами зібрання українського радянського плаката з фондів НБУВ). Рукописна спадщина. 2013. Вип 2. С. 270–276.
5. Капшученко-Шумейко Ю. URL: <https://uk.wikipedia.org> (дата звернення: 16.05.2023).
6. Книга вражінь відвідувачів. 18 квітня–3 червня. 1944 р. Канів. Шевченківський національний заповідник. 66 с. Фондовий номер: А–187, КН–21809.
7. Коваль А. Ізографічна колекція Шевченківського національного заповідника: формування, побутування, репрезентація. Наукові записки Шевченківського національного заповідника: Зб. наук. праць. Київ: АртЕк, 2022. Вип. 1-2. С. 216–223.
8. Ляхов В. Н. Советский рекламный плакат и рекламная графика 1933–1973. Москва: Советский художник, 1977. 183 с.
9. Потіха З. Зв'язки вітчизняної діаспори в Канаді з Україною (1991–2014). Київські історичні студії. 2018. №2(7). URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis (дата звернення: 31.05.2023).

УДК [069:929Шев]:[069.5"2023":7]

Сергій Анатолійович Леонтєв,
кандидат мистецтвознавства,
завідувач сектору експозиційно-виставкової роботи
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID 0000-0002-9786-1135

Тетяна Миколаївна Чулкова,
старший науковий співробітник
сектору експозиційно-виставкової роботи
відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID 0000-0001-6622-9519

**НАРОДЖЕНІ ВІЛЬНИМИ:
ОСОБЛИВОСТІ ВИСТАВКОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ
ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА**

У статті проаналізовано роботу експозиційно-виставкового сектору Шевченківського національного заповідника у першому півріччі 2023 року. Зокрема, надано характеристику мистецьким проектам, що були проведені у музеї Тараса Шевченка, а також проведено їх класифікацію за формою презентації. Окреслено роль виставкової діяльності в контексті функціонування інституції.

Ключові слова: Шевченківський національний заповідник, фондова колекція, виставкова діяльність, презентація мистецтва.

Sergii Leontiev,
Ph.D in Arts,
Head of the Exhibitions Sector,
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID 0000-0002-9786-1135

Tetiana Chulkova,
Senior Researcher of the Exhibitions Sector,
Department of Scientific Research,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID 0000-0001-6622-9519

**BORN TO BE FREE:
FEATURES OF THE EXHIBITION ACTIVITIES
AT SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE**

The article analyzes the work of the exhibitions sector at Shevchenko National Reserve in the first half of 2023. In particular, the characteristics of the art projects that were held at Taras Shevchenko Museum and their classification according to the form of presentation. The role of exhibition activity is outlined accordingly to the context of the institution functioning.

Key words: *Shevchenko National Reserve, fund collection, exhibition activity, art presentation.*

Актуальність теми дослідження. У лютому 2022 року повномасштабне вторгнення російських військ в Україну внесло суттєві корективи у діяльність багатьох закладів культури в державі. Основним завданням українських музейних інституцій було якнайшвидше демонтування експозицій та виставок з метою забезпечення найцінніших предметів, що стало логічною дією керівництва під час воєнного стану. Показовим є те, що вже за кілька місяців розпочався процес не тільки певного відновлення культурного життя в країні, а й значна активізація проведення виставкових проєктів, музичних концертів, літературно-мистецьких заходів та просвітницьких воркшопів. Така робота, що проводиться представниками культурної спільноти є вкрай важливою для збереження української культури та національної ідентичності. Водночас проведення таких заходів стає своєрідною арт-терапією для найбільш вразливих верств населення, зокрема, внутрішньо-переміщених осіб із зони ведення активних бойових дій.

З 2023 року в Шевченківському національному заповіднику можна спостерігати позитивну динаміку щодо якості та кількості виставкових та культурно-мистецьких заходів, що є свідченням розвитку і підтримки адміністрацією роботи експозиційно-виставкового сектору, творча діяльність якого в контексті функціонування інституції є надважливою.

Таким чином, питання дослідження та висвітлення основних векторів виставкових проєктів є вкрай актуальними для безпосереднього визначення пріоритетності тематики заходів сьогодення та наукової роботи Шевченківського національного заповідника в цілому.

Аналіз досліджень і публікацій. Залучення мистецьких робіт до фондової колекції через експозиційно-виставкову діяльність є поширеною практикою як за кордоном, так і в Україні. Виставкові проєкти були завжди у колі наукового інтересу дослідників провідних музеїв. Так, в дослідженнях Н. Барановської [1], Ф. Вайдахера [2], Л. Великої [3], Ю. Тітінюка [10] особлива увага приділена саме виставковій діяльності як джерелу популяризації та ресурсу відповідного збереження музейного фонду. Зокрема, Ф. Вайдахер наголошує, що «музейні фонди не статичні, а надходження, вивчення, дослідження та документальний облік змінюють їх» [2, с. 205]. Тому виставки є динамічним засобом музейної комунікації. У збірнику «Питання шевченкознавства» Н. Прокопенко досліджує нові надходження до Національного музею Тараса Шевченка з ювілейних художніх виставок. Автор торкається питань визначення тематики мистецьких творів, яку обирали художники для створення таких робіт, які експонувалися в стінах музею.

Одним з важливих сучасних досліджень українського мистецтвознавства із питань презентації музейних предметів на постійних та пересувних виставках є монографія О. Майданець-Баргилевич «Виставкова діяльність Національної

академії образотворчого мистецтва і архітектури» [8], яка описує процес становлення та популяризації київської художньої школи ХХ–ХХІ століття шляхом презентації робіт художників на виставках. Подібні дослідження діяльності в межах однієї інституції визначили вектор, а також мету цієї наукової розвідки.

Отже, **метою дослідження** стала характеристика виставкових проєктів Шевченківського національного заповідника та визначення основних тематичних напрямів експозиційно-виставкової діяльності періоду першого півріччя 2023 року, а також означення ролі виставкової діяльності з точки зору поповнення, вивчення, наукової атрибуції музейних предметів, які передані до фондової колекції Шевченківського національного заповідника в період російсько-української війни, що триває.

Виклад основного матеріалу. У 2023 році Шевченківський національний заповідник працював в особливих умовах, однак жоден з напрямів його діяльності не залишився поза увагою наукового колективу.

Як відомо, одним із провідних векторів функціонування музею Тараса Шевченка є виставкова робота, основним завданням якої залишається популяризація власної музейної колекції, презентація відвідувачам нових модерних проєктів, створення мистецьких репрезентацій класичного мистецтва та поповнення фондів особливо значимими творами, згідно затвердженої концепції комплектування.

Попри загрозу атаки російських військ, науковими співробітниками інституції було проведено заходи для покращення та активізації роботи з відвідувачами Тарасової Гори. Зокрема, було сформовано та оновлено перелік послуг, які могли б надаватись під час воєнного стану, що, в свою чергу, порушило питання розширення експозиційних площ для організації художніх виставок в музеї Тараса Шевченка. Окрім задоволення суто естетичних потреб, однією з провідних функцій виставок є реагування на актуальний запит громадськості [2, с. 205].

Так, задля консолідації українців усього світу експозиційно-виставковим сектором заповідника було розпочато реалізацію патріотичних художньо-документальних проєктів «Народжені вільними» та «Любити Україну понад усе», які стали поштовхом до подальшої організації виставок у музеї Тараса Шевченка після періоду тимчасової «консервації» площ.

Концептуальним центром, навколо якого створювалася виставка «Народжені вільними», став образ Тараса Шевченка. Як відомо, митець народився у кріпацтві, але здобувши волю продовжував боротьбу за свободу українського народу. Ідейне продовження втілюється у презентації постатей українців-патріотів наступних поколінь, зокрема, відомих громадських діячів Василя Кричевського, Олекси Гірника, Василя Стуса, В'ячеслава Чорновола, інших достойників; учасників українських революцій ХХІ століття, АТО, а також воїнів сьогодення, які продовжують боротьбу в російсько-українській війні.

Оригінальні експонати, що були розміщені у вітринах, не залишали байдужими жодного відвідувача виставки – вони висвітлювали колонізаційну політику росії та боротьбу українців з ХІХ століття до сьогодення. Втіленням ідеї всієї виставки став «Кобзар» Тараса Шевченка з його безсмертними заповітами українцям, знакові роботи митців, зокрема, картина «Людина у вогні» художника Миколи Бідняка (Україна–Канада), лялька-мотанка зі словами Тараса

Шевченка «Не однаково мені...?!» Олі Рондьяк (США–Україна), Український національний прапор 1952 року з написом «Боже великий єдиний, нам Україну храни!», подарований у 1989 році представниками української діаспори з Франції та мистецькі твори видатних українських художників Валерія Франчука, Опанаса Заливахи, Валерія Шаленка, Марини Соченко, Ольги Сокурєнко, Олександри Теліженко та інших митців. Для презентації виставки науковцями сектору була підготовлена кураторська екскурсія, у якій висвітлено неординарні біографії авторів, історію створення художніх робіт та їх долю.

Художньо-документальна виставка «Любити Україну понад усе» присвячувалася 85-річчю з дня народження видатного українця, одного із лідерів правозахисного руху, Героя України В'ячеслава Чорновола, який усе життя боровся за національне відродження України, послідовно відстоюючи ідеї побудови незалежної держави. Його слова «Дай Боже, нам любити Україну понад усе сьогодні маючи, щоб не довелося гірко любити втративши...» є своєрідним актуальним духовним посланням діяча не одному поколінню українців [4]. У експозиції було представлено численні документальні матеріали, зокрема оригінальні речі В'ячеслава Чорновола, фотографії, документи, книги, живописні портрети із приватної колекції сестри Валентини Чорновіл та зібрання заповідника.

Під час розробки концепції виставкового проекту «Великий зодчий» увагу науковців було сконцентровано на мистецькій складовій творчості видатного українського художника, архітектора, творця національного модерного стилю, автора Великого і Малого Гербів Української Народної Республіки, засновника кінохудожньої школи в Україні – Василя Кричевського. Сучасники характеризують його як митця з широким діапазоном професійних інтересів, чутливого до всього нового; майстра, що йшов у ногу з часом, водночас тримаючись традицій національної культури [9, с. 191–198]. Музей Тараса Шевченка у Каневі, що був побудований та урочисто відкритий 1939 року, став останнім дітищем архітектора, увібравши весь його досвід та майстерність. Експозиція виставки включає унікальні предмети фондової колекції Шевченківського національного заповідника, зокрема, оригінальні ескізи екстер'єру та інтер'єрів музею Тараса Шевченка; етюдник, пензлі та мастихіни Василя Кричевського; а також твори відомих українських художників, що мистецьки осмислили у своїх роботах архітектурне творіння великого Майстра – Меморіальний музей неподалік могили Тараса Шевченка у Каневі.

У лютому, в музеї Тараса Шевченка було презентовано Міжнародний літературно-мистецький проект «Жага до життя», присвячений дню народження Джека Лондона (США) та річниці підписання Угоди про поріднення міст Канева (Україна) і Сономи (США). В умовах суворих воєнних реалій, американці з міста Сономи одні з перших прийшли на допомогу, зібравши значні кошти для підтримки українських військових з Канева та тимчасово переміщених осіб. Як відомо, Джека Лондона і Тараса Шевченка поєднує шлях літератури і письменництва. Між життям митців можна провести багато паралелей: обидва, фактично, були позбавлені дитинства; талант обох розкрився у молоді роки; їх письменницька діяльність була передвісником нових літературних процесів; обидва отримали світове визнання; обидва поховані в обраних ними за життя мальовничих місцях (Рис. 1).

Рис. 1. Презентація Міжнародного літературно-мистецького проекту «Жага до життя». 2023. Фото: Т. Чулкова

У 90-ті роки ХХ століття Расс Кінгман – дослідник життя і творчості Джека Лондона та Бес Лондон – передали Шевченківському національному заповіднику унікальні меморіальні речі, що належали письменнику та його дружині Чарміан: порцелянові тарілки зі столового сервізу, подарованого родині письменником Робертом Луїсом Стівенсоном; дерев'яний гачок для вилову акул; черепаховий гребінь, намисто аборигенів з острова Самоа та трав'яні покривала, виготовлені письменником власноруч [7, с. 47].

Учасники заходу мали змогу ознайомитись з представленою у конференц-залі музею виставкою вище зазначених предметів, прижиттєвих та посмертних видань Джека Лондона, особистих речей родини із фондів Шевченківського національного заповідника, переглянути фрагмент документального фільму Мішеля ле Брі «Джек Лондон – бунтівне дитя американської мрії» про життєвий і творчий шлях письменника.

Під час онлайн-презентації, до учасників проекту з вітальним словом звернулись мер Сономи – Сандра Лоу та директор дому-музею Джека Лондона у Глен Еллен – Метт Лефферт. Також долучились друзі Канева з Сономи – Кеті Бейлі (відповідальна за напрямок співпраці з Каневом Асоціації міст-побратимів Сонома – Канів), Стефані Файн (віце-президент Асоціації) та відома більшості канівців Тарні Балдінжер (активіст, громадський діяч та волонтер). Під час виступу президент «Асоціації Дружби» міста Канева Анатолій Леонтєв урочисто передав до музею Тараса Шевченка привезений ним камінь з могили Джека Лондона (м. Глен Еллен).

Так, міжнародний літературно-мистецький проект «Жага до життя» означив нові шляхи розвитку майбутньої співпраці між двома містами-побратимами Каневом і Сономою та активізував культурно-просвітницькі зв'язки між українським та американським народами.

У контексті Шевченківських днів на Тарасовій Горі було презентовано ще дві мистецькі виставки. Перша – «Шевченкіана Івана Марчука», це 41 твір народного художника України, лауреата Національної премії України імені Т. Г. Шевченка та генія сучасності Івана Марчука, написаний темперою і натхненний поезією з «Кобзаря». Полотна не лише ілюструють поетичні рядки

Тараса Шевченка, а й відображають світобачення самого митця, насамперед його історіософію. Серія картин, що створювалась митцем впродовж 1980–1983 років є однією із найцінніших набутків музейного зібрання Шевченківського національного заповідника. Іван Марчук в інтерв'ю неодноразово наголошував: «Я художник український. Тут, в Україні, все моє – земля, де я народився і жив, корені мого роду, мої друзі, моя хата і город, і навіть бур'яни на ньому – все моє. Воно завжди зі мною і в мені» [5, с. 3].

«Шевченкіана Івана Марчука» є однією з брендovих виставок інституції, про це свідчить зацікавленість численних відвідувачів. Реагуванням на такий запит є неодноразове експонування серії як у музеї Тараса Шевченка, так і за його межами (Рис. 2).

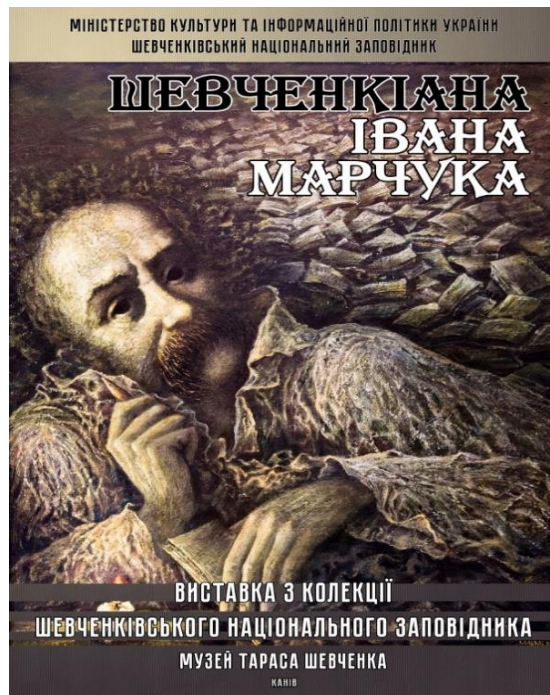

Рис. 2 Афіша виставки «Шевченкіана Івана Марчука». 2023
Дизайн: Ю. Кардаш

Особливою подією стало відкриття виставки «Богдан Ткачик. Малярство. Присвята до роковин українського генія Тараса Шевченка, борцям за волю України» та творче спілкування з народним художником України Богданом Ткачиком із міста Тернопіль (Рис. 3).

У експозиційному залі представлено 57 робіт. На полотнах – козацька тематика, відомі історичні постаті, українські пейзажі, авторські ікони, роботи шевченківської тематики. Для нього є характерним і монументальне малярство, зокрема художник розписав більше 20 церков України. Митець поділився своїми спогадами про особисті знайомства з визначними діячами культури і мистецтва, режисерами Сергієм Параджановим та Юрієм Ілленком, актором Іваном Миколайчуком, археологом Ігорем Геретою, поетом Ярославом Павуляком, художником Іваном Марчуком та іншими неординарними постатями української культури.

Рис. 3. Творча зустріч на виставці «Богдан Ткачик. Малярство»
Зліва направо: Н. Мамалига, В. Коваленко, Б. Ткачик, Т. Чулкова. 2023
Фото: Н. Костенко

Шевченківському національному заповіднику автор подарував три найвизначніші картини – «Березневі пророцтва», «З домовини встане Україна» та «Думи мої, думи мої...», які становлять своєрідну серію, на створення якої надихнули митця пророчі Шевченкові слова. Богдан Ткачик зізнається: «Я до того йшов усе життя... Мені, по суті, сняться ці образи... З домовиною пов'язана уся українська історія, нас нищили століттями. Але я впевнений, що скоро має статися така подія, з якої відродиться нове життя. Зникне остання імперія зла і світ оживе!» [6]. На картині із пророчою назвою «З домовини встане Україна» втілено образ Тараса Шевченка, високих канівських круч, де він вічно спочиває та сторінок історії від трипільської культури до сьогодення. Святий Володимир благословляє Україну пророкуючи їй довгі роки щасливого буття.

Слід зазначити, що однією із форм роботи музею є організація пересувних виставок. Так, у часи пандемії і до сьогодні продовжується презентація пересувної виставки, що розміщена у цокольному приміщенні музею, яка інформує відвідувачів про об'єкти та діяльність Шевченківського національного заповідника. Сім стендів з фотографіями та історичною довідкою про кожен з його музеїв і у часи війни стали можливістю віртуально доторкнутися до унікальних пам'яток української культури: меморіальних речей з похорону Тараса Шевченка, творів народно-декоративного та образотворчого мистецтва, які донедавна експонувалися у музеях на Тарасовій Горі.

Нині фондова колекція продовжує поповнюватися роботами, які надходять від відомих українських художників. Зокрема, одним із цінних дарунків цього року, стала акварель із зображенням першого народного музею «Тарасової світлиці» заслуженого художника України Анатолія Марчука, яка поповнила мистецьку серію «Тарасова Гора в образотворчому мистецтві». За його безпосереднього кураторства, у виставкових залах музею Тараса Шевченка було організовано кілька мистецьких проектів за участі представників Національної спілки художників України та його персональні виставки (Рис. 4).

Рис. 4. Анатолій Марчук. Тарасова Світлиця. 2021. Папір, акварель.
Дарунок автора

Музейна колекція Шевченківського національного заповідника також збагатилася новими виданнями, зокрема альбомом-каталогом «Козак Мамай» художника, заслуженого діяча мистецтв України Ореста Скопа. Козак Мамай один із найвідоміших символів свободи став героєм монументальних полотен львівського митця. У 2022 році художник систематизував і узагальнив власне багаторічне наукове і мистецьке дослідження та видав альбом-каталог із образами українських козаків Мамаїв. У березні 2023 року Орест Скоп подарував це видання у колекцію Заповідника.

Заслужений діяч мистецтв України Іван Пилипенко до колекції Шевченківського національного заповідника подарував монографію відомого українського мистецтвознавця Олександра Федорука «Художник і Академія», що 2021 року вийшла друком у київському видавництві «Софія-А». Книга присвячена життю і творчості професора Івана Пилипенка, завідувача Майстерні живопису та храмової культури Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури. Дарунок із авторським написом Олександра Федорука та Івана Пилипенка: «Колективу Національного заповідника, музею Тараса Шевченка. Охоронцям нашої священної пам'яті про Великого Кобзаря. Він вчив націю ненавидіти москалів, бо для України від них лихо. З повагою О. Федорук, І. Пилипенко 9 березня 2023 року» [11, с. 3] (Рис 5).

У рамках відзначення 162 річниці з часу повернення Тараса Шевченка в Україну, на Тарасовій Горі відбувалися численні масові заходи, зокрема підведення підсумків Міжнародного конкурсу «Роду криниця віща», організатором якого виступає Шевченківський національний заповідник впродовж останніх років. Так, в одному із залів музею було організовано виставку учасників конкурсу в номінації «Образотворче мистецтво». Юні художники отримали відзнаки журі, а продовження своїх мистецьких рефлексій втілили в участі у організованому науковцями Заповідника та відомими художниками майстер-класі з пленерного живопису. На нашу думку, подібні види діяльності залучають юнацьку аудиторію до професійного осмислення і творення образотворчого мистецтва.

Рис. 5. Видання, подаровані Шевченківському національному заповіднику. 2023
Фото: С. Леонтєв

Серед заходів, організованих науковцями заповідника у травневі дні, треба відзначити презентацію ще одного виставкового проекту. На другому поверсі музею, у колишньому експозиційному залі, було відкрито виставку заслуженого художника України, члена Національної спілки художників України Олександра Міловзорова. Митець починав свій творчий шлях як художник-монументаліст, а з часом розширив творчі горизонти, знайшовши свій власний неповторний стиль у різноманітних видах мистецтва: виробах з кераміки, скла, металу тощо. Художник зізнається, що він постійно перебуває у стані пошуку прихованих можливостей матеріалу, зокрема найчастіше предметом його досліджень стає глина, метал, скло, дерево, металобрухт. Як відомо, художник безпосередньо сприяв відродженню у 90-х роках ХХ століття українського мистецтва кування. Зокрема, створив комплексне оформлення інтер'єрів Національної філармонії України, Національної дитячої бібліотеки, станцій метро «Олімпійська», «Тараса Шевченка»; розробив і втілює проект освітлення Будинку-музею Тараса Шевченка у Києві, підготував орнітологічні і декоративні керамічні композиції.

На виставці «Шляхи», презентованій в Шевченківському національному заповіднику, було представлено абстрактні олійні полотна, графічні роботи з серій «Золоті сторінки українського фольклору», «Моя Шевченкіана», «Алхімія та Містика», «Говерла III» та натюрморти з серії «Малі голландці».

Робота над темою, присвяченою творчості Тараса Шевченка стала справою всього його життя. Як свідчить мистецтвознавець Світлана Чорнобородова «...Олександр Петрович, як вчений-дослідник, осмислював творчість Тараса Шевченка, вивчав його мистецькі твори, читав літературу та наукові статті. Створюючи шевченкіану, він проживав життям Шевченка...». Напередодні відзначення пам'ятного дня повернення Тараса Шевченка в Україну, до музею на Тарасовій Горі завітав український меценат Михайло Теплюк, який подарував Шевченківському національному заповіднику альбом «Шевченкіана Олександра Міловзорова» (Рис. 6).

Рис. 6. На виставці «Шляхи» Олександра Міловзорова
Зліва направо: М. Теплюк, Г. Манжара, С. Леонт'єв. 2023. Фото: В. Дзима

Висновки. Отже, із впевненістю можна сказати, що виставкові проекти, а саме стаціонарні й пересувні виставки у Шевченківському національному заповіднику в першому півріччі 2023 року вирізнялися своєю тематичною і жанровою різноманітністю, зокрема документальні («Народжені вільними», «Любити Україну понад усе»), літературно-мистецькі («Жага до життя»), конкурсні та пленерні («Роду криниця віща»), онлайн («Великий зодчий») і власне – суто мистецькі («Шевченкіана Івана Марчука», «Богдан Ткачик. Малярство», «Олександр Міловзоров. Шляхи»). На нашу думку, така багатовекторність, по-перше, сприяє розширенню аудиторії та залученню її до відвідання інституції; по-друге, задовольняє культурно-просвітницькі потреби та відображає актуальний запит громадськості; по-третє, є одним із головних джерел поповнення фондової колекції.

Список використаних джерел:

1. Барановська Н. Експозиційна робота у діяльності музею. Historical and cultural studies. Львів : Нац. ун-т «Львів. Політехніка», 2015. Вип. 1, № 2. С. 13–17.
2. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: Посібник / Перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. Львів : Літопис, 2005. 632 с.
3. Велика Л. Музейне експозиційне мистецтво : монографія. Харків : ХДАК, 2000. 159 с.
4. Вячеслав Чорновіл: Епоха боротьби за українську державу URL: <https://www.chesno.org/t/29/chornovil.html> (дата звернення 20.04.23)
5. Його лінії як безкінечність життя. Чернеча гора: Вісник Шевченківського національного заповідника в місті Каневі. 1997. №1(11).

6. Інтерв'ю з народним художником України Богданом Ткачиком на урочистому відкритті персональної виставки у музеї Тараса Шевченка. Канів. 09.03.2023. Архів сектору експозиційно-виставкової роботи Шевченківського національного заповідника. Б/н.

7. Ліховий І. Тарас Шевченко і Джек Лондон: Символи Америки. Тарасова світлиця. Київ : АртЕК, 2017. Ч. 2-3. С. 43–47.

8. Майданець-Баргилевич О. Виставкова діяльність Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури : історичний аспект. 1917–2017 : Нове вид. Київ : Дніпро, 2017. 280 с.

9. Таранушенко С. Наукова спадщина. Харківський період. Дослідження 1918–1932 рр. Харків : Видавець Савчук О.О., 2011. 692 с.

10. Тітінюк Ю. О. Методика художнього формування сучасної музейної експозиції. Сімнадцять Сумцовських читань : Комунікаційний підхід у музейній справі як відповідь на потреби соціуму. Харків : Майдан, 2011. С. 19–29.

11. Федорук О. Художник і Академія : монографія. Київ : Софія-А, 2021. 240 с.

**ІСТОРИЯ, КУЛЬТУРОЛОГІЯ, КРАЄЗНАВСТВО
HISTORICAL, CULTUROLOGY, REGIONAL**

УДК 930.2"2022/2023"+069:929Шев

Людмила Анатоліївна Сокур,
кандидат історичних наук, учений секретар
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0002-9652-1788

**КНИГА ВРАЖЕНЬ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
ЗАПОВІДНИКА ЯК ІСТОРИЧНЕ ДЖЕРЕЛО (2022–2023)**

Стаття висвітлює дослідження Книги вражень музею Тараса Шевченка Шевченківського національного заповідника як унікального документального джерела, зокрема періоду повномасштабної фази російсько-української війни (2022–2023); здійснено класифікацію записів відвідувачів: за автором, адресатом, текстовою типологією, регіональною ідентифікацією дописувачів, тематикою та проведено їх джерелознавчий аналіз задля визначення актуального й потенційного дослідницького значення.

Встановлено, що унікальність й історична цінність зроблених дописів до Книги вражень є беззаперечною, адже вони містять відомості, яких немає в інших джерелах, а їх використання дає змогу досліднику більш докладно відтворити як окремі події чи явища, так і характерні риси певних епох.

Ключові слова: Тарасова гора, Тарас Шевченко, Книга вражень, рефлексія, історичне джерело.

Liudmyla Sokur,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D),
Scientific-Secretary,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-9652-1788

**THE BOOK OF IMPRESSIONS AS A HISTORICAL SOURCE
OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE (2022–2023)**

The research examines the study of the Taras Shevchenko National Reserve's Book of impressions as a unique documentary source, in particular the period of the full-scale phase of the Russian-Ukrainian war (2022–2023); classification of visitors' records by author, addressee, text typology, was carried out, their source analysis was carried out in order to determine the actual and potential research value.

It has been established that the uniqueness and historical value of the contributions made to the Book of impressions is indisputable, because they contain information that is not found in other sources, and their use allows the researcher to reproduce in more detail both individual events and phenomena, as well as the characteristic features of certain eras.

Key words: *Tarasova Gora, Taras Shevchenko, Book of impressions, Reflections, Historical source.*

Актуальність теми дослідження. В історії нашого народу постаті Тараса Шевченка відведена особлива роль. Саме йому випала місія повстати проти Російської імперії у XIX столітті, використовуючи, як зброю, силу українського слова, культури і мистецтва. Між Тарасом Шевченком і народом встановився міцний позачасовий зв'язок, запрограмований його поезією. І вже сьогодні, виконуючи настанови Пророка, російській навалі протидіє вся Україна. У цьому нелегкому протистоянні постать Тараса Шевченка стала озброєнням національної справи та механізмом формування нової української ідентичності [6]. Джерелом натхнення та благословіння кращих українських синів і дочок для цієї відчайдушної боротьби є Шевченкова могила, яка, за своєю суттю, є нічим іншим як «протиставленням індивідуальної вмиручости вічному життю нації» [1, с. 51–52]. З огляду на це, цілком зрозумілою стає підвищена суспільна увага до місця вічного спочинку Кобзаря.

З часу поховання Тараса Шевченка у Каневі і досьогодні було накопичено значний пласт документів з історії Тарасової гори, серед яких провідне місце посідають Книги вражень. Їх унікальність передусім полягає у тому, що тексти, написані від першої особи, є відображенням особистісних емоцій та авторефлексій, які найбільш послідовно втілюють процес самоусвідомлення особистості. А відтак виступають джерелом цінних даних, що дозволяють зрозуміти соціокультурні процеси, дослідити історичні події та явища крізь призму власного емоційного сприйняття повсякдення.

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню документів особового походження присвятили свої роботи історики, архівознавці, документознавці Г. Боряк, І. Войцехівська, В. Довгопол, М. Денисюк, Л. Ковальська, С. Кулешов, А. Меляков, М. Палієнко, О. Подобєд, Ю. Середенко та інші, проте Книги вражень здебільшого залишались поза їх увагою. Окремі джерелознавчі аспекти Книг вражень представлені у статтях наукових співробітників Шевченківського національного заповідника (далі – Заповідник) І. Батеровської, С. Брижицької, В. Дзими, Н. Долгіч, Л. Миколенко, Р. Танани, З. Тарахан-Берези, Л. Чорної, Т. Чулкової та інших. Поруч з тим, основна увага дослідників була прикута до змістової частини дописів, які використовувались для підсилення емоційного впливу на читача, тоді як джерелознавчий аналіз представлено фрагментарно, або ж він зовсім відсутній.

Відтак, **метою статті** є історико-критична оцінка Книги вражень музею Т. Г. Шевченка Шевченківського національного заповідника (далі – Книга вражень) як історичного джерела, визначення його походження, достовірності, а також актуального й потенційного дослідницького значення для науковців.

Виклад основного матеріалу. Історія Тарасової гори бере свій початок з 22 травня 1861 року, коли тут було поховано Тараса Шевченка. Першим літописцем історії Української Святині став канівський вчитель, письменник Василь Гнилосиров, який фіксував у своїх записах відомості про відвідувачів Кобзарєвої могили та першого народного музею – «Тарасової світлиці». Вже у 1893 році Василем Гнилосировим було виготовлено Книгу для розписок туристів на могилі Т. Г. Шевченка. Проте, як стверджує дослідниця історії Шевченкового меморіалу Зінаїда Тарахан-Берега, у «Тарасовій світлиці» Книга вражень з'явилась

лише у 1897 році, а перший запис у ній був зроблений класиком української музики Миколою Лисенком та його родиною [11, с. 177]. На сьогодні Заповідник налічує понад 70 томів Книг вражень, які є цінним історичним джерелом регіональної історії.

Громадський діяч, письменник Сергій Єфремов у своєму щоденнику записав: «Многостраждальна Шевченкова могила! Як вона відбиває на собі історію України!» [2, с. 75]. І дійсно, протягом тривалого часу Книги вражень, поруч з епістоляріями, були чи не єдиним джерелом інформації про події, що відбувались на Тарасовій горі. Адже, як зауважує документознавець Леся Ковальська, основна функція джерел особового походження полягає у встановленні саме другорядних соціальних зв'язків індивіда в еволюційному цілому [4, с. 154].

Сучасні реалії російсько-української війни вплинули на зміщення соціокультурних доміант українського суспільства, підвищили роль особистості в історії, а відтак і значущість історичних джерел особового походження. Це передусім пояснюється тим, що емоційна рефлексія на побачене, почуте, пережите в умовах повсякдення, збагачена новими враженнями у вигляді уже сформованого образу чи життєвої установки, фіксується на сторінках Книг вражень. Такі записи є відображенням впливу історичних подій і явищ, що посідають важливе місце у духовному житті соціуму та у своїй сукупності надають уявлення про домінуючі цінності, інтереси притаманні колективній свідомості.

Людиноцентричний підхід до історії, що став особливо помітним в останній рік, піднесення ролі особистості в цивілізаційному поступі примушує нас відійти від ідеологічних напашарувань минулого та по-новому подивитись на Книги вражень як документальні джерела персоніфікованої історії не лише з позицій спогадів та відгуків видатних постатей, а й у контексті історії повсякдення. З огляду на це вони є безцінним матеріалом для розуміння того, як відчують та усвідомлюють себе люди у контексті сучасних історичних подій, як вони сприймають постать і творчість Тараса Шевченка й те, що відбувається довкола з ними, з суспільством, з країною, зі світом та які оцінки вони цьому дають з огляду на місце і час перебування.

Книга вражень є своєрідною «колективною монографією», що становить сукупність множинних «я-документів», створених на основі власних відчуттів, рефлексій після відвідання Української Святині – Могили Тараса Шевченка та Шевченківського меморіалу, які пробуджують спогади, розуміння себе, інших, своїх інформантів, прагнення комунікації, вільної від формальності й нормативності, включення у живий процес замість самоусунення та існування у ролі пасивного спостерігача. Так на сторінках Книги вражень поруч з одноосібними наративами відвідувачів є і ряд записів, яким притаманне спільне, колективне писання, особисті підписи під якими є свідченням того, що дописувачі поділяють викладену думку.

Отже, різний підхід до записів спонукав нас класифікувати їх на кілька умовних груп: 1) за авторством; 2) за адресатом; 3) за текстовою типологією; 4) за регіональною ідентифікацією авторів; 5) за тематикою дописів. Зупинимось докладніше на кожній з них.

Перша група – класифікація дописів за авторством. Усього джерелознавчим аналізом було охоплено 185 записів Книги вражень за період з

березня 2022 року по березень 2023 року включно. Історико-критичний зріз досліджуваних матеріалів показав, що переважну їх частку становлять одноосібні (іменні) відгуки (62%). При цьому більшість дописувачів легко вступають у комунікаційний контакт віддалений у часі та просторі, висловлюють власні емоції, думки і судження, залишають дані для самоідентифікації. Це дає підстави припустити, що представлена у дописі інформація є суб'єктивно вираженою, достовірною та усвідомленою, хоча й не однорідною за змістом. Наведемо приклад такого допису від 11 березня 2023 року: *«Вперше відвідала Чернечу гору та музей Т. Шевченка. Вражена. Щиро та безмежно вдячна працівникам музею за цікаву екскурсію, яка дала змогу поринути в часи життя Великого Кобзаря. Пишаюся, що є нащадком Великої Людини! Задоєнко Алла. 11.03.2023 р. Житомирська обл.»* [3, с. 107].

Поруч з одноосібними вагому частку складають колективні відгуки (37 %), репрезентативність яких носить дискусійний характер. На нашу думку, страх «іншодумства», що приховується за анонімністю автора або ж навпаки колективним авторством, зберігся як рудимент радянської доби і поступово витісняється з соціокультурного простору усвідомленням власної значущості та свого «Я». Часто колективні дописи у Книзі вражень робляться однією особою від імені колективу та оприлюднюється не лише ім'я автора, а й інших згодних з ним підписантів. Наприклад, допис від 23 липня 2022 року: *«Під час війни з російськими загарбниками слова Тараса актуальні як ніколи. / Борітеся поборете / Вам Бог помага / Володимир, Оксана, Зоряна Повстяні. / м. Харків, зараз Черкаси [підпис]»* [3, с. 71].

Водночас зустрічаються надзвичайно промовисті та інформативні колективні записи, цінні для дослідників у частині розуміння відвідувачами позачасової місії Тараса Шевченка та його націєтворчих ідей, за якими, однак, персоналії підписантів, їх вік, стать ідентифікувати неможливо. Яскравим зразком такого відгуку є допис від 01 жовтня 2022 року: *«У цей надскладний час для України і для кожного українця, кожне слово Тараса Шевченка, кожен рядок його вірша – надзвичайно важливі і актуальні. Історія повторюється, тому Заповіт Шевченка звучить як ніколи доречно «Борітеся – поборете! Вам Бог помага!» / Віримо в Україну! Віримо в наше майбутнє! / Дякуємо, Тарасе, за все! / З найкращими побажаннями та присмними спогадами, колектив Вищого професійного училища № 25, м. Київ. 01.10.2022»* [3, с. 90].

Найменш чисельною є підгрупа анонімних записів – 31,4 %. Незважаючи на очевидну важливість залучення таких дописів до наукового обігу, дослідники тривалий час не використовували цей вид документів і лише на рубежі ХХ–ХХІ століть вони почали залучатись до джерельної бази на правах альтернативних інформаційних даних. Обережність окремих науковців у використанні анонімних свідчень як джерел історії радше продиктована практикою фальсифікації наукових потреб. Така практика дісталась нам у спадок від радянської доби, коли залучення «потрібного» документа було не інакше як засобом ідеологічного чи інформаційного впливу. Проте в умовах сьогодення, коли наукове знання, позбавлене ідеологічного нашарування і його результати ґрунтуються на принципах наукової об'єктивності, а відкрите Інтернет-середовище дозволяє перепроверити (англ. – to **double-check**) представлену інформацію шляхом співставлення даних з альтернативних джерел, ігнорування анонімних документів не є виправданим, оскільки нерідко анонімність

дописувача дає його автору ширші можливості для викладу суб'єктивних оціночних характеристик подій та явищ, причетних до них осіб тощо. Зазвичай такі дописи відзначаються високим ступенем емоційності, правдивістю переживань, гостротою рефлексій. Слід враховувати і ту обставину, що в умовах повномасштабної російсько-української війни з'явилися категорії населення, які мали негативний досвід ідентифікації власної особи (військовослужбовці, колишні військовополонені, внутрішньо переміщені особи, що пройшли рашистські фільтраційні табори та / або пережили окупацію), але їх думки, емоції, психологічні переживання, оцінка реалій становлять значний науковий інтерес. Прикладом може слугувати анонімний допис від 20 серпня 2022 року: *«Велика подяка від Харків'ян! Навіть в такий складний час вдалося вперше відвідати таке визначне та сакральне місце! Подяка ЗСУ, що ми живі та маємо можливість бути тут!!! До Перемоги»* [3, с. 83]. Беззаперечна цінність цього виду дописів полягає у тому, що вони зроблені безпосередньо після відвідування Шевченківського меморіалу, музею, виставки, екскурсії, що підвищує достовірність свідчень і дозволяє визначити не лише територіальну приналежність відвідувачів, а й їх ставлення до тих чи інших подій (усвідомлення величі Тараса Шевченка, сприйняття місця його вічного спочинку, ставлення до ЗСУ тощо). Водночас, залученню анонімного джерела до наукового обігу має передувати ретельна критично-аналітична робота дослідника, який, окрім очевидної, має з'ясувати й приховану інформацію (обставини появи джерела, ймовірні причини приховування або ж умисне ухилення від оприлюднення авторства тощо).

Другу групу дописів становлять відгуки за адресатом, який, на думку професора Лесі Ковальської, є головним критерієм класифікації джерел особового походження. Дослідниця пропонує розділити їх на три основні підгрупи: автокомунікаційні (де адресатом повідомлення є сам адресант), з фіксованим адресатом (епістолярні джерела, мемуари-автобіографії, адресовані власним нащадкам мемуариста) і з невизначеним адресатом (мемуари – «сучасні історії», есеїстика, сповіді). Наведена класифікація принципово важлива не лише тому, що обумовлює відмінності в методиці вивчення різних видів історичних джерел, у яких простежуються суттєві відмінності ступеню впливу адресата на автора при фіксованому чи нефіксованому комунікативному реципієнті. А також з приводу того, що різна адресність і спрямованість документів позначається і на ступені їх збереження, їх зосередженості в архівах, можливості їх пошуку тощо. Все це визначає ступінь адекватності уявлень про певний вид історичних джерел [4, с. 154].

Аналіз записаних до Книги вражень відгуків продемонстрував доцільність вище окресленої класифікації з адаптацією відповідно до тематики матеріалів, підданих аналітичній обробці. Так, серед численних дописів найменшу частку складають автокомунікаційні, які умовно можна поділити на дописи-гасла (*«Слава Україні! Слава ЗСУ!»*) [3, с. 68], мотиваційні дописи (*«Борітеся – поборете!»*) [3, с. 68], обітниці (*«Після нашої перемоги ми обов'язково повернемось!»*) [3, с. 69] тощо.

В результаті дослідження підгрупи з фіксованим адресатом вдалося з'ясувати, що тут простежується два основні комунікативні реципієнти – Тарас Шевченко, який посідає беззаперечну першість та співробітники Заповідника. До нього обернені найбільш чуттєві та усвідомлені звернення: *«Оминав ти, наш*

Кобзарю, чужії пороги / Орав свою вбогу ниву – рідні перелогі...» / Ми, як ти орати будемо, – будемо відбудовувати, вкладати сили і працю в кращу в світі країну – Україну. Чекаємо перемоги, працюємо для перемоги і бережемо слова Тарасові для майбутніх поколінь. / м. Одеса. 17.07.22 р.» [3, с. 69]. Другим найпоширенішим адресатом є працівники Заповідника, до яких, власне, і адресовано близько третини усіх звернень (29,7%), побажань, рекомендацій: «Музей Т. Г. Шевченка повинен бути центром виховання націєтворчості українця. Працівникам музею дуже багато роботи у вихованні нашої славної України. Дякую за вашу працю. Слава Україні! Слава ЗСУ! Героям Слава! / 11.03.2023 р. Козак Чуб. / смт Глеваха Київська обл.» [3, с. 107]. Аналізуючи записи Книги вражень знаходимо відгук-звернення до працівників заповідника від старшого лейтенанта О. Мацієвського, датований 29 жовтня 2022 року: «Щиро вдячний персоналу музейного комплексу за чудовий екскурс у минуле воістину великої людини – символу боротьби за волю та незалежність України – Т. Г. Шевченка. Як писав Декалог Українського Націоналіста – «Пімсти смерть Великих Лицарів» – є святими словами для мене – офіцера Української Армії. Т. Шевченко і є одним із тих Лицарів. І ми пімстимо! Слава Україні / ст. л-нт О. Мацієвський [підпис] / 29.10.2022 р.» [3, с. 93]. Унікальність й історична цінність цього та аналогічних записів полягає у тому, що вони є яскравим зразком рефлексії мемуарного стилю, створеного відразу після пережитих подій та емоцій, чим здатні точніше передавати характер і зміст власних відчуттів та вражень, суб'єктивного осмислення дійсності, соціокультурних явищ тощо.

Значимою з наукової точки зору є третя підгрупа дописів з невизначеним адресатом, до якої умовно можна віднести так звані «сучасні історії», які вплинули на відвідувачів та назавжди лишили слід у їх душах. Зразком такого допису може слугувати відгук Сьомкіна Д. А. від 25 вересня 2022 року: «Сьогодні бомбили Одесу. Російські терористичні війська не дають спокою Україні і сьогодні. Сьомкін Д. А. [підпис]. / На дворі страшна війна. Росія століттями не дає спокою Україні та її Народу. Приїхав на Тарасову Гору, отримати ковток українського повітря, та надихнутися для подальшої боротьби проти російських загарбників, які убивають і знищують усе на своєму шляху. Гвалтують дівчат, землю та Народ України. Слава Україні, Слава Народу України, Слава Збройним Силам України, Слава Тарасу. / 25.09.2022. / Сьомкін Дмитро Андрійович» [3 с. 87–88].

Третю групу дописів до Книги вражень склали відгуки, класифіковані за текстовою типологією. Досить широкий та розгорнутий поділ текстів подає мовознавець Ірина Кочан, яка поміж іншого вирізняє їх за способом викладу – розповідні, описові, модально-полемічні, пояснювальні, тексти-роздуми, тексти-висновки, тексти-доведення, тексти-визначення, змішані або комбіновані тексти [5, с. 51–52]. Сучасне документознавство серед способів викладу матеріалу в тексті документа визначає повідомлення, опис та роздум. Та, водночас, зауважує, що у чистому вигляді вони трапляються рідко. Здебільшого в межах одного документа поєднуються різні їх способи викладу [12].

Аналіз Книги вражень засвідчив, що найчастіше на її сторінках зустрічаються тексти у вигляді розповідей, есеїв, звернень, жартів, вигуків-гасел; рідше – описів, міркувань тощо.

Найпоширенішим і, на перший погляд, найпростішим способом викладу інформації є розповідь (нарративні тексти). Риси нарративу притаманні

повсякденному життю, досвіду, нашому баченню світу, діям, вчинкам, історичним подіям та соціокультурній реальності загалом. Крім того, як зазначає професор Наталія Чепелева, історії проживаються перш, ніж вони розповідаються. Тому вихідною, переважаючою в культурі формою опису людини та її минулого є розповідь, в якій поєднані послідовність подій та психологічні характеристики їх учасників [7, с. 8]. Прикладом такого тексту-розповіді може слугувати наступний запис у Книзі вражень: *«Сьогодні в нас 4 лютого 2023 у самому розпалі боротьба за нашу вільну Україну від московських загарбників, як заповідь Шевченка борітесь, та поборете!!! Ми переселенці з Маріуполя та Сєверодонецьку приїхали сюди щоб набратися цього духу боротьби! / Чудове місце, чудова колекція! / Велике дякую за цю пам'ять!!! [підпис]»* [3, с. 99].

Виразно індивідуалізоване трактування подій та явищ, що спонукали відвідувача до написання відгуку до Книги вражень, спостерігається у так званих дописах-есеях, дописах-сповідях, у яких у довільній формі автор висловлює власні судження, переконання, сподівання, як от запис від 14 лютого 2023 року: *«Знову наша Україна у вогні. Слова Шевченка на часі. З ними наші вояки ідуть у бій. Чекаємо на Перемогу. Я народилася у Каневі в 1959 р. Через стільки часу я знову приїхала на побачення з Тарасом. Приїхала вигнанкою зі свого села, зі свого Запорізького краю. Вірю, що мій Мелітополь і вся Україна будуть вільними. Ми зберемося, Тарасе, знову біля тебе. [підпис] Н. Б. Мошенська / депортована ФСБ із с. Піскошине Мелітопольського р-ну»* [3, с. 100].

Слід зауважити, що саме через призму таких дописів простежуються відомості, яких немає в інших джерелах, а їх використання дає можливість досліднику більш докладно відтворити як окремі події, так і характерні риси й особливості певної епохи через персональну історію.

Нерідко для дописів такого типу притаманна певна символізація, що дозволяє людині зводити до рівня символу не лише постать Тараса Шевченка (Тарас-Пророк, Тарас-борець за волю України тощо), а і все, що з нею відбувається. Такий підхід до дописів здебільшого можна пов'язати з певними історичними обставинами, зокрема, з війною, з революцією, з соціальними катаклізмами, які збільшують цінність власних переживань як частини конкретних історичних реалій. За таких обставин події можуть підпорядковувати собі весь допис, роблячи його зміст менш особистісним. Нерідким явищем для Книг вражень є символізація Тараса Шевченка, історичний феномен якого, на думку поета Михайла Сидоржевського, полягає у культурній готовності українського народу та здатності письменника резонувати в лад з колективним досвідом, емоціями та сподіваннями [9]. Так було у XIX столітті, так є й сьогодні. Тому нерідко у дописах відвідувачів до Книги вражень латентно простежується символізм образу Шевченка-Пророка. Наведемо приклад одного з таких відгуків, зробленого родиною Шалабай 29 вересня 2022 року: *«Поринувши у надзвичайно насичений та цікавий життєвий шлях великого митця Т. Г. Шевченка ми зрозуміли, що пророчі здібності Кобзаря – це не жарти. Митець передбачав певні події свого життя, тому можна зробити висновок, що він міг так само відчутти відлуння майбутньої перемоги та великих звершень українського народу, відлуння могутньої незалежної держави, якою судилося стати Україні. Це відлуння час від часу виривалося у світ через його роботи, твори та поезію. Я сподіваюся, ні, я впевнений, що він мав рацію і це майбутнє скоро настане!!! 29.09.2022 Шалабай П.Л., Шалабай В.О. [підпис]»* [3, с. 89].

Значний інтерес для дослідників становлять тексти-звернення, тексти-роздуми, тексти усвідомлення: «Тарасе Григоровичу, вельми вдячний вам за вашу творчість, стійкість та мужність, за частину історії моєї, нашої батьківщини, ваші слова допомагають побачити красу та велич нашої великої, сильної та безмежної країни із неймовірними людьми та найгарнішими дівчатами :) / Сподіваюсь що ваш внесок у нашу історію та культуру ніколи не буде забутим та згасаним. Вірю в перемогу. 3.08.2022» [3, с. 74]. Або ж звернення-усвідомлення: «Ти надихнув нас бути вільними та боротись за свою свободу! Черепня Дмитро (м. Нова Каховка) 08.03.2023» [3, с. 103].

В умовах розгортання повномасштабної війни росії проти України на сторінках Книги вражень значно збільшилась кількість відгуків, які у стислій формі передають ідеї, вимоги, завдання чи заклики, зрозумілі усім членам суспільства та суголосні епохальним процесам. До таких гасел належать: «Слава Україні!» «Героям слава!» «Все буде Україна!», «Разом до Перемоги!», «Слава ЗСУ!» та інші (Рис. 1).

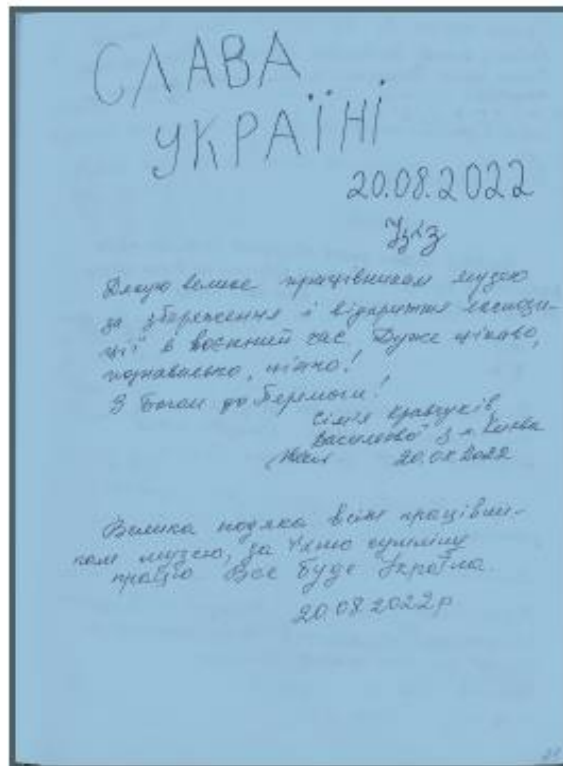

Рис. 1. Книга вражень музею Т. Г. Шевченка Шевченківського національного заповідника: 2020–2023 рр. (с. 81)

Беззаперечним лідером за кількістю вжитих у текстах дописувачів є гасло «Слава Україні!», яке зустрічається у 36 дописах [3, с. 68–116]. Воно має більш як столітню історію: вперше почало використовуватись в середовищі харківської студентської громади наприкінці XIX століття, згодом – серед борців за незалежність України (бійці «Холодноярської республіки» на Черкащині, члени Організації українських націоналістів, учасники Революції на граніті), потім – поміж патріотично налаштованих громадян вже у вільній Україні, а нині – це головне гасло для більшості українців [10]. «Борітеся – поборете!» – ці рядки з Шевченкової поеми «Кавказ» стали слоганом боротьби за європейський вибір та

незалежність України. У відгуках відвідувачів вони носять характер персоналізованої психологічно-мотиваційної настанови та вселяють віру у майбутнє: «Знайди себе справжнього, відчуй своє коріння і ніколи не відходь від вибраного шляху. Боріться – поборете. Віктор [підпис], Аліна [підпис], Віктор [підпис], Валюша [підпис]» [3, с. 68]. І як допис-обітниця, кінцевим реципієнтом якої є сам автор допису, представлений відгук від 17 липня 2022 року: «Після нашої перемоги ми обов'язково повернемося! Слава Нації – Смерть ворогам москалям! [підпис] м. Черкаси, 17.07.2022 року» [3, с. 69].

Менш поширеними, проте надзвичайно цікавими для науковців є записи-жарти або ж відгуки з елементами гумору, які, у контексті нашого дослідження, розглядаються і як процес мислекомунікації, і як його результат – власне, сам текст. У Книзі вражень здебільшого представлені відгуки, що, з огляду на місце перебування відвідувача, носять певне гумористичне забарвлення, характеризуються малим обсягом тексту, неускладненим синтаксисом та базуються на власному життєвому досвіді, відчуттях чи спостереженнях. При цьому адресант і адресат жарту існують і діють у різних типах ситуацій, відтак, для його сприйняття та аналізу слід розуміти обставини, передумови та мету створення такого відгуку.

Типологія гумору надзвичайно розмаїта. Проте у цій статті ми маємо справу з актуальним (ситуативним) гумором, який є реакцією на події широкого суспільного значення (наприклад: «Херсон – це Україна, найсмачніші кавуни☝» [3, с. 108]) чи локальні явища, що мають значення для певної групи людей (наприклад: «Тут був Шура, я люблю Людку♥» [3, с. 78]). І незважаючи на мотиви, що спонукали відвідувачів зробити дописи вище поданого змісту в Книзі вражень, такий тип гумору дозволяє людині не лише відчувати себе в центрі історії, а й може слугувати своєрідним способом обміну кумедними, на думку дописувача, спостереженнями чи схожими світоглядами.

Слід відзначити, що з початку повномасштабної війни в українському комунікативному просторі з'явилась велика кількість ситуативних жартів, що знайшли своє відображення і на сторінках Книги вражень.

Поряд з тим, тексти-описи (у яких послідовно подаються ознаки, характерні для людини, явища, зображуваного предмета або історичної епохи) та тексти-роздуми (у яких подаються міркування автора над тим чи іншим явищем, з обґрунтуванням, розкриттям причинно-наслідкових зв'язків) [13] на сторінках Книги вражень представлені доволі фрагментарно. Записи у вигляді текстів-описів – це здебільшого поодинокі лаконічні дописи на кшталт відгуку від 20 липня 2022 року В. Самойленка з м. Борисполя: «Був, бачив, відчув, дякую!» [3, с. 70] чи відгуку від «ширих українців Петра і Оксани: «Побачили, відчули... як то було колись... Україна вільна та красива! Була, є і буде!» [3, с. 73].

На відміну від текстів-описів, відгуки-роздуми мають більш розлогу структуру та відзначаються пошуком сенсів життя людини, її місця у безперервному ланцюгу повсякденних подій і випадків, усвідомленням місця й ролі культури, сили рідного слова та важливості збереження вільної квітучої України, представлені нечисленними записами, які більше нагадують результат попередньої мисленнєвої діяльності – так звані, дописи-усвідомлення. До таких можна віднести відгук, зроблений викладачем Київської дитячої школи мистецтв І. В. Бойко після відвідин Шевченківської могили 23 липня 2022 року: «Дуже зворушливо, зрозуміла, що немає найкращої країни, ніж Україна! З її історією, з її

Дніпром, з її культурою!..» [3, с. 71] або ж анонімний відгук від 13 серпня 2022 року «Серпень 2022. Війна триває але життя продовжується. Музей в підвальному приміщенні – цікавий досвід. Дякую!..» та інші.

Отже, дописи та міркування, представлені на сторінках Книги вражень, є відображенням особистісного виміру сприйняття оточуючої дійсності відвідувачами Шевченківського меморіалу та музею, своєрідним синтезом усвідомлення і переживання буття, що великою мірою характеризує індивіда та визначає його життєвий досвід.

Четверту групу склали дописи за регіональною ідентифікацією авторів. Аналіз цієї групи показав, що далеко не всі записи містять інформацію, за якою можна визначити регіон проживання відвідувача. Так, із загальної кількості дописів ареал проживання окреслили лише 78 дописувачів (Рис. 2).

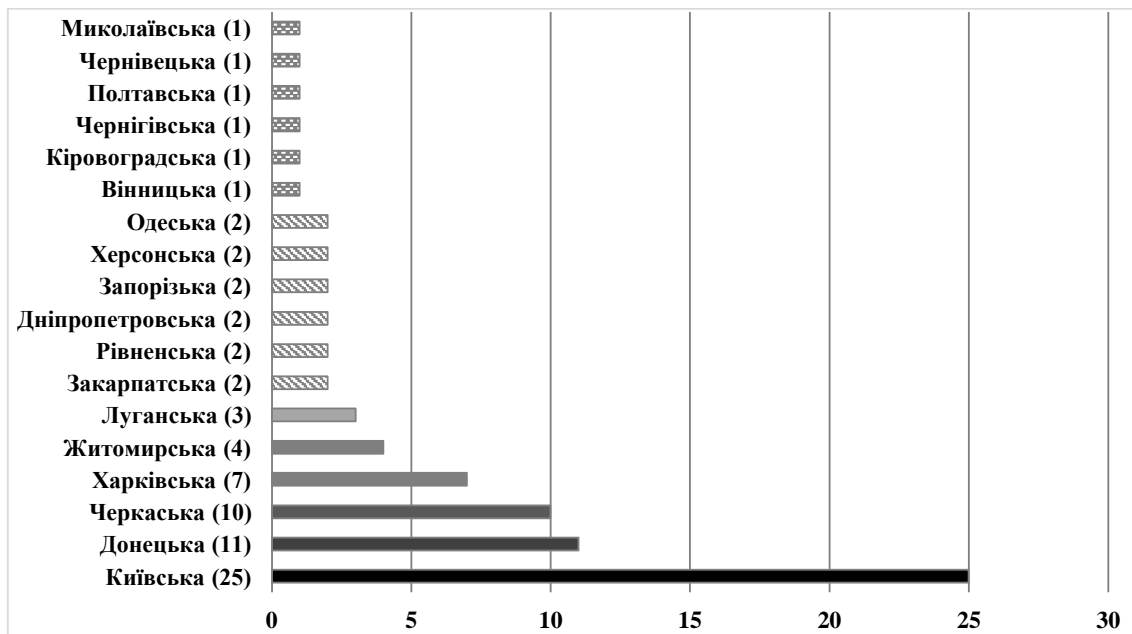

Рис. 2. Діаграма регіональної приналежності авторів відгуків

З наведеної вище діаграми видно, що регіони України представлені авторизованими дописувачами досить нерівномірно, при цьому шість областей (Івано-Франківська, Волинська, Львівська, Сумська, Тернопільська, Хмельницька) та АР Крим не представлені зовсім. Зокрема, у зв'язку з військовими подіями та систематичними загрозами ракетних ударів, кількість відвідувачів із західних областей України різко скоротилася. Тоді як військові дії на сході країни сприяли збільшенню частки відвідувачів із числа внутрішньо переміщених осіб з Донецької, Луганської, Запорізької та інших областей України.

Серед цієї групи дописувачів переважають патріотичні настрої, хоча й даються ознаки пережитий біль утрат, поневірянь, втрата власного дому, що спонукає їх письмово вербалізувати ностальгію за колишнім спокійним мирним життям, власні відчуття і сподівання. Для них є цінним усе, що хоч на мить поєднує із недавнім минулим, яке для багатьох вже стало історією. Так, в одному з дописів читаємо: «... Будучи в музеї знайшли згадку про наше місто («Макет книги «Кобзар», зроблений із солі... / Свою Україну любить, / Любить її... Во время люте... Смолянінова К.Є. [підпис], Смолянінов П.В. [підпис] 03.08.2022 із м. Бахмут» [3, с. 74].

Незважаючи на те, що ми не ставили собі за мету дослідження зміни структури цільової аудиторії відвідувачів Заповідника, все ж у ході аналізу записів до Книги вражень вдалося встановити, що значно зменшилась частка шкільної аудиторії, про що свідчать поодинокі записи, зроблені дітьми, на кшталт: «Дякую Тарасу Шевченку за гарні картини і вірші!!! Ви надихнули мене. Юник Олена. 8 р.» [3, с. 79]. Окрему сторінку записів у Книзі вражень склали відгуки, зроблені дітьми з числа тимчасово переміщених осіб. Такі дописи відзначаються емоційністю та супроводжуються смайликами, малюнками, наприклад: «Борітеся поборете, Вам Бог помага / Лиман – I love you ♥» [3, с. 108]. Нерідко діти зазначають певні труднощі, пов'язані з логічним викладом власних думок, тому для запису використовують усталені загальновідомі цитати чи афоризми: «Любіть Україну як сонце любіть !!! ♥ / ♥♥♥♥ Україна в наших серцях» [3, с. 109] або ж роблять дописи, які за своєю структурою та наповненням нагадують SMS-повідомлення, де частину тексту замінюють малюнки або ж емотикони: «Іршанськ – топ ♥ / Все дуже гарно!!! / Навчайтесь культурі [підпис]» [3, с. 109].

Слід зауважити, що на фоні зменшення дитячої цільової аудиторії значно зросла кількість військовослужбовців Збройних сил України, записи яких відрізняються вираженістю та усвідомленою лаконічністю: «1 рота / 2 взвод / Дякуємо за музей [підпис]» [3, с. 76]; «Дякую за цікаву історію / солд. Сук О. В. [підпис]» [3, с. 76]; «Дякуємо за чудові спогади / 1 від. 1 взвод мол. сержант Щур Р. В. [підпис]» [3, с. 76].

Звісно ж, на сторінках Книги вражень представлені дописи, зроблені воїнами Сил оборони України, які не лише засвідчують факт перебування на Тарасовій горі, а й є цінним відображенням різних сторін повсякденної дійсності. Підтвердженням чого є запис 72-ої окремої механізованої бригади імені Чорних Запорозжців від 21 серпня 2022 року: «Велика подяка від 72 ОМБр Чорні Запорозжці. Навіть у такий час вдалося відвідати Тарасову гору. Велика подяка Тарасовим словам, що нас надихає до перемоги. / СЛАВА УКРАЇНІ!!! / До Перемоги / 21.08.2022 р.» [3, с. 82], який засвідчив значення Шевченкового слова для підтримки бойового духу та усвідомлення місії кожного члена суспільства у поступі до Перемоги у такий нелегкий час.

П'ята група дописів – за тематикою, дозволяє дати відповідь на, здавалося б, таке просте і водночас важливе питання – про що пишуть?

Слід зауважити, що під впливом воєнних подій відбулось істотне зрушення ціннісних орієнтацій, що виявляється в домінуючих темах дописів. Зокрема, політичні, соціальні та економічні питання відійшли на другий план, тоді як на перше місце вийшли духовно-моральні, родинні та неоліберальні постмодерні цінності, які в умовах російсько-української війни зіткнулись з тоталітарною пострадянською системою цінностей. І, як зазначає доцент Наталія Отрешко, саме українці наразі будують нову систему цінностей, можливо, для всього світу, і ця робота над формуванням нової України лише почалася [14, с. 317].

Отже, соціокультурні трансформації викликані російсько-українською війною на перше місце вивели абсолютно інші ціннісні орієнтації.

Аналіз дописів показав, що більшість з них носить політематичний характер та містить той чи інший набір широко вживаних структурних елементів: звернення (до Бога, до Тараса Шевченка, до співробітників Заповідника), усвідомлену рефлексію від побаченого та почутого; власні судження, міркування, характеристики, сподівання, які доповнюються використанням національних гасел

або ж цитуванням рядків з поезій Кобзаря, виявом віри в ЗСУ й Україну, наш народ та беззаперечну Перемогу.

Показовим є той факт, що жоден зроблений у Книзі вражень допис не містив елементів соціальної тематики, вияву невдоволення рівнем матеріального забезпечення, політичними чи військовими рішеннями тощо. Вочевидь, у країні, що воює, предметне поле речей відійшло на другий план, тоді як особливої ваги набули цінності вищого порядку: гідність, честь, патріотизм, свобода, взаємодопомога тощо. Зокрема, професор Анатолій Ручка зазначає, що у такий період ціннісні орієнтації людини і суспільства вибудовуються в певну ієрархію залежно від їх важливості, бажаності для людей чи суспільства загалом. Одним явищем надається більша перевага, вони стають більш значущими. У результаті на основі преференцій людини вибудовується ієрархія її екзистенційних цінностей [8, с. 172].

Отже, аналіз Книги вражень за тематикою у період з 24 лютого 2022 року по 31 березня 2023 року показав, що домінуючими, з-поміж інших, є чотири теми, а саме: 1) Тарас Шевченко: його художні наративи, їх пророчий зміст та духовний потенціал, сакральність місця вічного спочинку Кобзаря; 2) Віра: в Україну, її народ, Збройні Сили України та в Перемогу; 3) Державність: шанобливе ставлення до символів та атрибутів державності; 4) «Культурний фронт»: його важливість у питаннях збереження історичної пам'яті, національної ідентичності, виховання молодого покоління та плекання українського духу. І для більшості дописувачів усі ці чотири теми зазвичай перебувають в одному асоціативному ряді, крізь призму якого живе і утверджується «Шевченків міф України».

З огляду на місце знаходження та наповнення музею, цілком обґрунтованим видається домінування першої теми – Тарас Шевченко: його художні наративи, їх пророчий зміст та духотворний потенціал, сакральність місця вічного спочинку Кобзаря, – адже письмово відображені рефлексії відвідувачів обернені саме до щойно пережитих емоцій від побаченого та почутого. Цікавими у цьому контексті є спостереження, викликані представленими в експозиції меморіями, зокрема посмертною маскою Т. Шевченка: *«Здивував гіпсовий зліпок посмертно. Спокійний та як живий. Ось-ось відкриє очі. З'явилось відчуття, що вмерло тіло, а не людина. Живи та надихай вічно наш народ. 21.08.2022. М.А. [підпис] В.Б. [підпис]»* [3, с. 82].

Слід зауважити, що в умовах повномасштабного вторгнення російських військ на територію України, коли війна торкнулась кожної української родини, а образ ворога став очевидним особливої ваги набули наративи Перемоги. Відтак, подяки захисникам (*«...Подяка ЗСУ, що ми живі та маємо можливість бути тут!!! До Перемоги. 20.08.2022»*) [3, с. 83]), утвердження та просування концептів «Перемоги» у російсько-українській війні (*«... Україна вистійть; буде так, як писав Шевченко. «Борітеся – поборете!» Слава Україні ! Мороз А. В. [підпис]* [3, с. 97]), як і, власне, міцна віра у позитивні зміни після війни (*«...Віримо в Україну, її процвітання та нашу перемогу з ворогом нашого народу, який хоче знищити нашу культуру, цього ніколи не буде. м. Васильків / сім'я Зінчуків»*) [3, с. 98]), зайняли чільне місце серед записів до Книги вражень та склали потужну джерельну базу для вивчення дослідниками різних аспектів і явищ цієї війни.

В умовах існуючих загроз значною мірою актуалізувалась боротьба із зовнішнім ворогом. Суспільство прагне консолідації навколо об'єднуючих цінностей, серед яких беззаперечним лідером є творчі наративи Тараса Шевченка,

державна незалежність, демократичний розвиток, шанобливе ставлення до атрибутів державності та її символів: *«Слава Україні. Щаслива відвідати цей музей. Щаслива гуляти тут, загорнута у синьо-жовтий стяг. Це наша земля. Дякую захисникам! Слава Україні! 14.08.2022 Княгиня :) ♡ [підпис]»* [3, с. 80]. Сьогодні для переважної більшості відвідувачів Тарасової гори питання державної незалежності перейшло у розряд цінностей вищого ґатунку, набувши екзистенційних форм, Українці збагнули, що виборюючи незалежність країни, ми виборюємо собі право на життя, на майбутнє, на свободу, на можливість жити на своїй землі під своїм прапором. Так, в одному з дописів до Книги вражень читаємо: *«Дякую долі потрапити до вашого музею в день, коли над ВРУ вперше замайорів наш прапор. 4/9/22 О. Комісарова. До перемоги! Нашої, спільної, омріяної!»* [3, с. 85]). Отже, такі відгуки у Книзі вражень є свідченням того, що з початком повномасштабної війни особисте, громадянське та національне тісно переплелось.

На думку наукового співробітника Інституту соціології Національної академії наук України Оксани Жульової, нині українське суспільство переживає один з найважливіших етапів соціальних змін в історії України, оскільки, по-перше, люди усвідомили, що багато речей залежить від їхніх конкретних дій, і, по-друге, дивляться на свій час лише як на відрізок більш широкого потоку історії. А отже, український народ відчув свою роль, можливість і необхідність вплинути на перебіг подій задля майбутнього. Люди, у певному сенсі, усвідомили, що цей період часу – невід’ємна частина історії, яку вони повинні пройти. А національне і громадянське стало вже не питанням, а знаком оклику для кожного члена соціуму [14, с. 328–329].

Війна суттєво вплинула на життєві установки, ціннісні орієнтири та загальне переосмислення пріоритетів. З’явилося усвідомлення важливості кожного члена суспільства, відчуття того, що вся Україна бореться з ворогом задля спільної перемоги. Однією з важливих ліній оборони є українська культура, у боротьбі проти якої загарбник докладає значних зусиль. Відтак, захист культури, історичної пам’яті та ідентичності – це, на сьогодні, справді другий фронт, який дозволяє збагнути кожному за що ми воюємо. Недарма дописи, віднесені нами до умовної тематичної групи «Культурний фронт» (його важливість у питаннях збереження історичної пам’яті, національної ідентичності, виховання молодого покоління та плекання українського духу), увійшли до одного з тематичних напрямів суспільного пріоритету. Культура завжди вважалась «другою природою» людини. Ситуація невизначеності, в якій опинилися українці під час війни, спонукала до пошуку відповідей, переважна більшість яких саме і перебуває в культурній площині: *«...у такі складні для України часи, музей зустрічає усіх охочих знати українську культуру, історію, знати своїх геніїв, які бережуть наше коріння... м. Київ. 11.03.2023»* [3, с. 106].

Люди йшли за відповідями до Тараса і багатьом вдавалось знайти, що шукали: *«...Наповнили свої душі новими силами, що допоможуть нам у цій страшній війні, війні, яка, звичайно, завершиться нашою перемогою!..» Дуброва Наталія Володимирівна [підпис], Бурлакова Наталія Василівна [підпис], Задорожний Богдан Валентинович [підпис]»* [3, с. 101], для інших – залишалось поле для роздумів та власних висновків-рефлексій щодо високої місії нашої держави та її захисників у цивілізаційному поступі сучасності: *«Слава Україні! Слава захисникам України, які зараз творять новітню історію нашої неньки України! Героям Слава!!!»* [3, с. 87].

У контексті проведеного дослідження цікавими і промовистими є дописи воїнів Сил оборони, де у лаконічних меседжах сконцентроване усвідомлене розуміння себе, Шевченка, України, її мови, культури й історії для сьогодення («Дякуємо Вам!!! Від військових!!! Нам є що захищати!!! / п-к [підпис] Малевич І. О.» [3, с. 79]) і для майбутнього («243 батальйон, 3 рота, Сонік (Фещенко Вадим). Дякую за чудову екскурсію в час війни. Наступного разу обов'язково приїду з дітками на повну експозицію / 14 серпня 2022 [підпис]» [3, с. 79]). Для багатьох воїнів потужна енергетика Тарасової гори стала життєдайним місцем сили («Потрапив в Канів на лікування. Могила. Музей Т. Г. Шевченка краща терапія. Дякую. / Козак 2443 б ТО Волошин В. І.» [3, с. 74]). І за кожним таким дописом криються вербалізовані на папері історії життя, знання і уявлення про пережиті події, оціночні судження воєнних явищ та сформований у світобаченні людей образ війни.

Висновки. Отже, в результаті проведеного аналізу дописів до Книги вражень музею Тараса Шевченка Шевченківського національного заповідника за період повномасштабної фази російсько-української війни можна зробити висновок, що унікальність й історична цінність зроблених до неї дописів є беззаперечною, адже у них викладено особисто пережиті враження та емоції у конкретно-історичний період та у певних соціокультурних реаліях, які, незважаючи на свою суб'єктивність, дозволяють досягнути ціннісні маркери сьогодення, реконструювати духовний світ дописувача, відтворити образи суголосні епосі. Тексти-відгуки нерідко містять такі відомості, яких немає в інших джерелах. Відтак, їх використання дає змогу досліднику більш докладно відтворити як окремі події чи явища, так і характерні риси й особливості певних епох. При цьому, як і будь-який ретроспективний чи суб'єктивний вид історичного джерела особового походження, дослідження Книги вражень потребує критичного підходу та поєднання з іншими традиційними видами джерел.

Список використаних джерел:

1. Єсельчик С. Українофіли: світ українських патріотів другої половини ХІХ ст. Київ: КІС, 2010. 272 с.
2. Єфремов С. О. Щоденники. 1923–1929. Київ: ЗАТ «Газета "Рада"», 1997. 848 с.
3. Книга вражень. Шевченківський національний заповідник. [Музей Т. Г. Шевченка: 30.08.2020 – ...]. Канів. С. 68–112.
4. Ковальська Л. А. Джерелознавчий дискурс історії радянського Руху Опору (1941–1945 рр.): монографія. Донецьк-Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. 462 с.
5. Кочан І. Лінгвістичний аналіз тексту [Текст]: навчальний посібник / І. Кочан. Київ: Знання, 2008. 423 с.
6. Молодій В. Григорій Грабович: «Шевченко одягав кожуха, бо розумів, що це його імідж». [Інтерв'ю від 06 березня 2021]. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/interviu/grigorii-grabovich-shevchenko-odiagav-kozhukha-bo-rozumiv-shcho-tse-yogo-imidzh/> (дата звернення: 10.04.2023).
7. Особистість та її історія: колективна монографія / за ред. Н. В. Чепелевої, М. В. Папучі. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2018. 538 с.

8. Ручка А. Цінності та ціннісна зміна у сучасному суспільстві. *Культурологічна думка*. 2013. № 6. С. 172–179. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kultdum_2013_6_24 (дата звернення: 09.04.2023).
9. Сидоржевський М. Шевченко і «аборигени» очима професора Грабовича. *Рідна країна*: Світоглядний портал. URL: <https://ridna.ua/2016/01/shevchenko-i-aboryheny-ochyma-profesora-hrabovycha/> (дата звернення: 20.04.2022).
10. «Слава Україні» Як і коли з'явилося це гасло. *BBC. News. Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-64872602> (дата звернення: 01.05.2023).
11. Тарахан-Берега З. Святиня: Науково-документальний літопис Тарасової гори. Київ: Родовід, 1998. 543 с.
12. Текст документа. Способи викладу матеріалу в тексті документа. URL: https://pidru4niki.com/84494/dokumentoznavstvo/tekst_dokumenta_sposobi_vikladu_materialu_teksti_dokumenta (дата звернення: 28.04.2023).
13. Тишковець С. Довідник української мови: Стилїстика URL: <https://web.archive.org/web/20100126024221/http://javot.net/mova/stil.htm> (дата звернення: 19.04.2023)
14. Українське суспільство в умовах війни. 2022: Колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. член-кор. НАН України, д. філос. н. Є. Головахи, д. соц. н. С. Макеєва. Київ: Інститут соціології НАН України, 2022. 410 с.

УДК 908+94(477)

Ольга Миколаївна Ісаєва,
старший науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0009-0002-1335-6113

Таміла Володимирівна Осипенко,
провідний зберігач фондів
науково-дослідного відділу фондової роботи,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)

ORCID: 0009-0004-6342-6655

КАНІВЩИНА В КОНТЕКСТІ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ В УКРАЇНІ: ПОДІЇ, СВДЧЕННЯ, ПЕРСОНАЛІЇ (2013–2017)

У статті розглядаються і аналізуються суспільно-політичні події, що відбувалися в Україні, зокрема у м. Канів та Канівському районі, протягом 2013–2017 років, їх вплив на життя і діяльність мешканців Канівщини та участь у цих процесах пересічних громадян. При написанні статті використано інформацію і матеріали із Всеукраїнських, місцевих друкованих видань, інтернет-ресурсів, спогади очевидців і учасників Революції Гідності, Антитерористичної операції на Сході України, волонтерського руху та членів їх родин. Також подається інформація про загиблих військовослужбовців Збройних сил України, уродженців Канева та Канівського району впродовж 2015–2017 років.

Ключові слова: Україна, Революція Гідності, російсько-українська війна, Канів, волонтерський рух, загиблі в зоні проведення АТО.

Olga Isayeva
Senior Researcher Fellow,
Department of Scientific Research
of the historical and local lore studies,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)

ORCID: 0009-0002-1335-6113

Tamila Osypenko
Leading curator of museum funds,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)

ORCID: 0009-0004-6342-6655

KANIV REGION IN THE CONTEXT OF SOCIO-POLITICAL EVENTS IN UKRAINE: EVENTS, TESTIMONIES, PERSONALITIES (2013–2017)

The article examines and analyzes the social and political events that took place in Ukraine, in particular, in Kaniv and Kaniv region, during 2013–2017, their impact

on the lives and activities of the Kaniv region residents, and the participation of ordinary citizens in these processes. This article is based on the information and materials from All-Ukrainian and regional printed publications, internet resources, memories of eyewitnesses and participants of the Revolution of Dignity, the Anti-Terrorist Operation in the East of Ukraine, the volunteer movement and their family members were used. It also provides information about the fallen soldiers of the Armed Forces of Ukraine, natives of Kaniv and Kaniv region during 2015-2017.

Key words: *Ukraine, Revolution of Dignity, Kaniv, Russo-Ukrainian War, volunteer movement, people killed in the ATO area.*

Актуальність теми дослідження. Російсько-українська війна, що розпочалася в лютому 2014 року і триває й дотепер, є продовженням довготривалого протистояння між двома сусідськими народами: російського і українського. Це військове протистояння сягає своїми коріннями аж до XII століття, часу розквіту могутньої Давньоруської держави. Хоча на той час держави під назвою «росія» ще не існувало, втім, на північно-східних землях Давньої Русі, що згодом стали колискою Московського князівства (а в процесі історичного розвитку – Російської імперії, СРСР, російської федерації), у XII столітті утворилися Суздальське і Ростовське удільні князівства. Правителі цих князівств і започаткували довгий процес протистояння, що з плином віків переріс у російсько-українське протистояння. Але всупереч заперечення росією самого існування такої нації, як українці, прищеплення нашому народу комплексу меншовартості впродовж століть, утисків і заборон щодо української мови та культури, проведення політики репресій і голодоморів, тотального зросійщення, українці упродовж віків протидіяли планам сусідньої держави у намірах поглинути Україну. Тож наприкінці XX століття на політичній карті світу Україна постає як суверенна унітарна держава, а український народ – як незалежна нація. 2014 року розпочалася так звана «гаряча фаза війни», оскільки «...після відновлення Україною незалежності в 1991 році і Кремль, і російська еліта загалом, і пересічні росіяни постійно давали зрозуміти, що в Росії не сприймають існування Української держави, крах СРСР вважають історичним непорозумінням та мислять категоріями неминучості повернення України у московське стійло» [1, с. 221].

На тлі сучасних подій, аналізуючи історичні протистояння минулого, кожен громадянин України має усвідомити, що імперська експансійна політика «братнього» російського народу триває, і нам, українцям, не доводиться розраховувати на її припинення доти, доки імперські ідеї мають місце не лише в головах очільників кремля та правлячої еліти, а й у свідомості пересічних громадян російської федерації. Ось чому сучасна російсько-українська війна була неминуча. Її початок був лише питанням часу: як тільки у москві зрозуміли, що Україна виходить із орбіти російського впливу, відразу ж були задіяні більш вагомні важелі, ніж, скажімо, економічні, – збройні сили рф. Остаточне розуміння того, що український народ бажає йти своїм шляхом і виходить із сфери впливу росії, відбулося під час Революції Гідності (2013).

Актуальність цієї статті зумовлена підвищеним інтересом українців до суспільно-політичних процесів, що відбувалися в Україні та активною участю у цих процесах пересічних громадян, а також необхідністю висвітлення цих подій у ЗМІ та формуванні патріотизму серед підростаючого покоління.

Аналіз досліджень і публікацій. Під час написання статті досліджено Всеукраїнські видання (книги, періодичні видання, інтернет-ресурси), що містять спогади учасників Революції Гідності, АТО та членів їх родин, а саме: місцеві періодичні видання – газети «Дніпрова зірка», «Віка», «Канівчанка»; інтернет-ресурси – Kanos, Kaniv.net; сторінки у соціальній мережі «Facebook» – «Волонтери Канева», «Канівська міська рада», «Підслухано Канів», «Про Канів» та ін. Також проаналізовано спогади очевидців та учасників подій: Революції Гідності, АТО, волонтерського руху.

Зокрема, автори статті брали безпосередню участь у волонтерському русі. Деякі матеріали частково надруковано в наукових збірниках [9; 10] та використовувалися при проведенні тематичних наукових, культурно-освітніх і пам'ятних заходів, а саме: виставок «Століття нескорених 1917–2017» (07.04.2017; науково-дослідний відділ «Літературна Канівщина», Шевченківський національний заповідник, м. Канів); «Антитерористична операція на сході України: Канівський вимір», до Дня захисника України (16.10–30.11.2018; науково-дослідний відділ «Канів від давнини до сучасності», Шевченківський національний заповідник, м. Канів); «За покликом серця»: діяльність Канівського волонтерського центру допомоги воїнам АТО, до Всесвітнього дня волонтера (5.12–26.12.2018; науково-дослідний відділ «Канів від давнини до сучасності», Шевченківський національний заповідник, м. Канів); презентації книги «Авдіївка. Шлях до Перемоги» (25.10.2018; читальний зал відділу бібліотеки, Шевченківський національний заповідник, м. Канів); тематичного вечора «За честь! За славу! За народ!», до дня Збройних Сил України (6.12.2019; КЗ «Канівська загальноосвітня санаторна школа-інтернат I–III ступенів», м. Канів); круглого столу «Герої серед нас: минуле і сьогодення», до Дня захисників і захисниць України (12.10.2021; конференц-зал музею Тараса Шевченка, Шевченківський національний заповідник, м. Канів); культурно-освітнього заходу «В єдності наша сила», до Дня Соборності України (20.01.2022; читальний зал бібліотечно-інформаційного відділу, Шевченківський національний заповідник, м. Канів) та ін.

Мета дослідження. На основі науково опрацьованих джерел здійснити ґрунтовний аналіз суспільно-політичних подій, що відбувалися в Україні, зокрема на території м. Канів та Канівського району протягом 2013–2017 років; проаналізувати вплив цих подій на долі та свідомість жителів Канівщини.

Наукова новизна. Уперше зібрано і проаналізовано матеріали щодо суспільно-політичних подій, що відбувалися в Україні, зокрема на території м. Канів та Канівського району впродовж 2013–2017 років.

Виклад основного матеріалу. Наприкінці листопада 2013 року в Україні розпочалися антиурядові протести громадян, викликані рішенням Уряду України призупинити процес підготовки до укладання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Перші активісти вийшли на Майдан Незалежності у Києві 21 листопада. В основному, це була студентська молодь. Станом на 22 листопада стихійні «євромайдани» виникають у великих містах України: Донецьку, Харкові, Києві, Львові та ін. 30 листопада відбувся силовий розгін мирної акції студентів та громадських активістів, що призвело до масових протестів громадян України проти дій чинної влади. Однією із головних причин громадянської непокори стала фактична відмова політичного керівництва країни від законодавчо закріпленого курсу на Європейську інтеграцію, що в найближчому майбутньому мало

перетворити Україну на одну з колоній росії. Крім цього, протестам «сприяли» надмірна концентрація влади в руках Віктора Януковича та його «сім'ї».

Мешканці Канівщини не залишались осторонь суспільно-політичних подій, що мали місце у той час в Україні. У місті відбувалися стихійні мітинги на підтримку Майдану, збиралися кошти, теплі речі, продукти для євромайданівців. Активісти зі складу місцевих підприємців, депутатів, а також із громадських і політичних організацій Канева (ВО «Свобода», Всеукраїнського товариства «Просвіта», Спілка воїнів-афганців та ін.) організовували поїздки для всіх охочих до Києва на підтримку мітингувальників. Прапор Канева та напис «Канів» досить часто можна було побачити на фото і відео з Майдану. Варто зазначити, що відбувалися організовані поїздки канівців і на «Антимайдан», за чутками учасники наймалися за гроші або примусово залучалися працівники бюджетних установ міста. Тим часом «...місцева влада ховала голову в пісок і жодним чином не реагувала на події, що відбувалися на Київському Майдані, не було жодної резолюції, жодного звернення до Президента...» [6].

Деякі канівські активісти постійно перебували на Майдані Незалежності навіть під час масових розстрілів у лютому 2014 року. Власне, після тих кривавих зіткнень у столиці України зі значними людськими жертвами, закінчився період «спокійного життя» у Каневі. Про ті тривожні дні писала місцева газета «Дніпрова зірка»: «У четвер, 20 лютого ц. р., коли канівчани отримали інформацію, що в День жалоби, оголошеної В. Януковичем, у Києві продовжилися запеклі бої між силовиками та майданівцями і було вбито за попередніми даними понад 70 осіб, а кількості осіб було поранено, громадяни Канева вирішили організувати самооборону міста» [2]. Тож, 20 лютого було створено штаб самооборони, що розмістився у залі засідань Будинку рад, що по вул. Олега Кошового, 2. Координаторами штабу були місцеві активісти, а саме: Олександр Корнєєв (приватний підприємець), Анатолій Сахно (голова Спілки воїнів-афганців), Микола Фесенко і Володимир Коржов (депутати Канівської районної і міської рад).

Це був тривожний час, оскільки до Канева надходила інформація, що через Черкащину на південь України зі столиці їдуть силовики та «тітушки», яких не дуже привітно зустрічають місцеві жителі. Внаслідок чого відбуваються криваві сутички на дорогах Черкаської та сусідньої Київської областей. Такі конфлікти мали місце у Черкасах, Умані, Корсуні, Миронівці, Богуславі та ін. На тлі цих подій у Каневі, наприкінці дня 20 лютого біля Будинку рад зібралися кілька сотень містян, «озброєних» битками, держаками від лопат, палицями, штахетами та ін. підручними засобами для самооборони. Сюди завозилися шини, тут же виготовлялися саморобні «їжаки», а на чотирьох в'їздах до міста (кругова розв'язка на Довжику, виїзд у напрямку с. Пекарі, на підйомі до Канівського шлюзу та у районі зупинки міського транспорту «Наша ряба») було облаштовано блок-пости. Тут цілодобово чергували мобільні групи, загальною чисельністю близько 140 осіб, змінюючись кожні 4 години. Серед добровольців в основному була місцева молодь. На блок-пости канівські жінки приносили гарячі їжу та напої. Майже три доби місто жило в тривозі, у суботу, 22 лютого, всі блок-пости було знято. Увечері, о 18-й годині, біля Будинку рад відбувся мітинг-реквієм за полеглими на Майдані Незалежності в Києві українськими громадянами. Канівці запалили сотні поминальних свічок, звучали молитви і Гімн України.

Під час Євромайдану розпочалася хвиля демонтажів пам'ятників Володимиру Леніну, так званий «ленінопад». 8 грудня 2013 року було повалено пам'ятник у Києві, масового характеру такі дії набули у перші дні кривавого протистояння на Майдані 18–21 лютого 2014 року та після втечі Віктора Януковича. Тож, 22 лютого пам'ятник Леніну у Каневі було демонтовано. Кількома днями раніше нижня частина пам'ятника була пофарбована у жовто-блакитні кольори (Рис. 1). Лише після цього було прийняте відповідне рішення Канівської міської ради.

Рис. 1. Пам'ятник Володимиру Леніну у Каневі. 20.02.2014.
Фото: О. Ісаєва

Згодом гостро постало питання щодо реформатування депутатського складу Канівської міської ради. У жовтні 2013 року Віктор Ніколенко, Канівський міський голова (2010–2013), достроково склав свої повноваження. Колишній голова, як і секретар міської ради Олег Калніболоцький та більшість депутатів (23,91%), належали до Партії регіонів. Відповідно із Законодавством України, тимчасово виконання обов'язків міського голови покладалися на секретаря міськради. Після масових вбивств мирних громадян на Майдані Незалежності у Києві та після втечі Віктора Януковича, не могло бути й мови, щоб влада і надалі залишалася в руках представників Партії регіонів.

24 лютого 2014 року в приміщенні Міського будинку культури відбулося засідання позачергової сесії Канівської міської ради. На засіданні, крім депутатів, були присутні представники громади міста, активісти, які відстоювали майбутнє України на київських барикадах. На порядку денному стояли два питання: про припинення повноважень чинного секретаря Канівської міської ради та про обрання нового секретаря. Оскільки чинний секретар міськради не був присутній на засіданні, то Володимир Святелик, керуючий справами міськвиконкому, зачитав заяву Олега Калніболоцького про складання повноважень секретаря Канівської міської ради за власним бажанням. На посаду секретаря було запропоновано дві кандидатури: Євгена Касіч-Пилипенка та Володимира Коржова. Утім, під час таємного голосування жоден із кандидатів не набрав потрібної кількості голосів. Всі присутні розуміли, що в цей складний час Канів не може залишатися без очільника, який би приймав важливі рішення щодо

забезпечення життєдіяльності міста. Тому було вирішено не закривати сесії доти, доки депутати не ухвалять відповідного рішення, навіть, якщо доведеться ночувати у залі Міського будинку культури. У ході подальшого обговорення було підтримано кандидатуру найстарішого депутата міськради позапартійного Олександра Скорини, який користувався повагою серед своїх колег та відрізнявся виваженістю і толерантністю у прийнятті рішень. Тож, під час таємного голосування його кандидатуру депутати підтримали більшістю голосів.

Незважаючи на тривожну ситуацію в Каневі, на позачерговій сесії Канівської міської ради одним із найважливіших питань було приготування до відзначення 200-літнього ювілею Тараса Шевченка. Саме це питання стало головним на черговому засіданні Канівської міської ради, що відбулося 27 лютого 2014 року. Ігор Ренькас, на той час – перший заступник міського голови, виступив зі звітом про підготовку Канева до визначного ювілею. Насамперед, мова йшла про хід будівельних робіт в «Шевченківському центрі» (в центрі міста) та впорядкування Нижнього парку Шевченківського національного заповідника, що біля підніжжя Тарасової гори. Роботи, що здійснювалися в Нижньому парку перебували на початковому етапі. Хоч ця територія місту не належить, але відповідальність за стан цього об'єкту лягла на плечі місцевої влади. «Гості, які прийдуть в наше місто, не будуть розбиратися, хто саме веде роботи у Нижньому парку. Тому потрібно негайно мобілізуватися і виконувати хоча б ті роботи, які не потребують великих коштів», – зазначив Ігор Ренькас у своєму виступі [3, с. 3].

План заходів, приурочених 200-літньому ювілею Тараса Шевченка, передбачав не лише будівництво важливих об'єктів. Планувалася ціла низка наукових та культурно-освітніх заходів: художні виставки, читання поезій, тематичні вечори і концерти тощо. Частково від цих планів довелося відмовитися. Утім, 200-літній ювілей Тараса Шевченка відсвяткували скромно «...просто і щиро. Ми нарешті усвідомили, що ми єдина нація» [4, с. 2] (Рис. 2).

Рис. 2. Учасники Революції Гідності та представники добровольчих загонів на могилі Тараса Шевченка. 10.03.2014. Фото: Ю. Кардаш

Серед заходів, символічним стало міжконфесійне освячення козацької церкви Пресвятої Богородиці біля підніжжя Тарасової гори (Рис. 3).

Рис. 3. Хресна хода навколо церкви Покрови Пресвятої Богородиці.
09.03.2014. Фото: Ю. Кардаш

Тим часом ситуація в Україні загострювалася через події у Криму, де після втечі Віктора Януковича посилювались сепаратистські настрої. 27 лютого 2014 року парламент та уряд Криму захопили невідомі озброєні люди, які вивісили над будівлею парламенту прапор російської федерації. Того ж дня депутати Верховної ради Криму ухвалити рішення про призначення дати проведення «референдуму» щодо статусу Криму на 16 березня. Дії кримських парламентаріїв суперечили законодавству України, тому, упереджуючи можливий силовий сценарій придушення сепаратизму в Криму, Сергій Аксьонов, самопроголошений голова Ради міністрів Автономної Республіки Крим 1 березня 2014 року звернувся до президента росії посприяти у «забезпеченні миру і спокою» на території Криму. У свою чергу Володимир Путін звернувся до ради федерацій росії щодо надання дозволу застосовувати збройні сили росії на території України. Рішення про введення військових російської федерації на територію сусідньої держави було підтримано одногосно. У відповідь Рада національної безпеки і оборони України, ухвалила рішення привести Збройні сили України в повну бойову готовність та розробила план дій на випадок прямої військової агресії з боку росії.

2 березня 2014 року в Каневі на площі Тараса Шевченка відбулося народне віче, на якому було засуджено дії росії у Криму. Також громада Канева підтримала звернення до Верховної Ради України та посольства рф про необхідність виведення російських військ із Криму. На шпальтах місцевої газети «Дніпрова зірка» було опубліковано тексти двох телеграм-звернень:

«До Верховної Ради України

Телеграма-звернення

зборів Канівської громади від 02.03.2014 року

За рішенням зборів територіальної громади міста Канів 2 березня 2014 року вимагаємо термінового прийняття рішення про зупинення військової ескалації Російською Федерацією та повернення введених в Україну російських військ в місія їх постійної дислокації.

Підтримуємо ініціативу про денонсацію Харківських угод 2010 року.

За дорученням територіальної громади міста Канів
в. о. міського голови О. Скорина

У Посольство Російської Федерації в Україні:

Телеграма-звернення

зборів Канівської громади від 02.03.2014 року

За рішенням зборів територіальної громади міста Канів 2 березня 2014 року вимагаємо термінового прийняття рішення про зупинення військової ескалації Російською Федерацією та повернення введених в Україну російських військ в місія їх постійної дислокації.

За дорученням територіальної громади міста Канів

в. о. міського голови О. Скорина» [8, с. 1].

Після проведення 16 березня 2014 року у Криму так званого «референдуму» про російський статус півострова, вже наступного дня президент рф визнав незалежність республіки Крим. Тоді ж Путін підписав розпорядження президента рф «Про підписання Договору між Російською Федерацією і Республікою Крим про прийняття у Російську Федерацію Республіки Крим та утворення у складі Російської Федерації нових суб'єктів». Тож, 17 березня 2014 року в Україні наказом виконувача обов'язків Президента України Олександром Турчиновим була оголошена перша хвиля мобілізації на особливий період тривалістю 45 календарних днів. Цим наказом передбачався призов до Збройних сил України, Національної гвардії, Державної прикордонної служби, Служби безпеки та інших військових формувань військовозобов'язаних і резервістів.

На жаль, у той час Збройні сили України не були підготовлені належним чином для протистояння з кадровими військовиками країни, яка звикла воювати. Армія не фінансувалася з початком 90-х років минулого століття, а професія військослужбовця втратила свою престижність. Утім до військкоматів йшли добровольці, зокрема ті, хто обороняв барикади на Майдані під час Революції Гідності. Станом на 25 березня 2014 року у Канівському об'єднаному військовому комісаріаті було зареєстровано близько 220 добровольців. На захист держави ставали чоловіки різних професій, віку, соціального статусу. Так, Роман Кучеренко, викладач Канівського еколого-інформаційного технологічного коледжу зазначав: «З'явитися за повісткою до військкомісаріату – наш обов'язок. Ми жили в Україні 23 роки і навіть не задумувалися, що може з'явитися зовнішня загроза. Настав час єднатися. Наразі економіка нашої країни переживає не кращі часи, матеріальне забезпечення армії недостатнє. Тому необхідно всіляко допомагати армії. Є телефони, перераховуйте кошти, хто скільки може, щоб потім не запитували: чому сталося непоправне. Кожен має внести свою посильну допомогу для захисту Батьківщини» [5, с. 2].

У квітні 2014 року до Канева прибувають перші переселенці з окупованого Криму. Про це повідомляє газета «Дніпрова зірка»: «...Зокрема до Канева прибули мати та дочка з м. Ялта і хлопчик із с. Перевальне, батьки якого є військовими. ...для тимчасового проживання переселенців було виділено частину приміщення міської

станції юних туристів, що розташована в дитячому садку «Дзвіночок» по вулиці Героїв Дніпра. Тут облаштовано 9 кімнат, в яких можна поселити близько 40 осіб, всі кімнати обставлені меблями, є гаряча вода, духова кімната. ...У Канівському районі також провели ряд заходів для підтримки сімей переселенців. Для них виділено близько 80 вільних житлових будинків в селах Горобіївка, Мельники, Грищенці, Кононча, Попівка, Бобриця, Прохорівка, Беркозівка та інші» [17, с. 1]. Улітку 2014 року на Канівщині з'являються перші переселенці з окупованих районів Луганської та Донецької областей. Усього за період з квітня до червня того року до Канева прибуло 19 переселенців із тимчасово окупованих територій України.

У контексті цих подій, 25 травня 2014 року відбулися позачергові вибори Президента України. Ним став Петро Порошенко (55,2% голосів – у Каневі, 52,09% – у районі). Канівці у цей день обирали і міського очільника, ним став Ігор Ренькас. Виборчою комісією було зареєстровано дев'ять кандидатів на посаду міського голови. У день голосування відмічалася висока явка виборців Канівщини на виборчі дільниці (у місті і районі загалом – 66%), що свідчило про небайдуже ставлення мешканців регіону до майбутньої долі України [7, с. 1–2].

Переважаю, час був дуже неспокійний, містом ширилися чутки різноманітні, часто фантастичні. Загалом, побоювання були через важливий стратегічний об'єкт: Канівську ГЕС. Дехто з канівців навіть не хотів саджати городину: «Чого я буду садити ту картоплю, якщо Путін «проутюжить» город танками». Через місто йшли колони військових вантажівок, а в небі на низькій висоті пролітали гвинтокрили. Були випадки, що розпадалися сім'ї: поки він воював, вона знайшла собі іншого.

Після кривавого протистояння на Майдані у Каневі було здійснено перейменування частини вулиці Леніна на вулицю Героїв Небесної Сотні, а Ярмаркову площу – на площу Героїв Майдану. На фасаді Будинку рад на честь Героїв Небесної Сотні встановлено меморіальну дошку. 23 серпня 2014 року в день Державного Прапора України, при вході до парку Слави було встановлено пам'ятний знак Героям Небесної Сотні. Створений він за ініціативи канівського патріота і журналіста Валентина Шквирі.

14 квітня 2014 року Указом виконуючого обов'язки Президента України Олександра Турчинова було оголошено про початок Антитерористичної операції (АТО):

«УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ №405/2014

Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України».

Відповідно до статей 107 та 112 Конституції України **постановляю :**

1. Увести в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» (додається, таємно).

2. Контроль за виконанням рішення Ради національної безпеки і оборони України, введеного в дію цим Указом, покласти на Секретаря Ради національної безпеки і оборони України.

3. Цей Указ набирає чинності з дня його опублікування.

Виконуючий обов'язки Президента України, Голова Верховної Ради України Олександр ТУРЧИНОВ

14 квітня 2014 року» [14].

АТО стала відповіддю на захоплення адміністративних будівель та відділів поліції у Слов'янську, Горлівці, Костянтинівці, Краматорську, Лимані, Бахмуті та в інших населених пунктах Сходу України, на терор мирного населення та вбивство українських військових. У цей час розпочалися активні бойові дії на півночі Донецької області.

Навесні 2014 року, понад 450 осіб, мешканців Канева та району, були мобілізовані до лав ЗСУ. Після військових навчань більшість з них були відправлені до зони проведення АТО або в прифронтову зону. Двоє з них отримали тяжкі поранення, це – Сергій Голдиш та Євген Руденко. Свої життя за Україну віддали канівці Андрій Петрушенко, Анатолій Чупилка, Олександр Перцев, Сергій Кобченко, та мешканці Канівського району Олександр Мороз, Іван Григорович, Сергій Михайлик, Руслан Конюша. У листопаді 2015 року на площі Тараса Шевченка у Каневі було відкрито пам'ятний знак «Захисникам України», над візуальним утіленням якого працювала місцева художниця Олена Бабич (Рис. 4). Упродовж 2016–2017 років на фасаді Будинку рад у Каневі за ініціативи Канівських волонтерів Олега Горідька, Григорія Зазірного та Віталія Прокопця було встановлено меморіальні дошки з фотографіями восьми загиблих воїнів.

Рис. 4. Освячення пам'ятного знаку «Захисникам України» у Каневі. 15.11.2015. Фото із сайту Черкаського обласного інтернет-видання «Прочерк»

У листопаді 2014 року на шпальтах місцевої газети «Дніпрова зірка» розміщується інформація про збір коштів на лікування тяжкопораненого бійця ЗСУ: «20-річному солдату Сергію Голдишу з с. Пекарі потрібна термінова допомога. У серпні ц. р. в ході проведення АТО поблизу Горлівки Донецької області він потрапив під обстріл, був важко поранений, потрапив у полон.

Внаслідок поранення втратив праве око. У тілі хлопця залишилося понад 500 дрібних осколків від мін» [13, с. 18]. На початку січня 2015 року кошти збирали для придбання протезу руки 20-річному канівцю Євгену Руденку. «Одного дня поблизу Новоайдара БТР, у якому їхав Євген з товаришами, потрапив під ворожий вогонь. З екіпажу вижив лише канівець. Вижив, але отримав сильне поранення. ... Сьогодні Євген Руденко живе повноцінним життям. Він здобуває вищу освіту в Черкаському інституті банківської справи. Постійно перебуває в роз'їздах по воєнних госпіталях України, де на власному прикладі демонструє пораненим бійцям: життя після війни існує. Головне – не здаватись!», – так писала про пораненого бійця газета «Дніпрова зірка» [15, с. 1].

Канівець Андрій Анікієнко з Окремого загону спеціального призначення «Азов», під час виходу українських військ з Іловайська, потрапив у ворожий полон та після обміну повернувся до своїх побратимів. Знову потрапив до полону під час виходу азовців із Маріуполя у травні 2022 року. На жаль, наразі інформація про Андрія Анікієнка відсутня, він вважається зниклим безвісти.

Дехто із канівців, втративши здоров'я у ході бойових дій, активно займався волонтерською справою на користь ЗСУ. Так, Олег Горідько, після лікування у Київському шпиталі, повернувшись до Канева, разом із своїми друзями (Віталієм Прокопцем, Григорієм Зазірним) організував ремонт автомобілів для потреб ЗСУ. Згодом чоловіки доставляли волонтерську допомогу у зону проведення бойових дій (Рис. 5). На жаль, Олег Горідько і Григорій Зазірний загинули під час ракетного обстрілу 29 серпня 2022 року поблизу м. Дніпро. Поховані в Каневі.

Рис. 5. Олег Горідько (праворуч) привіз гуманітарну допомогу в зону проведення бойових дій. 16.03.2018. Фотограф невідомий

У березні 2014 року на шпальтах газети «Дніпрова зірка» надруковано повідомлення про збір коштів для українських військових: «Україна в небезпеці. Армія буде захищати кожного, але нашим солдатам потрібно, щоб куля не пробила бронжилет, щоб їх прикривала броня, щоб мир у небі захищали наші пілоти.

Настав час, коли кожен може стати захисником Вітчизни. Разом – сила!

Дзвони з мобільного або відправляй смс на номер 565. Кожен твій дзвінок або смс – це 5 грн. з твого рахунку на потреби армії...» [11, с. 1].

Із перших днів проведення АТО здійснювався збір продуктів і речей для окремих підрозділів ЗСУ, в яких проходили службу наші земляки. Збирали кошти

на придбання обмундирування та устаткування для окремих бійців, зокрема, представники місцевого осередку ВО «Свобода» збирали кошти для придбання Анатолію Чупилці бронезилета, каски, військового однострою, тепловізора та ін. устаткування. Також канівці надавали матеріальну допомогу морякам-прикордонникам зі сторожового корабля «Канів», що здійснював патрулювання поблизу м. Ізмаїл Одеської області.

Місцем збору допомоги були: офіс «Міжнародного союзу козацтва» (вул. Малика, 23), Магазин «Мішка» (вул. Леніна (нині – Енергетиків), 130); координатори збору: від міської ради – В. Коломієць, від райради – І. Коваленко, від спілки підприємців міста – М. Майстренко, від Канівської спілки ветеранів Афганістану – А. Сахно, від Канівського полку «Міжнародний союз козацтва» – В. Спіжовий, від ГО «Майдан» – О. Корнєєв [16, с. 1].

Навесні 2015 року розпочав свою діяльність Канівський волонтерський центр допомоги воїнам АТО (далі – Центр). Перший запис у «Журналі» Центру було здійснено 2 березня 2015 року. «Журнал» – це шкільний зошит на 96 аркушів, до якого заносилися записи замовлень, а також фіксувалися відправлення. Одним із авторів дослідження Ольгою Ісаєвою були записані свідчення від Шульги Наталії Василівни (1956 року народження), яка підкреслила: «Ми об'єдналися в єдиний кулак. Разом – ми сила», – під таким гаслом працюють канівські волонтери і нині.

Центр виник за ініціативи громадської організації «Разом», яку заснувала приватна підприємця з Канева разом зі своїми подругами та колегами Леся Шульга (1979 року народження). 5 грудня 2021 року, у Міжнародний день волонтерів, на своїй сторінці у соціальній мережі «Facebook» вона поширила допис, в якому згадала про створення Центру: «Почалась війна і було страшно, страшно за хлопців і дівчат, які там голодні, без нормального одягу та захисту; страшно за себе, бо невідомо, як далеко зайде ворог.

Що ми могли вдіяти? Починати працювати. Вечорами збирались з дівчатами... та мололи принесені небайдужими людьми калину з медом, імбир з лимоном і медом, сало з часником. Пакували речі, зв'язані шкарпетки, рукавички. Відправляли з хлопцями, що своїми машинами ганяли на війну.

Ви не уявляєте, як багато людей допомагали, зносили продукти та одяг! Дуже швидко в мене на роботі утворився цілий склад. Місця ставало мало, потрібно було розширяться. І тут нам запропонували створити Волонтерський центр та почати плести маскувальні сітки.

Тут і підхватили ініціативу волонтерства старші: моя мама та її подруги. Саме вони всі ці роки займалися цією нелегкою справою, об'єднавши навколо себе інших.

Я безмежно вдячна всім людям, хто в своєму серці відчув той вогник поклику допомоги. Починаючи з бабулічки, яка приносила останню півлітрову баночку варення, до підприємців, які ящиками приносили лимони, не називаючи своїх імен; від діток, що малювали від серця малюнки для воїнів, до злагодженої вже професійної команди бджілок, що працюють досі щодня!...» [12].

Тож, засновниками Центру були три особи: вищезгадана Наталія Шульга, приватна підприємця, Людмила Мальон (1954 року народження), державна службовиця, і Олександр Третяков (1965 року народження), вчитель біології і географії. Наталія Шульга запрошувала своїх знайомих відвідати майстер-клас із плетіння маскувальних сіток, що організувала її донька Леся у холі міського

Будинку культури. Кошти для основи перших маскувальних сіток у сумі 1500 грн. надала Канівська міська рада. Це була перша і остання суттєва допомога від місцевої влади, надалі збирали кошти самі. Головними спонсорами Центру стали: ПрАТ «Миронівський хлібопродукт» та Українська громадська рада (УГР). Допомога, яка надавалася цими спонсорами в основному спрямовувалась на придбання основ для маскувальних сіток, оплату десятків погонних метрів камуфляжної тканини та матеріалу для пошиття білизни тощо. Постійними партнерами і благодійниками Центру також були ВО «Свобода», Спілка прикордонників, Союз ВДВ, підприємці м. Канів та мешканці Канівщини. У роботі Центру активну участь брали громадяни іноземних держав, зокрема, представники міст-побратимів Канева: м. Ламберсар (Франція), м. Фірзен (ФРН), м. Сонома (США).

Однією з першочергових задач Центру було плетіння трьох видів маскувальних сіток: весняно-літні (переважали зелені кольори), пісочні (жовті і коричневі кольори) і зимові (білі та блакитні кольори). Розмір – 8 x 10 м, але інколи робили сітки більшого чи меншого розмірів, за спеціальним замовленням. Матеріал для сіток був різноманітний: вживані речі, постільна білизна, обрізки тканини тощо. Крім маскувальних сіток, Центр виготовляв і відправляв військовим ЗСУ рукавиці, натільну білизну, шкарпетки, комплекти термобілизни, подушки для сидіння «трансформери», подушки, маскувальні халати, халати-«кікімори», бандани і балаклави.

Щодня у Центрі працювало 8-10 осіб. Деякі волонтери працювали вдома: шили білизну та рукавиці, в'язали шкарпетки, фарбували тканину для сіток тощо. Загалом, колектив Центру нараховував близько 30 осіб, в основному, це жінки пенсійного віку.

Вагомий внесок у роботу Центру робили канівці та мешканці навколишніх сіл. Сюди зносили консервацію, сухофрукти, горіхи, крупи, овочі, солодощі, ліки, засоби гігієни тощо. Доставка у зону проведення АТО відбувалась за допомогою ТОВ «Нова пошта», вантажі оплачувались через волонтерську мережу «Вільні люди». Крім цього, вантажі відвозили у зону проведення бойових дій військові волонтери.

Відправлення здійснювались до різних військових частин, зокрема до: 72-ї окремої механізованої бригади імені Чорних Запорозжців, 93-ї окремої механізованої бригади «Холодний Яр», 24-ї окремої механізованої бригади імені короля Данила, 30-ї окремої механізованої бригади імені князя Костянтина Острозького, 53-ї окремої механізованої бригади імені князя Володимира Мономаха, 128-ї окремої гірсько-штурмової Закарпатської бригади, 10-ї окремої гірсько-штурмової бригади, 1-ї окремої танкової Сіверської бригади, 130-го окремого розвідувального батальйону та ін. Також сітки виготовлялися на замовлення Окремого загону спеціального призначення «Азов», для «Правого сектору», для військ ППО і Головного Управління розвідки. Спочатку орієнтувалися на потреби земляків, котрі перебували у зоні проведення АТО, але згодом замовлення значно почастишали і за готовими сіткам буквально стояла черга. Як зазначала очільниця Центру Наталія Шульга: «...не відмовляємо нікому, хто б не звернувся – зробимо. Хай і не зараз, а трохи згодом, але зробимо!» (Рис. 6).

Рис. 6. Наталія Шульга у волонтерському центрі. 10.07.2017.

Фото: О. Ісаєва

Також волонтери активно співпрацювали з учнями місцевих навчальних закладів. Зокрема, підтримували різноманітні благодійні акції, започатковані учнівською молоддю, а саме: «Тримайся, ми з тобою» (ДНЗ «Канівське вище професійне училище»), «Разом до перемоги» (КЗ «Канівська санаторна школа Черкаської обласної ради»), «Повертайся живим» (Канівська загальноосвітня школа I-III ступенів №1 імені Тараса Шевченка) та ін. А чого тільки варті листи зі словами подяки і підтримки, а також малюнки та обереги для українських воїнів, виготовлені руками школярів! Кожен дитячий лист чи робота відправлялися у зону проведення бойових дій (Рис. 7).

Рис. 7. Лист українському воїну у зону проведення АТО від учня Канівської загальноосвітньої школи I-III ступенів №1 імені Тараса Шевченка. 31.01.2017.
Сканкопія

За активну громадянську позицію та вагомий внесок у підвищення обороноздатності ЗСУ канівські волонтери нагороджені відзнаками Президента України, грамотами, подяками від місцевих і обласних органів влади та численними подяками від командирів бойових частин, яким надавали допомогу. Робота у Центрі для волонтерів є життєво необхідною, оскільки за роки праці цей колектив перетворився у велику і дружню родину.

Висновки. Бойові дії, що тривають і дотепер на території України, мають значний вплив на кожного з нас. Варто зазначити, що російська агресія викликала неабиякий сплеск патріотизму, згуртувала націю, прискорила звільнення свідомості українців від всього проросійського. Зокрема, наразі відбувається масовий перехід громадян України на українську мову не лише в офіційному спілкуванні, а й у побуті. Революція Гідності та початок російсько-української війни призвели до того, що про Україну заговорили у всьому світі. Окрім цього, весь світ вразила самоорганізація українців, які свідомо, жертвуючи своїм відпочинком, вільним часом, домашніми справами, займалися облаштуванням наметів та інших споруд для забезпечення елементарних потреб протестуючих на Майдані. А з початком російсько-української війни, у 2014 році, вчорашні протестувальники самоорганізувалися у добровольчі батальйони, щоб відстоювати територіальну цілісність України. Ті громадяни, котрі не мали можливості взяти до рук зброю, активно займалися волонтерською діяльністю на підтримку ЗСУ, Нацгвардії, добробатів та ін. збройних формувань.

Громадяни України є свідками та безпосередніми учасниками цих подій. Кожен з них сприймає все, що відбувається в Україні через призму власних переживань, формуючи суб'єктивне враження про ті чи інші події. Звісно, має пройти чимало часу, щоб історики надали об'єктивну оцінку суспільно-політичним процесам, що мають місце в Україні, зокрема й на Канівщині, впродовж останнього десятиліття.

Список використаних джерел:

1. Брехуненко В., Ковальчук В., Ковальчук М., Корнієнко В. «Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. Київ, 2016. 248 с.
2. Бруслиновський Є. Що відбувається в Каневі за 140 км від Києва? *Дніпрова зірка*. 2014. 22 лютого. № 15–16. URL: <https://www.dniprowazirka.com.ua/page.php?c=4980>. (дата звернення: 23.02.2023).
3. Буц І. До 200-річчя від Дня народження Т. Г. Шевченка залишилися лічені дні. Депутати радяться, як бути. Сесія міської ради. Конспект. *Дніпрова зірка*. 2014. 6 берез. (№ 19–20).
4. Буц І. Об'єднало серця людей святкування ювілею – 200-річчя від дні народження Т. Г. Шевченка. *Дніпрова зірка*. 2014. 13 берез. (№ 21–22).
5. Буц І. У Канівському військовому комісаріаті взято на облік уже 220 добровольців. *Дніпрова зірка*. 2014. 27 берез. (№ 25–26).
6. Буц І., Бруслиновський Є. Позачергова сесія Канівської міськради. Конспект. *Дніпрова зірка*. 2014. 28 лют. № 17–18. URL: <https://www.dniprowazirka.com.ua/page.php?c=4990>. (дата звернення: 23.02.2023).
7. Буц І., Гламаздіна М. Канівці обрали нового мера. *Дніпрова зірка*. 2014. 29 трав. (№43–44).
8. Власна інформація. Дамо рішучу відсіч агресії. *Дніпрова зірка*. 2014. 6 берез. (№ 19–20).

9. Ісаєва О., Осипенко Т. Актуальність образу та поезії Тараса Шевченка в російсько-українській війні. *«Тарасова Гора: люди і події»*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції до 175-річчя-написання Тарасом Шевченком циклу поезій «В казематі», м. Канів, 24 трав. 2022 р. /упоряд. Л. О. Чорна. Київ : Панмедія, 2022. С. 18–23.

10. Ісаєва О., Осипенко Т. Вихідці з Канівщини, загиблі в зоні проведення АТО (2014–2017 рр.) : біографії, спогади, вшанування пам'яті. *Літопис історії України : новітня доба*: зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Корсунь-Шевченківський, 4 груд 2019 р. / редкол. : П. Я. Степенькіна (відп. ред.) та ін. Корсунь-Шевченківський : ФОП Майдаченко І. С., 2020. С. 241–247.

11. Корнєєв О. Підтримаймо Українську Армію. *Дніпрова зірка*. 2014. 20 берез. (№ 23–24).

12. Леся Шулґа : сторінка у соціальній мережі «Facebook». URL: <https://www.facebook.com/shulgalesja>. (дата звернення: 05.12.2021).

13. Лінія фронту Канів : Хроніка подій. Як служать в АТО наші земляки. Ч. 1. Збір, упоряд. тексту М. Гламаздіна. Канів : Видавництво Канівська Прес-Група, 2016. 88 с.

14. Президент України. Офіційне інтернет-представництво. Указ Президента України № 405/2014 від 14.04.2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4052014-16886>. (дата звернення: 24.02.2023).

15. Прудка К. АТОвець Євген Руденко : «Життя після війни існує!». *Дніпрова зірка*. 2018. 24 трав. (№ 041–042).

16. Ренькас І., Дурицький А., Коржов В., Сахно А., Спіжовий В., Корнєєв О. Допомогти Армії – обов'язок кожного. *Дніпрова зірка*. 2014. 19 черв. (№ 49–50).

17. Романюк І. Перші кримські переселенці прибули до Канева. *Дніпрова зірка*. 2014. 24 квіт. (№ 33–34).

УДК 94(477)«1964»Чорновіл

Людмила Олексіївна Чорна,
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу наукових досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0000-0001-7142-4597

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ У ДОСЛІДЖЕННЯХ ВЯЧЕСЛАВА ЧОРНОВОЛА (1964)

На прикладі аналізу творчості Тараса Шевченка Вячеславом Чорноволом розкриваються його погляди на давню українську історію, які суперечили загальноприйнятим у радянській історичній науці. У дослідженні життєвого та творчого шляху Бориса Грінченка і Володимира Самійленка Вячеслав Чорновіл проводить паралелі між суспільно-історичним становищем України у 1880-ті рр. та серединою ХХ століття; робить висновки стосовно громадянської позиції українців, необхідності активної діяльності у збереженні національної ідентичності.

Ключові слова: Тарас Шевченко, Вячеслав Чорновіл, шістдесятники, історія України, фальсифікація історії, московський агресор, Володимир Самійленко, Борис Грінченко.

Liudmyla Chorna,
Candidate of Historical Sciences (Ph.D),
Head of the Research Department,
ShevchenkoNational reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0000-0001-7142-4597

HISTORY OF UKRAINE IN STUDIES BY VIACHESLAV CHORNOVIL (1964)

By utilizing Viacheslav Chornovil's analysis of Taras Shevchenko's oeuvre as a case study, his perspectives on ancient Ukrainian history, which contrasted with the prevailing norms in Soviet historical science, come to light. Through the examination of the life and contributions of Borys Hrinchenko and Volodymyr Samiilenko, Viacheslav Chornovil establishes parallels between the socio-historical circumstances of 1880s Ukraine and the mid-20th century. Consequently, he formulates conclusions pertaining to the civic stance of Ukrainians and underscores the imperative for proactive endeavors aimed at preserving national identity.

Key words: Taras Shevchenko, Viacheslav Chornovil, Sixtiers, history of Ukraine, falsification of history, Moscow aggressor, Volodymyr Samiilenko, Borys Hrinchenko.

Актуальність теми дослідження. Нині московський агресор, захоплюючи українську територію, грабує не лише матеріальні, а й культурні цінності:

вивозить із музеїв артефакти, які є національним надбанням України. Приєднуючи захоплені землі до свого складу на законодавчому рівні, московська держава намагається підвести теоретичне підґрунтя своїм загарбницьким діям: фальсифікує історію московщини, вписуючи до неї Київську державу. Про брехню московитів влучно сказав ще Тарас Шевченко:

*Кажуть, бачиш, що все то те
Таки й було наше,
Що вони тільки наймали
Татарам на нашу
Та полякам... [16, с. 328].*

Історія України стала важливою складовою «інформаційної війни», і, як зазначають науковці, ми її програли, чим і скористався агресор.

Сучасне покоління українців мусить знати про тих своїх попередників, які у найважчих умовах комуністичного терору намагалися донести до українського суспільства правдиву історію України. Вячеслав Чорновіл належить до покоління шістдесятників, яке чинило спротив комуністичному режиму, починаючи із 1960-х років. Він відбув більше 15 років ув'язнення і таборів, а у 1990-х рр. був у когорті тих, хто встановлював українську державність. Чорновіл, видаючи позацензурний «Український вісник», фактично, став літописцем хроніки спротиву українських патріотів проти комуністичного режиму у другій половині ХХ ст. Критичні висловлювання Вячеслава Чорновола стосовно радянської подачі української історії і нині не втратили актуальності, адже російська федерація перейняла від комуністичної держави усі постулати.

Аналіз досліджень і публікацій. Найбільшим знавцем біографії, політичної та державотворчої діяльності Героя України Вячеслава Чорновола є його рідна сестра і соратниця Валентина, яка, після загибелі брата, зібрала і підготувала до видання десять томів (у 11 книгах) документів і матеріалів, які свідчать про подвижницьке життя Вячеслава, розкривають грані його різносторонньої особистості.

Постаттю Вячеслава Чорновола цікавиться багато дослідників. Своєрідним науковим майданчиком для вивчення ідейного спадку, різносторонніх напрямків його діяльності стали «Чорноволівські читання», які вперше відбулися у 2003 році. У різні роки до їх проведення були задіяні Народний Рух України, видавництво «Смолоскип», Інститут історії НАН України, Український інститут національної пам'яті та інші наукові установи.

VIII-ий Всеукраїнський науковий форум «Чорноволівські читання» мав відбутися у березні 2022 року, однак цьому завадило повномасштабне вторгнення рашистів. Активним організатором «Чорноволівських читань» є доктор історичних наук, професор Василь Деревінський, якому належать ґрунтовні видання із науковим осмисленням феномену видатного політика. В. Деревінський аналізує діяльність Вячеслава Чорновола як журналіста, борця, державотворця [3; 4; 5]. Вчений також приділяє увагу відображенню у виданнях Чорновола (зокрема, на сторінках «Українського вісника») історичних подій ХХ ст. [6, с. 278–283].

Однак, неможливо аналізувати розуміння української історії окремою особою, оминувши офіційне її трактування на той час. Критиці московської фальсифікації історії присвячено низку сучасних праць українських дослідників. Зокрема, Анатолій Михненко та Михайло Месюк у статті «Інтерпретація історії

як інструмент маніпулятивного впливу на суспільну свідомість» зазначають, що «людина, яка не пам'ятає нічого з історії свого колективу (народу, країни, родини), випадає з цього колективу і стає абсолютно беззахисною проти маніпуляції ...» [12, с. 19].

Ярослав Дашкевич у статті «Як Московія привласнила історію Київської Русі» підкреслює неправомірність зазіхання москви на давню історію України, оскільки саме місто виникло значно пізніше. Автор зазначає, що москва згадується лише в третьому переписі населення Золотої Орди, що відбувся у 1272 році, але не згадується в першому (1237–1238) та другому (1254–1259). Тобто офіційно прийнятий рік заснування Москви (1147) не є правдивим [2]. Науковець підкреслює нині добре відомий факт, що, під керівництвом Катерини II, була створена комісія, яка збирала древні рукописи, їх переписували «на догоду імперії», а оригінали – знищувалися. Таким чином московщина привласнювала собі і набуток історії України [2].

Сучасні українські історики неодноразово розвінчували московські фальсифікації. Так, до прикладу, у 2014 р. журналістка «Радіо Свобода» Богдана Костюк опублікувала інтерв'ю істориків Ігоря Гирича, Ігоря Лосєва, Олександра Палія, Сергія Грабовського, які підкреслювали взаємозв'язок фальшування путіним історії та його загарбницьких планів [9].

Мета дослідження – висвітлити відображення історії України у наукових публікаціях Вячеслава Чорновола 1964 року.

Виклад основного матеріалу. Вячеслав Чорновіл був у колі тієї молодой української інтелігенції, котра не лише ідентифікувала себе українцями, а й на практиці виступала проти русифікації України, за збереження української мови, відновлення національних звичаїв і традицій. Молодь шукала нових шляхів у мистецтві та літературі, цікавилася правдивою українською історією і, під впливом змін, що відбулися після XX з'їзду КПРС (1956), розвінчання культу Сталіна, повірила у «хрущовську відлигу». За висловом Євгена Сверстюка, вони «шукали один одного» [13, с. 146]. У Києві таким об'єднавчим центром став Клуб творчої молоді. Він був створений спочатку під егідою міськкому комсомолу в кінці 1959 – на початку 1960 р., але поступово поети і митці, шукаючи власних шляхів у творчості, відійшли від канонів «соціалістичного реалізму».

На прикладі Вячеслава Чорновола цікаво простежувати еволюцію поглядів шістдесятників. Як зазначає у вступі до видання творів Чорновола відомий науковець і його товариш професор Василь Яременко, сам Вячеслав говорив: «Я прийшов до університету цілком ортодоксальний, як і всі ми прийшли» [15, с. 13].

Погляди майбутнього політика сформувалися не відразу. Батьки оберігали дітей, не хотіли розповідати їм правду про страшні 1930-ті рр.: голодомор, політичні репресії. Лише після закінчення університету батько розповів Вячеславу, як у той час у нього в снігах наповхаті висіла торбинка із сухарями та речами на випадок арешту. Родина Чорновола, як і тисячі інших українських родин, постраждала від комуністичного режиму. У 1937 році заарештували рідного батькового брата Петра Йосиповича Чорновола, який так і не повернувся із ув'язнення. Батьки Вячеслава, педагоги за фахом, зазнавали переслідувань і змушені були часто міняти місце роботи, переїжджаючи з села в село. Зрештою, осіли у селі Вільхівець, де була хата батьків матері [15, с. 37]. Батьки виховували дітей у великій пошані до українських народних звичаїв та рідної мови.

Вдома прийнято було відзначати релігійні свята, хоча дітей навчали не говорити про це нікому.

У 1955 році Вячеслав закінчив Вільхівецьку середню школу із золотою медаллю і того ж року вступив до Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка на філологічний факультет, а з 2-го курсу перевівся на факультет журналістики, де на той час виконував обов'язки декана Матвій Шестопад, біля якого гуртувалися студенти та молоді викладачі, що цікавилися справжньою історією України, читали заборонені на той час праці Михайла Грушевського та ін. (Рис. 1).

Рис. 1. Вячеслав Чорновіл – студент Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. 1950-ті рр. Фото з архіву родини Чорновілів

Спочатку Вячеслав Чорновіл був активним комсомольським діячем, але поступово починає критично осмислювати радянську дійсність, відкрито висловлювати свої погляди. У 1958 р. навіть виникає ситуація, яка могла спричинити до виключення його з комсомолу, — тоді це означало вигнання із університету. В інтерв'ю журналу «Пам'ять століть» Чорновіл про це розповів так: «...вже тоді деяких дуже “правильних” однокурсників шокувало моє нестардантне мислення. Вони повідомили про це партком та комітет комсомолу. Наслідок не забарився: у факультетській газеті “Журналіст” з'явилася стаття про мене, який я ідейно незрілий, які в мене ревізійні погляди. Пам'ятаю комсомольські збори, на яких виважувалася кожна моя “гнила думка”» [15, с. 437–438].

Щоб уникнути виключення з університету, Вячеслав виїздить на «комсомольську будову» – будівництво домни в м. Жданові (нині – Маріуполь), де

працював спочатку теслею, потім — у виїзній редакції газети «Київський комсомолец». Після річної перерви повернувся до навчання, 1960 року закінчив університет із відзнакою, захистивши дипломну роботу на тему «Публіцистика Бориса Грінченка». За висловом Чорновола: «Це того Грінченка, який ще донедавна вважався одним із ідеологів буржуазного націоналізму» [15, с. 438].

Після закінчення університету Вячеслав працював на Львівському телебаченні. У 1963 р., приїхав до Києва на будівництво Київської ГЕС. Чорновіл зазначав, що прибув до столиці «... цілком сформованим політиком. Привіз із собою унікальну бібліотеку, яку надібав у вдови покійного письменника-лемка Гануляка. Це були здебільшого видання українською мовою 20-30-х років. Можете собі уявити: “Історія України” в окремих зошитах, книжки про Січове стрілецтво, “Історія українського війська”» [15, с. 438]. Своїми знаннями Чорновіл ділився із деякими гідробудівниками, знайомими із Київського університету.

Він входить до кола членів Київського клубу творчої молоді, яких уже на початку 1960-х років стали називати, через їхню неординарну творчість, «шістдесятниками» (Рис. 2).

Рис. 2. Відвідини шістдесятниками житомирського поета Євгена Концевича.

У першому ряду другий ліворуч – Вячеслав Чорновіл, поруч – поетка Ірина Жиленко, мати Концевича, Євген Концевич та Надія Світлична. Стоять: другий ліворуч – Євген Сверстюк, четверта – Алла Горська, поруч – Леоніда Світлична, Іван Світличний.

Фото з архіву родини Чорноволів

Діяльність шістдесятників стала логічним продовженням справи українського Розстріляного Відродження, представників якого вважали своїми «духовними батьками» [8, с. 92]. У спогадах багатьох шістдесятників добрим словом згадується «недобите» сталінськими репресіями старше покоління української інтелігенції, яке тепер, під час «хрущовської відлиги», намагалося підтримати молодих. Так, зокрема, Роман Корогородський один із розділів своєї книги назвав: «Духові батьки шістдесятників». Насамперед, це стосувалося Бориса Антоненко-Давидовича, Надії Суровцевої, Григорія Кочура, Григорія Логвина і навіть тих, хто «часом згадували самих себе» (Микола Бажан, Ірина Вільде, Максим Рильський) [8, с. 92–98].

Молодь цікавилася історією України. Про це свідчить багато спогадів представників цього покоління. Зокрема, художниця Галини Зубченко писала: «А у нас була національна ідея – відродження нашої історії, культури... Ми ставили питання про реабілітацію художників-бойчуків. Був вечір, присвячений репресованим художникам... у малому залі жовтневого палацу» [7, с. 150]. Мисткиня пригадувала, що з українськими обрядами і звичаями їх познайомив викладач Київського університету Володимир Нероденко» [7, с. 153]. Слухали лекції з української історії Олени Апанович та Михайла Брайчевського. «Григорій Никоневич Логвин безвідмовно очолював наші поїздки і знайомив нас із багатющим матеріалом з історії культури українського народу. Михайло Брайчевський нас часто водив по Києву, розповідав його давню історію, а з Григорієм Никоневичем ми об'їздили всю Україну» [7, с. 153].

Про лекції історика М. Ю. Брайчевського для вільної аудиторії у приміщенні Спілки художників згадує і Галина Севрук: «Читав українською мовою. Приміщення не могло вмістити всіх бажаючих. Пізніше Спілка заборонила ці лекції. Поступово на нас почали тиснути вищі інстанції, забирали приміщення, забороняли вечори...» [14].

Візуальним сприйняттям історії України для молоді стало помешкання відомого скульптора Івана Гончара, який перетворив власну хату у своєрідний музей українських старожитностей [9].

У Києві зорганізувався міжвузівський хор «Жайворонок», у репертуарі якого були пісні на слова Тараса Шевченка, українські народні. Хористи мандрували по Україні, скрізь їх дуже радо зустрічали люди. Хор двічі побував на Тарасовій горі. За спогадами кобзаря Василя Литвина: «... Хлопці й дівчата горіли спільним бажанням: відроджувати, піднімати із забуття рідну пісню, мову, славити героїв України, забутих і зневажених. І не дивно, що всі учасники хору були під наглядом КДБ» [11].

Результатом мандрівок став лист до влади, у якому зверталася увага на необхідність збереження пам'яток історії. За спогадами Галини Зубченко, основний текст написав Григорій Логвин, літературно його відредагувала Михайлина Коцюбинська. Лист було передано Максиму Рильському, завдяки подальшому клопотанню якого було засновано Товариство охорони пам'яток України [7, с. 153].

Вячеслав Чорновіл цікавився минулим України, добре знав її історію. Як згадувала сестра Валентина, він допомагав їй готуватися до вступного екзамену з історії. Саме від брата вона дізналася про письменників і поетів Розстріляного Відродження, разом читали поезію свого земляка – Василя Симоненка, який на той час уже загинув [1].

У 1964 році відзначалося 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка. Чорновіл організує на будівництві Київської ГЕС Шевченківський вечір, готуючись до якого, пише конспект виступу «Великий народний поет», зміст якого красномовно свідчить про національну позицію автора. Насамперед, він акцентує на тому, що неможливо зрозуміти творчість Тараса Шевченка, не знаючи історії України: «Ким був і ким є для України й для нас, українців, Тарас Шевченко? Щоб по-справжньому зрозуміти це, давайте оглянемося на століття української історії, що передувала появі маленької книжечки під назвою «Кобзар».

Історія українського народу – це літопис трагізму і безприкладного героїзму, страшної руїни і невмираючих надій» [15, с. 49].

У дужках він пише про необхідність «дати короткий огляд української історії від Київської Русі. Наголосити на псевдонауковості “теорії про етнічну єдність Київської Русі”, про “колиску”, спільну мову тощо. Київська Русь – вияв державного чину саме українського народу. У Києві, Чернігові, Галичі жили й боролись з ворогами не якісь ефемерні “трилики” предки, а наші співвітчизники-українці, які дотримувалися тих же звичаїв, говорили тією ж мовою, як і ми сьогодні...» [15, с. 49–50].

Вячеслав Чорновіл тезисно, лаконічно, але ємко і точно окреслює основні віхи історії України. Подамо цю цитату повністю: «Україна – бар’єр на шляху східних орд. Початок відродження в складі Литовського князівства. Загарбницька політика сусідів – Польщі, Туреччини, Московії. Національно-визвольна боротьба українського народу. Демократичний лад на Україні за часів Богдана Хмельницького. Відродження Української держави. Україна – друга у світі (після Нідерландів) буржуазно-демократична республіка. Причини спілки з Московією. Переяславська угода, її точний зміст. Росія (або по-тодішньому Московія) XVII–XVIII віків – країна деспотизму й темряви. Дати цитату з Леніна – промова для Петровського – про різючу різницю між освіченою Україною і варварською темною Росією...» [15, с. 50].

Далі Чорновіл підкреслює, що російський царизм, порушивши Переяславську угоду, знищив волю в Україні (ліквідація автономії, Гетьманщини, Запорозької Січі). Наголошує на значенні народної творчості у збереженні самоідентифікації українського народу: «... спогади про героїчне минуле рідного краю, вільнолюбність народу, його невмирущий гумор, його надії, хоч і приховано, жили. Найбільше заховалися вони в народній творчості...» [15, с. 51]. Автор стверджує, що «саме з народної творчості, з літописів і народних переказів, із глибоко розвиненого почуття національної кривди і виріс та розвинувся передусім талант Шевченка, увібравши в себе водночас набутки світової культури й світової передової думки» [15, с. 51].

Аналізуючи творчість Тараса Шевченка, Вячеслав Чорновіл висловлює своє ставлення до історичних подій та дійових осіб, які згадуються у поета: «Прямо й недвозначно проклинав Шевченко Росію – цю страшну “тюрму народів”, засуджував Хмельницького за Переяславський договір, не дозував, як нині, на “позитивне” і “негативне” діяльність катів України Петра I та Катерини II; патріотами, а не ворогами й “зрадниками” вважав гетьманів Дорошенка, Мазепу, не обминав сором’язливо ті моменти в українській історії, коли ми “скородили списами московські ребра”. Тому його ненавиділи і російський царизм, і противники царизму – белінські» [15, с. 54].

Хоча після XX з’їзду КПРС відбулася деяка демократизація радянського суспільства, порівняно зі сталінщиною, однак, стосовно національного питання, – «відлиги» не було. Навпаки, із кінця 1950-х років, посилилася русифікація. Вячеслав Чорновіл свої погляди висловлює через аналіз творів Бориса Грінченка. У статті «Очима видатного публіциста (Тарас Шевченко в оцінці Бориса Грінченка)» він підкреслює вплив творчості Тараса Шевченка на самоідентифікацію героїв письменника: «Саме “Кобзар” пробуджує приспану національну свідомість героїв повістей “Соняшний промінь” та “На розпутті”, бо

до їхніх душ з Шевченкових рядків озвався демократизм високим Шевченковим словом» [15, с. 103].

Показово, на які саме думки Б. Грінченка звертає увагу Чорновіл. Аналізуючи «Листи з України Наддніпрянської», він пише: «Шевченко, на думку Грінченка, був першим справді національним письменником, що заявив на повний голос про існування української нації і про її потреби. “Шевченко своєю національною свідомістю єсть геній, а своєю незмірною вагою, значінням у справі національного відродження свого рідного краю (підкр. автора – В. Ч.) єсть з’явищем феноменальним, єдиним, може на світі“» [15, с. 104].

Далі Чорновіл робить висновок, що «Питання патріотизму Шевченка та його ставлення до історичного минулого свого народу – одна з найбільших прогалин у радянському шевченкознавстві, яка щойно останніми роками потроху починає заповнюватися...» [15, с. 104].

Дослідник звертає увагу на те, що за радянського часу не всі твори Тараса Шевченка публікувалися. Насамперед ті, що стосувалися історії України: «Розрита могила», «Якби то ти, Богдане п’яний». Вказує на дуже поверхові коментарі до творів, зокрема – приклад «Великого льоху». До рядків: «...і малого, і старого в Сейму потопила...» подано коментар: «Сейм – річка, притока Десни» і нічого не говориться про криваву історичну подію [15, с. 105].

Як журналіст, Вячеслав Чорновіл вважав, що люди цієї професії мусять добре знати історію України, а також українську літературу. У квітні 1964 року він складає екзамени до аспірантури на українську філологію. Пізніше сам визнавав, що, якби він не став політиком, то був би науковцем. Сферою його наукової зацікавленості була постать Бориса Грінченка. Саме про публіцистику цього письменника писав дисертацію Чорновіл. У дослідженні він вкотре звертає увагу «Як же пояснює Грінченко погляди Шевченка на українську історію» [15, с. 105]. Дослідник подає цитату, де підкреслюється, що Тарас Шевченко «ніколи не зрікався своєї старовини», виступав за дружбу «братніх слов’янських народів», але «визнавав за кожним народом право на національну самостійність і зовсім не мріяв об’єднати слов’ян під скіпетром самодержця «єдиної, неделимої» чи під егідою польської аристократії» [15, с. 105].

Аналізуючи творчість українських письменників, Вячеслав Чорновіл розглядає їх твори у контексті історичних подій, часу, коли вони були написані.

У статті «Корифей українського театру» – передмові до видання «І. Карпенко-Карий (І. К. Тобілевич). П’єси» (Київ: Молодь, 1965) він зазначає: «Окрему гілку пишного дерева творчості Карпенка-Карого складають п’єси на історичну тематику» [15, с. 152]. Чорновіл пише, що драматург творив своє речі, не надіючись на їхнє «швидке сценічне втілення», адже «навіть дозволивши українські вистави, царські сатрапи зовсім не пускали на сцену історії. Вони знали: щоб поставити народ на коліна, треба відняти в нього минуле або ж перекрутити його» [15, с. 152].

Звертаючись до драми «Гандзя» (1902), дія якої проходить під час «Великої Руїни» після смерті Богдана Хмельницького, Чорновіл наголошує, що «в образі красуні Ганзі... часом вловлюються риси самої України», яку «завдають у неволю» не питаючи її саму [15, с. 153]. Критикуючи головного героя Саву Чалого в однойменній трагедії «Сава Чалий» (1899) Чорновіл, фактично, засуджує тих, хто зраджує свій народ: «Автор тонко викриває філософію ренегатства, яка маскує зраду рідного народу теревеннями про благо цього народу. Боротьба не знає

компромісів. Раз ставши на слизьку стежку угоди з ворогом, швидко скотилися в болото зрадництва...» [15, с. 153–154]. Дослідник вважає, що драматург «навчає глядача розрізняти ренегатство навіть за гарними словами про щастя рідного краю» [15, с. 154].

Розглядаючи творчість письменників і поетів ХІХ ст., Вячеслав Чорновіл водночас штрихами змальовує історичні обставини, під час яких жили і творили автори. Так, у статті «Володимир Самійленко. Конспект промови на літературному вечорі до 100-річчя від дня народження письменника в Київському науково-дослідному інституті мікробіології» він змальовує Київ у 80-ті рр. ХІХ ст., відзначаючи, що «якось дивно перегукуються тодішні київські обставини із сьогоднішніми. Невеликий гурток свідомої української інтелігенції, гарячі суперечки, шукання шляхів, слабкий опір колонізаторській політиці уряду... Крамольним уважався тоді навіть неофіційний Шевченківський літературний вечір (правда, офіційних не було), на який збиралося кілька десятків людей, читали реферати, вірші, співали українських пісень» [15, с. 159].

Чорновіл подає характеристику Галичини другої половини ХІХ ст., відзначаючи, що «тільки в умовах бодай куцої конституційності, широкої просвітньої праці сталося піднесення національної свідомості...». Дослідник робить висновок: «...якби у вільніші умови на якоесь десятиліття-друге потрапила, наприклад, Таврія чи Полісся, не кажучи вже про Наддніпрянщину з її багатим історичним минулим. Піднесення Галичини якраз і є свідченням невмирущості української духовності, яка здатна самовідроджуватися, як Фенікс із попелу» [15, с. 160].

У цій же статті, описуючи біографію Володимира Самійленка, Чорновіл підкреслює етнічний стан Кубані, де у місті Катеринодарі три роки працював письменник: «Кубань ще тоді була українською, доконав її пізніше сталінський “інтернаціоналізм”» [15, с. 160].

У статті про Самійленка Чорновіл звертає увагу на те, що на початку 1960-х рр. «актуальними лишаються для України ті ж проблеми, що й 70-80 років тому, хоч стільки бур і катаклізмів пронеслося над світом» [15, с. 164]. Це підтверджують рядки із «Сльдорадо»:

В тій країні люблять волю

Всяк її шука по змозі

І про неї розмовляє—

У острозі, у острозі.

Або:

Там велика воля слову:

Кожен пише все, що знає

І цензура ліберальна

Все черкає, все черкає [15, с. 164].

Дослідник із сарказмом подає уривок із творчості Самійленка про «невмирущу українську піч», з якої лунають «патріотичні» заклики: «...*Кожна піч українська – фортеця міцна, / Там на чатах лежать патріоти*» (В. Самійленко. «На печі») [15, с. 165].

Продовжуючи думку Чорновола можна сказати, що у ХХІ ст. замість поняття: «патріоти на печі» – побутує: «диванні патріоти».

Надалі молодий науковець знову застосовує опробований засіб: через співзвучні його громадянській позиції думки письменника висловлює свої погляди.

Насамперед, це стосується національної самоусвідомленості українців. В опублікованій від 4 лютого 1964 року у «Літературній Україні» статті «Перша оцінка» [про рецензію Бориса Грінченка на поезію Володимира Самійленка], він цитує твердження Грінченка, що «Самійленко міцно стоїть на українському національному ґрунті, бо тільки на рідному полі можна зробити щось вартісне для всіх народів землі» [15, с. 169].

На прикладі образу Герострата у Самійленка Вячеслав Чорновіл ще раз наголошує на необхідності активної діяльності на національній ниві. Підкреслює, що для цього поета Геростратами були ті, хто «шукає одмови на одвічні й довічні питання, лежачи на канапі край вікна...» [15, с. 169].

Чорновіл пише телесценарій, присвячений Володимирі Самійленку. Тут окреслюються 1880-ті рр. – час, коли творив поет. У словах «Ведучого» автор знову вкладає свої думки про необхідність активної боротьби, про «горе-патріотів, що позалазили в щілини й у думках (підкреслення В. Ч.) боролися за волю рідного краю» [15, с. 171].

Науковець дає високу оцінку українському сатиричному журналу «Шершень» (поч. ХХ ст.): «...яку треба було мати громадянську сміливість, щоб отак їдко висміювати царизм, чорносотенців, глузувати над безвольною Думою, над царським «маніфестом», так відверто писати про шибениці, якими покрили країну карателі» [15, с. 172].

У телесценарії «Ведучий» характеризує фантазію-сатиру Самійленка «У Гайхан-бея» як «злу сатиру» «...на царське самодержавство, його тупість і обмеженість. Провінція Норд-Остія, в якій відбувається дія, це, звичайно, поневолена царськими сатрапами Україна» [15, с. 173]. Ця сатира драматурга дуже нагадувала Україну середини ХХ ст. На той час Вячеслав Чорновіл ще не втратив віру в демократичні зрушення у країні, тому відкрито запитує: «Чи не такими самими «теоріями» послуговуються сили, які гальмують демократизацію й реабілітаційні процеси, що почалися в нас після ХХ з'їзду КПРС?» [15, с. 166].

Необхідно зазначити, що згадані статті Чорновола писалися на початку 1964 року. Для шістдесятників він став переломним: нищення вітражу «Шевченко. Мати» у вестибюлі червоного корпусу Київського університету, негласна заборона влади вшановувати Шевченка 22 травня біля його пам'ятника у Києві, – все це свідчило про наростаючу реакцію комуністичної влади. Відсторонення від влади Микити Хрущова поклало початок періоду «неосталінізму».

Висновки. Аналіз згаданих статей та виступів Вячеслава Чорновола на початку 1964 р. показує, що його розуміння історичних подій від найдавніших часів до ХІХ ст., бачення історії України співзвучне із сучасними дослідженнями вітчизняних істориків, суперечить трактуванню московських фальсифікаторів, які намагаються привласнити собі давню історію України, культурні надбання України-Русі. Згадуючи події минулого він, як і Тарас Шевченко, таврує зрадників своєї Батьківщини, які стають на службу до ворога, піднімає питання національного самоусвідомлення українців. Характеризуючи минуле, Вячеслав Чорновіл водночас проводить паралель із сучасними йому історичними обставинами, даючи зрозуміти, що є речі, важливі для українських патріотів в усі часи.

Список використаних джерел:

1. Валентина Чорновіл поділилася спогадами про рідного брата В'ячеслава Чорновола. Інтерв'ю. Спілкувалася Аліса Мотошина. «Спротив». *Український інформаційний портал*. 27 Квітня 2011. URL : <http://ua3.info/?p=2179#> (дата звернення: 30.04.2023).
2. Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі. URL : <https://universum.lviv.ua/journal/2011/6/dashk.htm> (дата звернення: 30.04.2023).
3. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл: журналіст, борець, державотворець: монографія. Тернопіль: Астон, 2013. 388 с.
4. Деревінський В. Вячеслав Чорновіл: дух, що тіло рве до бою. Харків: Віват, 2016. 496 с.
5. Деревінський В. Вячеслав Чорновіл. Харків: Клуб сімейного дозвілля, 2017. 256 с.
6. Деревінський В. «Український вісник» як джерело вивчення діяльності ОУН та УПА. *Східноєвропейський історичний вісник*. Дрогобич: Посвіт, 2017. Спеціальний вип. II. С. 278–283.
7. Зубченко Г. А було це так. Алла Горська. *Червона тінь калини: Листи, спогади, статті*. Київ : Спалах, 1996. С. 148–157.
8. Корогородський Р. Брама світла. Батьки. Київ: Вид-во «Гелікон». 2004. 472 с.
9. Костюк Б. Переписування історії – складова пропагандистської війни Путіна – експерти. *Радіо Свобода* 17 листопада 2014. URL : <https://www.radiosvoboda.org/a/26696327.html> (дата звернення 30.04.2023).
10. Кухаренко Р. Іван Гончар – митець та збирач творів українського народного мистецтва. URL: <http://migraciya.com.ua/news/open-forum/ua-ivan-gonchar-is-an-artist-and-collector-of-works-of-ukrainian-folk-art/> (дата звернення: 30.04.2023).
11. Литвин В. Спогади. *Віртуальний музей. Дисидентський рух в Україні*. URL : <http://museum.khpg.org/index.php?id=1306011268> (дата звернення: 30.04.2023).
12. Михненко А. Месюк, М. Інтерпретація історії як інструмент маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. *Державне управління та місцеве самоврядування*. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Дніпропетров. регіонал. ін-т держ. упр. Дніпропетровськ, 2009. Вип. 3. С. 19–28.
13. Сверстюк Є. О. На полі честі: у 2 кн. / упоряд. О. Сінченко Київ : ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2015. Кн. 1: Невже то я? 368 с.
14. Севрук Г. Спогади. *Віртуальний музей «Дисидентський рух в Україні»*. URL: <http://museum.khpg.org/index.php?id=1454935332> (дата звернення: 30.04.2023).
15. Чорновіл В. Твори у 10-ти т. Т. 1. *Літературознавство. Критика. Журналістика* / упоряд. В. Чорновіл. Передм. В. Яременка, М. Коцюбинської. Київ : Смолоскип, 2002. 640 с.
16. Шевченко Т. Великий льох (містерія) // Т. Шевченко. Зібрання творів: у 6 т. Київ, 2003. Т. 1 : Поезія 1837–1847. С. 314–328.

УДК 929.930.25(447.46)

Владислав Володимирович Шокун,
науковий співробітник
науково-дослідного відділу
історико-краєзнавчих досліджень,
Шевченківський національний заповідник
(Канів, Україна)
ORCID: 0009-0004-6342-6655

БОРИС ІВАНЕНКО – ОСОБИСТІТЬ, АРХІВІСТ, ГРОМАДСЬКИЙ ДІЯЧ

У статті досліджено життєвий та професійний шлях Бориса Іваненка, зокрема його внесок у розвиток журналістики і архівної справи в Україні з 1956 по 1996 роки.

Простежено роль архівіста у процесі інтеграції тенденцій зберігання і опрацювання архівної інформації української архівістики до світової. Досліджено роботу Бориса Іваненка в архівах колишнього СРСР та за кордоном, а також висвітлено значення дослідника у введенні їх у документознавство. Підкреслено його роль у розробленні Закону України «Про Національний архівний фонд». Вивчено основні етапи громадської та культурної діяльності Бориса Іваненка.

Ключові слова: Борис Іваненко, держаний архів, архівіст, закон, культура.

Vladislav Shokun,
Researcher Fellow,
Department of Scientific Research
of historical and regional ethnography,
Shevchenko National Reserve
(Kaniv, Ukraine)
ORCID: 0009-0004-6342-6655

BORIS IVANENKO – PERSONALITY, ARCHIVIST, PUBLIC WORKER

The article talks about the life and professional path of Borys Ivanenko, in particular his contribution to the development of journalism and archival affairs in Ukraine from 1956 to 1996.

Author's attention is paid to the role of the archivist in the process of integrating the trends of storage and processing of archival information of Ukrainian archivistics to the global. The work of Boris Ivanenko in the archives of the former USSR and abroad is investigated and the meaning of the researcher is also highlighted in the introduction of scientific discipline of documentation. The article also notes his role in the development of the Law of Ukraine on the National Archival Fond. The main stages of Borys Ivanenko's social and cultural activities are also studied.

Key words: Boris Ivanenko, state archive, archivist, law, culture.

Актуальність теми дослідження обумовлена підвищеним інтересом українського суспільства до вивчення власної історії в умовах виборювання державної незалежності. Архівна справа як складова частина історичної науки, є неоціненним джерелом інформації про національну документальну спадщину українського народу. Одним із найважливіших завдань національних архівів є поповнення фондів документами, що відображають процес розбудови державності України. Видатний архівіст Борис Іваненко приділяв значну увагу у вирішенні цього завдання, а також став провідником у питанні поглиблення інтеграції архівної справи України до міжнародної архівної системи.

Аналіз досліджень і публікацій. Постать Бориса Іваненка не одноразово привертала увагу дослідників. Так, характеристика Іваненка як особистості подається у статті Оксани Коваль «Вшанування пам'яті очільника галузі» [4]. Роль дослідника у розвитку української архівістики розкрито у статті Юлії Прилепішевої «Пам'ятаємо. Борис Васильович Іваненко» [9]. Інформація щодо особистого внеску Бориса Іваненка у створення літературно-меморіального музею Олександра Довженка та відновлення Сосницького району висвітлено у статті «Сосниця пам'ятає Бориса Іваненка» [11]. Утім, публікації, які б детально розкривали сформульовану у заголовку тему дослідження на сьогодні відсутні.

Мета дослідження. Дослідити внесок Бориса Васильовича Іваненка – архівіста, громадського діяча, уродженця міста Канів у розвиток журналістики, архівної справи і громадської діяльності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Заслужений працівник культури України, державний службовець 1-го рангу, депутат Верховної Ради УРСР 10–11-го скликань, архівіст, громадський діяч Борис Васильович Іваненко народився 20 жовтня 1933 року в Каневі в родині вчителів (Рис. 1).

Рис. 1. Борис Іваненко, заслужений працівник культури, громадський діяч

Майбутній архівіст дуже любив місце, в якому він народився і описував його в своїх поетичних рядках:

Я народився на святій землі,
У Каневі, де і Дніпро, і кручі,
Де спить Тарас – кобзар наш невмирущий,
Де мов хрестились радощі і жалі
Моєї дорогої України,
А я її кровиночка, дитина
Отих гаїв, ярів, садів, ланів...

Його батько – Іваненко Василь Павлович, уродженець Прилуччини. Мати Бориса Васильовича – Надія Миколаївна була троюрідною сестрою Олександра Довженка і народилася в с. Сосниці Чернігівської області, де Борис Іваненко провів своє дитинство та юність.

У 1943–1953 роках Борис Іваненко навчався в Гурбинській середній школі. А потім, до 1956 року, він здобував освіту на історико-філософському факультеті Київського державного університету імені Т. Г. Шевченка. Протягом 1962–1964 років Іваненко продовжував навчання у Вищій партійній школі при ЦК КПУ (відділення преси, радіо і телебачення).

Разом з Юлією Солнцевою – дружиною Олександра Довженка, Борис Іваненко працював над створенням і відкриттям у 1960 році в Сосниці літературно-меморіального музею геніального письменника та кіномитця, чие ім'я є й понині візитівкою України. Після ліквідації, в ході чергової адміністративно-територіальної реформи, Сосницького району, Борис Васильович добивався його відновлення у 1965 році [11].

У 1956–1966 роках Іваненко займався журналістською діяльністю. Він був заступником редактора Полонської районної газети «Ленінським шляхом», редактором Любецької районної газети «Червоне Придніпров'я» Чернігівської області, літературним працівником Чернігівської обласної газети «Деснянська правда».

Протягом 1966–1976 років Борис Іваненко працював завідувачем сектору радіо і телебачення відділу пропаганди і агітації ЦК КПУ. Потім, до березня 1978 року, він був першим заступником голови Державного комітету УРСР по телебаченню і радіомовленню, з 29 березня – обійняв посаду голови.

Понад півтора десятиліття Борис Васильович присвятив архівній справі, яка стала органічною складовою культурної та інформаційної галузей життєдіяльності суспільства. Добре обізнаний з проблемами в галузі культури, Іваненко здійснив вагомий внесок у розвиток української архівістики [1, с. 194]. На початку 1990-х років, у період складного реформування політичної та економічної систем України, він, спираючись на ядро фахівців архівної служби України, зумів зберегти систему державних архівів, запобігти кадровим втратам, забезпечити стабільний розвиток галузі. Під його керівництвом провадилася робота з демократизації діяльності архівних установ, зокрема розсекречування закритих раніше фондів, приймання на постійне зберігання документів колишніх МВС і КДБ УРСР [7, с. 15]. За ініціативою Бориса Васильовича було організовано роботу з передавання на постійне зберігання до державних архівів документів колишніх партійних архівів, внаслідок чого Національний архівний фонд поповнився документами Компартії України.

У цей період суттєво зросли масштаби користування архівними документами та кількість споживачів архівної інформації, кардинально змінилася тематика документальних видань та виставок архівних документів. До наукового

обігу було введено значний масив історичних джерел, що сприяло ліквідації багатьох «білих плям» в історії України. Іваненко очолював групу з розроблення першого в історії української архівної справи Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи». Саме ж поняття «Національний архівний фонд» дуже змістовно визначається як «сукупність архівних документів, що відображають історію духовного і матеріального життя українського народу та інших народів, які мають культурну цінність і є надбанням української нації» [10, с. 5]. Також Борис Іваненко був одним з ініціаторів створення Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства.

Терміном із 1989 року по червень 1996 років Борис Іваненко очолював архівну галузь України, працюючи на посаді начальника Головного архівного управління при Раді Міністрів УРСР. Одночасно він обіймав посаду головного редактора науково-практичного журналу «Архіви України». 1989 року було започатковано співробітництво з Американською Радою пам'яті жертв нацизму (Голокост). 19 вересня 1990 року в Києві було укладено договір про умови надання Головархівом при Раді Міністрів УРСР Американському меморіальному музею пам'яті жертв нацизма «Голокост» у Вашингтоні архівних документів, що відображають злочини нацистів періоду Другої світової війни.

Із 1996 року Борис Васильович був провідним спеціалістом, а у 1998–2000 роках – директором Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Борис Іваненко глибоко усвідомлював значущість та інформаційний потенціал документів зосереджених у колишньому партархіві, тому опікувався проблемами організації доступу до них, розробленням оптимальних шляхів їхнього різноманітного використання, впровадженням архівних матеріалів у науковий обіг [12].

Підвищенню інформованості суспільства про склад і зміст архівних документів, зокрема й тих, що свого часу перебували на таємному зберіганні, сприяв вихід у світ «Путівника по фондах Центрального державного архіву громадських об'єднань України» [9]. Він став першим подібним виданням у серії «Архівні зібрання України». Іваненко, який очолив колектив авторів-упорядників, доклав багато зусиль до того, щоб читачі мали можливість максимально ознайомитися з документальними джерелами [8, с. 92–96].

Упродовж 1990-х років істотно зміцніли зв'язки державних архівів України із науковими установами НАН України, численними вищими навчальними закладами, музеями та бібліотеками в рамках проведення ґрунтовних досліджень вітчизняної історії та об'єктивного її висвітлення [2, с. 192–203].

Одним із найважливіших обов'язків державних архівних установ у 1991–2001 роках стало поповнення Національного архівного фонду документами, що відобразило стан розбудови державності в Україні [1, с. 153]. Створення сучасної законодавчої бази покликане забезпечити повноцінне функціонування Національного архівного фонду та продуктивну діяльність архівних установ, які працюють над його збереженням і використанням архівної інформації, здійснюють управлінські, науково-дослідні та довідково-інформаційні функції в архівній справі [6, с. 103].

Борис Васильович дбав про підготовку національних кадрів істориків-архівістів. За його участі в Київському державному університеті культури (нині Київський національний університет культури і мистецтв) було відкрито спеціальне відділення з підготовки фахівців архівної справи. Він став одним із ініціаторів

створення Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства, а також Спілки архівістів України, обов'язки голови правління якої Іваненко виконував у 1999–2000 роках. Також він був одним із засновників товариства «Чернігівське земляцтво». У 2000–2008 роках Іваненко став його виконавчим директором [11].

Значним є внесок Бориса Васильовича у комплектування Центрального державного архіву громадських об'єднань України (ЦДАГО) профільними документами. Він спрямовував колектив на використання всіх можливостей для поповнення фондів матеріалами про політичні партії та громадські організації, які відігравали помітну роль у розбудові незалежної демократичної Української держави. Особисті контакти і зв'язки, високий авторитет серед діячів культури, науки, партійних функціонерів сприяли передаванню на державне зберігання документів нових партій України [12].

Борис Іваненко очолював групу з розроблення першого в історії української архівної справи Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», який після прийняття Верховною Радою України, став правовою основою діяльності державних архівів. Під керівництвом Бориса Васильовича співробітники управління провели значну роботу з вдосконалення нормативної бази та її функціонування.

Він завжди підтримував заходи з організації й проведення державними архівами пошуку й обліку українських архівних документів, що збереглися у деяких центральних державних архівах колишнього СРСР та в зарубіжних архівах, введення в активне користування повернутих з-за кордону документів з історії України.

Людяність і душевна щедрість, високий професіоналізм, любов до своєї справи, патріотизм і вірність рідній Україні – усі ці якості характеру Бориса Іваненка сприяли налагодженню плідного, конструктивного та добросусідського співробітництва в архівній сфері не тільки з колишніми республіками СРСР, а й з державами дальнього зарубіжжя [8, с. 92–96]. Борис Васильович користувався повагою у світовому архівному середовищі, що позитивно вплинуло на імідж архівної служби України в цілому. Він гідно представляв Україну на міжнародних архівних форумах, конференціях, круглих столах Міжнародної ради архівів, Міжнародних конгресах, інших міжнародних архівних зібраннях, зокрема засіданні XII Міжнародного конгресу архівів у Канаді (Рис. 2).

Більшість діючих на сьогодні міжнародних контактів та гуманітарних проектів було започатковано наприкінці 1980-х–початку 1990-х років. У 1990-і роки розпочалося співробітництво українського науково-дослідного інституту архівної справи і документознавства з архівними установами США та Канади, а також із Міністерствами юстиції цих держав. Це була співпраця з виявлення документів про військових злочинців, яких звинувачували у переслідуванні мирних громадян під час служби у складі формувань української допоміжної поліції та військових формувань СС на тимчасово окупованій нацистами території України в роки Другої світової війни, а також співпраця зі встановлення взаємовигідних зв'язків із виявлення та копіювання документів, що становили інтерес для обох сторін.

Рис. 2. Борис Іваненко на науковому заході

Варто відзначити співпрацю вищеназваного інституту з Національним архівом США з питання виявлення у них документів категорії «зарубіжної україніки» та ведення переговорів щодо повернення таких матеріалів в Україну. Одночасно було налагоджено співробітництво з Канадським інститутом українських студій (КІУС), з яким вдалося досягнути домовленостей про спільне дослідження історії культури України. Український науково-дослідний інститут архівної справи і документознавства також плідно співпрацював з Національним архівом Канади з виявлення документів Українського народного уряду в екзилі, що знаходилися на депозитному зберіганні канадського архіву.

Загалом зарубіжна україніка є важливим інформаційним масивом і базовим історико-культурним потенціалом гуманітарної сфери знань. Вона дозволяє залучати до соціального обігу інформацію, яка «формує духовність, закладає фундамент нової національної і соціальної психології, політики і культури» [5]. Згідно із Законом України «Про Національний архівний фонд і архівні установи» – такі документи, відповідно до міжнародних угод, підлягають поверненню в Україну в оригіналах або копіях [10, с. 4].

Видатний архівіст Іваненко постійно приділяв значну увагу зміцненню взаємовигідних зв'язків із архівними службами республік колишнього СРСР. Він брав активну участь у опрацюванні проектів Протоколу за підсумками наради керівників державних архівних служб і Товариства архівістів суверенних держав та Угоди про правонаступництво стосовно державних архівів колишнього Союзу РСР. Він виступив ініціатором проведення 2–4 листопада 1994 року в Києві зустрічі керівників державних архівних служб та товариства архівістів СНД та Балтії за участі Генерального секретаря Міжнародної ради архівів Шарля Кечкеметі. Іваненко вніс пропозицію створити постійний інформаційний центр із архівної справи в країнах СНД та Балтії з метою об'єднання зусиль усіх державних архівних служб з обміну інформацією, досвідом роботи, документальними виданнями. Протокол за результатами цієї зустрічі заклав підвалини співпраці архівістів держав учасниць СНД на кілька років уперед, закріпив її основи та напрями. Борис Васильович був активним учасником

перших зустрічей керівників державних архівних служб держав-учасниць СНД, що відбулися в Мінську, Москві та Алмати.

Навіть коли Борис Іваненко вже не працював в архівній системі, колеги з Росії, Білорусі, Латвії, Литви, Польщі завжди згадували про нього та передавали йому вітання. Знаючи про його тяжку хворобу, вони намагалися підтримати, чимось допомогти. 2008 року керівництво архівної служби Латвії нагородило його відзнакою Міністерства культури Латвійської Республіки за особистий внесок у розвиток міжнародного співробітництва та оприлюднення раніше засекречених документів. Його заслуги високо оцінено на державному рівні. Серед нагород, отриманих ним такі: Орден Трудового Червоного Прапора, Орден «Знак Пошани», Почесна грамота Президії Верховної Ради Української РСР та ін. У 1993 році Борис Іваненко отримав звання заслуженого працівника культури України [6, с. 99–103].

Перебуваючи на пенсії, він стає одним із організаторів і провідних діячів Товариства «Чернігівське земляцтво», а згодом, до останніх днів життя – виконавчим директором. Його характер як керівника й людини розкривають опубліковані збірники віршів «Доброзичливі ямби Бориса Іваненка» (2003) та «З людьми і для людей» (2008), в яких містяться присвяти трудовим колективам і працівникам державної архівної системи України, землякам з «Чернігівського земляцтва», найріднішим людям та друзям, життєві спогади Бориса Васильовича. Він входив до редколегій низки документальних видань. Серед них – збірник документів та матеріалів «Колективізація і голод на Україні 1929–1933», «Голод в Україні. 1946–1947», «Українська Центральна Рада».

Помер Борис Васильович на 75-му році життя у Києві 13 березня 2008 року сповнений планів і нездійснених ідей. У вдячній пам'яті багатьох людей він залишається живою та яскравою особистістю [4, с. 192–193].

Щоб вшанувати пам'ять видатного архівіста 20 жовтня 2008 року Державний комітет архівів України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства, Центральний державний кінофотофоноархів України ім. Г. С. Пшеничного, Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Товариство «Чернігівське земляцтво» у Києві провели наукові читання, присвячені 75-річчю від дня народження Бориса Васильовича Іваненка [12].

29 червня 2013 року за ініціативою Прилуцького відділення Товариства «Чернігівське земляцтво» селі Гурбинці Срібнянського району Чернігівської області встановлено пам'ятну дошку з написом, про те, що у 1943–1953 роках тут навчався відомий громадський діяч Іваненко Борис Васильович (Рис. 3).

Борис Васильович Іваненко завжди був серед людей, з повагою відносився до кожного, не зважаючи на його посаду та місце в житті, вчасно надавав допомогу тим, хто звертався до нього з тих чи інших питань. Він підтримував друзів та співробітників своїм доброзичливим гумором та оптимізмом. Його добре знали в колах українських журналістів, істориків, архівістів, як талановиту, багатогранну особистість.

Рис. 3. Пам'ятна дошка в селі Гурбинці Срібнянського району Чернігівської області з написом, про те, що у 1943–1953 роках тут навчався відомий громадський діяч Іваненко Борис Васильович

Висновки. Отже, внесок Бориса Іваненка в розвиток української журналістики, архівістики і культури був значним. Він став ініціатором створення Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства і відкриття спеціального відділення з підготовки фахівців архівної галузі. Борис Іваненко – один із засновників Спілки архівістів України, та товариства «Чернігівське земляцтво».

Він був керівником з розробки першого в історії української архівістики Закону України «Про Національний архівний фонд і архівні установи», який регулює відносини, пов'язані із формуванням, обліком, зберіганням і використанням Національного архівного фонду, та інші основні питання архівної справи.

Борис Васильович здійснив вагомий внесок у розвиток культури України. За його участі створено ряд об'єктів, зокрема Меморіальний комплекс Український державний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років (з 1996 року – Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років, від 16 липня 2015 року – Національний музей історії України у Другій світовій війні).

Діяльність нашого ушанованого земляка відіграла значну роль у процесі історичного, політико-правового, культурного розвитку українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Архівознавство: підруч. для студентів вищ. навчальних закл. України / редкол. : Я. С. Калакура та ін. Київ, 1998. 316 с.
2. Делеган М. В. Архіви та їх роль у розвитку українського суспільства. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»* / редкол. : І. О. Мандрик., М. В. Олашин та ін. Ужгород : Вид-во В. Подяка, 2002. С. 192–203.
3. Калакура Я. С. Сучасна концепція архівознавчої освіти. *Українське архівознавство: історія, сучасний стан і перспективи*. Київ, 1997. Ч. 1. С. 42–47.
4. Коваль О. Вшанування пам'яті очільника галузі. *Архіви України*. 2009. № 1–2. С. 192–193.

5. Матяш І. Б. Іваненко Борис Васильович. Енциклопедія Сучасної України : у 24 т. / редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2011. Т. 11. 716 с. URL: <https://esu.com.ua/article-14136> (дата звернення: 16.05.2023).

6. Матяш І. Б., Новохатський К. Є. Національний архівний фонд України: склад структура, правові засади. Архівознавство. Вид. 2-ге випр. і допов. / редкол. : Я. С. Калакура, І. Б. Матяш. Київ : Видавничий дім «КМ Академія», 2002. 330 с.

7. Павловська Н. Студії з архівної справи та документознавства. Київ, 2008. Т. 16. 151 с.

8. Пиріг Р. Я. Архівне будівництво в Україні: проблеми наукового забезпечення. *Актуальні проблеми розвитку архівної справи в Україні*: доп. та повідомл. наук. конф., м. Київ, 15-16 берез. 1995 р. С. 92–96.

9. Прилепішева Ю. А. Пам'ятаємо. Борис Васильович Іваненко. *Архіви України*. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ay_2013_5_22 (дата звернення: 16.05.2023).

10. Про Національний архівний фонд та архівні установи: Закон України від 24.12.1993 р. № 3814-ХІІ. *Вісник Державного комітету архівів України*. 2002. № 5, 24 груд. С. 3–5.

11. Сосниця пам'ятає Бориса Іваненка. URL: <http://chz/org/ua/sosnytsya-ratuyataje-borysa-ivanenka> (дата звернення: 25.04.2023).

12. Центральний державний архів громадських об'єднань України. URL: http://cdago.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1961 (дата звернення: 24.05.2023).

НАУКОВЕ ЖИТТЯ: ПОДІЇ, ФАКТИ, ВІДГУКИ
SCIENTIFIC LIFE: EVENTS, FACTS, REVIEWS

УДК 929.327.82.008(477)

Дмитро Іванович Ткач,
доктор політичних наук, професор,
проректор з міжнародних зв'язків,
Університет економіки та права «КРОК»
(Київ, Україна)
ORCID: 0000-0002-6947-2036

РОЛЬ ПОСТАТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
В КУЛЬТУРНІЙ ДИПЛОМАТІЇ УКРАЇНИ

Dmytro Tkach,
Doctor of Political Sciences, Professor,
Vice-Rector for International Relations,
KROK University
(Kyiv, Ukraine)
ORCID: 0000-0002-6947-2036

THE ROLE OF TARAS SHEVCHENKO'S
FIGURE IN THE CULTURAL DIPLOMACY OF UKRAINE

Сьогодні, коли практично країна-агресор веде підступну війну проти українського народу, Україні як ніколи потрібна підтримка із-за кордону, підтримка українців, які проживають за межами нашої країни, діаспори. А це мільйони людей, які люблять Україну і надають їй конкретну допомогу. Об'єднує їх Великий Кобзар, який своєю поезією кличе до боротьби за свободу і незалежність проти російських варварів. Тому так важливо мати за кордоном пам'ятники Тарасу Шевченку, які об'єднують українців, дають їм віру у нашу перемогу, а також важливо зберегти історію створення цих монументів з метою введення її в обіг до наукового шевченкознавства.

Історія побудови пам'ятників Тарасу Шевченку в Україні та за кордоном представлена в академічних шевченкознавчих енциклопедичних виданнях ХХ ст. та ХХІ ст. Так, у «Шевченківському словнику» окремі статті присвячено пам'ятникам Кобзареві у Каневі [8, с. 77], Києві [9, с. 77–78], Москві [10, с. 78], Палермо [11, с. 78], Харкові [12, с. 78], а також окрема стаття розкриває історію розвитку монументальної шевченкіани з 1891 по 1974 роки, утім, із зарубіжних країн тут згадано лише Канаду, США, Аргентину, Францію [13, с. 78–80].

Сучасна «Шевченківська енциклопедія» приділяє багато уваги історії створення пам'ятників Шевченку, починаючи з 1860 року по 2011 рік, відповідно, – в Російській імперії, СРСР, незалежній Україні [14, с. 762–770] та за кордоном (Австралія, Азербайджан, Аргентина, Білорусь, Болгарія, Бразилія, Вірменія, Греція, Грузія, Індія, Казахстан, Канада, Китай, Куба, Молдова, Парагвай, Польща, Росія, Румунія, Сербія, Словаччина, США, Таджикистан, Туркменістан,

Угорщина, Узбекистан, Франція, Чехія [14, с. 770–774]. У останній статті, стосовно пам'ятника Шевченку в Угорщині, названо два міста, де такий встановлено – Залаегерсег (1981) і Будапешт (2007) [14, с. 773–774].

Ґрунтовно працює у наш час над вивченням монументальної шевченкіани Ірина Паламарчук [3; 7], зокрема розкриваючи образ Шевченка через призму кобзарства [4, с. 142–148] та досліджуючи пам'ятники поета на Черкащині [5, с. 148–151; 6, с. 197–205].

Утім, дослідження з історії побудови пам'ятника Кобзареві у Будапешті до цього часу відсутнє.

Висвітлення історії створення Шевченківського меморіалу (пам'ятника і площі) в Будапешті українським посольством і угорськими українцями є важливим, з огляду на необхідність консолідації українців за кордоном та їхньої підтримки материкової України.

Загалом у світі МЗС нарахувало понад 1100 пам'ятників Шевченку: 99 розташовані в 44 країнах світу, ще 1068 – на території України [15].

Значна кількість цих пам'ятників була споруджена за часів незалежності України за ініціативи українських посольств та організацій української діаспори, які проживають за кордоном. На наш погляд, було б корисним і цікавим розповісти історію створення цих монументів саме тими людьми, які доклали до цієї благородної справи свою енергію, сили та патріотизм. Насамперед мова йде про колективи посольств за кордоном і їхніх керівників – Надзвичайних та Повноважних Послів.

Час іде, і серед дипломатів усе менше залишається тих, які можуть, як свідки і безпосередні учасники, розповісти про цю пізнавальну історію української культурної дипломатії. Отож, розпочинаю першим та буду намагатися оповістити, як це сталося в Будапешті.

У березні 2005 року автор статті прибув у Будапешт у якості Надзвичайного та Повноважного Посла України в Угорщині. У перші дні зустрівся з Ярославою Хортяні, яка на той час була головою Товариства культури українців в Угорщині (ТУКУ). Перше питання, що вона поставила, було знесення постаменту під пам'ятник Тарасу Шевченку, який був установлений, але офіційно не відкритий на площі на початку 2005 року в Будапешті. Річ у тому, що колишній посол України в Угорщині Юрій Мушка ініціював встановлення пам'ятника Тарасу Шевченку без погодження з українською громадою. Цей пам'ятник виготовив угорський скульптор, і він зовсім не був схожий на Шевченка. Пані Ярослава як лідер української громади, виступила проти цього проєкту – й угорська влада прийняла рішення: відмінити офіційну церемонію відкриття погруддя Шевченка. А його відкриття планувалося під час візиту голови Верховної Ради України Володимира Литвина до Угорщини. Хортяні таки вдалося «зірвати» відкриття цього пам'ятника. Хоча п'єдестал було вже встановлено, на ньому було написано «Тарас Шевченко – український поет» і зверху стриміла одинока арматура.

Тому переді мною стояло завдання – прибрати з площі цей «сором». Рішення знайшлося дуже просте – встановити цей пам'ятник у дворі українського посольства. І оскільки це українська територія, то ніяких дозволів угорської влади не було потрібно. Угорці з радістю сприйняли цю пропозицію, підтримала її і Ярослава. Уже за декілька днів постамент демонтували та встановили разом із пам'ятником у дворі посольства.

Далі постало завдання про спорудження нового пам'ятника Тарасу Шевченку в Будапешті. Насамперед потрібно було вирішити питання про виділення землі для встановлення пам'ятника. Я добре знав Будапешт, тому обійшов декілька скверів та площ і зупинився на невеликій площі на вулиці Головна біля МЗС Угорщини та греко-католицької церкви Святого Флоріана, куди постійно ходять молитися члени української громади. Показав це місце Ярославі Хортяні, вона ідею підтримала. Далі потрібно було отримати дозвіл від керівництва другого району Будапешта та відповідних структур міста на встановлення пам'ятника саме на цьому місці.

Зустрівся з полгармештером району – так в Угорщині називають керівника органу місцевого самоврядування – і висловив прохання надати дозвіл на розміщення скульптури. Цей молодий інтелігентний керманіч виявився знавцем української літератури та сказав мені, що для них буде честю мати у своєму районі пам'ятник великому українському поетові. При цьому зазначив, що угорці знають, що Тарас Шевченко для України має таке ж значення, як Шандор Петефі для угорців.

Натомість, необхідно було здійснити рутинну роботу з оформлення всіх документів на дозвіл щодо виділення землі під встановлення пам'ятника. Це взяли на себе радник посольства М. Юнгер та перший секретар І. Балог. Завдяки їхнім зусиллям усі потрібні документи були зроблені, й можна було приступати до реалізації цього проекту.

Перед нами відкрився шлях з виготовлення нового пам'ятника великому українському поетові в Будапешті. Звернувся до свого друга Андрія Бокотєя, ректора Львівської національної академії мистецтв із проханням знайти скульптора, який би був здатний зробити достойну скульптуру. Андрій Андрійович запропонував на цю роль мого знайомого професора кафедри скульптури Львівської національної академії мистецтв Івана Васильовича Микитюка. Цей талановитий митець трохи більше ніж за місяць, зумів створити триметрову скульптуру Кобзаря, яку потім виготовили з бронзи на провідній ливарні Будапешта.

Отже, Іван Микитюк приїхав до Будапешта, жив у мене вдома та ліпив різні варіанти пам'ятника з пластиліну. Декілька разів виїжджали на площу, радилися, як буде виглядати скульптура. Зрештою вирішили, що найкраще буде, якщо скульптурна постать Шевченка буде сидячою. На наступний день скульптура у пластиліні була готова. Увечері ми її показали Ярославі, яка цю ідею підтримала (Рис. 1).

З коштами на виготовлення пам'ятника з бронзи допомогло

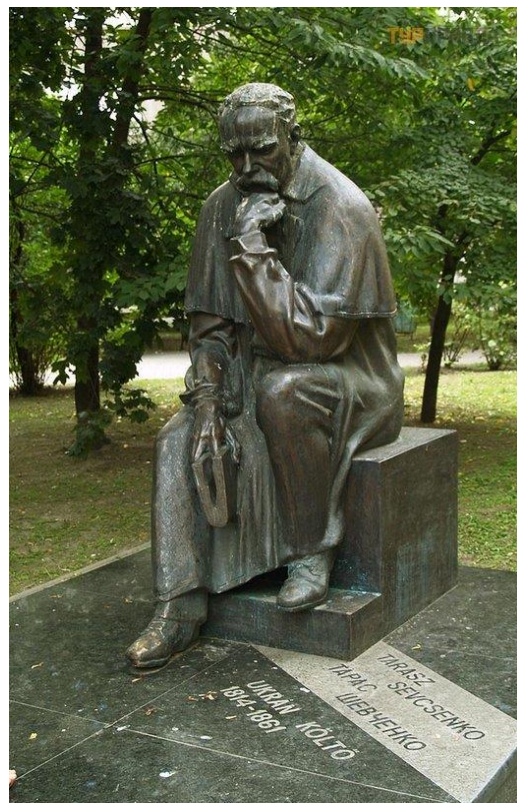

Рис. 1. Пам'ятник Тарасу Шевченку в Будапешті

керівництво Індустріального союзу Донбасу, а саме С. О. Тарута, та генеральний директор «Дунаферу» В. В. Науменко. Вартість проєкту становила більше ніж 110 тисяч доларів США. Угорські друзі порекомендували ливарню Йозефа Сабо, яка є провідною у цій галузі в Угорщині. Зустрівся з Йозефом, домовилися про співпрацю. Через декілька днів приїхав Микитюк, отримав на заводі приміщення, глину та кімнату в готелі недалеко від ливарні. Працював Іван день і ніч, і більше, ніж за місяць, скульптура у глині була завершена. Я ж практично через день відвідував ливарню, спостерігав за роботою скульптора, підтримував його як міг.

Представники спеціальної мистецької комісії мерії міста дивувалися, що скульптор за такий короткий проміжок часу зробив величезну роботу, а потім, із невеличкими зауваженнями, дали згоду на переведення скульптури у бронзу (Рис. 2).

Рис. 2. Скульптор Іван Микитюк – автор пам'ятника Тарасу Шевченку в Будапешті.
Фото: І. Шипайло, Р. Рішко

Допомогло і те, що саме у цей час у Будапешті перебували Президент Національної академії мистецтв України А. В. Чебикін та ректор Львівської академії мистецтв А. А. Бокотей. Вони оглянули скульптуру разом із угорськими фахівцями і зробили практично аналогічні зауваження.

Далі виникло питання виготовлення постаменту під скульптуру. У мене ще з часів моєї першої дипломатичної роботи склалися дружні стосунки з Анатолієм Івановичем Повзиком – директором та власником заводу з виготовлення виробів із мармуру й граніту містечка Біличі, що під Києвом. Я переговорив із ним телефоном, а потім поїхав до Києва та зробив замовлення. Постамент був дуже якісно виготовлений із житомирського лабрадориту в короткі терміни та доставлений до Будапешта. Треба ще раз добрим словом згадати Анатолія Івановича (на жаль, нині покійного): він дав нам гарну знижку, сам особисто контролював якісне виконання замовлення.

11 липня 2007 р. відбувся офіційний візит Президента України В. Ющенка до Будапешта, під час якого він разом із Президентом Угорщини Л. Шойомом відкрив пам'ятник видатному українському поетові та стійкому борцеві за незалежність України Тарасу Григоровичу Шевченку. На урочистостях були присутні представники Товариства української культури в Угорщині, приїхав на цю подію І. Микитюк (Рис. 3).

Після урочистого відкриття Президент В. А. Ющенко сказав, що це дійсно один із кращих пам'ятників Великому Кобзареві у Європі та подякував за ту роботу, яку провело посольство зі спорудження цього пам'ятника .

Ось як про цю подію було написано в часописі ТУКУ «Громада»: «...подружжя Ющенків разом з угорським президентом Ласлом Шойомом та його дружиною взяли участь у церемонії відкриття пам'ятника українському поету Тарасу Шевченку в Будапешті» [2, с. 4].

Рис. 3. Відкриття пам'ятника Тарасу Шевченку в Будапешті 11 липня 2007 року.
Зліва направо: Віктор Ющенко – Президент України; Ласло Шойом – Президент Угорщини, його дружина; Дмитро Ткач – Надзвичайний і Повноважний Посол України в Угорщині (1992–1997; 2006–2010)

У своєму виступі Президент України наголосив на винятковій ролі, яку відіграв Шевченко для української нації, формування української мови. «Для нації це людина, яка впродовж останніх двох століть закликає до волі, до свободи, багато років навчає любові до свого народу», - сказав Ющенко. Він підкреслив, що надзвичайно важливим є збереження у молодших поколіннях українців поваги до постаті Великого Кобзаря. «Переконаний, що пам'ятник якраз і буде слугувати цій місії», – зазначив Президент, додавши що найкращим компліментом українському народу від будь-якої держави світу та нації є вшанування пам'яті Тараса Шевченка [2, с. 4]. Міністерство закордонних справ України повідомило про те, що світовий рекорд із найбільшої кількості встановлених пам'ятників культурному діячеві тепер належить українському поетові, прозаїку та художнику Тарасові Шевченку.

Таким чином, з'явилася площа Тараса Шевченка в Будапешті. Її урочисте відкриття відбулося 23 березня 2013 року на тому ж місці, де був встановлений пам'ятник Великому Кобзарю [16] (Рис. 4.)

Рис. 4. Таблиця з написом на угорській мові «Площа Тараса Шевченка. II район. Візіварош». Фото: І. Шипайло, Р. Рішко. Урочисте відкриття площі відбулося 23 березня 2013 р.

Запросили на урочисте відкриття площі 23 березня автора пам'ятника Тарасу Шевченку львівського скульптора Івана Микитюка. В інтерв'ю часопису ТУКУ «Громада» скульптор сказав: «Я сьогодні дуже схвилюваний. Радісним є те, що коли ти повертаєшся до свого творіння, так, як мати повертається з трепетом душі до своєї дитини, те саме відчуває і кожний автор, композитор чи скульптор, що повертається до свого твору. Тішить те, що пам'ятник у добрих руках – доглянутий. Він встановлений на площі, де ми зараз стоїмо, і вона названа іменем Шевченка у цьому місті» [1, с. 5].

За майже п'ять років місце знаходження монумента перетворилося на святе місце для всієї 7-тисячної української громади в Угорщині та Посольства України. Тут члени ТУКУ проводять різноманітні культурні заходи, відзначають релігійні свята. Сюди, за протоколом, покладають квіти представницькі урядові та державні делегації з України, коли вони перебувають з офіційними візитами в Угорщині. Цю площу часто відвідують іноземні туристи, українці, які приїждять до угорської столиці.

Таким чином, ще раз упевнюємося, що постать Тараса Шевченка відіграла й відіграє значну роль у просуванні культурної дипломатії України, допомагає створювати позитивний імідж країни та українців у світі, що особливо важливо в реаліях російсько-української війни, що триває.

Список використаних джерел:

1. Музичук Н. Інтерв'ю з Іваном Микитюком, автором пам'ятника українському поету Тарасу Шевченку в Будапешті. *Громада*. 2013. № 2. С. 5.
2. Музичук Н. Урочисте відкриття пам'ятника українському поету Тарасу Шевченку в Будапешті. *Громада*. 2007. № 4 (90). С. 4.
3. Паламарчук І. Монументальна шевченкіана: історія і сучасність *Чернеча гора: науково-публіцистичний вісник Шевченківського національного заповідника в Каневі*. 2021. № 1–2 (31–32). С. 9.
4. Паламарчук І. Монументальна шевченкіана: розкриття образу Т. Шевченка крізь призму кобзарства. «Тарасова гора: люди і події»: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. до 175-річчя написання Тарасом Шевченком циклу поезій «В «Казематі», м. Канів, 24 трав. 2022 р. / упоряд. Л. О. Чорна. Київ : Панмедія, 2022. С. 142–148.

5. Паламарчук І. Монументальна шевченкіана Черкащини як засіб розкриття величі Т. Шевченка: туристично-екскурсійний аспект. *Матеріали XII Міжнар. наук.-практ. конф. «Туристичний та готельно-ресторанний бізнес в Україні: проблеми розвитку та регулювання»*, м. Черкаси, 18-19 берез. 2021 р. : у 2-х томах. Черкаси : ЧДТУ, 2021. Т. 1. С. 148–151.
6. Паламарчук І. Пам'ятники Тарасу Шевченку на Черкащині. *Шевченківський заповідник у Каневі: передумови становлення, традиції, шляхи розвитку: Матеріали Всеукр. наук. конф., присвяченої 80-річчю з дня відкриття музею і пам'ятника на могилі Тараса Шевченка та 30-річчю надання статусу національного Шевченківському заповіднику*, м. Канів, 21 листоп. 2019 р. / упоряд. : Л. О. Чорна, С. А. Брижицька, Л. А. Сокур. Канів : Родень, 2019. С. 197–205.
7. Пам'ятники Т. Г. Шевченку в Україні: Інформаційне видання / упоряд. І. Паламарчук. Черкаси : Бізнес-стиль, 2014. 223 с.
8. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Каневі. *Шевченківський словник : у двох томах*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. С. 7.
9. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Києві. *Шевченківський словник : у двох томах*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. С. 77–78.
10. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Москві. *Шевченківський словник : у двох томах*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. С. 78.
11. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Палермо. *Шевченківський словник : у двох томах*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. С. 78.
12. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові в Харкові. *Шевченківський словник : у двох томах*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. С. 78.
13. Пам'ятники Т. Г. Шевченкові. *Шевченківський словник : у двох томах*. Київ : Головна редакція УРЕ, 1977. Т. 2. С. 78–80.
14. Пам'ятник Т. Г. Шевченкові. *Шевченківська енциклопедія : у 6 томах*. Київ, 2013. Т. 4 : М–Па. С. 762–774.
15. Тарас Шевченко став світовим рекордсменом за кількістю встановлених пам'ятників культурному діячу – МЗС. URL: <https://hromadske.ua/posts/taras-shevchenko-stav-svitovim-rekordsmenom-za-kilkistyuvstanovlenih-pamyatnikiv-kulturnomu-diyachu-mzs> (дата звернення : 07.03.2023).
16. У Будапешті з'явилася площа Тараса Шевченка. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/24939469.html> (дата звернення: 12.04.2023)

УДК 069.8(438)Красінський

*Людмила Іванівна Ромащенко,
доктор філологічних наук, професор,
старший науковий співробітник,
Міжнародна школа україністики НАН України
(Київ, Україна),
запрошений професор, Університет ім. Яна Длугоша
(Ченстохова, Польща)
ORCID:0000-0001-7567-9511*

**КОНФЕРЕНЦІЯ В ЗОЛОТОМУ ПОТОЦІ (ПОЛЬЩА) Й
«УКРАЇНСЬКІ СЛІДИ» ЗИГМУНТА КРАСІНСЬКОГО**

*Lyudmyla Romashchenko,
Doktor (full) of Philological sciences,
Associate Professor, Senior Researcher,
International School Ukrainian of National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv, Ukraine)
visiting professor, Jan Dlugosz University in Czestochowa (Poland)
ORCID:0000-0001-7567-9511*

**CONFERENCE IN THE GOLDEN FLOW (POLAND)
AND «UKRAINIAN FOOTPRINTS» OF ZYGMUNT KRASINSKY**

У життєтворчості зарубіжних письменників завжди цікаво відшукувати «українські сліди». Тож із задоволенням прийняла запрошення увійти до наукової ради конференції «Urodzony Zygmunt Krasinski» («Народжений Зигмунт Красінський») – першої із запланованого циклу: «Romantycy w nieromantycznym ogrodzie» («Романтики в неромантичному саду») організували конференцію Літературне товариство імені Адама Міцкевича, Університет гуманітарно-природничий ім. Яна Длугоша в Ченстохові, Лодзький університет і Краєзнавчий музей ім. Зигмунта Красінського в Золотому Поточі (Рис. 1–2).

Рис. 1. Учасники конференції біля будинку-музею Зигмунта Красінського

Рис. 2. Людмила Ромащенко
біля будинку-музею Зигмунта Красінського

Учасники з різних регіонів Польщі і зарубіжжя (Ченстохова, Лодзь, Варшава, Белосток, Острава (Чехія), Черкаси (Україна) розглянули різні аспекти творчості письменника: літературознавчий, історико-філософський, дидактичний. Відчутною була увага до компаративного напрямку студій.

З великою зацікавленістю присутні слухали доповіді «Знаки і сліди. Про ліричні джерела біографії Зигмунта Красінського» Еви Щегляцької-Павловської (Ewa Szczegłacka-Pawłowska), «Портрет Князя Воеводи, намальований його нащадком або оповідання Зигмунта Красінського на тлі оповідей про Радзивілла «Пане коханку» Барбари Шаргот (Barbara Szargot) (Рис. 3), «Негативний образ матері і материнства в «Не-Божественній комедії» Ніни Возняковської (Nina Woźniakowska), «Словацький і Красінський – паралельні дитинства» Мацея Шаргота (Maciej Szargot) (Рис. 4), «Візія батьківства Красінського» Магдалени Бізьор-Домбровської (Magdalena Vizior-Dombrowska), «Про кілька принагідних творів, присвячених Красінському» Магдалени Куран (Magdalena Kuran), «Зигмунт Красінській у лектурі Маріана Шийковського Агнешки Чайковської (Agnieszka Czajkowska), «Зигмунт Красінський очима Тадеуша Грабовського» Малгожати Гаяк-Точек (Małgorzata Gajak-Toczek), «Зигмунт Красінський у просторі Інтернету» Аліни Бжускої-Кемпи (Alina Brzuska-Kępa) (Рис. 5), «Зірка. Про кілька рефлексій Зигмунта Красінського на тему життя і смерті» Кшиштофа Коротких (Krzysztof Korotkich) (Рис. 6), «Золотий Потік у листах Красінського» Клаудії Єзнах (Klaudia Jeznach)) та ін.

Рис. 3. Виступ проф. Барбари Шаргот. Модерує проф. Людмила Ромащенко

Рис. 4. Виступ проф. Агнешки Чайковської. Модерує проф. Мацей Шаргот

Рис. 5. Виступ доктора філогії Аліни Бжускої-Кемпи

Рис. 6. Модерує проф. Кшиштоф Коротких

Проходила конференція недалеко від міста Ченстохови¹ (Рис. 7), у мальовничому містечку із захоплюючою назвою – Золотий Потік, у будинку, де мешкав поет із родиною (тут зараз розміщений музей) (Рис. 8).

Рис. 7. Ченстохова. Монастир Ясна Гура.
На службі українською мовою

Рис. 8. В експозиції музею
Зигмунта Красінського

Неймовірна аура в цьому місці – колишньому шляхетському маєтку, з палацом, придбанім у попередніх власників батьком письменника (на жаль, будівля нині потребує ремонту) (Рис. 9).

¹ У Ченстохові знаходиться католицька святиня – монастир Ясна Гура з відомою іконою Матері Божої Ченстоховської. Своє перше паломництво на Ясну Гуру описав в автобіографічній «Повісті про життя» Костянтин Паустовський (сюди восьмирічного внука привозила черкаська бабця-полька). Паустовський – нащадок гетьмана Сагайдачного, онук солдата-москаля, що супроводжував Тараса Шевченка на заслання, номінант на Нобелівську премію, чий талант сформувався в Україні, а дитинство проходило в Черкасах, у бабусі й численних тіточок: «Мне в общем-то повезло. Я вырос на Украине. Её лиризму я благодарен многими сторонами своей прозы. Образ Украины я носил в своём сердце на протяжении многих лет <...> Украина всегда была прекрасной почвой для творчества, овеянная поэзией труда и свободы, – страна, про которую можно писать бесконечно... Поездки в Черкассы и Городище были в моем детстве праздниками».

Тож показово, що між Гуманістично-природничим університетом імені Яна Длугоша в Ченстохові і Черкаським національним університетом імені Богдана Хмельницького підписана угода про співпрацю. Автору цих рядків неодноразово (як і цього року) пощастило стажуватися в ньому і читати польськомовний курс лекцій «Українсько-польські літературні взаємини», з якого польські філологи довідуються про українських письменників, чия життєва і творча доля пов'язана з Польщею, а також про польських митців, у творчості яких важливу роль відіграла Україна, зокрема Черкащина.

Рис. 9. Палац Красінських

Про перебування письменника-романтика свідчать і тутешні об'єкти (джерела, ставки, скелі), названі відповідно до його творів. Наприклад, ставок Іридйон (як однойменна драма) розташований за кільканадцять кроків від палацу (Рис. 10–11).

Проте перебування Красінського в маєтку було затьмарене і трагічними подіями – тут померла його маленька донечка Ельжбета (похована в місцевому костьолі).

Зигмунта Красінського відносять до «Трійки Пророків» (Trójca Wieszczów), ставлячи в один ряд із Адамом Міцкевичем і Юліушем Словацьким.

А до чого тут «українські сліди» Красінського? Вони помітні і в біографії, і в творчості, хоча, можливо, не такі яскраві, як у Міцкевича чи Словацького.

Рис. 10. Ставок Іридйон

Рис. 11. Ставок Іридйон

Батько поета Вінцентій Красінський – граф, польський, французький та російський генерал, учасник Наполеонівських війн (після поразки французького імператора став вірнопідданим Російської імперії). Народився у поселенні Боремель на Волині (нині село на Рівненщині), яке має давню історію (перша письмова згадка датується 1100 роком), пов'язану з іменем князя Давида Ігоровича – онука Ярослава Мудрого й одного із найактивніших учасників князівських усобиць. Дідусь Зигмунта Ян Красінський і бабуся Антоніна Чацька були дідами міста Дунаївці на Хмельниччині.

Дружиною поета стала уродженка Томашполя, що на Вінниччині Ельжбета – найстарша із трьох доньок Владислава Браницького (з Білої Церкви) та Рози з Потоцьких – відомих шляхетських родин, чії володіння простяглися й до Черкащини.

Ельжбета була освіченою жінкою, обдарованою художницею. Малювала портрети переважно осіб із близького оточення (збереглося п'ять олійних портретів, намальованих її рукою). Ельжбета залишила потужну епістолярну спадщину, що написана за понад 40 років, обіймає 18 тисяч сторінок й опублікована в чотиритомнику під назвою «Świadek epoki. Listy Elizy z Branickich Krasinśkiej z lat 1835–1876». Жінка гарно грала на піаніно. У музеї зберігається зліпок делікатної, витонченої руки Ельжбети (Рис. 12), а також піаніно (Рис. 13), призначене для коханої Красінського – Дельфіни Потоцької.

Рис. 12. Зліпок руки Ельжбети Красінської

Рис. 13. Знамените піаніно

Інструмент фірми «Erard» вибирав сам геніальний польський композитор Шопен, якому присвятив однойменний вірш Максим Рильський (в українського поета було також польське коріння). У поезії переданий біль драматичних стосунків всесвітньовідомого музиканта-вигнанця із французькою письменницею Жорж Санд, висловлене захоплення його геніальною музичною спадщиною й утверджується безсмертя людського генія:

Шопена вальс... Ну хто не грав його
І хто не слухав? На чийх устах
Не виникала усмішка примхлива,
В чийх очах не заблищала іскра
Напівкохання чи напівжурби

Від звуків тих кокетно-своєвільних,
Сумних, як вечір золотого дня,
Жагучих, як нескінчений цілунок?..
Нехай вам Польща, чи Жорж Санд
Коханки дві, однаково жорстокі! –
Навіяли той ніжний вихор звуків, –
Ну й що ж по тому? А сьогодні я
Люблю свій сон і вас люблю за нього,
Примхливий худорлявий музиканте...

Як відомо, Шопен похований у Франції, але його серце, за заповітом, – у Варшаві, у костелі Святого Хреста (завжди при можливості відвідую цей костел) (Рис. 14).

Рис. 14. У варшавському костелі Святого Хреста. Серце Шопена

Тут, у Варшаві, – музей композитора і піаніста, розташований у палаці Острозьких. Збудовано музей у бароковому стилі. Будівництво палацу пов'язане з іменем останнього із українських князів із роду Острозьких Янушем (Іваном) Острозьким – старостою білоцерківським, богуславським, черкаським, канівським і переяславським, воєводою волинським, каштеляном краківським.

Януш Острозький одним із перших представників роду прийняв католицизм, через це його постать в негативному освітленні відображена в романі М. Вінграновського «Северин Наливайко». Іван-Януш, перебуваючи при дворі австрійського імператора Максиміліана, перейнявся Заходом і з власної волі став фанатичним католиком. Він побудував кілька костелів і розпочав запеклу боротьбу проти колишніх своїх

одновірців, які для нього – схизматське «кодло», «темне бидло», «лайдаки», «твань», «раби». Він був настільки непримиренним у ставленні до православної віри, що запропонував переплавити православні хрести на золотий ланцюг, який слід накинути на шию всім православним, щоб затягнути їх у католицизм (хоча за деякими відомостями, останній пагінець могутнього й вельможного роду Острозьких у своїх володіннях православних не притісняв).

Цікаво, що три сестри Браницькі – Ельжбета, Зофія та Катажина – отримали ті самі імена, що й їхні тітки – Ельжбета Воронцова, Зофія Потоцька та Катажина Сангушкова-Потоцька, які були доньками гетьмана польного коронного Францішека Ксаверія Браницького (генерал Російської імперії, кавалер ордена Св. Олександра Невського) і Олександри Енгельгардт – племінниці Григорія Потьомкіна, улюблениці і ймовірної доньки цариці Катерини II.

Тітка Ельжбети Красінської, теж Ельжбета (адресат кількох віршів О. Пушкіна), стала дружиною генерал-губернатора Новоросії і Бесарабії, віце-

короля (намісника) Кавказу Михайла Воронцова. Він був одним із найбагатших людей Російської імперії, чий володіння простяглися від Криму (знаменитий Воронцовський палац в Алупці) до Черкащини. Відомий палацово-парковий ансамбль Воронцова в селі Мошнах (Єлизавета Браницька отримала село в дарунок). У резиденції Воронцових побудовано палац на 80 кімнат (поряд – флігелі), 58-метрову вежу князя Святослава, з якої відкривався чудовий краєвид на околиці, у тім числі й недалеко Черкаси. Від колишньої садиби Воронцових збереглися до сьогодні семикілометрова алея, декоративний десятиметровий обеліск та Спасо-Преображенська церква в неоготичному стилі, яка є окрасою Мошен. Ось як мальовниче описує воронцовські володіння польський письменник Зенон Фіш², який жив і помер на Черкащині, у селі Пруси (нині Михайлівка), недалеко від Сміли: «Містечко Мошни, віддалене щонайбільше за верст тридцять від Черкас, розташоване в розгалуженні майже заболоченого гирла Ольшанки і джерел Ірдиня, на рівні ніби якась поліська садиба. Кілька дворів, кілька заїзних корчм, сплетених плотами, хатками, хлівцями, складають одне ціле. Але серед тих звичайних будівель підноситься церква, що вражає витонченою архітектурою. Це сучасна святиня, яка налічує всього кільканадцять років, збудована князем Воронцовим. Її вежа в суто готичному стилі, вікна навколо такі ж, головний купол на кшталт візантійських куполів, але зібраний спочатку вниз, потім широко розкритий, тоді в найкращому вигляді спрямований до хреста, що оздоблює його верх, показує, що таким чином хотіли ушляхетнити відомий стиль новгородських куполів, залишивши однак їх характерні опуклість та великі розміри. Ліс струнких мінаретових башточок оточує його довкола, ніби прикриваючи його важку форму, і ото з цієї мішанини формується витончене ціле. Недалеко видніється церква української, доморощеної архітектури. Сидить вона собі, як старенька, біля сяючої шляхетністю і принадами дівиці. Неподалік біліє убога капличка, маленька, оточена довкола штахетами; хрест її купола ледве сягнув за навколишні дахи і сріблиться на темному тлі далекого лісу. З темної маси цього лісу, широко розпростертого вгорі, біліють вдалині стіни будинків, червоніють дахи, прозирає на вершині ротонда, а ліворуч, на самому краю гір, видніється попеляста вежа. Увесь цей ландшафт містить у собі сільський будинок князя і звіринець. Хто знає княжу Алупку в Криму, хто бачив там його пишній палац і сад від берега моря до вершини мальовничого гірського пасма Ай-Петрі – розширюючий свої межі, що містить усі рослини та дерева, починаючи від рівної ялини північних широт, на яких щоденно зависають хмари, до жоржин, кипарисів і лаврів, які шепочуть тобі біля моря про Петрарку і Тассо – той не проїде тутешні околиці, щоб не відвідати мошнянські гори. Зрозуміло тут, від чого залежить привабливість, де тут є вираз, що характеризує місцевість, і не шукано дрібних закутків, дзюркотливих струмочків, кількох каменів, щоб оздобити їх квітами, наїжачити альтанками і висипати камінчиками доріжки. Знайдено тут край незайманий, місцевість, яка від Корсуня до Дніпра хвиляста горами й лісами, вкрита селами й хуторами, яка сяє у ярах дзеркалами ставків, шумить борами та

² Зенон Фіш (Тадеуш Падалиця (1820–1870) – представник «української школи» в польському письменстві. Значна частина його життя пов'язана з українськими землями тодішньої Речі Посполитої. Тому українська тематика домінує в його творчості. Діяльність Фіша багатогранна: повістяр, драматург, історик, мемуарист, етнограф, публіцист, – але, на жаль, нині призабута. Тож робимо перші кроки на шляху до її осягнення в українському літературознавстві.

дiбровами, якi ще пам'ятають Жолкевських i Павлюкiв – i з того обширу володiнь, якi обiймають кiлькадесят сiл, що охоплюють величезний шматок найпоетичнiшого куточка України, мiсцем проживання було обрано її ядро, її серце»³. Для пiдтвердження особистих вражень Зенон Фiш бере у спiльники Северина Гощинського i наводить опис мошенських гiр (вочевидь теж зроблений iз натури) iз поеми «Канiвський замок», хоча дещо змiнює оригiнальний текст (можливо, цитує напам'ять):

Tu, pod nogami, na równi poziomej
 Moszen spojrzeniem policzone domy;
 Irdyń drzemiący w spleśniałej głębinie,
 Wiecznie z wiatrami sporne oczerety;
 Jak rozsypane zielone bukiety,
 Drzewa i sady, i gaje w dolinie.
 Tam błyskający jasnymi zwierciadły,
 Tu w gardła jaru jak w otchłań zapadły,
 Dniepr tutaj całkiem skrył się w bór ponury,
 A tu się znowu wylał z bioder góry.
 Dalej piaszczyste, pozłoczone morze,
 Dalej bór spływa po spiczastym szczycie,
 Podobny strzępnej narodowca kicie.
 A jeszcze dalej i dalej, i bliżej
 Góra po górze, bór idzie po borze.
 Tysiącem węzłów, tysiącami krzyży
 Płaczą się, macą, rozchodzą, zbiegają
 Niepoliczoną, nieobjętą zgrają
 Wioski i grody, pustynie i laski,
 Jary i góry, i łąki, i piaski.
 A coraz dalej stepy piasku bledsze,
 A coraz dalej lasy błękitnawsze,
 A coraz dalej dymniejsze powietrze
 I nieba niższe, – a mgły, a mgły zawsze.
 Peż swobody, uniesień rozwinie
 Jeden tu widok, w jednej tu godzinie!
 Gdzie ten wiatr wieje? Gdzie ten obłok dąży?
 Co tam za strony, gdzie w tumany sinie
 Wiecznie drzemiące fala Dniepru płynie?

«Українські слiди» проявляються й у творчостi Красiнського, а не лише в бiографiї його родини. Подiї останньої частини «Не-Божественної комедiї» розгортаються в замку в селi Окопи Святої Трiйци (нинi – с. Окопи на Тернопiльщинi).

Загалом у цiй мiсцевостi проходить межа мiж Тернопiльською, Хмельницькою i Чернiвецькою областями. А свого часу пролягав кордон мiж Росiйською й Австро-Угорською iмперiями, пiзніше – мiж Радянським Союзом i Польщею та Румунiєю. Тож тут було встановлено символiчний знак – «Пiвень, що на три держави пiяв». Село розташоване на пiвостровi, мiж рiчками Збруч та

³ Це фрагмент iз книги З. Фiша «Розповiдi та нариси. Замальовки з подорожей Україною» («Opowiadania i krajobrazy. Szkice z wędrówek po Ukrainie»), уривки з якої ми вперше переклали українською, залучаючи до наукового обiгу.

Дністер. У далекому минулому, завдяки своєму географічному положенню, поселення відіграло важливу стратегічну роль. Так, на місці давньоруського городища побудована фортеця (замок), відома в польській науковій літературі як **Окопи Святої Трійці**, Створювалася ця твердиня за сприяння великого коронного гетьмана Речі Посполитої Станіслава Яна Яблоновського та воєводи київського Марціна Концького для блокування доріг, що вели до Кам'янця, який перебував тоді під владою турків. До нашого часу від будівель фортеці залишилися лише дві брами з бійницями – Кам'янецька (східна), Львівська (західна) та шматок дозорної вежі над Збручем. Околиці села, до річі, входять до територіального складу регіонального ландшафтного парку «Дністровський каньйон», який визнано одним із чудес України. Це місце залишається дуже популярним у туристів із Польщі.

І саме завдяки полякам було відреставровано старовинний костел (зараз у невеликому селі три діючі храми – православний, греко-католицький і римо-католицький).

Фортеця на острові не одноразово опинялася в центрі важливих історичних подій. Чи не останній раз у другій половині XVIII століття, коли там отаборилися Барські конфедерати (військово-політичне об'єднання польської шляхти), що виступали проти короля Станіслава Августа Понятовського та Російської імперії.

На початку IV частини драми «Не-Божественна комедія» Красінський подає в романтично-понурих барвах детальний опис (що загалом не властиве драматичним творам) острова, фортеці на ньому, замку з вежами, костюлу. Тут, в Окопах святої Трійці, відбувається вирішальна битва між графом Генриком, що намагався з купкою аристократів боронити фортецю, і революціонерами на чолі з Панкратієм. Цікаво, що показуючи зіткнення двох непримиренних ідеологій в особі Панкратія (ідеолог революції) і графа Генрика (лідер аристократії), письменник не віддає перевагу жодній зі сторін. Такий дуалізм абсолютно мотивований: аристократ Красінський не сприймав революційних ідей і водночас усвідомлював приреченість аристократії як суспільного класу, що втратив свою історичну роль.

Такі розлогі відгалуження заявленої на початку теми не випадкові, вони вкотре наочно демонструють пов'язаність історико-культурних явищ, що становлять неабиякий інтерес для дослідника-компаративіста та й, гадаємо, пересічного реципієнта.

P. S. Висловлюю сердечну вдячність організаторам конференції, особливо професорському подружжю, моїм науковим опікунам – Maciej Szargot, Barbara Szargot – за можливість долучитися до такого престижного наукового заходу. А також директору Краєзнавчого музею ім. Зигмунта Красінського в Золотому Потоці (Justyna Siemion), яка разом з іншими організаторами зробила все можливе, аби конференція залишила незабутнє враження в учасників. Адже вони мали змогу не лише слухати змістовні наукові доповіді, дискутувати, а й ознайомитися з цікавими музейними експонатами, просто спілкуватися за вишуканим, у польському стилі, щедрим столом, бродити стежками, якими понад сто сімдесят років тому ходив відомий польський поет-романтик.

Правила оформлення та подання рукопису до наукового видання «НАУКОВІ ЗАПИСКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА»

1. Наукова стаття повинна містити такі необхідні елементи:

- постановка проблеми у загальному вигляді та зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (**Актуальність теми дослідження**);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (**Аналіз досліджень і публікацій**);
- формулювання цілей статті, постановка завдання (**Мета дослідження**);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (**Виклад основного матеріалу**);
- висновок з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (**Висновки**).

2. Мова написання рукопису: статті подаються мовою оригіналу: українська, російська, англійська, німецька.

3. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції **tarasovagora@ukr.net** у форматі **«Автор – Назва статті.doc»**.

4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки збірник є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність її автор.

5. Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія.

6. Загальні вимоги до рукопису статті:

- **обсяг рукопису – до 30 тис. знаків** (огляду – не більше **50 тис. знаків**), включаючи рисунки та таблиці;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора **Microsoft Word for Windows** (версії 97, 2000, XP, 2003, 2007) або сумісного редактора;
- **формат аркуша – А4 (210x297)**, орієнтації сторінки – **«книжна»**; **розмір шрифту – 12**; інтервал між рядками – **1 пт**;
- **рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт**. Положення об'єкта – **«в тексті»**;
- **рисунки**, створені у вбудованому у Microsoft Word редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти;
- **рисунки та таблиці** не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.

7. Розташування структурних елементів статті:

- **індекс УДК**;
- **ім'я, по-батькові, прізвище автора** (авторів);
- **науковий ступінь, вчене звання; посада і місце роботи** (подається без скорочень); **ORCID**.
- **назва статті та анотація** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (300-600 знаків з пробілами).
- **ключові слова** українською (або регіональною мовою) та англійською мовами;

- **Список використаних джерел.** Список джерел наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку мовою оригіналу (https://library.chnpu.edu.ua/download/dstu_8302.pdf).

8. Посилання на джерела в тексті подаються за таким зразком: [7, с. 123], де 7 – номер джерела за списком використаних джерел, 123 – сторінка. Посилання на декілька джерел одночасно подаються таким чином: [1; 4; 8] або [2, с. 32; 9, с. 48; 11, с. 257]. Посилання на архівні джерела – [15, арк. 258, 231зв].

9. Відповідальність за зміст, точність поданих фактів, цитат, цифр і прізвищ несуть автори матеріалів. Редакція залишає за собою право на незначне редагування і скорочення, а також літературне виправлення статті (зі збереженням головних висновків та стилю автора). Редколегія може не поділяти світоглядних переконань авторів.

10. Відомості про автора (авторів): прізвище, ім'я, по-батькові, вчений ступінь, вчене звання, посада і місце роботи (без скорочень), службова і домашня адреси з поштовим індексом, контактний телефон, e-mail, відділення Нової пошти.

Запрошуємо Вас відвідати наш сайт: <https://shevchenko-museum.com> та
YouTube-канал: <https://www.youtube.com/channel/UCdBwgetlrzupk6U7NwweyIA>
E-mail: tarasovagora@ukr.net

**Rules of registration and submission of the manuscript to the scientific publication
«SCIENTIFIC PAPERS OF SHEVCHENKO NATIONAL
RESERVE»**

1. The scientific article should contain the following necessary elements:

- problem statement in general and connection with important scientific or practical tasks (**Relevance of the research topic**);
- analysis of recent research and publications, which initiated the solution of this problem and on which the author relies, highlighting previously unresolved parts of the general problem, which is the subject of this article (**Analysis research and publications**);
- formulation of the goals of the article, task setting (**The aim of the study**);
- presentation of the main research material with full justification of the obtained scientific results (**Presentation of the main material**);
- conclusion from this study and prospects for further exploration in this direction (**Conclusions**).

2. Language of the manuscript: articles are submitted in the original language: Ukrainian, Russian, English, German.

3. The manuscript of the article is submitted to the editors in the form: manuscript file, which is sent to the e-mail address of the editors **tarasovagora@ukr.net** in the format «**Author - Title of the article.doc**».

4. The manuscript of the article should not contain materials prohibited for printing, as the collection is an open source of information. The author's text should not have been published before and should not be a translation of a previously published article. The author of the article are responsible for the content of the article and the information content.

5. The decision on the possibility of publishing an article is made by the editorial board.

6. General requirements for the manuscript of the article:

- **volume of the manuscript – up to 30 thousand** characters (review – not more than **50 thousand** characters), including figures and tables;
- The article should be prepared using **Microsoft Word for Windows** editor (versions 97, 2000, XP, 2003, 2007) or a compatible editor;
- **sheet format - A4 (210x297)**, page orientation - **“book”**; **font size – 12; line spacing – 1 pt**;
- **Drawings, photographs, graphics should be inserted into the text of the article as an object.** Object position - **“in the text”**;
- **Pictures** created in the built-in Microsoft Word picture editor should be presented as grouped objects.
- **figures and tables** should not break sentences in a paragraph, ie they should be located after the paragraph in which they are first referenced in the text.

7. Location of structural elements of the article:

- **UDC index**;
- **name, patronymic, surname** of the author (authors);
- **scientific degree, academic title; position and place of work** (submitted without abbreviations); **ORCID**.
- **title of the article and annotation** in Ukrainian (or regional language) and English (300-600 characters with spaces);
- **keywords** in Ukrainian (or regional language) and English;
- **References.** The list of references is given at the end of the article in alphabetical

order in the original language (https://library.chnpu.edu.ua/download/dstu_8302.pdf).

8. References to sources in the text are given as follows: [7, p. 123], where 7 is the source number according to the list of used sources, 123 is the page. References to several sources simultaneously are provided as follows: [1; 4; 8] or [2, p. 32; 9, p. 48; 11, p. 257]. meeting of the department (department) on the recommendation of the article for publication. Certified review References to archival sources - [15, p. 258, 231 stars].

9. The authors of the materials are responsible for the content, accuracy of the presented facts, quotations, figures and surnames. The editors reserve the right to make minor edits and reductions, as well as literary corrections of the article (while maintaining the main conclusions and style of the author). The editorial board may not share the authors' worldviews.

10. Information about the author (authors): surname, name, patronymic, academic degree, academic title, position and place of work (without abbreviations), business and home addresses with postal code, contact phone, e-mail, branch New mail.

You are welcome to visit our webpage: <https://shevchenko-museum.com> and
YouTube: <https://www.youtube.com/channel/UCdBwgetlrzupk6U7NwweyIA>
E-mail: tarasovagora@ukr.net

УДК 82-96
ББК 72.6
Н 12

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ ШЕВЧЕНКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА

SCIENTIFIC PAPERS OF SHEVCHENKO NATIONAL RESERVE

Збірник наукових праць * Рік заснування: 2021 * Випуск I (3)
Collection of scientific works * Founded in 2021 * Issue I (3)

Переклад, коректура англійською мовою – Гранатирко Б. В.

Підписано до друку 28.11.2023. Формат 60x84
Папір офсет. Гарнітура Times New Roman. Тираж 50.
Зам. No 831. Ум. друк. арк. 12.

Видавець і виготовлювач
ТОВАРИСТВО З ОБМЕЖЕНОЮ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЮ ПОЛІГРАФІЧНИЙ ДІМ «ЮНА»
вул.Енергетиків, 20, м.Канів, Черкаська обл., 19003
тел.: (04736) 3-52-96, e-mail: poligrafdim@ukr.net

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготовлювачів
і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 7383 від 14.07.2021 р.*